

Elisabeth Badinter
Materská láska
Od 17. storočia po súčasnosť

Vydalo záujmové združenie Žien Aspekt,
Laurinská 2, 811 01 Bratislava,
e-mail: aspekt@ba.pubnet.sk,
roku 1998 ako svoju 14. publikáciu.

Kniha vyšla s finančným príspevím
nadácie Open Society Fund, združenia Pro
Helvetia Východ-Západ a nadácie Heinrich
Böll Stiftung.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du
programme d'aide à la publication „Jozef
FELIX“, bénéficie du soutien du Ministère des
Affaires Etrangères, de l'Ambassade de France
en Slovaquie et de l'Institut Français de
Bratislava.

Toto dielo vyšlo s podporou Fondu Jozefa
Felixa, ktorú udeľuje Ministerstvo
zahraničných vecí Francúzskej republiky,
Francúzske veľvyslanectvo na Slovensku a
Francúzsky inštitút v Bratislave.

Z francúzskeho originálu
L'amour en plus. Histoire de l'amour
maternel. XVIIe XXe siècle,
ktorý vydalo vydavateľstvo Flammarion,
Paríž 1980,
preložila Eubica Vychováľá.
Obálka a grafická úprava Jana Sapáková.

Copyright © by Flammarion, Paris 1980
Translation © Eubica Vychováľá 1998
Cover illustration © Jana Sapáková 1998
Cover design © Jana Sapáková 1998
Tlač Polygrafia SAV

Prvé vydanie.

ISBN 80-85549-04-2

Podakovanie

Táto práca vznikla v rámci
dvojročného seminára na Vysokej
vojenskej technickej škole, a preto
za mnohé vďačí trpezlivosti
a humoru mojich študentov.
Túto knihu, ktorú sme tak dlho
spolu peľhali, venujem im.

Predslov	9
<hr/>	
I. ČASŤ: ABSENCIA LÁSKY	13
<hr/>	
1. kapitola: Dlhá vláda otcovskej a manželskej autority	17
2. kapitola: Postavenie dieťaťa pred rokom 1760	35
3. kapitola: Materská ľahostajnosť	59
<hr/>	
II. ČASŤ: NOVÁ HODNOTA: MATERSKÁ LÁSKA	105
<hr/>	
1. kapitola: Obhajoba dieťaťa	109
2. kapitola: Nová matka	147

III. ČASŤ: NÚTENÁ LÁSKA	175
<hr/>	
1. kapitola: Mravoučné teórie zdedené po Rousseauovi alebo „Žofia, jej dcéry a vnučky“	179
2. kapitola: Lekárska argumentácia zdedená po Freudovi	221
3. kapitola: Prieepasť medzi mýtom a skutočnosťou	249
<hr/>	
EPILOG: Stratený, alebo nájdený raj?	275
<hr/>	

Predslov

V roku 1780 policajný riaditeľ Lenoir s trpkosťou konštatuje, že z dvadsaťjedentisíc detí, ktoré sa ročne narodia v Paríži, len necelých tisíc dojčia ich matky. Ďalších tisíc privilegovaných detí ostáva doma, kde ich dojčia dojky. Všetky ostatné deti zameňujú materské lono za viac-menej vzdialený príbytok platenej dojky.

Mnoho detí umrie bez toho, aby uzrelo tvár svojej matky. Tie, čo sa po niekoľkých rokoch vrátia pod rodnú strechu, objavia cudziu ženu: i keď je to žena, ktorá im dala život. Nič nesvedčí o tom, že by zvitanie matky s dieťaťom prebehlo v radosťnom ovzduší ani že by sa matka zvýšenou mierou usilovala zasýtiť potrebu nehy, ktorá sa nám dnes zdá taká prirodzená.

Pri pohľade na čísla parížskeho policajného riaditeľa sa človek neubráni otázkam. Ako vysvetliť nezájum o dieťa v čase, keď materské mlieko a opatera predstavujú pre dieťa najväčšiu šancu na prežitie? Ako chápať nezájum o dieťa, ktorý je v takom rozpore s našimi dnešnými hodnotami? Počínali si ženy v predrevolučnom období (do roku 1789) vždy takto? Z akých dôvodov sa z ľahostajných matiek 18. storočia stali v 19. a 20. storočí matky-kvočky? Táto premena materského správania je veľmi zvláštnym javom: Odporuje všeobecne rozšírenej predstave o materskom inštinkte vlastnom zvieracej samici aj žene.

Tak dlho sa hovorilo o materskej láske ako o inštinkte, až sme boli ochotní uveriť, že toto správanie je súčasťou ženskej povahy bez ohľadu na dobu a prostredie, ktoré ženu obklopuje. V našich predstavách každá žena-matka nachádza v sebe všetky odpovede súvisiace s jej novým údelom. Akoby vopred utvorená,

automatická a nevyhnutná činnosť čakala len na príležitosť, aby sa uplatnila. Keďže plodenie je prirodzené, ľudia si predstavujú, že biologickému a fyziologickému javu tehotenstva musí zodpovedať predurčené materské správanie.

Plodenie by nemalo zmysel, keby matka svoje dielo nezavršila tým, že zaručí prežitie plodu a premenu zárodka na hotového jedinca. Toto presvedčenie utvrdzuje dvojznačné chápanie pojmu materstva. Tento pojem sa totiž vzťahuje na dočasný fyziologický stav, teda na tehotenstvo, a zároveň na popôrodné obdobie, keď sa matka dlhodobo stará o výživu aj výchovu dieťaťa. V krajnom prípade sa materská funkcia končí, až keď matka konečne privedie na svet dospelého človeka.

V tejto optike sa nám ťažko hovorí o všetkých tých, čo trpeli nedostatkom materskej lásky, o chladnom postoji k deťom a kormúti nás chladný postoj k deťom aj tendencia opúšťať novorodencov, ktoré sa v 17. storočí objavili vo francúzskych mestách a v nasledujúcom storočí sa všeobecne rozšírili. Pre tento jav, ktorý historici jednoznačne skonštatovali, sa našlo mnoho ekonomických a demografických odôvodnení. Je to iný spôsob, ako povedať, že pud sebazáchovy zvíťazil nad materským inštinktom. Bádateľia nanajvýš uznali, že podlieha zmenám a môže zaniknúť.

Tento ústupok vyvoláva niekoľko otázok: Aký je to inštinkt, ak sa u jedných žien prejavuje a u druhých nie? Treba všetky ženy, ktoré ho nepoznajú, pokladať za abnormálne? A čo si myslieť o patologickom správaní, ktoré sa týka toľkých žien rozličného stavu a pretrváva storočia?

Už je to vyše tridsať rokov, čo filozofka Simone de Beauvoir spochybnila materský inštinkt. To isté urobili aj psychológovia a sociológovia, prevažne psychologičky a sociologičky. No keďže to boli feministky, verejnosť sa tvárila, že ich postoje pokladá skôr za militantné ako vedecké. Namiesto toho, aby sa o ich prácach diskutovalo, mnohí sa posmešne vyjadrovali či už o dobrovoľnej sterilite jedných, alebo o agresivite a virilite druhých.

Pokiaľ ide o skúmanie „primitívnych“ spoločností, bádateľia si dávali dobrý pozor, aby sa z nich nevyvodili potrebné ponaučenia. Veď sú také vzdialené, malé a archaické! To, že v niektorých z nich sa otec správa materskejšie ako matka, alebo že matky sú ľahostajné či dokonca kruté, v skutočnosti nezmenilo náš pohľad na vec. Nevedeli sme, alebo sme nechceli nič vyvodíť

z týchto výnimiek, aby sme na ich základe nespochybnili svoju vlastnú normu.

Je pravda, že od istého času sa o pojmoch inštinkt a ľudská prirodzenosť nepíše v dobrom. Pri pohľade zblízka je ťažké objaviť univerzálne a nevyhnutné modely správania. A keďže sami etológovia prestali v súvislosti s človekom hovoriť o inštinkte, intelektuáli svorne odhodili toto slovo na smetisko pojmov. Materský inštinkt už teda nie je v móde. No aj keď sa toto slovo ocitlo na smetisku, istá predstava materstva, ktorá sa na nepoznanie ponáša na starý odhodенý pojem, sa veselo drží pri živote.

Darmo uznáme, že materské správanie nemá nič spoločné s inštinktom, stále si myslíme, že láska matky k dieťaťu je taká silná a takmer všeobecná, že si určite aspoň čosi vypožičala od prírody. Zmenili sme slovník, ale nie ilúzie.

V tomto zmysle nás utvrdili menovite štúdie etológov o správaní našich rodných sesterníc, vyšších opičích samíc, k svojim mláďatám. Niektorí sa nazdávali, že z nich možno vyvodíť závery v súvislosti so správaním žien. Keďže sa na nás tie opice tak podobali, bolo treba dospieť k záveru, že sme ako ony...

Iní radi prijali tento príbuzenský vzťah, a to tým skôr, že nahradením pojmu inštinkt (ktorý sme prepustili opiciam) pojmom materská láska sme sa tvárili, že sa vzdalujeme od živočíšnosti. Materský cit sa javí menej mechanický alebo automatický ako inštinkt. Aj keď sme nevideli jeho opačný pól, t. j. náhodnosť lásky, naša pýcha humanoida bola ukojená.

Protiklad však v skutočnosti nikdy nebol väčší. Ak totiž inštinkt opustíme v prospech lásky, prisúdime láske charakteristiky inštinktu. V duchu, alebo skôr v srdci ďalej rozmyšľame o materskej láske ako o nevyhnutnosti. A napriek liberálnym úmyslom máme ešte stále pocit, že matka, ktorá svoje dieťa nemiluje, je úchyľkou alebo škandálom. Sme ochotní radšej všetko vysvetliť a odôvodniť, než prijať fakt v jeho nahote. V duchu odmietame myšlienku, že materská láska nie je nehynúca. Možno preto, že odmietame spochybníť absolútnu lásku našej vlastnej matky...

Dejiny správania francúzskych matiek za posledné štyri storočia nie sú vôbec povzbudivé. Vykazujú nielen veľkú rozmanitosť v správaní a v kvalite lásky, ale aj dlhé obdobia mlčania. Niektorí možno povedia, že reči a spôsoby správania neodhaľu-

jú celú hĺbku srdca a že ešte vždy ostáva čosi nevyvovedateľné, čo nám uniká. Tým by sme najradšej odpovedali výrokom Rogera Vaillanda: „*Láska neexistuje, jestvujú len dôkazy lásky.*“ Takže keď dôkazy miznú, prečo z toho nevyvodiť dôsledky?

Materská láska je len ľudský cit. A ako každý cit je neistá, krehká a nedokonalá. Na rozdiel od všeobecne panujúcich názorov možno nie je hlboko vpísaná v ženskej prirodzenosti. Pri pohľade na vývoj materského správania konštatujeme, že záujem o dieťa a oddanosť k nemu sa buď prejaví, alebo sa neprejaví. Neha buď existuje, alebo neexistuje. Materská láska sa vyjadruje rozdielne, raz silnejšie, inokedy slabšie, niekedy vôbec, alebo takmer vôbec.

V presvedčení, že dobrá matka je realitou, sme sa pustili do výskumu rozličných podôb materstva, vrátane tých, ktoré sa dnes potláčajú, pravdepodobne preto, že nám naháňajú strach.

I. ČASŤ

ABSENCIA

LÁSKY

Na to, aby sme preskúmali materské správanie a pokúsili sa pochopiť jeho príčiny, nestačí pridržiavať sa štatistík o detskej úmrtnosti či rozličných osobných svedectiev. Matka v zvyčajnom zmysle slova (t. j. vydatá žena s legitímnymi deťmi¹) je *relatívna* a *trojrozmerná* osobnosť. Relatívna, pretože sa chápe len vo vzťahu k otcovi a k dieťaťu. Trojrozmerná, pretože okrem tohto zdvojeného vzťahu je matka aj ženou, teda špecifickou bytosťou s vlastnými túžbami, ktoré často nemajú nič spoločné s aspiráciami manžela alebo s požiadavkami dieťaťa. Každý výskum materského správania musí prihliadať na tieto rozličné premenné veličiny.

Nemožno teda hovoriť o jednom z členov rodinného mikrospoločenstva a nespomenúť pritom dvoch ostatných. Tento trojuholníkový vzťah nie je len psychologickým faktom, ale aj spoločenskou realitou.

Príslušné roly otca, matky a dieťaťa sa určujú dominantnými hodnotami a potrebami danej spoločnosti. Ak maják ideológie zamieri svetlo výlučne na muža-otca a udeľuje mu všetky právomoci, matka sa dostáva do tieňa a jej postavenie sa približuje postaveniu dieťaťa. Keď sa naopak spoločnosť zaujíma o dieťa, o jeho prežitie a výchovu, svetlo majáka je upriamené na matku, ktorá sa stáva hlavnou postavou na úkor otca. V jednom aj v druhom prípade sa vzťah spoločnosti voči dieťaťu a voči manželovi mení. Žena bude lepšou alebo horšou matkou vždy podľa toho, do akej miery spoločnosť zdôrazňuje alebo podceňuje materstvo.

Lenže na pozadí bremena dominantných hodnôt a spoločenských imperatívov sa v dejinách materského správania profiluje ďalší, nemenej významný faktor. Je ním skrytý boj medzi mužom a ženou, ktorý sa tak dlho prejavoval nadvládou jedného nad druhým. V tomto konflikte medzi mužom a ženou dieťa zohráva podstatnú úlohu. Ten, kto ho ovláda a má ho na svo-

¹ V záujme zjednodušenia analýzy budeme sa zvlášť pridržiavať tejto klasickej manželskej situácie a vdovu a slobodnú matku ponecháme bokom.

jej strane, môže dúfať vo víťazstvo, ak je to spoločnosti na prospech. Po celý čas, kým bolo dieťa podriadené otcovskej autorite, matka sa musela v domácnosti uspokojiť s druhoradou rolou. Podľa historickej epochy a podľa toho, k akej sociálnej vrstve patrila, žena buď trpela, alebo sa jej naopak darilo unikať materským povinnostiam a oslobodiť sa spod manželovho jarma.

Keď sa naopak dieťa stane predmetom materského láskania, manželka získava prevahu nad manželom, prinajmenšom v rámci rodiny. Len čo sa dieťa stane pomazaným kráľom rodiny, spoločnosť začne za spoluúčasti manžela vyžadovať od matky, aby sa zriekla všetkého, po čom ako žena túži. Keď proti svojej vôli podľahne vplyvu mužských hodnôt, podarí sa jej ako triumfujúcej matke dokonale skoncovať s nárokmi na autonómiu. Nároky, ktoré si kládla ako žena, nevyhovovali ani dieťaťu, ani manželovi. A tak sa dieťa nevedomky stáva objektívnym spojencom muža-otca. Ale nepredbiehajme...

Cieľom prvej časti knihy je zistiť, akú rolu zohrali v histórii materstva jednotliví členovia rodiny, a vysvetliť, prečo v priebehu takmer dvoch storočí správanie matiek veľmi často oscilovalo medzi ľahostajnosťou a odmietaním.

Bolo by nespravodlivé, ba až kruté, keby sme prísne posudzovali len správanie matky a nevysvetlili, čo ho motivovalo. Preto kým sa dostaneme k matke, pristavíme sa najprv pri otcovi a dieťaťu a preskúmame, aké funkcie plnil prvý a aké postavenie sa priznávalo druhému.

1. kapitola

Dlhá vláda otcovskej a manželskej autority

Dejiny západoeurópskej rodiny sú dejinami otcovskej moci, ktorá ide vždy ruka v ruku s autoritou manžela.

Ak máme veriť historikom a právníkom, táto dvojité autorita má svoj vzdialený pôvod v Indii. V posvätných textoch véd, v bráhmanách a sútrach sa rodina pokladá za náboženské spoločenstvo, ktorého vodcom je otec. Ako taký plní hlavne právne funkcie, má dbať na dobré správanie členov rodinného spoločenstva (ženy a detí), jedine on je zodpovedný za ich skutky voči spoločnosti. Jeho moc sa teda prejavuje predovšetkým absolútnym právom súdiť a trestať.

Moc hlavy rodiny, domáceho úradníka, ostala v staroveku takmer nezmenená, aj keď sa v gréckej spoločnosti oslabila a v Ríme zvýraznila. Aténčanka alebo Rimanka mala celý život podriadené postavenie, ktoré sa veľmi nelíšilo od štatútu detí.¹

Aby sa veci aspoň teoreticky zmenili, bolo si treba počkať na Kristovo učenie. Ježiš, vedený revolučným princípom, ktorým bola láska, vyhlásil, že otcovská autorita nebola ustanovená v záujme otca, ale dieťaťa, a že manželka-matka nie je otcovou otrokyňou, ale jeho družkou.

Hlásaním lásky k blížnemu Kristus skrotil autoritu akéhokoľvek pôvodu. Posilnil súdržnosť, teda rovnosť manželov tým, že z manželstva urobil božskú ustanovizeň. Tak skoncoval s prepiatou mocou manžela, s právom zapudiť ženu a s polygamiou.

Kristovo poslanstvo bolo jasné: Manžel a manželka sú si rovní a majú voči svojim deťom rovnaké práva a rovnaké povinnosti.

Hoci niektorí apoštoli a teológovia, ako ďalej uvidíme, svojím výkladom Kristovo učenie natoľko zatemnili, až ho zradili, Ježišovo poslanstvo značne zmenilo postavenie ženy. Rovnosť, ktorú hlásala cirkev, sa vo Francúzsku až do konca 13. storočia prejavovala istým počtom práv pre ženy. Aspoň pre ženy z vyšších spoločenských vrstiev.²

V ranom stredoveku sa otcovská moc postupne oslabilá tempom, ktoré viac-menej záviselo od toho, či to bolo na severe³ (zvykové právo), alebo na juhu Francúzska (rímske právo). A hoci v 13. storočí otec ešte na juhu Francúzska mohol svoje dieťa zabiť bez toho, aby mu hrozil väčší trest, otcovskú moc predsa len zmierňovala matka a inštitúcie, ktoré čoraz väčšími zasahovali do rodinných záležitostí. Rozvoj rímskeho práva vo Francúzsku zahatal liberálny vplyv cirkvi a kanonického práva. Počnúc 14. storočím sa hospodárske práva ženy scvrkávajú ako šagrénová koža, takže o dve storočia neskôr žene z jej starých práv neostalo nič. Paralelne k tomu od 16. až do 18. storočia otcovská autorita vzrastala pod vplyvom nielen rímskeho práva, ale aj politického absolutizmu.

No ak sa aj osud ženy pôsobením cirkvi vylepšil, týkalo sa to len vyšších vrstiev. Tie ostatné nemali závideniahodný osud. V praxi si manžel uchoval právo trestať ženu a napriek Kristovmu učeniu o detskej nevinosti mali deti ešte horší osud ako matka. Priveľa záujmov a diskurzov zadúšalo Ježišovo poslanstvo. V 17. storočí manželská a otcovská moc vysoko víťazila nad láskou. Dôvod bol jednoduchý: Celá spoločnosť bola založená na princípe autority.

Teóriu a prax odôvodňovali tri navzájom sa prelínajúce a navzájom sa podporujúce argumentácie: Aristotelova argumentácia, ktorá dokazovala, že autorita je prirodzená, argumentácia teológov, ktorí tvrdili, že je božská, a napokon argumentácia politikov, ktorí sa hlásili k obidvom zároveň.

Aristotelovské dedičstvo

Aristoteles ako prvý odôvodnil z filozofického hľadiska manželskú a otcovskú autoritu. Aby sme pochopili sociálnu a rodinnú skutočnosť v 17. storočí a jej základy, musíme sa na chvíľu vrátiť k tomu, koho až dovedy toľko vykrádali.

Princíp, na ktorom stála celá Aristotelova politická filozofia, bol nasledujúci: autorita muža je oprávnená, pretože je založená na prirodzenej nerovnosti medzi ľuďmi.⁴ Od otroka, ktorý nemá dušu, až po pána domu má každý svoje osobitné postavenie, ktoré definuje jeho vzťah k druhým.

Na rozdiel od otroka, ktorého mohol každý člen rodiny „používať a zneužívať“, dieťa občana sa pokladalo za slobodnú ľudskú bytosť. Bola to bytosť nedokonalá, pretože nebola završená, spočiatku bola nadaná len veľmi obmedzenou schopnosťou uvažovania a jej cnosťou bolo podrobiť sa dospelému a poslúchať toho, komu bola zverená hneď po odstavení.

Pokiaľ ide o občianku, je v podstate podriadená mužovi bez ohľadu na svoj vek. Žena je znehodnocovaná z metafyzického hľadiska, pretože stelesňuje záporný princíp, hmotu (na rozdiel od muža stelesňujúceho formu, božský princíp, ktorý je synonymom myslenia a múdrosti), a v dôsledku toho sa jej pripisuje druhoradá úloha aj pri počatí.⁵ Podobne ako zem, ktorú treba osiať, jedinou zásluhou ženy je, že má dobré brucho. Keďže má žena slabú schopnosť uvažovania, filozof z toho logicky vyvodil, že netreba prihliadať na jej názor. Jedinou mravnou cnosťou, ktorú Aristoteles žene priznal, bolo, že „zdoláva ťažkosti, ktoré kladie poslušnosť“. Jej cnosť spočívala v „skromnom mlčaní“.

Postavenie všemocného otca-manžela-pána sa vysvetľuje len jeho vlastnou podstatou. Privilégiá tejto bytosti, ktorá sa najaktívnejšie podieľa na božskom, sa zakladajú len na jej ontologickej kvalite. Je „prirodzené“, že najdokonalejšia spomedzi bytostí rozkazuje ostatným členom rodiny, a to dvoma spôsobmi: na základe podobnosti s božským, tak ako „Boh rozkazuje svojim stvoreniam“, a na základe svojej politickej, hospodárskej a právnej zodpovednosti, tak ako „kráľ rozkazuje svojim poddaným“.

Tieto dve aristotelovské témy hojnou mierou preberie kresťanská teológia a teoretici absolutistickej monarchie.

Kresťanská teológia

Napriek Kristovmu posolstvu lásky a napriek rovnosti, ktorú hlásal, sa kresťanská teológia, opierajúca sa o svoje židovské korene, podstatnou mierou pričinila o upevnenie a opodstatnenie otcovskej a manželskej autority neustálym pripomínaním dvoch textov, ktoré mali pre dejiny žien nedeľné následky.

Prvým z týchto textov je kniha *Genezis*.⁶ Pripomeňme v krátkosti tri dejstvá drámy.

Prvé dejstvo: stvorenie človeka, ktorý hneď ako vyšiel z rúk Božích, dal meno všetkým druhom zvierat, ktoré boli stvorené pred ním. Keď Pán Boh videl, že človek je sklamaný, pretože medzi nimi nenašiel družku, ktorá by sa k nemu hodila, človeka uspal, vybral mu jedno rebro a obalil ho mäsom. Tak sa zrodila žena.⁷

Druhé dejstvo: žena, zodpovedná za hriech, je skazou muža. Poznáme zvodné reči hada, ktorý Eve sľuboval, že sa bude podobáť Bohu a spozná dobro a zlo. Eva zjedla ovocie a dala z neho aj Adamovi, ktorý ho neodmietol. Keď si Boh všimol, že ho jeho stvorenia neposlúchli, požiadal Adama, ktorý bol už vtedy za dvojicu zodpovedný, aby mu podal vysvetlenie. Adam žalostne odpovedal: „Žena (...) mi dala zo stromu i jedol som.“ V tejto veci boli odvaha, zvedavosť a vôľa po moci na strane ženy.

Tretie dejstvo: kliatby. Každý si pamätá dve prvé, ktoré Pán Boh určil žene: „Veľmi rozmnožím ťažoby v tvojom tehotenstve; v bolestiach budeš rodiť deti.“ Možno sa pozabudlo na tretie, ktoré malo ťažké následky počas desiatok storočí: „A budeš túžiť za svojim mužom, ale on bude vládnuť nad tebou.“* Pojem vášne nevyhnutne zahrnuje ideu pasivity, podriadenosti a odcudzenia, ktoré definovali budúce postavenie ženy. Adam, potvrdený v úlohe pána, bol odsúdený len na to, aby ťažko pracoval a zomrel takisto ako Eva.

Z tohto zásadného textu na samom začiatku *Biblie* vyplývajú pre obraz a postavenie Evy isté dôsledky. Eva ako osoba prístupnejšia telesnej žiadostivosti a márnivosti zavinila svojimi slabosťami nešťastie muža. V najlepšom prípade sa bude javiť ako slabé a ľahkomyselné stvorenie.

Niektorí cirkevní otcovia však tento prvý obraz zhoršili. Eva, ktorá bola zanedlho stotožňovaná s hadom, t. j. so zvädzajúcim démonom, sa stane symbolom zla. Táto myšlienka sa rýchlo

rozšíri a prostredníctvom tradície zvíťazí nad Kristovým učeníom.

Hanopisy proti ženám, ktoré prekvitali od 4. storočia, pripisovali ženám prirodzenú náklonnosť k zlému. Tieto hanopisy sa viac-menej vedome dovoľávali textov svätého Augustína, ktorý písal o zlom spôsobení ženy: „Zviera, ktoré nie je ani pevné, ani stále, prekypuje nenávisťou, živí sa zlobou (...) je zdrojom všetkých hádok, sporov a nepravostí.“⁸

Taký bol slovník a predstavy obyčajných ľudí v súvislosti so ženami. Aby sme sa o tom presvedčili, stačí, keď si prečítame text E. Le Roy Ladurieho o malej dedine Montaignou na úsvite 14. storočia. Dočítame sa tu, že ten a ten manžel hovorí o svojej žene ako o svini, iný zas napriek láske, ktorú chová k dcére, vyhlasuje, že ženská je hanebná vec. Tretí tvrdí, že ženská duša sa môže dostať do raja, len ak sa predtým prevtelí do muža. Podľa štvrtého sú ženy démoni atď. Tých démonov a tie svine muži smú, pravdaže, do vôle mlátiť. Ženy, ktoré ani neplatili za ľudské bytosti, zdieľali osud detí.

Druhý text, ktorý z hľadiska postavenia ženy zohral významnú historickú úlohu, bol text svätého Pavla *List Efazanom*. Apoštol v ňom rozvinul teóriu o rovnosti, ktorá úplne zmenila Ježišovo učenie. Muž a žena, hovorí svätý Pavol, majú, pravdaže, rovnaké práva a rovnaké povinnosti. Ide tu však o rovnosť medzi ľuďmi, ktorí nie sú totožní, v dôsledku čoho sa nevyklučuje hierarchia.

Muž musí byť vodcom dvojice, pretože bol stvorený ako prvý a z neho sa zrodila žena. Jemu preto prislúcha právo rozkazovať. Ak aj svätý Pavol dodáva, že muž musí svoje rozkazy mierniť po-vinnou láskou a rešpektom voči manželke, aj keď žene priznáva schopnosť presvedčať (prostá sila rétoriky), faktom ostáva, že v konečnom dôsledku bude rozhodovať muž. Svätý Pavol zhrnul vzťah dvojice do formulácie, ktorá mala celé stáročia veľký úspech: „... muž je hlavou ženy, ako aj Kristus je hlavou cirkvi (...) ako je cirkev podriadená Kristovi, tak (nech sú) aj ženy (podriadené) mužom vo všetkom.“⁹

Táto nadovšetko protirečivá teória o rovnosti v hierarchii musela nevyhnutne vyústiť do vylúčenia jedného z dvoch členov dvojice. Obraz otca a manžela, ktorý zaujímal miesto Krista, nadobudol prevahu nad rovnosťou, ktorú hlásal ten istý Kristus. Jej iniciátorom bol sám Pavol svojím odporúčaním: „Ženy (pod-

riadiťte sa) svojim mužom ako Pánovi, lebo muž je hlavou ženy, ako aj Kristus je hlavou cirkvi (...) Dietky, poslúchajte si rodičov v Pánu (...) poslúchajte (...) s bážňou a trasením v úprimnosti srdca ako Krista.“¹⁰

Otec, manžel mal teda splnomocnenie od Boha. Aj keď jeho moc bola zmiernená nehou, vládol absolutisticky a despoticky. A svätý Pavol, podobne ako predtým Aristoteles, odporúčal manželke, aby sa správala v súlade so svojim podriadeným postavením, t. j. skromne a mlčanlivo.

Príkazy cirkevnej morálky pod týmto patronátom zdôrazňujú až do 17. storočia podriadenosť ženy voči manželovi. Z pera veľkého lyonského kazateľa Benedictiho môžeme čítať: „Ak sa žena chce zmocniť vlády v dome proti manželovej vôli, keď jej to manžel z nejakého pádneho dôvodu zakáže, vtedy žena hreší, pretože nesmie nič podniknúť proti manželovi, ktorému je podriadená ľudským a božským právom.“¹¹ A ďalej: „Žena, nadutá pýchou na svoju duchaplnosť, krásu, majetok a svoj podiel, znevažuje manžela, keď ho nechce poslúchať (...) Búri sa tak proti Božiemu výroku, ktorým si Pán Boh želá, aby žena bola poddanou svojho manžela, ktorý je vznešenejší a vynikajúcejší ako žena, vzhľadom na to, že muž je obrazom Boha, kým žena je len obrazom muža.“¹²

Benedicti, podobne ako jeho súčasníci, zdôrazňuje ženskú zlobu. Zatraca „tú, ktorá je hašterivá a netrpezlivá, ktorá svojho muža provokuje k tomu, aby zlorečil meno Božie (...) pretože aj keby mala povedzme trochu pravdu, musí skôr mlčať a krotiť sa, a nie reptáť a nadávať.“

Eve sa vždy pripisovala zodpovednosť za Adamove hriechy. Flandrin však správne poznamenáva, že „zo všetkých tých článkov, ktoré poukazujú na právo manžela rozkazovať, cítiť aj ťažkosti, s ktorými sa muži bežne stretávali v domácnosti.“¹³

Nemenej skutočný, aj keď diskretnější bol určite boj medzi rodičmi a deťmi, a zvlášť medzi otcom a synom. Dôkazom toho je štvrté prikázanie Desatora: „Cti otca svojho i matku svoju, aby si dlho žil“, ktoré teológovia presadili ako božský zákon. Pri čítaní tohto zákona človeka nevedojak zarazí predstava výmenného obchodu, ktorá z neho vyplýva, a nepriama hrozba obsiahnutá v podtexte. Tento rešpekt – neutrviac už o láske – bol podistým nevelmi prirodzený, keď ho bolo treba ustanoviť ako zákon! A podistým bolo ťažké ctiť si svojich rodičov, ak sa za to sľubovala najvyššia odmena: dlhý život. Alebo v prípade neuposlúchnutia exemplárny trest: smrť.

Cirkevní otcovia, ktorí o skutočných vzťahoch medzi rodičmi a deťmi vedeli svoje¹⁴, nekládli dôraz na túto hroznú tému. Uspokojili sa s tým, že rodičovskú autoritu odôvodňovali opakovaním toho, že otec je pred Bohom zodpovedný za svoje deti a treba mu poskytnúť prostriedky na to, aby splnil svoju povinnosť. Na druhej strane uzákoonili manželovu autoritu tým, že umocnili filozofickú teóriu o ženskej nerovnosti. Podľa Aristotela žene chýba ontologický základ; teológovia zo ženy urobili „diabla“, v lepšom prípade „mrzáka“. A muži si túto lekciu až do 20. storočia zapamätali.

V 13. storočí bolo v dedine ako Montaignou bežné, aby sa o žene hovorilo ako o diablici. Muži, ktorí chceli byť uhladenejší, postupne upúšťali od obvinení zo zloby a namiesto toho rozvíjali predstavu ženy ako slabého, chorľavého a labilného stvorenia.

Labilnosť a chorľavosť zahŕňa významové elementy telesnej nedokonalosti, nemohúcnosti a znetvorenia. Má teda dve konotácie: chorobu a obludnosť. Toto označenie plne opodstatňuje správanie mužov voči svojim manželkám počas celej histórie.

Z tisícok svedectiev (piesne, príslovia alebo teoretické texty) sme vybrali štyri ilustrácie tejto koncepcie.

Najprv Fénelonovu radu budúcemu manželovi o tom, ako sa má správať voči manželke: „Chráňte ju a šetríte jemne, s nehou a z presvedčenia, majúť vždy na pamäti nedostatočnosť jej pohlavia.“¹⁵ A žene Fénelon vraví: „A vy, manželka, poslúchajte ho ako toho, ktorý zastupuje Boha na zemi.“ Učenie svätého Pavla nachádzame v 17. storočí aj v dôkazoch sudcov a advokátov pri procesoch medzi manželmi, najmä pri žiadostiach o rozluku od stola a lôžka. Proti ženám sa stále používa ako najvyšší dôkaz to, že Pán Boh ženu odsúdil v knihe *Genezis. Starý zákon* a *List Efezanom* boli dlho zákonodarnými textami.

Ďalšie svedectvo: Jeden zámožný sedliak z 18. storočia, otec spisovateľa Rétifa de La Bretonne, sa takto prihovára svojej žene: „Povedzte mi, odkiaľ pramení tá sila, ktorú dala príroda mužovi? Odkiaľ pochádza to, že je navyše vždy slobodný, odvážny, smelý, ba až trufálny: je taký azda preto, aby sa plazil ako slabý zbožňovateľ (ženy)? Ako to, že vás príroda urobila také pôvabné, slabé a pritom plaché? (...) Je to azda preto, aby ste tvrdo a povýšenecky rozkazovali? (...) Prvým prostriedkom k šťastiu v domácnosti (...) je, aby hlava rodiny rozkazovala a aby manželka z lásky robila to, čo by sme pri každej inej okrem manželky (t. j. pri slúžke) označili slovom poslúchať.“¹⁶

A napokon odôvodnenie manželovej autority v Občianskom zákonníku z neskoršieho obdobia. Vieme, že Napoleon osobne zasiahol, aby bola plne obnovená manželova autorita, ktorá koncom 18. storočia mierne upadla. Naliehal, aby v deň svadby manželka výslovne uznala, že je povinná poslúchať svojho manžela. Keď sa autori zákonníka čudovali, prečo na tom nástoji, Napoleon údajne odpovedal narážkou na verš z knihy *Genesis*: „Anjel to povedal Adamovi a Eve.“ V článku 212 Občianskeho zákonníka zákonodarcovia stvárnili Napoleonove predsudky. Manželova moc spočívala podľa nich na dvojakom základe, na nedostatočnosti ženy a na potrebe jediného vodcu v domácnosti.

Politický absolutizmus

Tento tretí typ argumentácie, ktorého predstaviteľom bol predovšetkým Bossuet, sa usiloval posilniť otcovskú autoritu v záujme toho, aby bola lepšie právne opodstatnená absolútna monarchia a aby králi mali zákonitú autoritu nad svojimi poddanými, a pritom voči nim nemali nijaké záväzky.

V duchu línie, ktorú načrtnol Aristoteles, Bossuet nanovo potvrdil dogmu o prirodzenej nerovnosti a pripomenul „*nadradenosť danú generačným poriadkom*“, ktorá predpokladá závislosť a podriadenosť detí voči rodičom.¹⁷

Bossuet tvrdil, že otcovská autorita sa postupne premenila na panovnícku autoritu, a dospel k záveru, že povaha kráľovskej autority si uchováva znamenie svojho pôvodu a ostáva v svojej podstate vždy otcovská. Vyvodil z toho niekoľko tvrdení, zvýhodňujúcich panovníka a otca. Keďže existuje prirodzená dobrota otca k deťom a keďže je panovnícka autorita otcovská, medzi jej hlavné znaky patrí aj dobrota. Kráľ sa usiluje len o dobro svojich poddaných, tak ako sa otec usiluje o dobro svojich detí, aj keď ich trestá.

Túto myšlienku ešte umocnilo mlčanie božských zákonov (desať Božích prikázaní) o povinnosti rodičov milovať svoje deti. Akoby táto vec bola taká prirodzená, že ju bolo zbytočné uzákoniť a vôbec sa o nej zmieňovať. A ešte veľmi dlho sa nikde nebudu hovoriť na tému hrubosti alebo sebeckta rodičov.

Naproti tomu sa neustále stretávame s témou nevďačnosti a

zloby zo strany detí. Akoby prúd lásky bez ťažkostí smeroval od rodičov k deťom, kým opačné smerovanie bolo oveľa neistejšie. Ved' netvrdil azda Vauvenargues, že „*na to, aby bol niekto dobrým otcom, stačí byť mužom, no ten, kto nie je slušný človek, je len zriedkakedy dobrým synom*“¹⁸? A Montesquieu dodáva: „*Otcovská moc je moc, ktorá sa zo všetkých najmenej zneužíva.*“¹⁹ Tento neochvejný optimizmus vyplýval z toho, že podľa obidvoch autorov bola otcovská dobrota prirodzená, závislá od inštinktu, kým synovská dobrota bola mravného charakteru. Tieto roztrpčené úvahy o deťoch však nemožno vysvetľovať len na základe mrzutosti každodenného života. Ako ďalej uvidíme, zakladajú sa aj na osobitnej teórii o dieťaťu.

A konečne posledný argument, ktorý uvádza Bossuet, je postavený na analógii medzi kráľom a Bohom Otcom. Nestačilo totiž, aby autorita monarchie bola založená len na autorite otca, t. j. aby bola prirodzeným právom. Bossuet, v snahe postaviť politickú autoritu mimo akýchkoľvek diskusií, chcel z nej urobiť božské právo. Aby sa mu to podarilo, nanovo použil obraz otca. Boh, hovorí Bossuet, je dokonalým vzorom otcovstva. No a kráľ je na obraz Boha na zemi otcom svojich poddaných. A prostý otec rodiny je náhradkou božského a kráľovského obrazu pre svoje deti.

Z týchto postupných analógií každý získal: otec na veľkoleposti a autorite, kráľ na добрote a svätosti. Aj sám Boh sa stal dôvernejší a priblížil sa k svojim stvoreniam. Bossuetovi už len ostávalo zhrnúť to všetko do skvelej formulácie: „*Králi zastupujú Boha, ktorý je skutočným otcom ľudského pokolenia.*“

Aby sme lepšie pochopili celý dosah Bossuetových analógií, musíme pripomenúť poslednú, ktorá mala skonkretizovať tri predchádzajúce pre obec smrteľníkov: analógiu s pastierom a so stádom. Až do 17. storočia sa bude neustále opakovať: Otec je voči svojim deťom tým, čím je kráľ voči svojim poddaným, čím je Boh voči ľuďom, t. j. čím je pastier voči svojmu stádu. Tento posledný vzťah (pastier/stádo) prenikavým spôsobom ukazuje rozdiel v povahe, ktorý oddeľuje všetky horné prvky od dolných: od ľudského k božskému je rovnako ďaleko ako od zvieraťa k človeku. Ťažko by sa dala lepšie vyjadriť nezmieriteľná nesúrodosť medzi otcom a jeho deťmi.

Pri pozornejšom čítaní si všimneme, že všetky uvedené vzťahy fungujú len vďaka tretiemu prvku, ktorý je skrytý, alebo pri-

najmenšom zamlčaný. Boh, kráľ, otec a pastier riadia svoje stvorenia, svojich poddaných, svoje deti a stáda len prostredníctvom bedlivých sprostredkovateľov: cirkvi, polície, matky a strážneho psa. Neznamená to teda v duchu analogických vzťahov, že matka je ako cirkev voči svojim ovečkám, ako polícia, ktorá dozerá na svojich poddaných, ako strážny pes, ktorý obieha okolo stáda? Má nad nimi moc a autoritu. A má voči nim aj viac dôvernosti, pretože ich nespúšťa z očí. No touto mocou bola len poverená a aj ona je podriadená manželovi tak ako cirkev Kristovi, polícia panovníkovi a strážny pes svojmu pánovi. Moc, ktorú má, jej teda v pravom slova zmysle nepatrí. Táto moc je neustále k dispozícii jej pánovi. Ako strážkyňa je svojou podstatou, prirodzene, bližšie tomu, čo stráži, než podstate pána.

Medzi ňou a dieťaťom je kvantitatívny rozdiel. No rozdiel medzi ňou a manželom je kvalitatívny. A kým sa v 19. storočí matka niekedy postaví na stranu dieťaťa proti otcovi, v 17. storočí sa ešte neoblomne podriaďuje spoločenskému poriadku, ktorý nastoľuje otcovskú moc. Matka si tak dobre osvojuje otcovské hodnoty, vládnuce spoločenské hodnoty, že v prípade úmrtia otca sa ako vdova vie s otcom stotožniť a nahradiť ho.

Otcovské práva

Z právneho hľadiska sa otcovské práva od konca stredoveku po revolúciu vyvíjajú dvoma spôsobmi. Poniemktoré sú obmedzované cirkvou i štátom, ktorý čoraz väčšmi zasahuje do spravovania domácich záležitostí, kým iné štát upevňuje, pokiaľ sa nazdáva, že je to v jeho záujme.

Rodičovské práva boli zúžené katolíckou doktrínou v mene dvoch nových ideí: idey už spomenutých práv otca voči deťom a idey, podľa ktorej sa dieťa pokladalo za „božský vklad“. Keďže dieťa je Božím stvorením, treba z neho za každú cenu urobiť dobrého kresťana. Rodičia s deťmi nemôžu narábať, ako sa im zapáči, ani sa ich nemôžu zbaviť. Či už je dieťa Boží dar, alebo kríž, ktorý treba niesť, nemožno ho používať a zneužívať podľa klasickej definície majetku.

V dôsledku toho bolo ako prvé zrušené právo nad životom a smrťou, pretože otec nesmie zničiť to, čo stvoril Boh. Od 12. a

13. storočia cirkev dôrazne odsudzovala odkladanie detí²⁰, interrupciu a vraždu novorodenca. Štát prijal donucovacie opatrenia.²¹ No zoči-voči nezmernému zlu a biede veľkej väčšiny štát napokon pochopil, že bude lepšie prispôbiť sa nevyhnutnosti a tolerovať opustenie detí, aby sa tak zmenšil počet vrážd. V tomto duchu boli v 17. storočí založené prvé útulky pre opustené deti.²²

V jednej oblasti bola otcovská autorita predmetom viac-menej otvoreného konfliktu medzi cirkvou a štátom, a to v oblasti rodičovských práv v súvislosti s uzatváraním manželstiev detí. Od polovice 12. storočia sa manželstvo pokladalo za sviatosť. Na to, aby manželia boli definitívne spojení manželským väzkom, stačilo, aby slovne vyjadrili súhlas s uzavretím manželstva. Kanonické právo teda uznávalo za platné manželstvo, ktoré uzavreli deti aj bez súhlasu rodičov pod podmienkou, že chlapec mal najmenej trinásť a pol a dievča jedenásť a pol roka.

Táto koncepcia manželstva bola príčinou mnohých prehrškov voči spoločenskému poriadku: únosov dievčat, ktoré uzatvárali tajné manželstvá, zločinu bigamie, spoločensky nesúrodých manželstiev.

Neporiadky sa natoľko rozšírili, že v 16. storočí bol trident-ský koncil (1545–1563) nútený zaviesť isté obmedzenia pri uzatváraní manželstva. Odsúdil tajné sobáše a uložil budúcim manželom, aby vyjadrili svoj súhlas pred kňazom a po zverejnení ohlások. A napokon slávnostne vyhlásil, že vstúpiť do manželstva bez povolenia rodičov je hriech, aj keď sa takto uzavreté manželstvo stále pokladalo za platné.

Štát, ktorý bol menej liberálny ako cirkev, nechcel deťom umožniť únik spod rodičovskej autority. V snahe zabrániť neporiadkom v najmenšej spoločenskej bunke upevnil práva hlavy rodiny. Kým dobré manželstvo, dodržiavajúce platné zvyky (pravidlo homogamie, rešpektovanie hierarchie atď.), posilňovalo spoločenský poriadok, zlé manželstvo ho ohrozovalo.

Podľa ediktu Henricha II. (1556) boli deti, ktoré uzavreli manželstvo proti vôli rodičov, vydedené a nemali nádej, že by sa situácia zvrátila. Tento postih však podľa všetkého nebol dosť tvrdý, pretože už roku 1579 Henrich III. vydal ďalší edikt, podľa ktorého sa manželstvo uzavreté s maloletým bez súhlasu rodičov pokladalo za únos a „únosca“ mal byť odsúdený na smrť, pričom nemal nádej, že dostane milosť alebo získa odpustenie.

V nasledujúcom storočí sa tieto nariadenia dva razy obnovili a sprísnilo.²³

A napokon monarchistický štát posilnil právo rodičov trestať, aj keď prijal niekoľko zmierňujúcich opatrení vo veci bezpodmienečného uväznenia detí. Je známe, že ešte v 17. storočí sa deti žijúce v rodinách, bez ohľadu na vek, pod tými najmalichernnejšími zámienkami veľmi ľahko dostali do štátneho väzenia.²⁴ Ustanovenie z marca 1673, potvrdené ďalšími uzneseniami z rokov 1678, 1696 a 1697, bolo vydané v snahe zmeniť skutkový stav.²⁵

Tieto liberálne opatrenia nanešťastie zmietlo ustanovenie sprísneného nariadenia, tzv. zapečatených listov, ktoré dávali ďalšiu možnosť trestať. Rodičovské tresty doplnili dve nariadenia. Nariadenie z 20. apríla 1684 sa týkalo najmä ľudových parížskych vrstiev a podľa neho synov (do 25 rokov) a dcéry (každého veku) remeselníkov a robotníkov, ktorí zle nakladali so svojimi rodičmi alebo boli leniví, voľnomyšlienkári, alebo im hrozilo, že sa nimi stanú (všimnime si túto predvídavosť, ktorá dávala priestor každej ľubovôli), mohli uvrhnúť do väzenia: chlapcov do Bicêtre, dievčatá do Salpêtrière. Akonáhle sa dieťa dostalo do väzenia, rodičia už nemali moc väzbu prerušiť. Právo na milosť si vyhradil štát.

Dvadsaťpäť rokov pred začiatkom francúzskej revolúcie, 15. júla 1763²⁶, kráľ Ľudovít XV. vydal nariadenie, ktoré sa uplatňovalo zvlášť v prípade mladých ľudí z bohatých rodín, ktorí „svojím správaním ohrozovali česť a pokoj svojej rodiny“. Na základe tohto nariadenia rodičia mohli žiadať, aby ich deti boli deportované na ostrov Désirade, kde boli umiestnené v oddelení pozemného a námorného vojska. Zlé deti tam žili pod prísnyim dozorom: boli zle živené a museli veľmi tvrdo pracovať. Tí, čo sa polepšili, mohli po odpykaní trestu dostať pozemok na ostrove Marie-Galante. A neskôr, ak si to ich rodiny želali, sa mohli vrátiť do Francúzska.

Všetky tieto nariadenia sú jasným dôkazom toho, akej pozornosti sa tešila otcovská autorita. Otcovská moc, životne dôležitá pre udržanie hierarchizovanej spoločnosti, v ktorej bola poslušnosť prvou spomedzi cností, sa musela za každú cenu uchovať. V tomto smere sa v spoločnosti vyvíjal taký tlak, že pre akýkoľvek iný cit ostávalo len málo miesta. Láska sa napríklad zdala priveľmi slabá, než aby sa na nej dalo čokoľvek budovať.

A ak napriek všetkému predsa len vo vnútri rodinnej bunky existovala, v dokumentoch, ktoré poznáme, ju možno len sotva postrehnúť. Keď sa niekde²⁷ zjaví v rodinných vzťahoch, je to len mimochodom, na rozhraní dvoch viet, takmer ostýchavo.

Spoločnosť bez lásky

Nemožno sa tomu čudovať, keď vieme, akú predstavu mali ľudia o manželskej láske. Teológovia, ktorí odlišovali dobrú lásku a priateľstvo od zlej lásky, žiadostivosti, neodvolateľne odsudzovali tú druhú: „Muž nemá svoju ženu používať ako kurvu, ani žena sa nemá k svojmu mužovi správať ako k milencovi.“²⁸ Presný spôsob, ako pripomenúť, že pohlavný akt je v manželstve menším zlom, len ak sa pri ňom nepociťuje rozkoš.

Neprekvapí nás, keď sa dozvieme, že vzorom dobrej manželskej lásky je láska spájajúca dve osoby rovnakého pohlavia. Manžel a manželka majú byť priatelia, a nie milenci, a ak, tak náhodne alebo zo životnej nevyhnutnosti. Teológovia v tomto duchu neprestajne odsudzovali manželské „excesy“: „Muž, ktorý sa k svojej žene správa skôr ako muž prekypujúci láskou, a nie ako manžel, je cudzoložník.“²⁹

Ako veľmi správne poznamenáva Flandrin, zdá sa, že pohlavná potencia nebola problém.³⁰ Ak bol muž impotentný, jeho frigidnosť sa dala pripisovať len jeho nechote, účinku bosoráctva alebo trestu nebies, ktorý ho postihol za to, že sa chcel oženiť, aby ukojil svoju telesnú vášeň. Toto posledné vysvetlenie je zvlášť mravoučné a hovorí vtedajším úbohým nevedomým ľuďom: ak budete túžiť (...) neokúsíte rozkoš. Naproti tomu, ak nebudete túžiť, dostanete za odmenu dobré a čisté priateľstvo, ktoré vás bude spájať s manželkou alebo s manželom.

Manželstvo však nepredpokladalo naplnenie priateľstva a ešte menej túžby. V záujme toho, aby bolo uzavreté dobré manželstvo, bolo treba rešpektovať toľko požiadaviek, že priateľstvo a neha sa na výbere manželského partnera prakticky nepodieľali. Keďže v deň uzavretia manželskej zmluvy láska takmer nikdy nebola prítomná, mohla sa dostaviť len pričinením náhody alebo manželským zvykom.

Medzi pravidlami dobrého manželstva stála na prvom mieste homogamia, ktorá prikazuje zosobášiť sa s osobou svojho

spoločenského postavenia. Táto požiadavka mala rovnakú hodnotu ako veno.

Bolo vylúčené, aby sa mladé dievča bez hodnotného imania vydalo. V tomto ohľade niet výrečnejšieho textu ako *Táranie šestonedielky*, v ktorom sa zhovávajú tri ženy za vlády Ľudovíta XIII.: dáma z dobrej spoločnosti, manželka finančníka, jej komorná a slúžka. Vypočujme si ich: všetky tri sa sťažujú na znehodnocovanie svojho vena. Pani: „*Nazdávala som sa, že my (finanční magnáti) také svadby (s mladými šľachticmi) odbavíme za 50 000 alebo 60 000 strieborných. No odkedy jeden náš priateľ vydal dcéru za grófa s dôchodkom 500 000 strieborných (...) všetka šľachta chce rovnako veľa (...)* A to nás bude stáť ťažké peniaze, už vidím, že na vydaj jednej dcéry bude musieť manžel odteraz ostať v úrade o dva alebo o tri roky dlhšie, ako si myslel.“

Komorná jej s humorom odpovedá: „*Môj otec, prokurátor, ktorý má pomerne slušné príjmy, vydal prvé dcéry za 2000 strieborných a našiel pre ne slušných mužov. Dnes by pre mňa nenašiel slušnú partiu ani za 12 000 strieborných v hotovosti (...)* To matku primalo k tomu, aby mi nasadila čepiec a masku a poslala ma za slúžku, aby som robila vrchnú správkyniu nad nočníkmi...“ Tu zasiahne slúžka, ktorá je zo všetkých troch určite najpoľutovanejšia: „*Kedysi sme si za osem alebo deväť rokov služby našetrili 100 strieborných v hotovosti, našli sme si na vydaj dobrého seržanta alebo obchodníka s galantériou. Dnes si za svoje peniaze nájdeme akurát tak kočiču alebo koniara, ktorý nám jedno za druhým urobí tri-štyri decká, a keďže ich nemôžeme uživiť, znova sme nútené ísť do služby ako predtým.*“

Ani tá najmilšia a najkrajšia dievčina nemala bez vena inú možnosť, ako ostať pod rodičovskou strechou, slúžiť u druhých alebo plesnivieť v kláštore.

Okrem týchto požiadaviek tu boli aj ďalšie zvyky, ktoré neľahčovali výber manželského partnera. Medzi nimi práva a povinnosti prvorodeného³¹, dediča celého rodičovského bohatstva. Aby otec nemusel oklieštiť rodinný majetok, chcel prvorodeného syna oženiť s dievčaťom, ktoré by prinieslo dostatočne veľké veno, aby mohol zas on dať veno svojim dcéram. Preto sa prvorodený nesmel oženiť so žobráčkou. Mladším súrodencom bez dedičstva neostávalo iné, ako poľovať na dedičku. Ak sa na nich náhodou usmialo šťastie, nepozerali na ostatné: na krásu, múdrosť či pôvab partnerky.

Vo všeobecnosti však možno povedať, že telesná príťažlivosť

nielenže nebola dôvodom k sobášu, ale že sa jej muži takmer obávali. Flandrin na základe prieskumu dobových prísloví a ľudových piesní zostavil súpis rozličných argumentov proti kráse partnerky. V prvom rade je krása dočasná („Z krásnej ruže sa stane šípka“), ďalej na nič neslúži („Krásou si kašu neosolíš“) a napokon priťahuje nepriateľov („Kto má peknú ženu (...) má o vojnu postarané“).

Z toho plynie poučenie, že na to, aby sa muž dobre oženil, musel si nájsť nastávajúcu primeraného veku, s dobrým venom podľa mužovho postavenia a navyše poctivú. Čím nižšie na spoločenskom rebríčku, tým bolo nevyhnutnejšie, aby žena bola pracovitá. Ak niektorá spĺňala všetky kritériá, bez meškania sa prešlo od podpísania zmluvy k svadbe. Nevyžadovali sa dlhé zásnuby.³² Keď niekto vstupoval do manželstva s neznámou osobou, s ktorou sa ešte niekoľko hodín predtým ani raz nerozprával, vieme si ľahko predstaviť, aké priateľské city k nej mohol živiť. Naši predkovia, ktorí sa takto sobášili celé stáročia, veľmi často nemali v deň svadby ani potuchy o láske.³³

Romeo a Júlia museli nevyhnutne umrieť, pretože zárodoky neporiadku sa nepardonovali. Pravda, nič nebránilo, aby sa medzi manželmi v priebehu mesiacov a rokov nezrodila láska. Nič ich však k tomu ani nepredurčovalo. Dôkazom toho je, že pri úmrtí manželského partnera väčšinou ten druhý vôbec nesmútil. Očividnejšie je to u sedliakov a drobného ľudu než u príslušníkov vyšších tried, ktoré boli citlivejšie na spoločenské konvencie a módu.

Shorter³⁴ veľmi dobre hovorí o ľahostajnosti chudobného prostredia v tejto súvislosti a uvádza mnoho svedectiev, ktoré dokazujú, že sedliak, ktorý bol ochotný zaplatiť zlatom zverolekárovi, len aby mu zachránil kravu, váhal niekedy až do posledného okamihu, keď bolo treba minúť peniaze na lekára a privolať ho k lôžku zomierajúcej manželky. Zola koncom 19. storočia v svojom románe *Zem* píše to isté. Mnoho porekadiel a prísloví ilustruje, ako málo ľudia lipli na živote človeka, a zvlášť na živote manželského partnera: „Smrť ženy a život koňa prinášajú mužovi bohatstvo“, alebo: „Smútok za mŕtvou trvá až po dvere“, alebo napokon: „V živote muža sú dva pekné dni: keď sa oženi a keď ženu pochová.“ Z toho jednoduchého dôvodu, že s novou manželkou muž získal nové veno. Ani ženy nedojímalo oveľa viac úmrtie manželov. Mŕtvoľa ešte nevychladla, a vdovec alebo

vдова už pomýšľali na nový sobáš. Flandrin³⁵ poukázal na to, ako rýchlo sa v 17. a 18. storočí v celom Francúzsku uzatvárali nové sobáše. Štatistiky, ktoré uvádza, dokazujú, že v manželských vzťahoch vtedy vládla citová vyprahnutosť. V tom období sa percento vdovcov, ktorí do roka od smrti manželky uzavreli nové manželstvo, pohybovalo v jednotlivých krajoch od 45,3 % do 90 %. Ak to porovnáme s údajom z roku 1950 – 15 % nových sobášov za rovnakých okolností –, vidíme radikálnu zmenu, ktorá sa udiala v zmýšľaní a v postojoch k manželskému životu.

To ešte neznamená, že nik nepociťoval zármutok pri úmrtí manželského partnera, ale taká rozluka, akou je smrť, neotriasla vtedy ľuďmi až tak ako dnes. Čiastočne určite aj preto, že ľudia boli silnejšie veriaci ako dnes a smrť bola bližšie k životu, ale z veľkej časti aj preto, že si ľudia svojho životného partnera nevyberali srdcom...

Bude si treba počkať až na 19. storočie, kým sa tento postoj k smrti manžela zmení. Vtedy sa stane slušným plakať a slzy budú symbolizovať lásku, ktorú človek k partnerovi pociťoval. Medzičasom sa od konvenčného manželstva prejde k manželstvu z lásky.

Z toho všetkého si zapamätajme neprítomnosť lásky ako rodinnej a spoločenskej hodnoty v období našich dejín pred prvou polovicou 18. storočia. Nechceme, samozrejme, popierať existenciu lásky pred nejakým konkrétnym obdobím, pretože by to bolo absurdné. Treba však pripustiť, že tento cit nemal ani ten štatút, ani tú dôležitosť, aké mu prikladáme dnes. Mal dokonca dvojitú negatívnu konotáciu. Na jednej strane si naši predkovia silne uvedomovali náhodnosť lásky a odmietali čokoľvek budovať na takom krehkom základe. Na druhej strane spájali lásku väčšmi s ideou pasivity (strata rozumu), oslabenia a efemérnosti, než s aktuálnejšou myšlienkou pochopenia toho druhého. Pre nás láska spočíva len v schopnosti stotožniť sa s tým druhým, a tak spolu s ním trpieť, alebo byť s ním šťastný³⁶. Máme teda aktívnejšie ponímanie lásky, ponechávajúce bokom jej oslabujúci a náhodný aspekt, ktorý sa v minulosti odsudzoval. V hĺbke duše sme presvedčení, že keď milujeme, je to na celý život.

Naproti tomu v období, ktorým sa zaoberáme, negatívny obraz lásky bráni tomu, aby bola prvoradým putom spájajúcim členov rodiny. Ekonomické záujmy a nedotknuteľná autorita

otca a manžela zatláčajú do úzadia cit, ktorý si dnes tak ceníme. Namiesto nehy vládne v srdci všetkých rodinných vzťahov strach. Otec alebo ten, kto ho zastupuje, pri najmenšej neposlušnosti vyťahne na syna korbáč. Ľudovít XIII.³⁷, ako vieme, nebičovali o nič menej ako syna prísneho sedliaka Pierra Réti-fa³⁸. Manželke, ktorá sa prehešila, po dlhý čas hrozil rovnaký trest. Pravda, tento zvyk vo vyšších vrstvách postupne vymizol a v 17. storočí sa javil čoraz väčšmi ako synonymum barbarstva. Ešte dlho však pretrvával v ľudových vrstvách, ba dokonca aj u mešťanov, ak máme veriť niektorým rytinám zo začiatku 17. storočia. Klasický výprask bol až do 19. storočia z rozličných dôvodov bežný na vidieku, aj keď postavenie manželky bolo teoreticky nadradené postaveniu dieťaťa a sluhu.

Do tejto atmosféry treba začleniť niekdajšie správanie matky. Násilie a prísnosť boli osudom manželky aj dieťaťa. Matka nebola od týchto praktík ušetrená.

No prv, ako sa budeme zaoberať materským správaním, musíme v záujme jeho lepšieho pochopenia pripomenúť postavenie dieťaťa a obraz, aký si o dieťati vytvorila celá spoločnosť.

1 Cicero (*Pro Domo*, 30) pripomína, že otec mal syna úplne v moci: mal právo na život a na smrť, právo trestať syna podľa ľubovôle, dať ho bičovať, odsúdiť do väzenia a napokon ho vylúčiť z rodiny.

2 Žena má právo spravovať svoj majetok a scudziť svoje vlastníctvo bez súhlasu manžela, viesť spory na súde, mať léno a zasadať vo feudálnom súde. V prípade manželovej choroby alebo neprítomnosti má právo manžela zastupovať.

3 Od 13. storočia sa na severe Francúzska dieťa môže odvolať na súd proti prepíatej prísnosti otca. Pravda, výhradne vo veľmi vážnych prípadoch, „ak mu otec zlým zaobchádzaním ohrozil život, ak mu zlomil alebo zmrzačil časť tela“. Ak je uznaná otcova vina, otec je odsúdený a musí zaplatiť odškodné.

4 „Jestvuje teda od prírody viacero tried vládnucich a ovládaných.“ In: Aristoteles: *Politika*. (Preklad: J. Špaňár.) Pravda, Bratislava 1988, s. 43.

5 Aristoteles sa nazdával, že menštruácia bola hmota, ktorej sperma dávala tvar. Múdrost, cnosť ľudstva, teda prenášali len muži.

6 Kapitoly 2 a 3.

7 Muž povedal: „Toto je kosť z mojich kostí a telo z môjho tela. Menovať sa bude mužena, lebo je z muža vzatá.“ (*Biblia*. Vydala Slovenská evanjelická cirkev a. v. v. ČSSR 1979; prvá kniha Mojžišova 1–3, 23)

8 *Sen v sade*, kniha 1, kapitola CXLVII, pozri aj slávnú tirádu Bertranda d'Argentré.

*(Biblické citáty sú z: *Biblia*. Cit. vyd.)

9 *List Efezanom*, kap. 5,23–24.

10 Tamže.

11 *La somme des péchés* (1584), §§ 34 a 35, citované u J.-L. Flandrina in: *Familles* (Hachette, Paríž 1976), s. 124–125 (zvýraznila autorka).

12 Tamže, § 39 (zvýraznila autorka).

13 Flandrin, *op. cit.*, s. 125.

14 Pri čítaní spovedných príručiek zaráža vo vzťahu medzi rodičmi a deťmi veľké množstvo otázok súvisiacich s nenávisťou a s túžbou po smrti.

15 Fénelon: *Manuel du mariage* (zvýraznila autorka). Ženská nedostatočnosť je tu spojená s predstavou choroby.

16 Výroky, ktoré zachytil Rétif de La Bretonne. Por. *La Vie de mon père*, úvod, s. XI (Classique Garnier). Treba však pripomenúť, že Rétif opisuje antifeministické tradície, proti ktorým sa už v mestách protestuje. Por. ďalej, s. 82–100.

17 Bossuet: *Politique tirée de la Sainte Écriture*. 1709, knihy II a III.

18 *Introduction à la connaissance de l'esprit humain*.

19 *Perzské listy*, List stodvadsiaty deviaty. Bratislava 1968.

20 Odloženie dieťaťa na opustenom mieste.

21 Podľa ediktu Henricha II. (1556) boli matky utajujúce svoje tehotenstvo pokladané za vrahyne. V prípade odhalenia im hrozil trest smrti.

22 Roku 1638 svätý Vincent de Raul založil nemocnicu pre najdúchov.

23 Nariadenie z januára 1629 pridalo k trestu smrti únoscu konfiškáciu jeho majetku, sudcom zakazovalo zmierniť trest a generálnym prokurátorom a ich zástupcom nariaďovalo stíhanie vinníka aj v prípade, keď naňho zainteresovaní nepodali žalobu. Vyhlásenie z novembra 1639 upresňovalo, že trest smrti hrozí, aj keby rodičia dali dodatočne k manželstvu súhlas, a to až do veku 30 rokov u chlapcov a do 25 rokov u dievčat.

24 Vo väzeniach boli pomiešaní trestanci s tridsaťročnými a staršími synmi, s kňazmi, deťmi a s mladistvými.

25 Obsahovalo tri podmienky na uväznenie detí rodičmi. Jedine otcovia mohli uplatniť toto nekontrolovateľné právo. S výnimkou prípadu, ak sa druhý raz oženili (je tu zdôraznená obava z neblahého vplyvu macochy). Vtedy bolo treba žiadať o povolenie civilného sudcu, ktorý ho, mimochodom, zriedkakedy odmietol. Druhým obmedzením práva na väznenie bolo obmedzenie tohto práva do veku 25 rokov. Napokon vzniklo zvláštne zariadenie pre tento účel, aby nedochádzalo k styku normálnych trestancov s deťmi z dobrých rodín.

26 Rok po uverejnení *Emila*, ktorý hlásal priateľstvo a nehu rodičov.

27 Por. *Montaillou, village occitan*, Gallimard, Paríž 1977, s. 205, 235, 239, 244.

28 Benedicti: *La Somme des péchés*, kniha II, kap. V, citované in: J.-L. Flandrin: *Les Amours paysannes* (s. 81), edícia Archives, 1977.

29 Tamže, s. 83.

30 Tamže, s. 84–85.

* *Les Caquets de l'accouchée* (1622), anonymná satirická zbierka ôsmich libriet, ktorá je vzácnym dokumentom myslenia a každodenného života dobovej parížskej buržoázie. Názov je odvodený od zvyku, podľa ktorého ženy spolu navštevovali šestonedielky. (pozn. prekl.)

31 Flandrin: *Les Amours paysannes*, s. 63–69. Tento zvyk bol v 19. storočí ešte veľmi zakorený v Béarnsku.

32 Zasnúbenie mohlo trvať niekoľko dní, prípadne niekoľko hodín.

33 Flandrin sa nazdáva, že robotníci, ktorí boli menej vystavení požiadavkám vena, mali väčšie šance oženiť sa z lásky. Keďže nemali nijaký majetok, neočakávali nič ani od svojej nastávajúcej.

34 *Naissance de la famille moderne*, Le Seuil, Paríž 1977.

35 *Familles*, s. 115.

36 Pocity blížiaci sa gréckej sympatii.

37 Por. *Le Journal d'Héroard*. Héroard bol učiteľom Eudovíta XIII. a v svojom denníku píše, že dauphin mal nočné mory, keď vedel, že ho majú na druhý deň bičovať.

38 Por. Rétif de La Bretonne: *La Vie de mon père*, kap. 7 a 8.

2. kapitola

Postavenie dieťaťa pred rokom

1760

Prečo 1760? Uvedenie takého presného dátumu ako medzníka v zmene mentality môže pôsobiť prekvapujúco. Akoby sa všetko bolo zmenilo z jedného roka na druhý. Tak to však nie je, a Philippe Ariès ukázal, že ponímanie detstva je výsledkom dlhodobého vývoja. Ariès na základe veľmi starostlivého rozboru ikonografie, pedagogiky a detských hier dospel k záveru, že ponímanie detstva sa od začiatku 17. storočia u dospelých zmenilo a že mu začali prikladať pozornosť, akú mu predtým nepripisovali. Táto zvýšená pozornosť však ešte neznamená, že by boli dieťaťu priznali také privilegované postavenie v rodine, aby sa stalo jej stredobodom.

Ariès poukázal na to, že rodina 17. storočia sa síce líši od stredovekej rodiny, ale ešte nie je tým, čomu hovoríme moderná rodina¹, pre ktorú sú charakteristické neha a dôvernosť, spájajúce rodičov s deťmi. Monarchistická spoločnosť v 17. storočí ešte neuznala vládu dieťaťa-kráľa, jadro rodinného sveta. No a práve vláda dieťaťa sa začína hlasno oslavovať v triedach nastupujúcich v 18. storočí, okolo rokov 1760–1770.

V tomto období vo veľkom vychádzajú knihy vyzývajúce rodičov k novým citom, a zvlášť matku k materskej láske. Napriek tomu, že lekár-pôrodník Philippe Hecquet už roku 1708, Crousaz roku 1722 i ďalší zostavili zoznam povinností dobrej matky, nestretli sa s odozvou u svojich súčasníkov. Až Rousseau vyda-

ním svojho *Emila* roku 1762 dal podobu novým myšlienkam a skutočné znamenie k začiatku modernej rodiny, t. j. rodiny založenej na materskej láske. Uvidíme, že po *Emilovi* sa všetci myslitelia zaoberajúci sa detstvom budú počas dvoch storočí vracaať k Rousseauovým myšlienkam a ďalej rozvíjať ich implikácie.

Rodinná ideológia 16. storočia, ktorá už pred vydaním *Emila* najmä vo vládnucích triedach ustupuje do úzadia, vo všetkých ostatných spoločenských vrstvách odumiera len veľmi pomaly. Ak máme veriť nielen dobovej literatúre, filozofii a teológii, ale aj výchovným praktikám a štatistikám, ktoré dnes máme k dispozícii, konštatujeme, že v skutočnosti dieťa v rodine zaväži málo, ba často je dokonca rodine skutočne na ťarchu. V najlepšom prípade má bezvýznamné postavenie. A v najhoršom prípade naháňa strach.

Dieťa naháňa strach

Začnime teda tým horším, pretože negatívne obrazy detstva predchádzajú pozitívnym obrazom. Ešte v polovici 17. storočia filozofia a teológia svedčia o skutočnom strachu z detstva. Túto hroznú predstavu utvrdzujú nielen staré reminiscencie, ale aj nové teórie.

Kresťanská teológia, zosobnená v postave svätého Augustína, vypracovala za dlhé stáročia dramatický obraz detstva. Len čo sa dieťa narodí, je symbolom síl zla, je to nedokonalá bytosť klesajúca pod ťarchou prvotného hriechu. V *Božej obci*² svätý Augustín rozvláčne formuluje, čo rozumie pod „hriechom detstva“. Opisuje ľudské mláďa, ktoré je nevedomé, vášnivé a rozmarné: „Ak by sme ho nechali robiť, čo sa mu zachce, niet toho zločinu, ktorý by sa neusilovalo spáchať.“ G. Snyders³ odôvodnene píše, že detstvo je podľa svätého Augustína najskľučujúcejším prejavom odsúdenia celého ľudstva, pretože ukazuje, ako skazená ľudská prirodzenosť prepadá zlu.

Tieto tvrdé slová nás dnes šokujú možno ešte väčšmi, ako šokovali našich prarodičov Freudove výroky. Pripúšťame, že dieťa nie je nevinné v sexuálnom zmysle, ale odmietame predstavu mravnej viny. Ako inak pochopiť hrozný výrok svätého Augustína z jeho *Vyznanií*⁴: „Bol som počatý v hriechu (...) v hriechu ma matka nosila (...) kde teda, Pane, kde a kedy som bol nevinný?“, ak nie

odvolaním sa na teóriu prvotného hriechu, ktorá bola v 17. storočí stále výrazná.

Sme nemenej prekvapení, keď vidíme, že dieťa je obvinené z najväčších hriechov a odsúdené podľa noriem pre dospelých. Podľa svätého Augustína sa hriech dieťaťa v ničom nelíši od hriechu jeho otca. Nie je medzi nimi nijaký rozdiel v povahe hriechu, len v kvantite; svedomie, nechota alebo úmysel na veci nič nemenia: „Nie je azda hriech dožadovať sa s plačom prsníka, veď ak by som sa dnes s rovnakou horlivosťou dožadoval nejakej potraviny primeranej pre môj vek, vysmiali by ma (...) bola to teda zlá žiadostivosť, pretože s pribúdajúcim vekom sa jej zbavujeme a zavrhuje ju.“⁵ Táto analógia medzi dvoma životnými stavmi plne potvrdzuje Arièsovú tézu, podľa ktorej sa do relatívne nedávneho obdobia našich dejín detstvo vôbec nevnímalo ako niečo špecifické. Svätý Augustín však zašiel ešte ďalej, keď detskú nedokonalosť postavil proti dokonalosti, ku ktorej musí smerovať každý dospelý. Nielenže detstvo nemá nijakú hodnotu ani špecifickosť, ale je znakom našej skazenosti, nášho prekliatia a toho, od čoho sa musíme oslobodiť. Vykúpenie teda prechádza cez boj proti detstvu, t. j. cez odstránenie negatívneho stavu skazenosti.

Napriek tomu sme si zo slov Ježiša Krista uchovali iný obraz detstva. Nehlásal azda Kristus nevinnosť detstva, keď radil dospelým, aby sa podobali deťom? Neudelil vari deťom čestné miesto po svojom boku, keď povedal: „Nechajte dietky a nebráňte im prichádzať ku mne“?

Svätý Augustín pretlmočil Ježišove slová a odpovedal takto: „Nie, Pane, detská nevinnosť nejestvuje.“ Hodnota detstva je čisto negatívna a spočíva len v neprítomnosti skutočnej vôle. Vôľa dieťaťa je prislabá na to, aby bola naozaj zlá a vedome sa postavila proti vôli Božej. „V malej postave dieťaťa ste chválili podobu poníženia, keď ste povedali: „Lebo takýchto je kráľovstvo nebeské.“⁶ Dôsledkom takej teórie bude, samozrejme, úplne represívna výchova, smerujúca proti túžbam dieťaťa.

Dieťa má takú skazenú povahu, že náprava neprebehne bez ťažkostí. Svätý Augustín vopred oprávňuje všetky hrozby, trstenice a palice. Termín edukácia (výchova, z latinského *educare*⁷) sa nikdy nepoužil správnejšie. Tak ako rastie mladý stromček pri kolíku, ktorý svoju rovno smerujúcu silu stavia proti opačnej sile rastliny, tak sú ľudská priamosť a dobrota len výsledkom opozície síl, t. j. násilia.

Augustínovské myslenie dlho vládlo v dejinách pedagogiky. Pedagógovia ho preberali až do konca 17. storočia, a nech sa už hovorí čokoľvek, udržiavalo v rodine a v nových školách ovzdušie prístnosti.

Pedagógovia, takmer všetci magistri teológie, odporúčali rodičom chladné správanie k deťom a neprestajne im pripomínali, že by sa previnili, keby prirodzenú náklonnosť detí k zlému podporovali. Jeden z nich, slávny španielsky kazateľ J. L. Vivès⁸, ktorého dielo *O výchove kresťanskej ženy* bolo preložené z latinčiny do francúzštiny a od roku 1542 viackrát vo Francúzsku vyšlo v reedícii, prísne odsudzuje nehu a mäkkú výchovu detí, ku ktorej majú ženy sklón: „*Telá sa oslabujú iba pôžitkami; keď matky svoje deti pôžitkársky živia, len ich tým zatracujú. Milujte, ako milovať treba, tak, aby láska dospievajúcim nebránila uniknúť nerestiam, vedzte ich k strachu miernym napomínaním, trestaním a plačom, aby sa telo a poslušnosť vylepšovali sprísnenou triezvosťou a striedmou potravou. Matky, dajte si povedať, že väčšinu ľudskej zlomyseľnosti máte na svedomí vy⁹. V svojej pochabosti sa smejete z ich zlých skutkov; vnukáte im zvrátené a nebezpečné názory a svojimi slzami a hriechnym súcitom ich vediete k diabolským skutkom; pretože vy ich milujete väčšmi, keď sú bohatí alebo svetáci, než keď sú dobrí (...) bojujte sa, aby vašim deťom nebolo zima alebo teplo, aby ste ich naučili cnostiam, a tým, že ich zabránate pôžitkami, robíte z nich nerestníkov; potom prelievate horké slzy a ľutujete, čo ste napáchali. Je známa bájka, podľa ktorej mládenec, ktorého išli obesiť, vyslovil túžbu naposledy sa pozhľadieť na svoju matku, a odtrhol jej ucho za to, že ho za mladi dosť nestrévala. Čo povedať o zúrivosti a šílenstve matiek, ktoré milujú svoje deti, keď sú nerestné, ľahkomyselné a keď sa opíjajú, väčšmi než keď sú cnostné, skromné, striedme a mierumilovné? (...) Spomedzi detí je matkinmu srdcu obyčajne najdrahšie to najhoršie dieťa.*“

Z tohto dlhého Vivèsovho textu si treba zapamätať viacero myšlienok. Predovšetkým je to text bojujúci proti materskému správaniu, ktoré podistým bolo v čase, keď vznikol, bežné: maznanie a láskavosť matiek. Táto pasáž teda protestuje proti skutočne jestvujúcej nehe, ktorá bude v nasledujúcom storočí pre mnoho matiek čímsi neznámym.

Vivès vykladal maznanie a nehu ako mäkkosť a hriech. Neha je mravne dvojnásobne hriechna: kazí dieťa a robí ho nerestným, alebo skôr zvýrazňuje jeho prirodzenú nerest namiesto toho, aby ho od nej oslobodila. Na druhej strane je neha znakom

hriechnej slabosti zo strany matky, ktorá zo sebeckta dáva pred dobrom dieťaťa prednosť osobnému pôžitku. Aj v dôležitej pasáži o dojčení Vivès robí narážku na pôžitok matky a dieťaťa: „*Matky zatracujú svoje deti tým, že ich pôžitkársky živia.*“ V prvom okamihu by sme sa nazdali, že Vivès sa vyslovil proti dojčeniu matky. Bol by to však veľký omyl, pretože je známe, že Vivès, podobne ako Erazmus alebo Scévole de Sainte-Marthe, sa dôrazne zasadzoval za to, aby matky samy dojčili svoje deti, čo už bolo u vysokej aristokracie málo zaužívané.

Tento text nebrojil proti dojčeniu, ale proti jeho pôžitkárskej stránke. Dojčenie môže byť hriechnym pôžitkom, ktorý si dožičí matka a ktorý pôsobí mravné zatratenie dieťaťa. Čitateľ 20. storočia nemôže na Vivèsovu poznámku nezareagovať. Je pravda, že dojčenie môže byť pre matku telesným pôžitkom. V duchu Freuda by sa dalo dokonca hovoriť o skutočnom sexuálnom pôžitku. Pravdou je aj to, že tento pôžitok pri dojčení prežíva i dieťa. Mimochodom, psychoanalýza pripisuje týmto mimoriadnym okamihom základnú úlohu v neskoršom vývoji dieťaťa. No teológ, na rozdiel od psychoanalytika, vidí v tomto telesnom vzťahu spojenom s láskou medzi matkou a dieťaťom zdroj zlej výchovy. Tým, že matka takto dojčí, mravne svoje dieťa „zatracuje“. O tri storočia neskôr psychoanalýza akoby na odpoved' tohto prvého vydareného vzťahu (cicanie) závisí zdravá psychická a mravná rovnováha dieťaťa. Medzičasom pojem dobra nahradil pojem šťastia (dobrého).

Myslenie svätého Augustína a Vivèsove výroky zaznievali z mnohých spisov a kazateľníc až do konca 17. storočia. Ako napríklad táto pasáž z kázne V. Houdryho¹⁰: „*Ako má väčšina kresťanov rada svoje deti? Prechováva k nim len slepú lásku, zatracuje ich trestuhodným láskaním (...) a to aj keď zastiera túto lásku kepienkou nevinnosti a miloty; ospravedlňuje ich chyby, zakrýva ich neresti a v konečnom dôsledku ich vychováva len pre svet, a nie pre Boha.*“

Tento text sa prihovára aristokratickým a vzdelaným vrstvám, ktorým pedagógovia zborovo vyčítajú priveľkú láskavosť voči potomstvu (výraz ich narcizmu?) a zároveň nedostatok starostlivosti a pozornosti vo výchove. Ich postoj neodráža láskavé priateľstvo, o ktorom už bola reč. V duchu augustínskych postulátov dobré priateľstvo k dieťaťu nemôže byť láskavé. Je ním prísny postoj, ktorý nikdy nestráca zo zreteľa, že cieľom výcho-

vy je zachrániť dušu od hriechu. Pedagogika 17. storočia, podobne ako platónska ideológia, prikladá významnú úlohu v kupiteľskému trestu: V záujme záchrany duše neváhajme potrestať telo.

Náprava diabla, ktorým je dieťa, nie je ľahká vec. Je to otravná úloha, ktorej sa treba nepretržite venovať a ktorá mnohých rodičov unavuje. Nie je príjemnejšie počínať si tak, akoby bol potomok dokonálny? Čím menej výchovnej práce, tým viac sa možno s ľahkým srdcom venovať iným, zábavnejším veciam.

Teológia 17. storočia bojuje väčšmi proti tomuto ľahkomyselnému a lenivému duchu než proti prepriatej láske a rodičovskej starostlivosti o deti. Láska rodičov je trestuhodná len preto, že necháva detskú dušu v zajatí prvotného hriechu a odhaľuje obrovské sebecko rodičov, ku ktorému sa ešte vrátíme.

Koncom 17. storočia C. Joly v svojej *Kázni k otcom* hovorí bez obalu rodičom pravdu, ktorú mnohí z nich nemajú chuť počuť: „Viete (...) koľko námaby stojí otcov a matky vychovať neposlušné deti, napraviť od narodenia zlé deti, podporovať deti, ktoré nie sú geniálne ani talentované, získať si nevďačné a pokrytecké deti, priviesť k povinnostiam poblúdené deti, deti, ktoré prepadli vášňam, vyšinuté a zvrhlé, márnотratné a rozhadzovačné deti? Veď čoho je v rodinách viac a čo je bežnejšie?“ Krutý text, ktorý silne zaváňa augustinizmom a ktorý sa bude objavovať ako leitmotív 17. storočia až do začiatku osemnásteho. Ozvenou sú mu slová Bossueta: „*Detstvo je život zvieratá*“¹¹ a mierneho svätého Františka Salezského, ktorý hovorí: „Nielen pri narodení, ale ešte aj v detstve sme ako zvieratá bez rozumu, bez reči a úsudku.“¹²

Tento dramatický obraz detstva inšpiroval dve veľké pedagogické hnutia 17. storočia: Oratórium a Port-Royal. Napriek novej výchove, ktorú chceli poskytovať v týchto zariadeniach, sa tu koncepcia detstva vôbec nezmenila. Či azda Bérulle¹³, ktorý viedol Oratórium, nenapísal, že „*detstvo je po smrti ten najhorší a najodpornejší stav ľudskej prirodzenosti*“? A odkiaľ, ak nie z toho istého prameňa pochádza v jansenistickej výchove nedôvera k detstvu?

V internom poriadku Port-Royal Jacqueline Pascal, ktorej zmýšľanie bolo v dokonalej zhode s myslením jej brata, odporúča, aby malé dieťa bolo izolované a aby sa ľudia vyvarovali jeho spontánnosti. Obava z hriechu je taká veľká, že v boji proti zlým inštinktom malých dievčat z kláštora Port-Royal sa poža-

duje, aby všetky skutky vykonávané v priebehu dňa sprevádzala takmer nepretržitá modlitba.¹⁴ Tak dievčatká, z ktorých niektoré nemali ani päť rokov, museli pri obliekaní odriekať: „*Nezabudnime zo seba zvliecť starého človeka a zaodiť sa novým* (...) *uznávam, Pane, že potreba nosiť tieto šaty je dôkazom skazenosti, ktorú som zdedila od svojich praotcov...*“ Jacqueline Pascal navyše odporúčala viesť deti k tomu, aby samy poznali svoje neresti a vášne, aby skúmali „*svoje chyby až ku koreňom*“.

Také bolo prevládajúce ponímanie detstva v pedagogike a teológii 17. storočia. Mohli by sme namietnuť, že tieto teórie boli len predĺžením starých ideí a zďaleka neprinášali nového ducha, ale svedčili o zanikajúcom systéme hodnôt.

To nemožno povedať o novej filozofii, o Descartovej filozofii, ktorá skoncovala s hegemoniou všemohúcej aristotelovskej školy. Ak je Bérulle pokračovateľom svätého Augustína, tak Descartes je ten, kto zmietol scholastické myslenie.

A karteziánska filozofia, ktorá bola vo všetkých oblastiach taká novátorská, prebrala v inom registri kritiku detstva. Descartes nehovorí, že detstvo je miestom hriechu. Hovorí, a z jeho pera je to možno rovnako tragické, že detstvo je miestom omylu.

Podľa Descarta je detstvo predovšetkým slabosťou ducha, životným obdobím, keď je poznávací schopnosť, chápanie, úplne závislé na tele. Jediné myšlienky dieťaťa sú tie, ktorými vníma to, čo pôsobí na telo. Zárodok už myslí, ale jeho myslenie je len magmou zmätených myšlienok. Detská duša, zbavená úsudku a kritického ducha, sa dáva viesť pocitmi pôžitku a bolesti: je odsúdená na večný omyl.¹⁵

Od detstva sa teda treba oslobodiť ako od zla. Skutočnosť, že každý človek bol najprv dieťaťom, je príčinou jeho omylov. Dieťa nielenže je zbavené úsudku, nielenže ho vedú jeho vnemy, ale navyše tonie v nedobrej atmosfére falošných názorov. Dieťa, píše Descartes, cícia predsudok s mliekom svojej dojky. Pozrite na tie nevedomé dojky, ktoré zvereným deťom vstúpajú plno mylných predstáv! Vari ste nevideli dojku, ktorá vrela dieťaťu, keď spadlo a udrelo sa o kameň, že kameň vybijie, akoby kameň bol osoba obdarená vôľou?

Nanešťastie sú názory nadobudnuté v detstve názormi, ktoré sú v človeku najhlbšie zakorenené. Človek potrebuje celý život na to, aby vykorenil tieto zlozvyky. A len málokomu sa to poda-

ri. Väčšina ľudí je pre nedostatok charakteru a inteligencie odsúdená uviaznuť naveky v detstve. Koľko askézy potreboval sám Descartes, koľkej úzkosti musel čeliť, kým sa zbavil svojich zlozvykov a svojho detstva! Väčšine ľudí však zlyháva vôľa. V každej chvíli nepozornosti človeku hrozí, že znova upadne do ilúzie a bude spontánne dôverovať zmyslovým zdaniam. Preto Descartes jasne vyjadril ľútosť nad tým, že každý človek musí najprv prejsť štádiom detstva: *„Keďže sme všetci boli deťmi, prv než sme dospeli (...) je nemožné, aby naše úsudky boli také jasné a isté, ako by boli, keby sme boli mohli plne užívať svoj rozum od narodenia.“*¹⁶

Aj tu je ešte detstvo tým, čoho sa človek musí úplne zbaviť, aby bol hodný mena človek. Vieme, ako Freud obrátil túto vetu vyhlásením, že dieťa je otcom človeka. Descartes by mu bol možno dal za pravdu, ale s ľútosťou. Tento stav, vlastný prostej duši, nemohol a ani nesmel byť stavom filozofa.

Možno si dokonca položiť otázku, či detstvo nie je podľa Descarta hlavnou príčinou vzdialenosti, ktorá nás delí od božského modelu. Keďže je detstvo rovnako veľkou prekážkou na ceste človeka k pravde, možno si predstaviť, že v karteziánskom systéme by bol človek takmer podobný Bohu, keby sa mu podarilo úplne zo svojho vnútra odstrániť dieťa, ktoré v ňom drieme. Pravda, človek nemá nekonečné chápanie ako Boh, ale jeho konečné chápanie by mohlo byť bez detstva také isté pravdivé, pokiaľ ide o hmotu, ako božské. Človek by prirodzene a bez vynaloženia úsilia prestal súdiť to, čo nepozná. Metodická pochybnosť, ktorá je pre človeka, ešte tonúceho v svojom detstve, výsledkom nesmierne namáhavého vypätia vôle, by sa stala spontánnym a bezbolestným správaním. Z tohto zorného uhla je

ológov a intelektuálov spoločenskom prostredím.

Pri pohľade na skutočnosť pocit, že dieťa sa väčšinou dokonca ako nešťastník dôvodov sa dieťa, a že pre otca, ktorého obľúbiť ku.

Zdá sa, že starosť o dieťa vyžaduje, a úlohu rodičom. Rodičia v dieťatách „skúšku obetavosti“¹⁷ najjasnejším symbolom lásky, presnejšie materskej lásky, mohli, a poniektorí ešte stále chcú podstúpiť povinnosť tovať svoj egoizmu. Mena. Jestvovala a dieťaťu, od fyzického a dieťaťa po ľahostajnosť a rozličné možnosti, ktoré sú podmienok.

Vražda dieťaťa je ľudského zúfalstva a ľahostajnosti ako ani poľahky nepochybnosť s dojatím a pravdou. plienky novorodeného dieťaťa, koľko uviedol a je

dieťa odmieta. A to zvlášť v čase, keď toto gesto, ako sa o tom zmienime v ďalšom výklade, znamenalo pre novorodiatko oveľa menšiu šancu na prežitie. Toto odmietnutie mohlo mať rozličné príčiny, ale viedlo vždy k rovnakej nevyhnutnosti – nevyhnutnosti obrátiť sa na platenú dojku, pričom tu boli dve možnosti, ktoré záviseli od finančných prostriedkov: buď si dojku priviesť domov, alebo k nej poslať dieťa.

Platené dojčenie je vo Francúzsku veľmi starý zvyk, pretože prvá agentúra pre dojky bola v Paríži zriadená v 13. storočí. Vieme aj to, že tento jav sa vtedy týkal takmer výlučne aristokratických rodín. Je to zaujímavý jav, ku ktorému sa vrátíme. A napokon vieme, že dávať deti dojkám sa v 18. storočí stalo také bežné, že o dojky bola veľká núdza.

Vzhľadom na nedostatok dobových administratívnych záznamov nemáme pre obdobie medzi týmto prvým údajom z 13. storočia a 18. storočím k dispozícii presné informácie. Narodenia a úmrtia boli viac-menej dobre zaregistrované v matrikách, ktoré sa viedli na farách. Až vďaka kráľovskému výnosu z 9. apríla 1736, ktorý kňazom prikazoval viesť dva rovnaké registre a jeden z nich každý rok uložiť na richtárskom úrade, vznikli seriózne pramene k problematike, ktorou sa zaoberáme.¹⁹ To vysvetľuje, prečo súčasní historici napísali pozoruhodné práce o deťoch, ktoré rodičia dali k dojkám v rozličných oblastiach Francúzska, až počnúc druhou polovicou 18. storočia.

Na posúdenie tohto javu v období medzi 13. a 18. storočím sa môžeme oprieť len o veľmi nedostatočné oficiálne pramene, predovšetkým o osobné svedectvá z pamätí alebo z rodinných kroník, kde sa viac-menej podrobne opisovali rodinné udalosti.

Zdá sa, že až do konca 16. storočia bol platený pobyt u dojky výlučne záležitosťou aristokracie. Vivès aj Erazmus sa prihovárajú ženám urodzeného rodu a vyčítajú im, že nedojčia svoje deti. Veď tieto bohaté ženy, ktoré privádzajú dojky do svojich domovov, oberajú o matku iné deti, deti dojky. A tak zakaždým, keď matka odmietne dojčiť svoje dieťa, pripraví o materské mlieko dve deti. Už Montaigne sa na to sťažoval pri písaní svojich *Esej* v rokoch 1580–1590. „Nie je ťažké vidieť zo skúsenosti, že táto prirodzená náklonnosť (rodičovská láska), ktorej prikladáme taký vplyv, má veľmi slabé korene. Za slabý zisk každý deň vytrhávame matkám z náručia ich vlastné deti a dávame im na starosť naše vlastné; nútime ich, aby svoje vlastné deti zverili nejakej vycivenej doj-

ke, ktorej by sme my svoje deti nikdy napospas nedali, alebo aby ich zverili prosto koze.“²⁰

Montaigne akoby hovoril aj to, že prax, ktorú odsudzuje, je v rozličných vrstvách spoločnosti bežnejšia a rozšírenejšia, ako si myslíme. Mimochodom aj sám Montaigne, ktorý nebol príslušníkom vysokej aristokracie, chcel, aby jeho žena dávala deti dojkám, pretože ho rozčuľovala prítomnosť malých detí v dome. Keď bol pri svojom poslednom dieťati (Leonore) nútený urobiť výnimku, spravil tak, podľa vlastných slov, bez veľkého nadšenia.

Podľa svedectva rodinných kroník vysokej parlamentnej buržoázie konštatujeme, že matky v 16. storočí dojčili deti samy. Autori knihy *Vstup do života*²¹ uvádzajú veľmi výrečný výňatok z jednej z týchto rodinných kroník. Madeleine le Goux, ktorá sa roku 1532 vydala za Anatola Froissarda, člena parlamentu v Dole, mala päť detí, ktoré všetky dojčila sama. Keď sa jej deti stali rodičmi, začali viac-menej využívať služby dojek. Naproti tomu vnučky Madeleine Froissard, ktoré sa vydali začiatkom 17. storočia, systematicky dávali všetky svoje deti k dojkám hneď od narodenia. Teda za necelých tridsať rokov, ako poznamenávajú komentátori tohto svedectva, od konca 16. do začiatku 17. storočia, táto rodina nezvratne podľahla móde dávať deti k dojkám.

Podľa mnohých svedectiev sa zvyk dávať deti k dojke rozšíril v 17. storočí medzi buržoáziou.²² Ženy z týchto vrstiev dospeli k názoru, že existujú aj lepšie veci, ako sa starať o deti, a aj to nahlas hovorili. Štúdia Jeana Ganiagea²³ o parížskych novorodencoch v Beauvaisis to potvrdzuje.

V 18. storočí sa však zvyk dávať deti k dojkám rozšíril do všetkých vrstiev mestskej spoločnosti: od najchudobnejších po najbohatších, v malých aj veľkých mestách sa odchod detí k dojkám stal všeobecne rozšíreným javom.

Parížania, ako obyčajne, išli príkladom a posielali svoje novonarodené deti ďaleko, niekedy až päťdesiat míľ za múry hlavného mesta, do Normandie, Burgundska alebo do Beauvaisis. Generálny policajný riaditeľ pán Lenoir poskytol uhorskej kráľovnej tieto vzácne informácie²⁴: Roku 1780 v hlavnom meste z 21 000 detí, ktoré sa v tom roku narodili (na 800 000 až 900 000 obyvateľov), necelých 1000 živila matka a 1000 dojčili v rodičovskom dome dojky. Všetky ostatné deti, teda 19 000, ro-

dičia zverili dojčkám. Spomedzi tých 19 000 detí, ktoré sa ocitli u dojky mimo rodičovského domu, 2000 alebo 3000 detí, ktorých rodičia mali slušné príjmy, bolo u dojky v blízkom predmestí Paríža²⁵. Ostatné deti z menej majetných rodín sa ocitli ďaleko od Paríža.

V Lyone konštatujeme ten istý jav. Prost de Royer, ďalší humanisticky zmýšľajúci policajný riaditeľ, poznamenáva, že „na počet 180 000, možno 200 000 obyvateľov sa v Lyone každý rok narodí približne 6000 detí (...) Z tých 6000 detí môžu rodičia poskytnúť dobrú dojku nanajvýš 1000 deťom. Ostatné pohodlia (...) k zoslabnutým a biednym dojčkám.“ Podľa Prosta ani nemožno stanoviť počet detí, ktoré živia priamo ich matky.

Tento jav sa však netýka len veľkých miest. Štúdia Alaina Bideaua²⁶ o mestečku Thoissey-en-Dombes, ktoré leží medzi Máconom a Lyonom, dokazuje, že „jeho obyvatelia si počínali ako obyvatelia Lyonu, Paríža a Meulanu²⁷ a dávali svoje deti na vidiek“.

Vďaka tomu, že sa na farách lepšie viedli matriky, trpezliví historici mohli identifikovať sociálne a profesionálne rozvrstvenie rodičov detí, ktoré zomreli u dojok. Zatiaľ nás zaujíma väčší sociálny pôvod biologických rodičov než podiel mŕtvych detí, ktorým sa budeme zaoberať v ďalšom výklade.

V Thoissey bolo podľa Bideaua sociálne rozvrstvenie rodičov nasledujúce:

Povolanie	Počet	Percento
Neznáme	9	4,4
Obchodníci	83	40,9
Remeselníci	53	21,1
Tovariši	9	4,4
Meštania	14	6,9
Slobodné povolania	17	8,4
Súdnické povolania	15	7,4
Nádenníci	2	1,0
Roľníci	1	0,5
Iní		
Celkom	203	100,0

Rovnako ako podľa Lavicheroých štúdií v Meulane dávali deti k dojčkám predovšetkým meštania. Bideau sa nazdáva, že väčšmi než vo veľkých mestách bolo toto správanie rozšírené skôr v malých mestách, kde si tí najchudobnejší ponechávali deti doma.

Zdá sa, že táto hypotéza je správna, keď sa pozrieme na sociálne a profesionálne rozvrstvenie rodičov lyonských detí, ktoré zomreli u dojky.²⁸

Sociálne a profesionálne kategórie	%
Robotníci v hodvábnictve a výrobcovia hodvábu	34,5
Robotníci z inej textilnej výroby (alebo pridruženej výroby: farbiari)	5,2
Veľkoobchodníci a maloobchodníci	10,7
Meštania, šľachta a slobodné povolania	5,7
Obchodníci s potravinami	7,5
Obchodníci s vínom (hostinskí a krčmári)	2,8
Obuvníci a krajčíri	6,7
Stavební remeselníci	6,1
Klobučníci	1,6
Nádenníci a sluhovia	2,4
Kočíši a prepravcovia	1,1
Iní	15,7
Celkom	100,0

Tieto čísla ukazujú, že v Lyone dávali deti k dojčkám najčastejšie nie tí najchudobnejší, ale najťažšie pracujúci a že to bol zvyk rozšírený skôr v ľudových ako v zámožných vrstvách.

J. Ganiage v svojej štúdií o parížskych novorodencoch v Beauvais konštatuje, že vyše polovica detí u dojok pochádzala z pravého brehu Seiny, kde boli predovšetkým obchodnícke a remeselnícke štvrte; z ľavého brehu bola najsilnejšie zastúpená fara Saint-Sulpice s deťmi správcov, kuchárov alebo lokajov z veľkých domov.²⁹

Vo všeobecnosti, uzatvára Ganiage, sociálna škála detí, ktoré sa dávali k dojke, je veľmi široká, od buržoázie až po ľudové vrst-

vy, od dvorného radcu po komorníka. Len šľachta a vysoká buržoázia nebola takmer vôbec zastúpená, pretože v týchto rodinách dávali prednosť dojčkám v domácnosti.

Sociálny pôvod detí živených dojčkami sa však môže výrazne meniť podľa jednotlivých krajov. Je isté, že najbohatší rodičia vo veľkých mestách, ktorí svoje deti posielali k dojčkám, si vyberali dediny a kraje najbližšie k svojmu bydlisku, aby mohli lepšie dozerať na dieťa alebo ho ušetrili od pridlhej cesty hneď po narodení. Blízke predmestie, ktoré bolo veľmi vyhľadávané, bolo aj najdrahšie. V dôsledku toho sa dieťa ocitlo tým ďalej od rodičov, čím bol jeho sociálny pôvod nižší. Paul Galliano je autorom veľmi významnej štúdie o detskej úmrtnosti v južnom parížskom predmestí v rokoch 1774 až 1794.³⁰ Z jeho štúdie vyplýva, že asi 80 % detí, ktoré zomreli u dojok, pochádzalo z Paríža. Je tu zastúpený pravý aj ľavý breh, ale oblasti severnej periferie hlavného mesta sa tu prakticky nevyskytujú a východná periféria už vôbec nie. Je to prekvapujúce konštatovanie, keď vieme, že to boli najchudobnejšie časti mesta. Južné predmestie, ktoré bolo najbližšie, bolo podistým pridrahé.

Na základe výskumu sociálneho pôvodu týchto detí Galliano, podobne ako Ganiage, konštatuje, že „dávať deti k dojčkám bolo v najrozličnejších sociálnych prostrediach veľmi bežným zvykom“.

Tí najchudobnejší, ktorí zarábali pár šestákov, tu neboli vôbec zastúpení pravdepodobne preto, lebo vzhľadom na to, že nemali stále príjmy, by neboli mohli pravidelne platiť dojku. Obchodníci však sami osebe tvoria takmer polovicu zaregistrovaných rodičov. Na rozdiel od Ganiageovej štúdie sú v tejto tabuľke zastúpené aj deti zo šľachtických rodín.

Gallianova tabuľka: sociálny pôvod detí zverených dojke

Povolanie a spoločenské postavenie rodičov	Počet študovaných prípadov	
Šľachta	38	6 %
Dôstojníci v civile, slobodné povolania	100	15,5 %
Armádni dôstojníci a vojaci	12	2 %

Obchodníci	283	44 %
Robotníci, tovariši, nádenníci	155	24 %
Gazdovia, roľníci, vinohradníci	15	6 %
Sluhovia	41	6 %
Celkom	644	100 %

Pokiaľ ide o adoptívnych rodičov, pochádzali z najchudobnejších vrstiev, pretože Galliano z rozboru výšky ich priamych daní skonštatoval, že buď neplatili nijaké dane, alebo platili jeden až päť frankov. Boli to predovšetkým záhradníci alebo nádenníci, niekedy veľmi skromne žijúci remeselníci. Všetky tieto číslami doložené práce dokazujú, že zvyk dávať deti k dojčkám bol bežný. Treba však upozorniť na to, že v našich tabuľkách nápadne chýbajú, alebo sa len zriedka vyskytujú dve sociálno-profesionálne kategórie. Shorter upozornil, že sa tu takmer vôbec nevyskytujú deti továrenských robotníkov, ktorí predstavovali vrchol modernizácie. Ženy pracujúce v továrňach dávali deti cez deň k pestúnkam, ale zdá sa, že večer si ich brali domov. Ešte menej sú na našich zoznamoch zastúpené deti zámožných alebo bohatých roľníkov.

Pritom podľa P. Gouberta roľníci tvorili vo Francúzsku v 18. storočí 80 % obyvateľstva. Pravda, nie všetkých 80 % roľníkov bolo zámožných alebo bohatých a v tabuľkách sme videli deti nádenníkov. Vieme aj to, že najchudobnejšie a najbiednejšie sedliacky boli nútené opustiť svoje vlastné deti a dojsť mestské deti.³¹ Napriek tomu sú roľníci veľkou výnimkou, pretože dieťa si radšej ponechávajú doma.

Treba odstránenie dieťaťa z rodiny pokladať, ako to navrhuje E. Le Roy Ladurie³², za patologickú črtu mestského života? Že by mestský životný štýl a ťažkosti spojené so životom v meste viedli k deformácii materského citu? Na vidieku inštinkt pretrvávajú, no o niekoľko míľ ďalej sa rozplýva ako dym.

Nik nemá v úmysle popierať, že mesto je vzhľadom na veľký počet obyvateľov synonymom odcudzenia. Je isté, že mnohým

znemožňuje rodinný život. Ekonomické odcudzenie môže viesť k vážnym poruchám správania tým, že pod jeho tlakom pud sebazáchovy umlčí všetky ostatné inštinkty.

Je zrejmé, že dieťa je veľkou prekážkou pre všetky ženy, ktoré sú nútené pracovať, aby prežili. Presvedčivá je v tomto zmysle práca Mauricea Gardena³³ o meste Lyon. Vyplýva z nej, že ženy robotníkov a remeselníkov, ktoré vo veľkom posielali deti k dojčkám, nemali v skutočnosti na výber. Udržať si deti a vychovať ich je ťažké najmä v tých remeslách, kde je žena priamo spätá s prácou manžela. Platí to o manželkách robotníkov v hodvábnictve, o ktorých vieme, aké mali v 18. storočí obrovské problémy. Žena pracuje na tkáčskom stave vedľa svojho muža. Aby bola práca trochu výnosná, nemožno pripustiť nijaké meškание spojené so starostlivosťou o deti. Dieťa týchto robotníkov je nevyhnutne vylúčené z rodiny. Je preto pochopiteľné, že najviac detí umierajúcich u dojok pochádza z tejto sociálno-profesnej kategórie.

Podobne v remeslách z oblasti potravinárstva žena tradične vedie pekársku alebo mäsiarsku predajňu. Keby sa matka starala o dieťa, manžel by musel na uprázdnené miesto v obchode prijať zamestnanca. Toto správanie nám zároveň odhaľuje jeden nezanedbateľný hospodársky údaj: pre tieto rodiny bolo lacnejšie poslať dieťa k dojke, než zamestnať nízko kvalifikovaného robotníka. To dokazuje, že mnohé dojky dostávali žobrácky plat³⁴, a zároveň to z veľkej časti vysvetľuje zdravotný stav detí, ktoré im boli zverené.

Ešte chudobnejšie boli ženy lyonských klobučníkov. Ak nepracovali spolu s mužom, vykonávali doma alebo na polovičný úväzok drobné práce; pracovali ako odvíjačky hodvábu, vyšivačky alebo predavačky zeleniny či ovocia na trhu. Rodičia v týchto domácnostiach zarábali tak málo, že si deti ponechávali doma, pretože si nemohli dovoliť zaplatiť ani tú najlacnejšiu dojku. To podľa Gardena vysvetľuje, prečo u dojok umieralo najmenej detí práve z týchto najbiednejších sociálnych vrstiev.

V najchudobnejších domácnostiach dieťa ohrozovalo prežitie rodičov. Nemali teda inú možnosť, ako sa dieťaťa zbaviť. Buď ho opustili v nemocnici, čo, ako uvidíme, dávalo dieťaťu len malú šancu na prežitie; alebo ho zverili tej najlacnejšej dojke³⁵, u ktorej novorodeniatko nemalo oveľa viac šanci; alebo sa k nemu správali spôsobom, ktorý bol pre dieťa viac-menej neznesi-

teľný a privodil mu v krátkom čase smrť. Pokiaľ ide o tento posledný bod, Lebrun kladie rad zaujímavých otázok: „Prečo bolo treba dieťa, ktoré hneď po pôrode núdzovo pokrstili doma, podrobiť v kostole čo najrýchlejšie nadbytočným krstovým obradom, čo sa v mnohých prípadoch končilo katastrofou (svedčia o tom záznamy o úmrtiach), keď mal aj domáci krst hodnotu sviatosti? Prečo v mestách posielali dieťa k dojke niekoľko dní po narodení, bez ohľadu na jeho zdravotný stav, ročné obdobie a vzdialenosť? Prečo ten zakorenený zvyk aj napriek zákazom, ktoré sa neprestajne opakovali v ustanoveniach synod a podľa ktorých sa rodičom zakazovalo dávať najmenšie deti spať do postele s nimi, pretože to často viedlo k smrteľným nehodám zadusením? Prečo sa vo všeobecnosti nedodržiavali ani najzákladnejšie opatrenia na ochranu malých detí u matky, a tým skôr u dojky, a to až do rokov 1760–1770, keď došlo ku kolektívnemu uvedomeniu? Že by tu išlo, podobne ako u niektorých interrupcií, o stratégiu (viac-menej vedomú v zmysle prirodzeného výberu) obmedzovania počtu detí v rodine?“³⁶

Philippe Ariès si to už myslel a videl v týchto zvykoch „morálne neutrálne záležitosti, ktoré etika cirkvi aj štátu odsudzovala, napriek tomu sa robili tajne, napoly vedome, a pohybovali sa na hranici svojvôle, opomenutia či nešikovnosti“.

Treba však zdôrazniť, že tieto rozličné druhy vraždenia detí boli príznačné pre najchudobnejšie sociálne vrstvy. Nikdy sa dosť nezodrazňuje význam ekonomického faktoru pri týchto vražedných praktikách. A nik nebude mať tú nehanebnosť tvrdiť, že tieto ženy, nech to už robili akýmkoľvek spôsobom, opúšťali svoje deti z nedostatku lásky. Boli nútené žiť v takej telesnej a mravnej núdzi, že si kladieme otázku, čo by sa ešte bolo dalo v ich živote obetovať; ako by sa mohli v takejto katastrofálnej situácii prejavíť láska a neha? Stačí si pomyslieť na vidiecke ženy, ktoré hneď po pôrode opustili svoje novorodeniatko a za sedem frankov mesačne šli živiť iné bábätko do mesta.³⁷ Alebo našli ešte chudobnejšie ženy, ako boli samy, ochotné živiť ich dieťa za úbohých päť frankov; a urobili to všetko len preto, aby zarobili dva franky. V obidvoch prípadoch malo dieťa tie najväčšie šance zomrieť.

Neprichádza teda do úvahy, aby sme na základe týchto príkladov dospeli k záveru, že matky svoje deti nemilovali. Nanajvýš by sme mohli uzavrieť, že pud sebazáchovy prevládol nad materským inštinktom. Samica pelikána, ktorá si rozpára vnútornosť, aby nakrmila svoje deti, je mýtus. Aj napriek tomu, že

existuje veľa prípadov, keď matka obetovala svoj život pre život dieťaťa. Jednotlivé prípady však nikdy nevytvoria univerzálny prírodný zákon. No a inštinktívne správanie k nemu patrí.

Masový presun mestských detí k dojčiam sa najčastejšie vysvetľoval finančnými pomermi biologických rodičov. Toto vysvetlenie je nevyhnutné, ale nie dostatočné. Presvedčí nás o tom pohľad na tabuľky sociálnych a zamestnaneckých kategórií rodičov detí, ktoré zomreli u dojky. Popri deťoch tých najväčších chudákov sa tu vyskytujú dva ďalšie druhy detí, ktoré patria do rozličných spoločenských kategórií. Najsamprv, sú to deti rodičov, ktorí síce pracujú spoločne, no ich finančná situácia matke plne dovoľovala, aby sa sama starala o svoje dieťa. Platí to v prípade remeselníkov-obchodníkov, ktorých uvádza Galliano, v prípade mnohých obchodníkov, obchodníkov s vínom, krajčírov alebo remeselníkov, ktorých spomínajú Ganiage alebo Bideau. Tí si mohli deti ponechať doma, ale napriek tomu tak neurobili. Prečo? Keďže ekonomické vysvetlenie na to nestačí, treba od neho upustiť a uchýliť sa k sociálnemu faktoru. Dôvod, ktorý udáva Shorter, sa zdá najpresvedčivejší: „*To, že im chýbala materská láska, znamená, že ich hmotné okolnosti a postoj spoločnosti nútili k tomu, aby pred blahobytom dieťaťa uprednostňovali niektoré iné dôvody, napríklad potrebu udržiavať chod gazdovstva alebo pomáhať manželovi pri tkaní.*“³⁸

Zdá sa, že tradičné spoločenské hodnoty mali v prípade tejto pracujúcej maloburžoázie väčšiu váhu ako inde: Keďže spoločnosť valorizuje muža, teda manžela, je normálne, aby manželka uprednostňovala manželove záujmy pred záujmami dieťaťa.

Voľbu týchto žien (pretože ekonomicky si mohli počínať aj inak) určoval vplyv vládnucej ideológie. Rodinnej bunke vládla autorita otca a manžela. Muž ako hospodársky základ a mravný vodca rodiny bol aj jej stredobodom: Všetko sa muselo krútiť okolo neho.³⁹

Ostáva však ešte tretia kategória žien, ktorých dôvody počínania sa zatiaľ málo skúmali: Sú to ženy, ktoré nečaril nijaký hospodársky záväzok, ako aj ženy, ktoré boli najmenej podriadené tradičným hodnotám. Aj tieto ženy dávali svoje deti dojčiam a odmietali im dať prsník. Hoci ich bolo menej ako iných, práve tieto ženy nás budú zaujímať v nasledujúcej kapitole. Pretože na základe konania týchto žien, ktoré boli najslabšie, bude možné najistejšie skúmať spontánnosť materskej lásky.

Správanie týchto žien je tým pozoruhodnejšie, že ponímanie detstva, ako ukázal Ariès, sa zrodilo vo vládnucich triedach, ku ktorým tieto ženy patrili. Kto chce vedieť, ako od 16. storočia vznikalo uvedomenie špecifickosti dieťaťa, musí si Arièsa nevyhnutne prečítať. Napriek značnému pokroku však ešte v 18. storočí badať niektoré znaky pretrvávajúcej ľahostajnosti v spoločnosti, ktorá svedčí o tom, že dieťa ešte vždy nedosiahlo skutočne významné postavenie.

Pretrvávajúce opovrhovanie dieťaťom

Hračka

Prvým príznakom je bežný zvyk znázorňovať dieťa ako hračku alebo stroj. Vieme, že v 18. storočí sa dieťa označuje slovom „babuľka“, čo neznamená to, čo dnes rozumieme pod slovom „dojča, bábätko, ale čo by sme dnes preložili ako „bábika“.

Rodičia veľmi často pokladajú „babuľku“ za zábavnú hračku, ktorú majú radi pre vlastné potešenie, a nie pre jeho dobro. Je to stvorenie bez osobnosti, „hračka“ v rukách dospelých. Len čo ich prestane zabávať, prestane ich aj zaujímať. To je aj výčitka, ktorú niektorí moralisti adresujú rodičom 18. storočia. Napríklad Crousaz⁴⁰: „*Správate sa k svojim deťom tak, ako sa ony správajú k svojej bábike. Zabávate sa s nimi, kým sú smiešne a naivné a hovoria zábavné blúposti. No len čo porastú a zväznejú, prestanú vás zaujímať. Odhodíte ich, ako sa odhadzuje bábika.*“ Vtedy „*prepiatu dôvernosť vystrieda prehnaná prísnosť alebo ľadová ľahostajnosť*“. Túto Crousazovu poznámku dokonale potvrdzuje Héroardov denník o výchove mladého Ľudovíta XIII. Sexuálna familiárnosť dospelých, dokonca aj vlastných rodičov k dieťaťu svedčí o tom, že podľa nich nemá vážne dôsledky. Malé dieťa nie je stopercentná ľudská bytosť. Niektorí si možno pomyslia, že tieto hry, zakázané od siedmich rokov, svedčia len o istej koncepcii detskej nevinnosti.

Aj keď teológovia a pedagógovia tvrdia opak, zdá sa skôr, že toto správanie svedčí o bezvýznamnosti malého dieťaťa: je skôr hračkou bez duše než dušou obťažkanou hriechom, či dokonale nevinnou dušou. Keby ľudia boli verili v túto nevinnosť, urči-

te by sa boli obávali, že ju poškvrnia, ak budú dieťaťu vnucovať nečisté chůtky. To, že sa malému následníkovi postaví vtáčik, keď sa mu páči spôsob, akým ho láskajú, je pre jeho okolie dôkazom dobrého reflexu. Dieťa je len malý stroj, ktorý správne funguje. Pre vášne, túžby a hriechy tu niet miesta, pretože stroj ich nemá.⁴¹

Keď deti vyrastú, naďalej ich pokladajú za stroje. Nároky na disciplínu zachádzajú tak ďaleko, hovorí Crousaz, že sa deti naučia ukrývať svoje myšlienky, neprejavovať pocity a nevyjadrovať svoje úvahy. Zdá sa, že mechanicky poslúchajú svojich rodičov. Na to veľmi dobre poukázal Marivaux, ktorý v *Divákovi* opísal vyobliekané deti vychované k úzkoprsnej a bezduchej etikete, navyknuté bezchybne odriekať komplimenty. Potom je lákavé prirovnávať dieťa k automatu bez života a bez duše.

Myšlienku dieťaťa-stroja⁴² prebralo veľa dobových lekárov. Roku 1784 lekár Alphonse Leroy napísal: „*Je ľahké zmeniť princípy, ktoré tvoria dieťa.*“ Dieťa je podľa neho, ale aj podľa iných stroj, ktorému by sme podľa vlastných predstáv mohli ľahko prerobiť pružiny, tvar aj hmotu. Z jeho slov možno vyrozumieť, že vďaka medicíne a výchove je možné dieťa prerobiť, pretvoriť podľa nového vzoru. Takéto poňatie bolo možné, len ak sa popierala špecifickosť dieťaťa v domnienke, že dieťa má byť tým, čo sa z neho urobí.

Nezáujem lekára

Takýto obraz detstva z veľkej časti vysvetľuje, prečo neexistovalo detské lekárstvo. Je známe, že táto špecializácia sa zrodila v 19. storočí a že termín pediatria sa zjavil až v roku 1872. Druhá polovica 18. storočia však svedčí o tom, že lekárske kruhy si začínajú uvedomovať špecifickosť dieťaťa, čo podľa vyznania anglického lekára G. Buchana⁴³ dovtedy nejestvovalo: „*Lekári,*“ hovorí Buchan, „*neprikladali dostatočnú pozornosť spôsobu, akým sa usmerňovali deti. Podľa všeobecného názoru táto činnosť spadala výhradne do právomoci žien a lekári často odmietali prezrieť dieťa, keď bolo choré.*“

Aj keď v tom čase lekári presne opísali veľa detských chorôb, ako sú kiahne, ovčie kiahne, mumps, záškrť, čierny kašeľ, šarlach⁴⁴ atď., lekárska prax bola skôr úbohá. Ľudia sa totiž naz-

dávali, ako píše škótsky lekár, že detské choroby sa liečia ťažšie než choroby dospelých z toho jednoduchého dôvodu, že keď sú deti malé, nevedia hovoriť. Takže hlavným zdrojom informácií nebolo vyšetrenie pacienta, ale otázky, ktoré sa mu kladli.

To vysvetľuje, prečo sa niektorí lekári 18. storočia zaujímali o etiológiu detských chorôb, t. j. o teóriu, kým prax prenechali pôrodným babiciam, aj keď im to zdanlivo vyčítali. Buchan vysvetlil nezáujem lekárov takto: „*Medicína sa len málo zaujímala o uchovanie detí pri živote, a to z ľahostajnosti a preto, že nepoznala potenciálne bohatstvo detstva (...)* Koľko námahy, koľko peňazí sa každý deň vynakladá na to, aby sa ešte na istý čas predĺžil život tackajúceho sa tela, ktoré stojí na prahu smrti, kým tisíce tých, ktorí sa môžu stať užitoční pre spoločnosť, zomierajú bez toho, aby im niekto ráčil poskytnúť akúkoľvek pomoc, alebo ich aspoň prezrel.“⁴⁵

Buchanov text, ktorý roku 1775 preložil francúzsky lekár Duplanil, je veľmi dobrým svedectvom o zmene v zmýšľaní, a zároveň aj jej vysvetlením. Tí, čo poznali obidve ideológie, môžu lepšie ako my analyzovať protichodné postoje, ktoré postupne zastávali. Buchan hovorí jednoznačne: Predtým dieťa zavážilo málo, pretože sa nejavilo ani ako nenahraditeľné, ani ako jedinečná osobnosť, a predovšetkým nie ako bohatstvo. Buchan, ktorý dobre pochopil zmýšľanie svojich súčasníkov, uzatvára: „*Ľudia vedia ohodnotiť veci len podľa užitočnosti, ktorú majú dnes, a nikdy nie podľa toho, aké užitočné im budú môcť byť jedného dňa (...)* Všeobecná ľahostajnosť, s akou sa ľudia pozerajú na smrť detí, nemá iné dôvody.“⁴⁶ Buchan je rozhodne viac ako len dobrý psychológ. Je v ňom niečo z fyziokrata, pretože zavrhuje skôr zlú kalkuláciu svojich súčasníkov než ich rodičovskú ľahostajnosť. Dieťa pre nich nemá veľkú hodnotu, ani špecifickú, ani dlhodobu ekonomickú.

Roku 1804 iný lekár, Verdier-Heurtin, urobil ďalšiu veľmi negatívnu bilanciu detského lekárstva. Jeho nejestvovanie pripísal skutočnosti, že „*sme sa dodnes nepresvedčili, že je to medicína odlišná od medicíny pre ľudí iného veku*“⁴⁷. Je to dôkaz toho, že lekárom – mužom – bude dlho trvať, kým pripustia špecifickosť tohto životného štádia. Na začiatku 19. storočia sa detská medicína ešte prenechávala ženám, ktoré, ako hovorí, „*väčšmi dôverujú rojčeniu veľkého Alberta*“⁴⁸ než našim skromným receptom“.

Nepřítomnost dítěte v literatuře

Tretím príznakom bezvýznamnosti dieťaťa je miesto, aké zaberalo v literatúre až do prvej polovice 18. storočia. Dieťa sa vo všeobecnosti „pokladá za nudný predmet, v každom prípade nehodný záujmu. Zaráža nás akási ľahostajnosť, ak nie priam necitlivosť voči dieťaťu.“⁴⁹

La Fontaine, La Bruyère či Boileau súperili v opovržlivej zhovievavosti, keď bola reč o dieťati.⁵⁰ Jediný Molière zaujal v tomto ohľade diferencovanejši postoj.⁵¹ Vo všeobecnosti sa však zmýšľanie literátov o detstve až do začiatku 18. storočia veľmi nezmenilo. Kto sa chce o tom presvedčiť, stačí, ak si prečíta *Marianin život* od Marivauxa (*La vie de Marianne*, 1741) alebo *Pamäti pre dejiny cnosti* (*Mémoires pour servir à l'histoire de la vertu*) abbého Prévosta.

Literárne stvárnenie miesta dieťaťa v spoločnosti je veľmi dôležité, pretože diela citovaných autorov vplyvajú na urodzených čitateľov a mešťanov (vrstvy, ktoré čítajú a chodia do divadla) a predostierajú im ich vlastný obraz. Kým filozofické a teologické teórie sa prihovárali skôr intelektuálom, teda špecializovanému a ohraňčenému publiku, literatúra mala väčší ohlas a pravdepodobne väčšími svedčila o mentalite vládnucej triedy.

Proti tragickej a pesimistickej verzii detstva literatúra stavia absolútne opovrhovanie dieťaťom. Dieťa nie je ani tak zlo, ako skôr bezvýznamné nič alebo takmer nič. Práve táto takmer absolútna bezvýznamnosť čiastočne vysvetľuje spomínanú materskú ľahostajnosť žien tretieho typu. Bola totiž potrebná veľká dávka necitlivosti nielen na to, aby tieto ženy zniesli – ako ju aj znášali – smrť svojich detí, ale aj na to, aby sa rozhodli poslať svoje deti ďaleko od seba a nechali ich žiť v akejsi mravnej opustenosti.

Správanie týchto matiek sa nedá celkom vysvetliť ľahostajnosťou ich triedy. Čiastočné vysvetlenie sa nachádza v ich vlastných ženských túžbach a ambíciách.

1 Ariès, P.: *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paríž, Le Seuil 1973, s. 457.

2 Kniha XII, kapitola 22.

3 Snyders, G.: *La Pédagogie en France aux XIIe et XVIIIe siècles*. Doktorská práca na Faculté des Lettres et Sciences humaines de l'Université de Paris, P.U.F.

4 *Vyznania* I, kap. 7.

5 Tamže.

6 Tamže (citát z *Bible*: vyd. Tranoscus, Liptovský Mikuláš 1978, Matúš 18–19, 14).

7 (Výchova, po francúzsky *éducation* – pozn. prekl.) Pochádza z latinského *educare*, ktoré znamená: narovnať to, čo je pokrivené a zle formované.

8 1492–1540.

9 Zvýraznila autorka. S týmto argumentom sa v rozličných podobách stretávame dodnes.

10 *Kázeň 24: Du soin des enfants*.

11 Bossuet: *Méditations sur la brièveté de la vie*.

12 *Sermon pour le jour de la Nativité de Notre Dame*, citované in: G. Snyders, s. 195.

13 *Opuscules de Piété*, č. 69

14 Por. *Entrer dans la vie*, s. 29 (edícia Archives, 1978)

15 *Principes de philosophie*, č. 71: „Hlavná príčina našich omylov vyplýva z predsudkov nášho detstva.“

16 *Discours de la méthode. (Rozprava o metóde)*, 2. časť, slov. vydanie Rohovce 1995, s. 43.

17 Shorter, E.: *Naissance de la famille moderne*. Le Seuil, Paríž 1977, s. 210.

18 Bardet, J.-P.: *Enfants abandonnés et enfants assistés à Rouen*. In: *Hommage à Marcel Reinhard* (1973), s. 37.

19 Pri čítaní korešpondencie intendanta Turgota v jeho správnej jednotke Limousin (1753–1774) máme pocit, že kňazi túto povinnosť nie vždy dodržiavali.

20 *Essais*, kniha II, kap. 8 (zvýraznila autorka).

21 Výňatok z rodinnej kroniky rodiny Froissardovcov in: *Entrer dans la vie*, s. 155.

22 *Entrer dans la vie*, s. 156–158.

23 *Nourrissons parisiens en Beauvaisis*. In: *Hommage à Marcel Reinhard*, s. 271–273: „K prvým úmrtiam novorodeniatok, ktoré môžeme identifikovať, došlo okolo roku 1660, no už pätnásť alebo dvadsať rokov predtým sa na pobrebných listinách objavujú neobvyklé priezviská, čo je dôkazom toho, že tu žili deti, ktoré do farnosti nepatrili.“

24 *Détails sur quelques établissements de la ville de Paris demandés par sa Majesté Impériale, la Reine de Hongrie, à L. Lenoir, lieutenant général de police*, Paríž 1780.

25 Por. Gallianov článok o detskej úmrtnosti na južných parížskych predmestiach: *Mortalité infantile dans la banlieue sud de Paris* (1966).

26 *L'Envoi des jeunes enfants en nourrice*. Príklad malého mesta: Thoisy-en-Dombes (1740–1840).

27 Por. Lachiver, M.: *La Population de Meulan du XVIe au XVIIIe siècle. Etude de démographie historique*. SEVPEN 1969, s. 123–132.

28 Garden, M.: *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*. Flammarion, Paríž 1975, s. 60.

29 *Op. cit.*, s. 281, 283.

30 *Annales D. H.*, 1966, s. 166–172.

31 Všetky dojky si tak však nepočínali. Por. článok Antoinette Chamoux v *Annales de démographie historique*, 1972; *L'enfance abandonnée à Reims au XVIIIe siècle*. Dojky dočili svoje dieťa a zároveň opustené dieťa; niekedy dokonca aj tretie dieťa, pre ktoré to znamenalo takmer istú smrť.

32 Por. *Communications*, 31, 1979.

33 Garden, M.: *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*. Science-Flammarion, Paríž 1975.

34 To viedlo chudobné dojky k tomu, že si brali odrazu niekoľko detí, čo ešte väčšmi ohrozovalo život každého z nich. Pozri aj A. Chamoux, *op. cit.*, s. 275.

35 Rodičia, ktorí dieťa zverili dojke, sa často viac neohlásili a ponechali jej ho tak natrvalo.

36 Lebrun, F.: *La Vie conjugale sous l'Ancien Régime*. A. Colin, Paríž 1975, s. 152–153.

37 Tieto čísla udáva Chamousset: *Mémoire politique*, s. 12. V *Annales de démographie historique*, 1973, A. Chamoux udáva, že v Remeši dojka koncom 18. storočia zarábala 8, 10 frankov mesačne.

38 Shorter, *op. cit.*, s. 210. Zvýraznila autorka v snahe poukázať na to, že tento druhý dôvod sa vzťahuje na druhý typ rodičov.

39 O tom svedčí stará matka Rétifa de La Bretonne, keď, mimochodom s radosťou, víta svojho syna Edma po návrate z cesty: „Nesmiem sa toľko zaoberať svojím drabým synom,

že pritom zabudnem na otca. Poďme, dievčatá, obslúžte si brata; na mňa čaká môj lós (manžel), ktorý neprepustím nikomu, ani len svojim deťom.“ In: *La Vie de mon père*, s. 58.

40 Crousaz: *Traité de l'éducation des enfants* (1722).

41 To isté vyčíta aj Crousaz, keď píše: „Obyčajne vnímame deti ako malé stroje: používame ich ako nerozumné bytosti.“

42 Pilon, E.: *La Vie de famille au XVIIIe siècle*, 1978, s. 124–125.

43 *Médecine domestique*, s. 14–17 (1775).

44 Biraben, J. N.: *Le Médecin et l'enfant au XVIIIe siècle (Annales de démographie historique, 1973)*, s. 215–223.

45 Buchan, *op. cit.*, s. 16 (zvýraznila autorka).

46 *Op. cit.*, s. 16–17.

47 Verdier-Heurtin: *Discours sur l'allaitement*, s. 50–53.

48 Narážka na nepravú vedu, akou je alchýmia.

49 G. Snyders, *op. cit.*, s. 173.

50 Tamže, s. 173–177.

51 Tamže, s. 291–293.

3. kapitola

Materská ľahostajnosť

Pri hľadaní podstaty a kvality vzťahov medzi matkou a dieťaťom v historických a literárnych dokladoch sme konštatovali buď ľahostajnosť, alebo nabádanie k chladnému správaniu a zdanlivému nezáujmu k práve narodenému dieťaťu. Tento posledný bod sa často vykladá nasledovne: Ako sa mohli rodičia zaujímať o stvoreniatko, ktoré malo veľké šance do roka umrieť? Chlad rodičov, a zvlášť matky, podvedome slúžil ako citový pancier proti veľkému nebezpečenstvu smrti, ktorému bol vystavený predmet ich nehy. Inak povedané: Lepšie bolo nepripútať sa, ako potom trpieť. Takéto správanie by bolo úplne normálnym výrazom sebazáchovného inštinktu rodičov. Vzhľadom na vysokú úmrtnosť detí až do konca 18. storočia by bola matka zaručene umrela od žiaľu, keby sa bola intenzívne pripútala ku každému svojmu bábätku.

Historici mentalít dlho používali túto interpretáciu.¹ Chápeme ich tým lepšie, že toto vysvetlenie bráni počínanie týchto matiek, a pritom ho v skutočnosti neospravedľuje. Zdôrazňovaním hrozných životných nebezpečenstiev a najrozmanitejších nešťastí (chudoba, epidémie a ďalšie núdze), ktoré v minulosti postihovali našich predkov, historici pozvoľna privádzajú čitateľa 20. storočia k myšlienke, že v ich situácii by bol koniec koncov cítil a konal rovnako. Tak sa vo vedomí utvára silná kontinuita medzi matkami všetkých čias, potvrdzujúca obraz jedinečného citu, materskej lásky. Niektorí z toho vyvodili záver, že podľa vonkajších ťažkostí, ktorým musia ľudia čeliť, môže jest-

vovať buď viac, alebo menej materskej lásky, ale že vždy existuje. Materská láska by tak bola transhistorickou konštantou.

Iní povedia, že písomné pramene, ktoré máme k dispozícii, sa vo všeobecnosti týkajú len zámožných tried, pre ktoré sa píše a o ktorých píš, a že pre jednu skorumpovanú triedu neodsúdime všetky matky. Dalo by sa spomenúť aj správanie sedliačok z Montaillou², ktoré na úsvite 14. storočia kolísali a maznali svoje deti a oplakávali ich, ak umreli. Toto svedectvo je prostým dôkazom toho, že odjakživa jestvovali milujúce matky a že materská láska nie je kreáciou *ex-nihilo* 18. alebo 19. storočia. V nijakom prípade to však nedokazuje, že je to univerzálne správanie.

Už sme hovorili o závažnosti vplyvu ekonomického faktoru a spoločenských konvencií na správanie matiek. Čo však povedať o ženách zo zámožných tried, ktoré neťažila ani jedna z týchto dvoch zábran, pretože ich manžel nepotreboval pri svojej práci ich pomoc? Čo si myslieť o ženách, ktoré mali všetky prostriedky na to, aby láskyplne vychovávali svoje deti v rodine, a napriek tomu to niekoľko storočí nerobili? Zdá sa, že podľa nich bola taká činnosť pod ich úroveň a rozhodli sa tejto čarhy zbaviť. Mimochodom, keď sa na to odhodlali, nevyvolalo to nijaké pohoršenie. Okrem niekoľkých prísnych teológov a iných intelektuálov (všetko mužov) sa to totiž dobovým kronikárom zdalo normálne.

Ostatne, skutočnosť, že sa kronikári málo zaujímali o milujúce alebo oddané matky, je skôr dôkazom toho, že materská láska vtedy nemala spoločenskú a mravnú hodnotu. Ukazuje to, že tieto ženy z privilegovaných tried netlačila hrozba ani vina nijakého druhu. V krajnom prípade by sme v nich mohli vidieť celkom výnimočný prípad spontánneho správania. Pretože v čase, keď materstvo nebolo v „móde“³, tieto ženy veľkou mierou prispeli k rozšíreniu tejto „módy“, hoci sa ešte koncom 18. storočia vyhlasovali za jeho obeť.

Zdalo sa nám teda dôležité analyzovať ich správanie a prejavy, ktoré sa podľa dobre známeho zákona šírili z vrchu spoločenského rebríčka nadol, a presne zaznamenať následky tohto správania na ich deti.

Budeme tak nútení obrátiť rozšírené chápanie: Matky sa málo zaujímali o svoje deti nie preto, že deti zomierali ako muchy. Naopak, deti zomierali v takom veľkom počte preto, že sa o ne matky nezaujímali.

Príznaky ľahostajnosti

Teraz sa vyberieme hľadať dôkazy lásky. Ak by sme ich nenašli, budeme musieť dospieť k záveru, že láska jednoducho neexistuje.

Smrť dieťaťa

Dnes sme hlboko presvedčení, že smrť dieťaťa zanecháva v srdci matky nezmazateľnú stopu. Aj žena, čo stratila zárodok, ktorý ešte sotva žil, si uchováva spomienku na túto smrť, ak túžila po dieťati. Aj keď žena neupadne do patologických prejavov žiaľu, každá si spomína na ten deň ako na deň nenahraditeľnej straty. To, že po deviatich mesiacoch môže porodiť iné dieťa, neruší smrť predchádzajúceho. Kvalitu, ktorú pripisujeme každej ľudskej bytosti, vrátane životaschopného zárodku, nemožno nahradiť kvantitou.

Kedysi prevládal opačný názor. Lebrun v svojej doktorskej práci píše: „*Na ľudskej úrovni sa smrť malého dieťaťa pocituje ako celkom všedná príhoda, ktorú napraví nasledujúci pôrod.*“⁴ Svedčí to o nízkej intenzite lásky matky k jednotlivým svojim deťom. Ariès obhajoval túto necitlivosť, ktorá „*je v dobových demografických podmienkach celkom prirodzená*“⁵. Či už prirodzená, alebo nie, v domácich análoch z 18. storočia sa nám necitlivosť ukazuje v naozaj surovom svetle. V týchto kronikách, kde hlava rodiny zaznamenávala a komentovala všetky udalosti týkajúce sa rodiny, boli úmrtia detí zapísané najčastejšie bez komentára, prípadne s niekoľkými zbožnými formulkami, o ktorých sa zdá, že ich väčšmi inšpiroval náboženský cit ako žiaľ.

Tak chirurg de Poligny⁶ pripojil ku každému záznamu o úmrtí svojich detí, podobne ako pri úmrtí svojich rodičov a susedov, formulku: „*Nech Pánboh ochraňuje jeho dušu. Amen.*“ Ľútosť zdanlivo prejavil len za svojim dvadsaťštyriročným synom, o ktorom napísal, že to bol „*krásny mladý muž*“.

Iný mešťan, advokát z Vaux-le-Vicomte, sa oženil roku 1759. Každý rok sa mu narodilo jedno dieťa a postupne mu ich, vo veľku od niekoľko mesiacov do šesť rokov, umrelo šesť. Pri úmrtí prvých piatich detí nepripísal k ich menu nič. Pri šiestom mu nedalo, aby neurobil bilanciu: „*Tak som ostal bez detí, hoci som mal šiestich chlapcov. Požehnaná buď vôľa Božia!*“

Je to všetko v duchu slávneho Montaigneovho výroku: „*Nie bez ľútosti, ale bez zármutku som stratil dve alebo tri deti vychovávané u dojky.*“⁷

Zdanlivá neprítomnosť zármutku pri úmrtí dieťaťa nie je len výsadou otcov. Matky reagovali rovnako. Shorter cituje svedectvo jedného zakladateľa útulku pre najdúchov v Anglicku, pre ktorého boli matky odkladajúce svoje umierajúce deti do potoka alebo na smetisko v Londýne, kde ich nechali hniť, otrasným zážitkom. Otriasla ním aj veselá ľahostajnosť istej osoby z lepšej anglickej spoločnosti, ktorej „*zomreli dve deti, ale, ako poznamenala, ostalo jej ich ešte trinásť do tucta*“.

Francúzky v tomto ohľade za Angličankami nijako nezaostávajú. Stačí si prečítať výroky pani Le Rebour v jej *Radách matkám* z roku 1767: „*Niektoré matky, keď sa dozvedia, že im dieťa u dojky umrelo, sa utešia slovami: Je z neho anjelič v raji; ani nepátrajú po príčine jeho smrti. Pochybujem, že im Boh v týchto prípadoch pripíše rezignáciu k dobru. Nechá v ich lone počať deti, aby sa z nich pokúsili vychovať ľudí. Lenže hovorili by tak, keby sa zamysleli nad krutými bolesťami, ktoré tieto deti prestáli pred smrťou; nad tým, že často samy zaviniли ich smrť vlastnou nedbanlivosťou...*“⁸

Niet lepšieho dôkazu ľahostajnosti ako neprítomnosť rodičov na pohrebe vlastného dieťaťa. V niektorých farnostiach, ako napríklad v Anjou, ani jeden z rodičov nepríde na pohreb dieťaťa, ktoré má menej ako päť rokov. V iných farnostiach sa na pohrebe zúčastňuje jeden z rodičov, raz matka, inokedy otec.⁹ Pravda, v prípade detí žijúcich u dojky sa rodičia dozvedia o úmrtí dieťaťa neras až veľmi neskoro. Treba povedať, že sa ani veľmi neusilujú, aby boli informovaní o zdravotnom stave svojho dieťaťa.

Posledným dôkazom tejto ľahostajnosti je opačný úkaz: Okolie vždy zaregistruje, keď úmrtie niektorého dieťaťa spôsobí zármutok. Zrejme je to kuriózne správanie.

Lebrun¹⁰ poznamenáva, že zármutok Henriho Campiona nad smrťou jeho štvorročnej dcéry v roku 1653 bol taký výnimočný, že sám Campion pociťoval potrebu sa o ňom zmieniť: „*Ak sa hovorí, že také silné putá možno ospravedlniť k dospelým, a nie k deťom, odpovedám na to, že moja dcérka bola nepochybne oveľa dokonalejšia, než bolo kedykoľvek nejaké dieťa v jej veku, a nik nemôže odôvodnene odsúdiť moje presvedčenie, že by bola bývala čoraz úžasnejšia a že som tak stratil nielen milú štvorročnú dcérku, ale aj priateľku, akou by mi bola vo veku dokonalosti.*“

V liste z 19. augusta 1671 pani de Sévigné stručne píše o zármutku pani de Coetquen pri úmrtí jej dcéry: „*Veľmi ju to zamútilo a hovorí, že už nikdy nebude mať také pekné dieťa.*“ Pani de Sévigné jej zármutok neprekvapuje, pretože oplakávané dieťa bolo jedinečné. No keby nebolo malo výnimočnú črtu (krásu), boli by ho oplakávali väčšími než iné?

O sto rokov neskôr Diderot prejavil rovnakú citlivosť ako pani de Sévigné alebo nešťastný Campion. V liste Sophie Volland píše o „šialenom“ zármutku pani Damilaville pri náhlom úmrtí jednej jej dcéry a vie si ho vysvetliť len tým, že nebohé dievčatko malo výnimočné vlastnosti: „*Pripúšťam, že tí, čo stratili také dieťa, ako bolo toto, môžu smútiť.*“¹¹

Všetky tieto svedectvá sú dôkazom toho, že zármutok je dovolený vo výnimočných prípadoch a závisí len od mimoriadnych kvalít mŕtveho dieťaťa. Za všetkými ostatnými deťmi akoby bolo nevhodné plakať. Vari preto, že plač bol neprístojný? Alebo preto, že zármutok bol v rozpore s duchom náboženstva? Či jednoducho preto, že by bolo smiešne ľutovať takú nezavŕšenú a nedokonalú bytosť ako dieťa, podobne ako dnes zavrhuje ľudia, ktorí oplakávajú smrť psa?

Výberová láska

Čitateľa 20. storočia nevyhnutne prekvapí aj ďalšie počínanie, vlastné otcom aj matkám: ich neveriteľne odlišné správanie k deťom podľa toho, akého sú pohlavia a aké miesto zastávajú v rodine. Ako by mohla láska, keby bola prirodzená, a teda spontánna, zahrnúť skôr jedno dieťa ako druhé? Prečo, ak náklonnosť podlieha výberu, by sme mali mať radšej chlapca ako dievča, a skôr staršieho ako mladšieho?

Nepriznávame tým, že milujeme dieťa v prvom rade preto, čo nám prináša spoločensky, a preto, že lichotí nášmu narcizmu? Každé dievča bude stáť svojho otca veno a okrem niekoľkých zväzkov alebo susedovho priateľstva mu nič neprinesie. Je to v konečnom dôsledku málo, ak vezmeme do úvahy, že zväzky a priateľstvá sa pretrhávajú podľa záujmov. No a dievčatú, ktoré nemožno vydať, pretože otec nemá toľko peňazí, koľko si vyžaduje jej stav, treba zaplatiť kláštor, ponechať si ju ako slúžku alebo jej nájsť miesto slúžky u cudzích. Nie, naozaj, dievča nie je pre rodičov bohviečo a zdá sa, že medzi dcérou a matkou ne-

existuje nijaké spojenectvo. Matka si svoju vzácnu nehu a pýchu schováva pre najstaršieho, výhradného dediča majetku a v prípade, že sú rodičia šľachtici, aj titulu.

Dedič sa vo všetkých spoločenských vrstvách tešil v rodine vysoko privilegovanému postaveniu. Stačilo, aby rodičia mali nejaké imanie, ktoré mu mohli zanechať, či už pár jutár zeme, alebo francúzsku kráľovskú korunu, a hneď bol najstarší syn predmetom príkladnej starostlivosti. Na vidieku každodenný život prináša najstaršiemu synovi slasti, aké jeho mladší súrodenci nepoznajú. Najšľavnejšie kúsky mäsa sú vyhradené preňho. Mladší bratia v chudobnejších domácnostiach mäso ochutnajú len zriedkakedy, a dcéry nikdy.

Yves Castan¹² v svojej štúdii o Languedocu poukazuje na dvoznačnosť postavenia najstaršieho syna. Syn bol tým poslušnejší, čím väčšmi sa mohol obávať, že ho vydedia v prospech niektorého úslužnejšieho mladšieho brata. Na druhej strane však podľa mnohých dokladov, ktoré Castan preštudoval, rodičia po citovej stránke uprednostňovali najstaršieho. Tak napríklad matka namiesto toho, aby svoju lásku podelila medzi svoje deti rovnakou mierou alebo dokonca zahrnula väčšou nehou menšie deti a vynahradila im tak biedu, ktorá ich čaká v budúcnosti, sa cítila povinná vychovávať ich prísnejšie, aby ich, ako sa hovorí, pripravila na ich ťažký osud.

Matka si najstaršieho syna ponechávala pri sebe počas jeho útleho detstva. Dojčila ho a sama sa oňho starala. Mladšie deti však bez rozpakov posielala k dojke a nechávala ich u nej dlhé roky. Najstarších synov rodičia nepochybné takmer vždy väčšmi maznali a v rámci svojich možností im poskytovali lepšiu výchovu.

Kde je v takomto selektívnom pocite materská láska, o ktorej sa tak bežne hovorí, že existuje všade a v každom čase? Uprednostňovanie prvorodeného syna nie je nevinné a pravdepodobne ani prirodzené. Castan prišiel s myšlienkou, že táto materská neha spočívala v zdravej predvídavosti, ktorá bola tentoraz očividná: Ak otec umrie prv ako matka a ak matku opustia sily, od koho bude závisieť jej prežitie, staroba a šťastie, ak nie od dediča? Je teda nevyhnutné mať dobré vzťahy s tým, od koho možno bude závisieť váš osud.

Pokiaľ ide o najmladšieho syna, toľká obozretnosť je úplne zbytočná. Pôjde k vojsku alebo bude pracovať ako sluha u brata

či u suseda. Ak je neduživý a dostalo sa mu trochu viac vzdelania, môže dúfať, že si oblečie sutanu. V tomto kontexte je nezmierniteľná nenávisť medzi bratmi pochopiteľná. Napriek tomu, že sa tento zvyk prísne dodržiaval na všetkých stupienkoch spoločenskej hierarchie a že sa mu všetci takmer jednomyselne¹³ podriaďovali, všetci, od toho najponíženejšieho sedliáčika až po urodzeného šľachtica ovešaného titulmi, to niesli veľmi ťažko.

V urodzených a bohatých rodinách mohli mladší dúfať, že sa ľahšie oženia, ale v zásade sa pred nimi otvárali dve kariéry: vojenská a cirkevná. Dvaja slávni neprvorodení synovia boli nútení dať sa na duchovnú dráhu: kardinál de Bernis a biskup de Talleyrand. Obaja nám zanechali poučné *Pamäti*.

Vieme, že Talleyrand mal jedného staršieho a dvoch mladších bratov. Bol pokrstený v deň svojho narodenia v kostole Saint-Sulpice (1754) a hneď po obrade ho zverili dojke, ktorá si ho vzápätí odniesla domov na predmestie Saint-Jacques. Matka ho za štyri roky ani raz nevidela a nikdy sa nespýtala, ako sa mu darí. Nevedela ani o tom, že sa mu stala nehoda, ktorá ho zmrazila, a že mal odvtedy konskú nohu. Všimla si to, až keď jej umrel prvý syn. Charles Maurice, ktorý sa tak stal najstarším, už nemohol nastúpiť k vojsku a slávne reprezentovať meno svojej rodiny. Proti jeho vôli sa z neho rozhodli urobiť duchovného. Horšie však bolo, že ho donútili, aby sa v prospech mladšieho brata vzdal svojho práva prvorodeného. Z Talleyrandových *Pamätí*¹⁴ sa dozvedáme, že ho rodinná rada približne vo veku trinástich rokov zbavila práva prvorodeného v prospech jeho brata Archambauda, ktorý mal vtedy päť rokov. Ľahko si možno predstaviť ten výjav: poníženie a hanba zmračeného mladíka, ktorý sa náhodou stal dedičom a ktorého znova odvrhli na úroveň mladších vinou inej nehody, ktorú veľkou mierou zavinila ľahostajnosť jeho matky. Pani Talleyrand však z toho vyvodila praktické poučenie. V snahe zachovať rodine potomstvo si ponechala pri sebe nového dediča i jeho mladšieho brata, ktorí obaja vyrástli pod rodičovskou strechou.

Talleyrandov príbeh je zvlášť hrozný pravdepodobne preto, že si vieme živo predstaviť zmrazenie, ktoré bolo dôsledkom ľahostajnosti jeho rodičov. Jeho prípad však nebol ojedinelý a uvidíme, že mnoho detí odchádza od dojky zmračených, chorľavých alebo umierajúcich — nevriac už o tých, ktoré sa nikdy nevrátili a strácajú sa pre nás v abstraktnej mase čísel. Spomínať

v súvislosti s nimi hospodársku núdzu a demografické faktory nestačí. V prípade mnohých z nich rodičia stáli pred možnosťou vybrať si medzi vlastnými záujmami a životom dieťaťa. Z nebanlivosti a sebeckta často zvolili smrť dieťaťa. Nezabúdajme, že aj tieto matky treba zaradiť do dejín materstva. Nie sú možno najslávnejšími predstaviteľkami materstva, ale zaslúžili sa o to, že odhalili jeho krutý obraz. Nie je to, pravda, jediný obraz materstva, ale je to obraz, ktorý zaváži rovnakou váhou ako ostatné.

Ženy odmietajú dojčenie

Ženy ako pani de Talleyrand alebo vnučky radcu Froissarda neboli ochotné obetovať svoje miesto a postavenie pri dvore alebo jednoducho svoj spoločenský a mondénny život výchove svojich detí. Prvým dejstvom tohto odmietnutia je odoprieť dieťaťu prsník. Ženy zo zámožnejších vrstiev na vysvetlenie tohto neprirodzeného počínania uvádzali viacero argumentov, ktorých cieľom bolo skôr ospravedlniť to, čo nerobili, ako odôvodniť to, čo robili. Niektoré však veci jasne pomenujú: Otravuje ma to a poznám aj lepšiu zábavu.

Vysvetlenia žien

Medzi najčastejšie uvádzanými argumentmi prevládajú dve ospravedlnenia: dojčenie je pre matku fyzicky škodlivé a nevelmi vhodné. Medzi argumentmi telesného charakteru ženy na prvom mieste bežne uvádzali vlastné prežitie. Hovorili, že keby živili svoje batoľa, obrali by sa „o vzácny chylus, ktorý je absolútne nevyhnutný pre ich vlastnú sebazáchovu“¹⁵. Tento dôvod, ktorý z lekárskeho hľadiska vôbec nie je podložený, mohol vždy zapôsobiť na okolie. Okrem toho sa uvádzala nervová precitlivosť, ktorú by drásal detský krik.

Tú istú ženu, ktorú by bol rozrušil detský krik, však v 18. storočí básnik Gilbert opísal v svojej satire takto: „A keď na smrť odsúdeného Lallího (Tollendalla) povedú na popravisko, ako prvá pobeží na ten hrôzostrašný sviatok, prvá si pôjde kúpiť potešenie z pohľadu na jeho utätú hlavu.“

Z iných prameňov¹⁶ vieme, že ženy z lepšej spoločnosti sa tiež rady prizerali popravám. Pri poprave Damiensa, ktorá bola obzvlášť barbarská, niektoré prejavili nadšenie blížiace sa delíriu. Výkriky odsúdencov ich však podistým trápili menej ako krik ich detí!

K tomu istému druhu ospravedlnení patrila aj bežná výhovorka žien na slabú telesnú konštitúciu, dôvod, ktorý bol veľmi silným argumentom proti dojčeniu dieťaťa. Moralisti sa však budú koncom 18. storočia z tejto výhovorky vysmievať. Tie isté ženy, ktoré tak rady hovoria o svojej krehkosti a chatrnom zdraví, píšú moralisti¹⁷, usporadúvajú obrovské hostiny, kde jedia tie najnestrávitelnejšie jedlá, chodia na plesy, kde tancujú do úmuru, alebo behajú po divadlách, kde sa dusia v dave.

Inokedy ženy nehľadajú zhovievavosť poukazovaním na svoje zdravie, ale oháňajú sa estetickým argumentom a prisahajú, že keby dojčili deti, prišli by o krásu, ktorá je základom ich majetku. O dojčení sa hovorilo (a dodnes sa hovorí), že deformuje prsia a oberá ich o pevnosť. Mnoho žien nechcelo riskovať, že si zničí postavu, a radšej sa obrátilo na dojku.

Ak nebezpečenstvo straty zdravia a krásy nestačilo na to, aby vzbudili súcit so svojím osudom, odvolávali sa ženy na spoločenský a mravný poriadok, ktorý nemohol nikoho nechať ľahostajným.

V prvom rade si ženy (teda rodiny), ktoré sa pokladali za viac ako obyčajný priemer, mysleli, že je pod ich úroveň dojsť svoje deti. Keďže urodzené dámy už dávno udali tón, toto zanedbávanie sa pre ostatné rýchlo stalo znakom vyberaných spôsobov. Žena, ktorá sama dojčila svoje dieťa, tým priznávala, že nepatrí k lepšej spoločnosti. Istý lekár z 18. storočia, Pierre Dionis, napísal: „Od mešťanok až po manželky drobných remeselníkov ženy presúvajú svoje materské povinnosti na iné ženy.“ Je to možno priveľmi zovšeobecnená a unáhlená úvaha, ale zato svedčí o istej stránke vtedajšieho zmýšľania.

Intelektuáli ako Burlamaqui a Buffon sa o dojčení matiek vyjadrovali s rovnakým opovrhnutím. Buffon v súvislosti s dojčateľom píše: „Ponechajme bokom odpor, aký môže vyvolať podrobný opis úkonov, ktoré si vyžaduje tento stav.“¹⁸ Tieto výroky mužov ženy vôbec nepopierali. „Podrobný opis úkonov“, ktoré bolo treba poskytnúť deťom, im zjavne neprinášal nijaké uspokojenie.

V mene slušnosti bolo dojčenie vyhlásené za smiešne a ne-

chutné. Slovo „smiešne“ sa často vyskytuje v korešpondencii a v rozličných pamätiach. Matky, svokry a pôrodné babice mladým ženám neodporúčajú, aby svoje deti samy dojčili, pretože to pre urodzenú dámu nie je dosť vznešená úloha. Nehodí sa, aby žena každú chvíľu vyťahovala prsník a pridávala dieťa. Okrem toho, že tým vzniká živočíšny obraz ženy ako „dojnej kravy“, nie je to cudné. Tento dôvod nebol v 18. storočí márný. Cudnosť je skutočný pocit, ktorý určite zavážil pri odmietnutí dieťa dojčiť. Ak matka dojčila, musela sa skrývať pred ľuďmi, čím na dlhý čas prerušila nielen svoj, ale aj manželov spoločenský život.

Aj manželia mali podiel zodpovednosti na tom, že ich manželky odmietali dojčiť vlastné deti. Niektorí sa sťažovali, že manželkino dojčenie pociťujú ako zásah do svojho sexuálneho života a obmedzovanie svojich pôžitkov. Niektorým sa zrejme dojčiacie ženy s ostrým pachom mlieka¹⁹ a s neprestajne mokvajúcimi prsiami zdali nechutné. Dojčenie bolo pre nich synonymom nečistoty – hotovým liekom proti láske.

Ešte aj v prípade, že dojčenie v otcovi nevyvolávalo odpor, dojčené dieťa znamenalo veľkú mrzutosť. Doboví lekári a moralisti totiž vždy zhodne zakazovali pohlavný styk nielen počas tehotenstva, ale aj počas celého dojčenia. Hovorilo sa, že od spermy sa kazí a kysne mlieko. Ohrozuje teda život dieťaťa. Keďže medicína v 18. storočí naďalej hlásala túto mylnú poučku, otec bol dlhý čas odkázaný na pohlavnú zdržanlivosť bez rozkoše. No keďže si na druhej strane všimli, že žena je v tomto období menej plodná, otec stál pred nepríjemnou alternatívou. Buď si dožičí rozkoš bez priveľkého strachu, že počne ďalšie dieťa (čo bolo príjemné lákadlo), ale vystaví nebezpečenstvu novorodeniatka, alebo sa rozkoše vzdá, aby zachoval život dieťaťa. Najsamozrejmejším riešením bolo zutekať z manželského lôžka a dožičiť si niekoľko cudzoložných lások. Toto riešenie sa, prirodzene, vôbec nepáčilo manželkám. V obidvoch prípadoch bola súdržnosť rodiny ohrozená.

Dojča bolo rodičom objektívne na ťarchu a možno pochopiť, že ho až do odstavenia dali do opatery platenej dojke. Matky však zachádzali ďalej, pretože odmietali deti ako také v každom veku. Dieťa prekážalo nielen v manželskom živote, ale aj v matkiných pôžitkoch a v spoločenskom živote. Staráť sa o dieťa nie je zábavné a nie je to *šik*.

Ženy, ktoré stavajú na prvé miesto svoj pokoj a pôžitky, sa plne stotožňujú s krátkou Coulangesovou básničkou:

„Videli ste už niečo menej utešené
ako decká nakope a uvrešťané?
Jedno kričí mama, druhé papa
a tretie si s rumádzganím pýta papat'.
A že máte tú česť ten rozhovor s nimi viesť,
ste zničená ako posledný pes.“

Radosti svetskej dámy spočívajú predovšetkým v spoločenskom živote: prijímať návštevy a chodiť na návštevy, ukazovať sa v nových šatách, chodiť do Opery a do Komického divadla. Svetská dáma hrá a tancuje každý večer až do neskorej noci. Potom sa rada „oddáva pokojnému spánku, prípadne spánku, ktorý smie prerušiť nanajvýš rozkoš“²⁰. „A poludnie ju zastihne v posteli.“²¹

Tie ženy nemali nijaké výčitky svedomia, pretože ich okolie bolo presvedčené o tom, že mondénny život je pre ženy, ktoré majú isté spoločenské postavenie, nevyhnutný, a sami lekári navyše uznávali, že tieto povinnosti sú dostatočným ospravedlnením na to, aby žena svoje dieťa nedojčila. Veď či lekár Moreau de Saint-Elier netvrdil v polovici 18. storočia, že starostlivosť o deti „je na prekážku (...) v spoločnosti“?

Ak k tomu dodáme, že podľa dobového spoločenského ideálu nič nie je menej elegantné ako „pôsobiť dojmom, že priveľmi milujete svoje deti“²², a strácať s nimi svoj vzácny čas, dostaneme tú najjasnejšiu odpoveď na problém, prečo zámožné alebo bohaté matky opúšťali svoje deti. Preto, lebo meštianky, ženy obchodníkov alebo miestnych sudcov, ktoré nežili svetským životom, sa usilovali napodobniť svoje vyššie postavené sestry. Keďže nevedli skvelý spoločenský život, mohli získať prvý znak vyberaných spôsobov tým, že sa aj ony zbavovali svojich detí. Lepšie bolo nerobiť vôbec nič, ako pôsobiť dojmom, že sa človek zaoberá takými bezvýznamnými vecami.

To všetko však nestačí na vysvetlenie tohto počínania.

Prípomeňme výstrahy teológov zo 16. storočia, ktorí matkám vyčítali ich hriechu nehu k deťom. Koncom 18. storočia im bude celá inteligencia adresovať presne opačnú výčitku a bude pranierovať ich prísnošť. Treba si teda položiť otázku: Čo sa stalo za tie dve storočia?

Pravda, ľudia sa už ani pred týmto obdobím neciľovali do detstva. Ženy však takmer jednomyselne svoje deti dojčili a ponechávali si ich pri sebe aspoň do veku ôsmich až desiatich rokov. A na počudovanie práve vtedy, keď sa postupne formuje a rozvíja pojem detstva, ženy cívajú pred svojimi materskými povinnosťami. No tieto skutočnosti si protirečia len vtedy, ak definíciu ženy vtesnáme do hraníc materstva.

A práve 17. a 18. storočie sú obdobím, keď sa žena, ktorá na to mala prostriedky, pokúsila definovať samu seba ako ženu. Bolo to uľahčené tým, že spoločnosť ešte dieťaťu nepripisovala také miesto, aké má dnes. Musela v záujme toho zabudnúť na dve funkcie, ktoré kedysi ženu definovali: na funkciu manželky a na funkciu matky, cez ktoré žena existovala len vo vzťahu k druhému.

Emancipácia žien

Tým, že sa ženy pokúsili definovať ako samostatné bytosti, museli nevyhnutne pocítiť vôľu po emancipácii a moci. Muži a spoločnosť nemohli zabrániť prvému dejstvu, ale veľmi šikovne zabránili druhému a privedli ženu nazad k úlohe, ktorú nemala nikdy opustiť: k úlohe matky. Za odmenu získali nazad manželku.

Aby sme pochopili správanie, ktorým ženy odmietajú materstvo, musíme si pripomenúť, že v tom čase si spoločnosť vôbec nevšímala materské úlohy a nepripisovala im nijakú hodnotu. V najlepšom prípade to bolo čosi normálne; v najhoršom prípade vulgárne. Ženy teda nezískali nijakú slávu tým, že boli matkami, napriek tomu, že to bola ich hlavná funkcia. Pochopili, že na to, aby mali nárok na trochu úcty, museli sa pustiť inou cestou ako cestou materstva, za ktoré im nikto nebol skutočne vďačný.

No aby na to mohli čo len pomyslieť, museli sa oslobodiť od bremien vlastných najbežnejšiemu ženskému údely: od materiálneho nedostatku, manželovej autority a kultúrnej izolácie. Bolo preto lepšie byť Francúzku ako Taliankou, aristokratkou alebo meštiankou než robotníčkou, ženou z mesta než z vidieka.

Prečo bolo lepšie byť Francúzku?

Všeobecne sa prijíma skutočnosť, že Francúzky ako prvé dávali svoje manželské deti k dojčiam. V polovici 18. storočia to robili v takej miere, že mestské deti, ktoré dojčili ich vlastné matky, sa pokladali za výnimku. Roger Mercier tvrdí, že tento zvyk ženy z iných európskych krajín napodobňovali vo väčšej miere, ako sa dodnes myslelo.²³ No nie vo všetkých. Na počudovanie sa zabudlo na prípad Anglicka a Nemecka a v pamäti utkvelo len typicky francúzske správanie. Tak Héléne Deutsch²⁴ hovorí o správaní Francúzok počas týchto dvoch storočí, ako keby bolo bývalo v Európe ojedinelé. Je to podľa jej slov nevysvetliteľná úchylka od všeobecnej materskej normy.

Je ťažké vysvetliť celkom uspokojivo tento francúzsky fenomén, ktorý sa však vyskytuje aj v Anglicku a sekundárne i v Nemecku. Nanajvýš možno poznamenať, že z hľadiska postavenia žien sa Francúzsko a Anglicko pokladali za najliberálnejšie krajiny v Európe. Pillorget²⁵ hovorí, že od konca 16. storočia sa Francúzky tešili väčšej slobode v živote a väčšej slobode pohybu ako Španielky a Talianky, ale že Angličanky mali ešte viac slobody ako Francúzky. Cituje svedectvo istého anglického súčasníka, ktorý tvrdí, že „*Anglicko je pre ženy raj*...“. V tom istom období naši dobrí autori hovoria to isté o Francúzokach. Francúzsko je podľa všeobecnej mienky krajina ženskej slobody par excellence.²⁶ Nielenže sa posmievali z barbarstva tureckých mravov, ale navyše sa chválili, že nenapodobňujú tyranskú žiarlivosť Španielov a Talianov.

Je pravda, že na rozdiel od svojich sestier zo Stredomoria zámožná Francúzka mala absolútnu slobodu pohybu a styku so svetom. Spoločenský život, ktorý bol kultivovaný, umožňoval stretnutie rozličných pohlaví, ktoré nevyvolávali drámy na taliansky spôsob. Lúboštné pletky, ale nie zhýralosť, ako hovorí Pradon²⁷ v odpovedi na 10. satiru mizogýna Boileaua.

Slobodu francúzskych či anglických žien nemožno vysvetľovať osobitým postojom cirkvi k ženám. Môžeme však povedať, že tieto dva národy sa pokladali za najvyvinutejšie v Európe a ich mravy za najrafinovanejšie na svete.

Aristokratky vo Francúzsku ako prvé pestovali umenie žiť bez dieťaťa. Keďže boli väčšmi oslobodené od materiálnych starostí a mali dosť času a peňazí, akoby anticipovane ilustrovali Tocquevillovu tézu, podľa ktorej najlepšie situované osoby najhoršie znášajú aj najmenšie odcudzenie. Možno v presvedčení,

že by mohli lepšie využiť čas a robiť niečo iné než to, čo môže za pár grajciarov urobiť namiesto nich ktorákoľvek iná žena, dávali najavo vôľu k vznešenosti a moci. Občianske vojny im na to poskytovali dosť príležitostí. Mali skvelé vzory, pretože za neceľých sto rokov viedli kráľovstvo tri regentky.

V tých pohnutých časoch mnoho zámokých paní bolo užitočnými pomocníkmi svojich manželov. Vedeli obraňovať svoje zámky a udržať nedotknuté rodinné majetky podľa príkladu slávnej Chrétienne d'Aguerre, ktorá zostavovala vojská, mala dôležité slovo pri poradách a viedla vojnu o Provensálsko s vojvodom savojským. Pani de la Guette, barónka de Bonneval, grófká de Saint-Balmont a mnohé ďalšie zanechali rovnako silný dojem. Všetky tieto ženy, ktoré prejavili odvahu v nebezpečných okamihoch, ukázali ostatným ženám svojej triedy, že môžu plniť rovnaké funkcie ako muži, a takisto dobre ako oni.

V čase frondy sa veľké aristokratky chceli zapojiť do boja. Bola to priveľmi lákavá príležitosť, než aby sa nevyznamovali. Vojvodkyňa de Chevreuse, vojvodkyňa de Montpensier, vojvodkyňa de Montbazou a, prirodzene, vojvodkyňa de Longueville sa pretekali v intrigách, v hrdinských skutkoch a v jazde na koni. Tieto ženy, ktoré bojovali v službách svojej krajiny, zabudli v mene slávy na svoje pohlavie. Fronda bola pre ne oveľa väčším víťazstvom ako ich manžel alebo dieťa.

Pravda, tieto dámy tvorili len maličké jadro aristokratiiek, ale o ich činoch sa veľa hovorilo, takže všetky svetáčky prepadli politickej vášni. Často sa napríklad cituje pamätný výrok vnučky pani de Rambouillet: „Nuž, stará mama, porozprávajme sa teraz o štátnych záležitostiach, keď už mám dnes päť rokov.“ A podobne aj Mazarinova poznámka, ktorý sa sťažoval na túto typickú vlastnosť Francúzok pri rokovaniach o pyrenejskom mieri. Zveril sa vtedy údajne španielskemu ministrovi donovi Luisovi de Haro²⁸: „Vy ste šťastní ľudia; u vás sú tak ako všade inde dva druhy žien, plno kokiet a zopár poctivých žien: tie prvé myslia len na to, aby sa zapáčili svojmu nápadníkovi, a tie druhé svojmu manželovi; ctižiadostou jedných aj druhých sú len prepych a márnivosť. Kým tie naše, či už prúdérne alebo koketné, mladé alebo staré, hlúpe alebo múdre, chcú do všetkého strkať nos. Poctivá žena by sa nevyspala s manželom a koketa s milencom, keby im v ten deň nebovorili o štátnych záležitostiach! Chcú všetko vidieť, všetko poznať, všetko vedieť, ba čo viac, všetko urobiť a všetko domotať.“

Medzi kurtizánou a poctivou ženou (manželkou, matkou) je teda žena, ktorá nie je ani jedno, ani druhé, ktorá „chce všetko vedieť (...) a všetko robiť“. Ani ryba, ani rak, bytosť, ktorá je ako muž, ktorého chce napodobniť, no zároveň ním nie je. Podľa ministerského predsedu jednej regentky je rušivým faktorom jediná chyba slabého pohlavia: že sa chce hrať na silné pohlavie a chce s ním byť rovnocenné. V paternalistickej a nanajvýš hierarchizovanej monarchistickej spoločnosti to iba spôsobuje neporiadok.

Najzámožnejšie parížske šľachticné a príslušníčky buržoázie chceli napodobniť veľké aristokratky. Keďže nemali dosť politických ambícií, usilovali sa prehĺbiť svoju nezávislosť a blysnúť sa istou vznešenosťou. To, že žili vo veľkom meste, im na začiatku 17. storočia ponúkalo dve vzácne možnosti: bohatý spoločenský a kultúrny život; umenie galantnej dvornosti alebo poznanie, tradične vyhradené mužom. Až do polovice 18. storočia to boli tieto dve možnosti, ktoré si zvolili preciózky a neskôr učené ženy. Tak sa pokúsili vyrovnáť mužom, ba dokonca si ich podmaniť.

Na chvíľu sa musíme vrátiť k mestskému fenoménu, ktorý jedni pokladali za patologický a druhí za odcudzujúci. V predchádzajúcom výklade sme sa už zaoberali faktormi odcudzenia, a teraz pristúpime k druhej stránke veci. Mesto, a najmä veľké mesto je pre mnohých aj oslobodzujúcim územím. Pre privilegované vrstvy mesto znamená stretnutia a kultúru. Je to miesto poznania par excellence, kde vládnu duch a príležitosť na dialóg.

Možno si domyslieť, že tie najprivilegovanejšie ženy mali väčšmi chuť zaskvieť sa mimo svojho domova, než ostať zavreté v dome medzi domácimi a materskými povinnosťami, ktorými si nemohli vyslúžiť nijakú mimoriadnu úctu. Čoskoro už mysleli len na svoj salón, nemali čas starať sa o rodinu a viesť domácnosť. Boli zahľadené do seba a neostávala im ani chvíľa, aby sa venovali druhým.

V tom spočíva veľký rozdiel medzi privilegovanou mestskou dámou a bohatou sedliačkou. V jej prípade životné podmienky môžu vysvetliť, prečo ostala verná dojemom a materstvu. Vidiecka žena nemá nijakú možnosť robiť niečo iné, ani keď má na to prostriedky. Málokedy odchádza z gazdovstva a z pozemkov a ľudia by na ňu zazerali, keby kvôli čítaniu opustila svoje dieťa, za predpokladu, že by vôbec vedela plynúlo čítať. Nik a nič ju

nemôže priviesť inde ako na pôdu materstva. Nehrozia jej ani dvornosť, ani kultúra. Celá jej cnosť (jej hodnota) spočíva v skromnosti a jej moc nepresahuje rámec vlastnej kuchyne a kurníka: rozkazuje nanajvýš svojim deťom, paholkovi a hydinovému dvoru. Keďže sa na ňu zvonka nekladú nijaké požiadavky, ostáva pripútaná k svojim tradičným, podľa niektorých prirodzeným funkciám. Možno si však nevybrala dobre.

Naproti tomu zámožné mestské ženy mali všetky možné lákadlá, ktoré ich mohli odviesť od ich tradičných funkcií. Zdá sa, že v tom dlho nachádzali svoje šťastie, až kým si neuvedomili, že sa možno dali oklamať. Nepochybne si mysleli, že získajú moc, ak sa rovnakým dielom budú deliť o poznanie, ktoré bolo kedy si vyhradené len mužom. Keďže boli nútené konštatovať svoju porážku, odstúpili od tejto hry a začali hrať inú.

Prv, ako sa dostaneme k tejto zmene v správaní žien, pozrieme sa, ako tieto ženy vyhrávali prvé feministické bitky na úkor, to treba povedať, svojich detí.

Prostriedky emancipácie

Ženy, ktoré chceli vyniknúť, nachádzali od začiatku 17. storočia svoju vyvolenú pôdu v dvornosti. Po tridsiatich rokoch občianskych vojen francúzske mravy zhrubli, ba zosuroveli.

Obnova mravov neprišla z dvora gaskonského kráľa, ale z parížskych salónov, ktoré viedli ženy s novými ambíciami. Mondénna slušnosť, ktorá s dvorom Valoisovcov upadla do zabudnutia, sa obrodzuje v aristokratických salónoch, ktorých vzorom bol salón pani de Rambouillet²⁹, a neskôr v meštianskych salónoch. Tu a neskôr v prostredí preciózok sa objavila nová zdvorilosť a elitárska kultúra, v ktorej boli ženy nepochybne tým najaktívnejším prvkom.

Prvou príčinou hnutia preciózok bola neprekonateľná túžba po distingvovanosti. Na jej dosiahnutie sa bolo treba predovšetkým postaviť proti platným hodnotám. Keďže bežný smrteľník je rozkošník, otrok a nevzdelanec, preciózky sa usilovali byť platonické, slobodné a učené. Keďže najväčším zlom je vulgárnosť, ktorá sa lepí na telo a zanedbáva myslenie, preciózky si vzali za povinnosť pestovanie ducha a ovládanie svojich zmyslov. Aské-

zou sa vrátili k starovekej filozofii slobody a väčšmi než ženy filozofky 18. storočia chceli byť len čistým intelektom. Ako ich definoval abbé de Pure, boli „stelesnením ducha, extraktom ľudskej inteligencie“.

Tieto ženy storočia Ľudovíta XIV. pochopili, že ich otroctvo kotvilo hlavne v ich tele. Keď muž ženino telo užíva, vlastní zároveň celú ženu, či už je jeho milenkou, alebo manželkou. Preto román *Astrée* (1610), biblia lásky celého polstoročia, hlásal potrebu cnostnej odmeranosti.

Preciózky, ktoré sa dôrazne stavali proti manželstvu a materstvu, sa lásky nevzdali. Chceli ju oslobodiť od zmyslových chůtok, a tým ju preduchovníť. Tieto „jansenistky lásky“³⁰ hlásali metódu v túžbe tak ako Descartes v myslení. Všetko ich umenie spočívalo v tom, aby vzbudili túžbu, a pritom sa neodдали.

V rozpore s niektorými posmešnými výroky nie všetky preciózky používali vulgárnu koketériu zvädzajúcich žien. No kým vzbudzovali rešpekt, ovládali svoju lásku a túžby druhého. Preciózky mohli neprestajne požadovať viac znamení lásky, úcty a oddanosti. Jedným slovom, chceli byť slobodné a suverénne zároveň. Presný opak postavenia manželky a matky.

Preto slečna de Scudéry rozhodne odmietala manželstvo a pohlavný styk, ktoré idú ruka v ruke.³¹ Prikladala malú dôležitosť „dámam, ktoré nevedeli byť viac ako len manželkou svojho manžela, matkou svojich detí a hlavou svojej rodiny“. Aj keď je v manželstve láska, tento zväzok je zdrojom odporu. Neustála vzájomná starostlivosť narúša pôvodnú čistotu vzťahov a autorita rodiny svokrovcov je neznesiteľné jarmo.³² Je tu však aj ďalšia nepríjemnosť, ktorá sa môže zdať milá, no v skutočnosti je veľmi trpká. Vypočujme si Eulalie: „Pekná dáma, ktorá s poctami pochovala svojich svokrovcov, starých rodičov a macochu (...) a už sa nazdala, že sa oslobodila od zla, vzápätí upadla do druhého. Sťažovala sa na starobu a teraz sa sťažuje na priveľmi plodnú a bohatú mladost, ktorá z nej urobila matku a každý rok jej dáva novú tarchu, viditeľné nebezpečenstvo, otravné bremeno, nevýslovné bolesti a tisíc mrzutostí, ktoré s tým súvisia. Treba ich však prestať a pretrpieť bez jediného slova: myšlienka na povinnosť prežije všetky ostatné a vyčíta vám všetky okamihy ľahostajnosti, ktoré ste si dovolili.“³³

Tento text Michela de Pure je určite jedným z najsurejších textov, aké sa kedy napísali proti manželstvu. Manžel, svokrovi a deti sú bez milosti vykázani medzi nešťastia ženy. Robert

Bray³⁴ poznamenáva, že tento pamflet by sme mohli chápať ako prepriaty, a teda výnimočný. No napriek tomu tendencia, ktorú vyjadruje, bola, ako hovorí, zrejme dosť bežná.

Tým, že parížske preciózky obrátili naruby spoločenské hodnoty svojej doby, neboli len smiešnym mikrokozmom, nech sa už o tom hovorí čokoľvek. Veľký odpor proti nim a výsmech, ktorému boli vystavené, len svedčia o tom, že mali nezanedbateľný vplyv. Molière je ironický na ich účet, pretože ich myšlienky nadobúdali na dôležitosť nielen v hlavnom meste, ale aj na vidieku. Katka a Madlenka zo *Smiešnych preciózok* sú toho dôkazom. Spolu s nimi Molière zosmiešnil všetky vidiecke „hlúpe husi“, ktoré chcú prekročiť svoje spoločenské postavenie a stav ženy. Neobratne hlásajú svoje svetské aspirácie nielen preto, aby prekročili hranice svojej maloburžoáznej triedy, ale aj preto, aby sa lepšie postavili proti svojmu budúcemu životu matky rodiny.

Tieto prvé feministky, ktoré boli možno smiešne všetkým tým, ktorí nestrpia snahy jedinca o prekročenie svojho stavu, sú dojmavé ako všetci samoukovia. Ich neobratnosť nezabránila tomu, aby sa niektoré ich myšlienky nerozšírili. V prostredí, ktoré chcelo byť rafinované, muži citelne zmenili svoje správanie k manželkám či milenkám. Tradičné rodinné hodnoty stratili na závažnosti, napriek tomu, že preciózky mali zaryté odporkyne medzi ženami, ktoré sa nazdávali, že „úzkostlivá cnosť si vyžaduje, aby dáma nevedela robiť nič iné, ako byť ženou svojho manžela, matkou svojich detí a paňou svojej rodiny a svojich otrokov“³⁵.

Preciózky mali zarytých odporcov aj medzi mešťanmi, ktorí lipli na tradičných hodnotách a ktorých tak dobre opísal Molière: Sganarellovia, Gorgibusovia alebo Chrysalovia, „ktorí sa pozerajú na ženy len ako na prvé otrokyne v svojom dome a zakazujú svojim dcéram čítať iné knihy ako knihy slúžiace modlitbe k Bohu“.

Preciózky potrebovali veľkú dávku odvahy a vytrvalosti na to, aby si prečítali zakázané knihy. Niežeby sa boli porušovaním zákazov vystavovali veľkému nebezpečenstvu, ale mali také priemerné, ak nie priam nijaké vzdelanie, že možno len žasnúť nad ich intelektuálnymi ambíciami. A v konečnom dôsledku nad ich úspechom.

Prvá generácia ctižiadostivých žien dozaista obetovala viac forme ako podstate. Preciózky boli niekedy skôr márnivé ako učené a sen o ženskej akadémii ich nadchýnal väčšmi ako tvrdá intelektuálna práca. Ich nepriatelia ťažili z tejto slabosti a pre-

hnane sa z nej vysmievali. Je pravda, že skutočných intelektuálov, ako bola slečna de Scudéry, nebolo veľa. Veľká väčšina žien prichádzala s priveľmi ťažkým handicapom, s absolútnou nevzdelanosťou, ktorú skutočne nemohli prekonať, ak neboli geniálne. Nanajvýš mohli dúfať, že svoju nevzdelanosť pri troške talentu zamaskujú.

Aby sme lepšie zmerali, akú cestu niektoré z nich prešli, musíme si pripomenúť, že mali zakázanú akúkoľvek čisto intelektuálnu výchovu. V škole, doma alebo v kláštore sa dbalo o to, aby sa nerozvíjal ich duch. A hoci sa tu a tam trochu zmenili osnovy, obsah výučby malých dievčat bol až do prvej polovice 19. storočia neslýchane priemerný, pretože konečný cieľ bol vždy jeden a ten istý: urobiť z týchto dievčat veriace manželky, šikovné gazdiné a domáce panie.

V penzionáte alebo v kláštore sa v 17. storočí dievčatá naučili viac-menej dobre čítať a písať, ale podstatu vyučovania tvorili ručné práce a hodiny náboženstva. Dievčatá, odkázané samy na seba, odchádzali z mnohých ústavov rovnako nevzdelané, ako ta prišli. Aj keď ich vychovávali doma, pod takzvaným vedením matky, výsledky neboli, až na vzácne výnimky, oveľa lepšie. Bohaté dievčatá, ako napríklad princezná Orleánska, mali nárok predovšetkým na hodiny spoločenského správania. Chudobné dievčatá z vidieckej šľachty, ako pani de Maintenon, strážili morky a pritom sa naučili niekoľko strán z Pibracových *Štvorverší*.

Vcelku toto vyučovanie zanechalo veľmi slabé stopy. Svetové dejiny žien³⁶ uvádzajú prieskum týkajúci sa počtu manželov, ktorí boli koncom storočia schopní podpísať sobášny list: 79 % mužov a 85 % žien bolo absolútne negramotných. A hoci v radoch šľachty bolo menej negramotných ako v iných vrstvách, aj v urodzených rodinách bolo veľa mladých dievčat, ktoré sotva vedeli čítať a písať, ako napríklad matka vojvodu de Rohan, ktorá svojho syna nevedela naučiť čítať, alebo slečna de Brézé, ktorá sa musela po svadbe s Ľudovítom II., zvaným Grand Condé, vrátiť do kláštora, aby sa naučila čítať a písať. V 18. storočí memoáristi uvádzajú, že keď jedna z dcér Ľudovíta XV. vyšla z kláštora, nevedela čítať.

Tie, ktoré sa naučili čítať a písať, mali ešte pred sebou dlhú cestu, kým sa o sto rokov neskôr stali Filamintou alebo pani du Châtelet. Na to, aby sa od Pibracovej mravoučnosti vyšvihli k fi-

lozofickým diskusiám a rozhodli sa pre stoicizmus alebo epikureizmus, pre Descartovu alebo Gassendiho fyziku, na to bolo treba mať nesmiernu túžbu po vedomostiach.

Preciózky teda zotrvali na ceste kultúry a poznania. Ich dcéry boli učené ženy a v záujme vzdelania využili všetky možné príležitosti. Keďže sa ani doma, ani v penziónate veľa toho nenaučili, odchádzali z domu aj z penziónátu, len čo to bolo možné, aby sa stretli so ženami, voči ktorým sa život v tomto smere zachoval priaznivejšie. Preto sa zachovali opisy žien, ktoré sú akoby stále na cestách, z jedného salónu do druhého, z jednej prednášky na druhú... Keďže sa mohli učiť len priamo od inej osoby, keďže nemali iný meter ako svoju dobrú vôľu, samozrejme, že si Vadia a Trissotina* mylili s filozofmi.

Faktom ostáva, že vďaka ich spoločenskému životu, ktorý im poskytoval veľa príležitostí na dialógy a lekcie, sa naučili prvé základy vied a filozofie. Zvyšok urobili knihy, ktoré čítali.

Otcom a manželom sa však táto nenásytná túžba po kultúre veľmi nepozdávala. Keďže nemohli zlikvidovať jej príčinu, urobili všetko, aby spomalili jej účinky. Od konca 16. do polovice 18. storočia sa väčšina mužov, medzi nimi aj najväčší duchovia doby, spojila a rovnakým jazykom sa pokúšala ženy odradiť od toho, aby šli touto cestou. Od Montaigna po Rousseaua, cez Molièra a Fénelona muži zaprisahávali ženy, aby sa vrátili k svojim prirodzeným funkciám gazdinej a matky. Hovorili, že poznanie kazí ženu, pretože ju odvádza od jej najposvätnějších povinností.

Treba uznať, že preciózky a učené ženy nevelmi dbali o domácnosť a ako gazdiné zanechali na seba žalostnú spomienku. Faniez³⁷ ich všetky opisuje ako ženy, ktoré sa predbiehali v nezaujme o spravovanie domácnosti. Pani de Rambouillet sa nebola schopná starať o domácnosť podobne ako pani du Sablé, ktorá svojim deťom nezanechala takmer nič. Maršal de Coligny zbavil svoju ženu vedenia domácnosti a o Marie de Montauron, dcére slávneho finančníka, sa hovorí, že ruky používala len na to, aby v nich držala karty...

Príkladov v tomto duchu je mnoho a nik nemôže poprieť, že Chrysal mal pravdu: Učenosť žien nesmierne prekáža dobrému chodu domácnosti³⁸. Armanda, Belisa či Filaminta by to nepierali. Armanda však hneď v prvom výstupe *Učených žien* vopred odpovedala na všetky ostré kritiky. Jej slová sú zhrnutím fe-

ministickej ideológie jej kolegýň. Pri porovnávaní radostí manželských s pôžitkami, aké poskytuje filozofia, chváli filozofiu a odsudzuje manželstvo. Žene vydatej v tradičnom duchu hovorí:

„Ved' tak sa z teba stane zakríknutá duša,
čo starosti o blúpu domácnosť ju blušia
a netuší, že nám dnes iná méta svieti
než modla manžela a vrieskajúcich detí!“

Radí zdržanlivej Henriette, aby sa oddala skôr duchu: „Zasnúb sa, sestra moja, s filozofiou, ktorá nám osvetľuje biednu ľudskú tmu a dáva zvrchovanú vládu rozumu.“

Armanda, podobne ako Filaminta, neskrývajú svoju ctižiadnosť a vôľu po moci. Očakávajú od vzdelania, že ich povýši na úroveň mužov a dá im rovnakú prestíž. Chcú možno aj viac ako rovnosť pohlaví. V týchto ženách horí duch pomstivosti, akoby od intelektuálnej moci očakávali, že sa mužom odplatí za tradičnú podriadenosť žien. Filaminta a jej sestry, vyzbrojené poznáním, vstupujú do vojny s pokolením manželov. Ako výstižne hovorí Bénichou³⁹: „Tam, kde tieto ženy hovoria rovnosť, rozumieme nesmierna pomsta (...) na útlak odpovedajú túžbou utláčať.“

Ich mužskí súčasníci veľmi dobre porozumeli posolstvu. Podľa stupňa svojho liberalizmu sa proti nemu postavili s väčšou či menšou prudkosťou. S výnimkou Poulaina de la Barre ani jeden z nich neprijal myšlienku rovnosti pohlaví, a to ani len v oblasti poznania. Molière ústami Clitandra hovorí: „Je chvályhodné, keď je vzdelaná a mnoho vie,“ ale žiada, „nech to ihneď nevedšia každému na nos.“

Fénelon bol na začiatku storočia osvietenstva ešte prísnejší a obmedzujúcejší. Plne súhlasí s tým, že dievčatá musia byť skromné: „Dievča má hovoriť len v prípade skutočnej potreby, s pochybnosťou a s úctou: a nemá hovoriť ani o veciach, ktoré presahujú chápanie dievčat, aj keď o nich vie...“⁴⁰

Fénelon upiera ženskému pohlaviu aj tých niekoľko darov, ktoré im prisúdil mešťan Molière, a vedeckú zvedavosť žien priravnáva k necudnosti blížiacej sa sexuálnemu priestupku: „Udržte ich ducha čo najviac v bežných normách a naučte ich, že pre ich pohlavie sa hodí, aby k vede pristupovali takmer s rovnakou delikátnou cudnosťou, akú vyvoláva hrôza z neresti.“⁴¹

V záujme toho Fénelon zostavil minimálne osnovy pre výchovu dievčat, v ktorých bolo trochu matematiky (abstraktná, teda mužská veda) a klasickej a náboženskej literatúry. Zakázal

im však právo, španielčinu a taliančinu. A dovolil im len štipku latinčiny a dejepisu, keď si to budú skutočne vyžadovať predmety ako morálka a náboženstvo. Väčšinu svojho času dievčatá museli ako obyčajne venovať získavaniu poznatkov potrebných pre svoj budúci život.

Napriek takmer jednomyseľnému odporu zo strany mužov prešli ctižiadostivé ženy svoju cestu. Postupne opustili cestu preciozity a ich feminizmus zmenil tvár. Počnúc rokom 1660 začal v ich prejavoch prevládať vedecký prvok. Vážne sa venovali filozofii, astronómii a prírodným vedám. Van Beekon⁴² pripomína ich úspech v týchto oblastiach a spomína slávu karteziánok ako pani de Grignan (1646–1705), humanistiek ako pani Dacier (1651–1720), fyzičiek ako pani de La Sablière (1636–1693) alebo autoriek spomienok či historických pamätí ako pani de Motteville (1621–1689) a vojvodkyňa de Montpensier (1627–1693), nevraviac už o pani de La Fayette (1634–1693) alebo pani de Sévigné (1626–1696). A hoci väčšinu týchto žien takmer nepoznáme, ich príklad zanechal nezmazateľnú stopu. Vo vidieckych salónoch, ďaleko od Paríža, všetky trochu zámožnejšie a ctižiadostivejšie ženy snívali o tom, že ich napodobnia. A ak aj nemohli získať ich talent, mohli sa aspoň pokúsiť napodobniť spôsoby, akým si počínali. Všetky tieto kultúrne hviezdy veľa čítali, učili sa cudzie jazyky a stretávali sa s vynikajúcimi súčasníkmi. V Marseille či inde sa pokúšali napodobňovať Paríž tými prostriedkami, aké mali naporúdzi.

Filozofia osvietenstva podporila toto zmýšľanie. Aj keď Diderot tleskal Molièrovej hre, nie je náhoda, že *Učené ženy* v 18. storočí zapadli a našli si vďačnejšie obecnstvo až v 19. storočí. Muži ako Voltaire, ktorý mal pomer s pani du Châtelet, alebo ako d'Alembert, ktorý mal pomer so Julie de Lespinasse, nehovoriac už o pravom feministovi, akým bol Condorcet, nemohli neodsúdiť hru, ktorá zosmiešňovala intelektuálnu emancipáciu žien.

V 18. storočí, väčšmi než v ktoromkoľvek inom storočí, s výnimkou nášho, ženy z najprivilegovanejších vrstiev mohli získať intelektuálnu samostatnosť. Malá skupina žien, na rozdiel od 80 % ich negramotných sestier, dokázala, že ženy, ktoré majú čas a peniaze, sa môžu vyrovnáť mužom. V tom období agresívne Filaminty prepustili miesto jasnozrivým, ale rozčarovaným ženám, akými boli pani du Deffand alebo pani du Châtelet. Tá

druhá je najlepším prototypom žien, ktoré dostali pomenovanie „ženy filozofky“. Bola to pravá intelektuálka, nik jej nemôže vyčítať amaterizmus. Na zámku v Cirey, kde uprostred štúdia prežívala lásku s Voltairom, dôkladne preštudovala karteziánsku fyziku, ktorá sa jej nepáčila, a Newtonovu, ktorú zbožňovala. Za pomoci Maupertuisa, najlepšieho profesora tých čias, sa venovala matematike.

Pani du Châtelet, ktorú Voltaire miloval menej, než by si ona želala, nám zanechala viacero pojednaní, medzi iným *Rozpravu o šťastí*, v ktorej nám odovzdala svoju epikurejskú múdrosť. Možno pod dojmom sklamaní z toho, že vášň veľkého muža mala svoje hranice, sa nám zverila, že jedine láska k štúdiu jej pomohla sa vyrovnáť so ženským bytím. Vypočujme si, ako sa svojsky pokúsila zhrnúť celú feministickú ideológiu svojej doby: „*Lásku k štúdiu muži potrebujú k šťastiu v oveľa menšej miere ako ženy (...) Majú iné spôsoby, ako sa dopracovať k sláve. Ženy sú však z akéhokoľvek druhu slávy vylúčené, a keď sa náhodou niektorá z nich narodí s dost' vznešenou dušou, nájde útechu proti všetkým vylúčeniam a závislostiam, na ktoré ju odsudzuje jej stav, iba v štúdiu.*“

Slová pani du Châtelet vypovedajú o mnohom. Jednak ukazujú, čo už vyše storočia motivuje celý rad žien – teda poznanie ako jediný emancipačný prostriedok –, ale zároveň sú konštatovaním neúspechu. Poznanie nestačí na dosiahnutie moci. Žena môže snívať nanajvýš o úlohe tajného poradcu veľkého muža. Je to len sprostredkovaná moc, o ktorej si pani du Châtelet nerobí ilúzie. Pani de Pompadour, nech už bola akákoľvek všemocná, bola predovšetkým kráľovou milenkou.

Z toho vyplýva, že poznanie je pre ženy len útechou, osamelým pôžitkom, ktorý nemôže uspokojiť vôľu po moci.

Záver z výrokov svojej duchovnej sestry vyvodila pani d'Épinay, ktorá bola od samého začiatku rousseauistkou. Keďže ženy nesmú svoje poznanie zapojiť do činnosti, ich poznanie je odsúdené na to, aby bolo len priemerné: „*Tá najučenejšia žena môže mať len veľmi povrchné vedomosti. Aby človek mohol svoje poznatky použiť, musí spojiť teóriu s praxou, inak nadobudne len veľmi povrchné znalosti. Ku koľkým veciam sa ženy nesmú priblížiť! Je im cudzie, ba zakázané všetko, čo sa týka umenia administratívy, politiky, obchodu (...)* A pritom sú to jediné veľké veci, prostredníctvom ktorých učení muži môžu byť užitoční svojim blízkym, štátu a vlasti.“

Výroky týchto dvoch veľkých dám 18. storočia sú veľmi výz-

namným svedectvom o dôležitej ideologickej zmene v osude žien. Pani du Châtelet predstavuje staré zmysľanie a koniec do- byvačného feministického obdobia. Keďže bola plne oddaná svojmu štúdiu, nie náhodou zdanlivo málo smútila nad smrťou svojho dieťaťa. Naproti tomu pani d'Épinay, oddaná Rousseau-ova priateľka, otvára novú éru v dejinách žien. Vedu prenechala mužom a symbolicky sa zhostila novej úlohy, ktorá ostala veľmi dlho neobsadená: úlohy matky. Namiesto pojednania o mate- matike pani d'Épinay uverejnila *Listy* svojmu synovi, ktorými si v júni 1756 vyslúžila chválospevy v *Mercure de France*. Pod náz- vom *List dáme, ktorá sa vážne zaoberá výchovou svojich detí*, ospevu- je anonymný autor, o ktorom sa hovorí, že ním bol Grimm, ten- to nový typ ženy, ktorú nazýva dobrá matka, a ostatné obžalúva z falošného filozofovania, v svetle ktorého sa javia odpútané od všetkých ľudských zväzkov. V istom zmysle to bol začiatok no-vej módy.

Tradičné dôvody, ktoré ženy hlásajú alebo taja a na základe ktorých sa nestarajú o svoje deti, podľa nás teda spočívajú v dvoch okolnostiach, ktoré sa navzájom nevylučujú. Na jednej strane je to egoizmus, v dôsledku ktorého ženy uprednostňujú vlastnú slobodu a vlastnú osobu pred každou inou; na druhej strane je to samolúbosť, ktorá im bráni vtesnať svoju ženskú dôstojnosť do hraníc materstva. Tak sa zjavili tri typy žien, kto- ré boli viac-menej oslobodené alebo odcudzené, hoci všetky uvádzajú ako základný motív svojho počínania slobodu.

Pre jedny sloboda znamená robiť, čo sa im zachce a kedy sa im zachce. V ich prípade je dieťa materiálnou prekážkou v ich pôžitkárskom živote. Zdá sa, že pre tieto ženy nijaká úloha, ni- jaká osobitá mravná či spoločenská povinnosť nestojí v ceste ich pôžitku, ktorého sa hlasno dožadujú. Nemajú nijaký princíp reality, ktorý by bol protiváhou a prekážkou princípu pôžitku.

Ak svetské dámy hovoria o slobode, tak už nie preto, aby ro- bili to, čo sa im zachce a kedy sa im zachce. Svetáčka musí robiť to, čo robia iné svetáčky, aristokratky a všetky elegantné dámy, a vtedy, keď to robia ony. Ich sloboda spočíva v tom najväčšom možnom podriadení sa módam a spoločenským požiadavkám.

Tieto ženy, oslobodené od svojich detí, sa usilujú splniť všet- ky rozmary vládnucej triedy. Ich pôžitok je obmedzený morál- kou – morálkou pôžitku; ich sloboda je spoločenskou povin- nosťou pôsobiť slobodne, oslobodená od všetkých mravných

predsudkov, od všetkých citových pút a, prirodzene, od všetkých hospodárskych povinností.

Veľkým pánom týchto žien bolo zdanie, ktoré sa nepretržite mení tak ako bontón. Ich cieľom bolo odlišiť sa všetkými mož- nými prostriedkami od meštiactva, ktorým šľachta tak pohrda. Keďže sa meštiacka definovala ako manželka a matka, pousilo- vali sa byť opakom. Výsledkom bolo, že sa im podarilo oslobo- diť sa od týchto dvoch funkcií, aby sa lepšie podriadili stereo- typnému modelu oslobodených žien. Doslova sa vyčerpali tým, aby pôsobili navonok slobodné a vystavovali na obdiv spôsob ži- vota, v ktorom chýbali morálka a city.

Goncourtovcí⁴³ s humorom a duchaplne opísali život týchto žien, ktorých celé správanie, od vstávania o jedenástej ráno až po líhanie si neskoro v noci, bolo preniknuté mondénnosťou: pre- budenie, toaleta, návštevy, jazda na koni, čítanie, prechádzky, predstavenia, večere, všetko bolo príležitosťou na to, aby sa uká- zali v tom najlepšom svetle. Posadnuté snahou „budiť zdanie“, zamenili jedno otroctvo za druhé.

„Ženy filozofky“ si od obidvoch predchádzajúcich typov žien isté veci vypožičali, ale zároveň sa od nich odlišujú. Od tých pr- vých prebrali egoizmus, pretože sa chceli zbaviť každej materiál- nej zábrany, aby mohli lepšie žiť sami pre seba. Tak ako tie dru- hé, aj ony hlásajú veľkú túžbu po slobode. Na rozdiel od tých prvých však ich slobodu nedefinuje pôžitok. Na rozdiel od tých druhých je pre ne termín sloboda synonymom skutočnej samos- tatnosti a nezávislosti od najrozšírenejšieho ženského modelu, ktorý symbolizuje trojité otroctvo: materstvo, ktoré vás podria- dzuje dieťaťu, manželstvo, ktoré vás podriaďuje manželovi, sve- táctvo, ktoré vás podriaďuje rigidnému kódexu spoločenského správania. Sloboda podľa nich nie je daná, ale sa získava dlhou, oslobodzujúcou intelektuálnou prácou. No a každý od dôb Aristotela vie, že veda si vyžaduje voľný čas a skutočnú nezávis- losť od potrieb a iných hmotných alebo citových prekážok.

No či už to boli filozofky, svetáčky alebo pôžitkárky, všetky tieto ženy spájalo rovnako silný egoizmus. Všetky obetovali svo- je materské povinnosti osobným túžbam, ktoré boli oprávnené, alebo aj smiešne. Tým, ktoré život obdaril menšou priazňou a ktoré mohli nanajvýš len snívať o tom, aby ich napodobňovali, poskytl príklad ľahostajnosti, ktorá sa veľmi rýchlo povzniesla na hlavnú hodnotu.

V ďalšom výklade uvidíme, akú cenu zaplatili za túto voľbu a aký tragický bol osud ich detí. Pri čítaní pohrebných záznamov zo 17. a 18. storočia máme nutkanie obrátiť heglovský výrok a povedať, že za život rodičov sa platí smrťou detí.

Opustenie dieťaťa v troch dejstvách

V 17. a predovšetkým v 18. storočí sa výchova deti z buržoázných alebo aristokratických vrstiev riadila podľa takmer vždy rovnakého rituálu, ktorý vytyčovali tri rozličné fázy: odovzdanie dieťaťa dojke, návrat dieťaťa domov a jeho odchod do kláštora alebo do penzionátu. Dieťa prežilo pod rodičovskou strechou priemerne päť alebo šesť rokov, čo vôbec neznamená, že žilo so svojimi rodičmi. Už teraz môžeme povedať, že dieťa obchodníka alebo remeselníckeho majstra, podobne ako dieťa vysokého úradníka alebo aristokrata pri dvore poznalo dlhé obdobia samoty, niekedy nedostatok starostlivosti a často skutočnú mravnú a citovú opustenosť.

Prvé dejstvo: Dieťa u dojky

Prvé dejstvo opustenia sa bežne odohrávalo niekoľko dní, ba už niekoľko hodín po narodení dieťaťa, ako to bolo v prípade malého Talleyranda. Novorodiatko odovzdali dojke, len čo vyšlo z matkiných útrobov. Máme veľa svedectiev o tomto zvyku, podľa ktorého dieťa rýchlo zmizlo rodičom z očí. Sébastien Mercier ako dobrý pozorovateľ dobových mravov s iróniou opísal návštevu u parížskej šestonedielky. Na oslavu pôrodu rodičia usporiadajú doma recepciu, aby každý mohol zablahoželať šťastnej rodine. Napriek tomu, ako poznamenáva Mercier⁴⁴, matke chýba „ten najzaujímavejší pôvab, ktorý by jej stavu prepožičal úctyhodnejší charakter: dieťa v kolíske“. Potom dodáva: „Všimol som si, že nik sa neodvážil ani otcovi, ani matke hovoriť o novorodiatku.“

Všimnime si najprv Mercierov údiv nad týmto veľmi rozšíreným zvykom, údiv, ktorý možno vysvetlí len neskorým dátumom vzniku jeho diela, medzi rokmi 1782 a 1788. V tom čase boli v móde rousseauovské myšlienky. Mercier teda posudzuje

staré správanie matky cez okuliare Rousseauovho *Emila*⁴⁵. Ďalej Mercier naznačuje, že sa mu tento obrad zdá nemiestny, ba až nemorálny. Šokuje ho, že oslava narodenia je zámkou na spoločenské podujatie a že namiesto toho, aby sa oslavovalo dieťa a jeho matka, vzdáva sa pocta žene, u ktorej treba zabudnúť, že je matkou.

Kým rodičia prijímajú hostí, novorodiatko je už v náručí dojky. Podľa lyonského policajného riaditeľa „naši ľudia používajú tri spôsoby, ako si zaopatríť dojku: buď sa s ňou vopred dohodnú; alebo nejakú stretnú; alebo sa uchýlia k sprostredkovateľkám“⁴⁶.

Prvú metódu používajú urodzené rodiny. Rodičia za pomoci lekára starostlivo vyberú dojku, ako to bolo roku 1682 v prípade mladého vojvodu burgundského či v prípade detí Márie Antoinetty. Vyberú si dojku, ktorá je „najzdravšia, najčistotnejšia, má dobrú povahu a správnu farbu. Nesmie byť ani tučná, ani chudá. Musí byť veselá, čulá, bystrá, pekná, striedma, láskavá a nesmie byť v zajatí nijakej prudkej vášne.“⁴⁷

Ak vezmeme do úvahy, že z 21 000 parížskych dojčiat, ktoré sa narodili roku 1780, asi tisíc dojčila dojka doma u detí, určite nebolo všetkých tisíc dojok vybraných tak starostlivo ako dojky pre kráľovské deti. A Prost de Royer poznamenáva, že v menej bohatých a menej vznešených rodinách si často ponechali dojku, aj keď nenašli takú, akú hľadali. „Dojednávajú sa s poslíkom na rohu, ktorý potom zabľúdi alebo sa pomýli. V daný deň dojky niet, nikdy nebola matkou, nič nesľúbila alebo sa predala inej rodine. Namiesto nej príde nechutná, nezdravá žena, s ktorou sa matka ani nestretnie a otec o ňu vôbec nedbá.“

Druhá metóda, príznačnejšia pre ľudové vrstvy, spočíva v tom, že sa zaujímajú o dojku, až keď sa dieťa narodilo; „otec začne hľadať dojku, až keď na ženu prichádzajú pôrodné bolesti“. Vtedy sa otec vypytuje susedov, obchádza trhoviská, chodí po uliciach a napokon zjedná prvú sedliacku, na ktorú natrafí, pričom neskúma jej zdravotný stav a mlieko, ba ani sa nepresvedčí, či vôbec mlieko má.

Treťou, najbežnejšou metódou je obrátiť sa na sprostredkovateľky, tzv. „odporúčačky“, ktoré sa zdržiavajú na trhoch alebo na veľkých námestiach. Majú akési umiestňovacie kancelárie, pre ktoré boli predpisy v pravom slova zmysle vydané až roku 1715.

Pred týmto dátumom a mimo Paríža bola ich činnosť veľmi

chaotická. „Bez mena, bez bydliska, prichádzali na krstiny, kde prevzali výbavičku, potom dieťa odniesli, so zlavou ho odovzdali ďalej alebo ho dali prvému, kto prišiel (...) Dojke meno dieťaťa neudávali (...) Rodine zas neoznámili meno dojky, ktorú zatiaľ nemali, a len dúfali, že ju dodatočne nájdu.“⁴⁸

Preto aj roku 1778 lyonský policajný riaditeľ trpko poznamenal: „Kým naše nemocnice registrujú a číslujú všetky opustené deti, ktoré im ostanú na starosť (...) kým poľovník si vždy označí psa v obave, aby mu ho nezamenili; kým mäsiar starostlivo rozlišuje zvieratá určené na porážku, dieťa z ľudu odchádza z múrov nášho mesta bez krstného listu, bez akejkoľvek listiny, bez známky, tak, že ani nevieme, čo sa s ním stane.“ Jeho život závisí od sprostredkovateľky, ktorá nevedie nijaké záznamy a nevie ani čítať. Ak zmizne alebo zomrie, všetky deti, ktoré mala na starosti, sa stratia spolu s ňou.

Túto veľmi prísnu kritiku Prosta de Royer potvrdili koncom 18. storočia moralisti. Všetci ironicky zdôrazňujú, že väčšina ľudí si pozornejšie a s väčšími nárokmi vyberá slúžku či koniara na opatrovanie koní a ešte starostlivejšie kuchára, ktorý má pripravovať jedlá. Táto úvodná nedbanlivosť celkom prirodzene vyúsťuje do katastrofálnej situácie novorodencov posielaných k dojke.

Najchudobnejšie deti hneď na začiatku prežívali kruté útrapy cesty, ktorá ich mala zaviesť na vidiek. Podľa doktora Buchana deti naložili do ledva zakrytých vozov, kde ich bolo toľko, že úbohé dojky museli ísť za nimi pešo. Deti, vystavené napospas zime, horúčave, vetru a dažďu, pili mlieko zohriate iba únavou a pôstom svojich dojok. Najkrehkejšie deti neprežili také útrapy a sprievodcovia ich často doniesli nazad k rodičom mŕtve niekoľko dní po odchode.

Garden uvádza niekoľko príhod⁴⁹ v súvislosti s hroznými podmienkami prepravy detí, zachytené v policajných správach lyonskej alebo parížskej polície. Raz sprostredkovateľka so šiestimi deťmi natlačenými v malom voze zaspala a nevšimla si, že jedno bábätko spadlo a zomrelo pod kolesami voza. Raz zas sprostredkovateľ so siedmimi novorodencami jedného z nich stratil a nikdy sa nezistilo, čo sa s dieťaťom stalo. Inokedy zas stará žena, ktorá dostala na starosť tri novorodeničky, vyhlásila, že nevie, komu ich nesie.

Spoločnosť prejavovala takú dávku ľahostajnosti, že trvalo až do roku 1773, kým polícia sprievodcom a ďalším prepravcom

detí nariadila, aby používali vozy s došteným dnom, dostatočne vystlané čerstvou slamou, zakryté dobrou plachtou a aby od dojok vyžadovali, nech sú s deťmi vo voze a dozerajú na to, aby nijaké nevypadlo...

Nešťastia detí, ktoré prežijú cestu (podľa ročného obdobia ich umiera 5 až 15 %), sa však nekončia. Prvou príčinou je katastrofálny stav samotných dojok. Lekári a moralisti 18. storočia ich obviňovali zo všetkých hriechov sveta: chamtivosti, lenivosti, nevedomosti, predsudkov, nerestí a chorôb. No ako je známe, len málokto uvažoval nad príčinami týchto hriechov. Jeden z nich, lyonský lekár Gilibert, však roku 1770 uznal, že príčinou toľkých, často smrteľných omylov bola nevýslovná chudoba týchto dojok, „žien ohlúpnutých biedou, žijúcich v brlohoch“⁵⁰.

Gilibert o nich písal, že sú nútené pracovať na poli v pote tváre a veľkú väčšinu dňa trávia ďaleko od svojho domu. „Za ten čas je dieťa úplne odkázané samo na seba, spútané ako trestanec leží vo vlastných výkaloch a štipu ho komáre (...) Nasáva do seba trpké a vodnaté žltkasté mlieko rozhorúčené namáhavou prácou. V dôsledku tých najhrôzostrašnejších nehôd, ktorým je vystavené, mu bezprostredne hrozí smrť.“⁵¹

Tieto chudobné dojky boli neraz chorľavé: boli slabé, pretože sa zle stravovali, v meste chytili syfilis, niekedy mali svrab, škrofulózu alebo skorbut. Ich choroby kazili mlieko a prenášali nákazu na dieťa. Ako im to vyčítať uprostred všeobecnej ľahostajnosti?

Ako im vyčítať, že si ponechávali svoje vlastné dieťa a dieťa druhých krmili tým, čo zvýšilo, pričom zvyšky dopĺňali dokonale nestráviteľnými kašičkami, zmesou vody a chleba, ktorú predžuli, prv ako ňou nakrmili dieťa. Niekedy deťom dávali aj rozpučené gaštany, trochu hľuzoviek alebo hrubé kusy chleba naložené v mizernom kyslom víne. Ako sa potom čudovať nad Gilibertovým konštatovaním: „Bruško sa raz-dva naduje, dostavia sa krčie a úbožiata umierajú.“

Bude treba čakať až do 18. storočia, kým dojky začnú novorodeničky kŕmiť kravským mliekom z malých prederavených rohov (predchodcov fľašiek), pretože podľa predsudku, silne zakoreneného v myslení ľudí, sa dovtedy nazdávali, že dieťa spolu s mliekom nasávalo aj charakter a vášne bytosti, ktorá ho dojčila. Nebol to však celkom bezpečný postup, pretože mlieko, ktoré bolo treba riediť vodou, nevedeli dobre dávkovať.⁵²

No a napokon sa kŕmenie neriadilo nijakými pravidlami a časovým rozvrhom. Dieťa pilo mlieko, kedy sa to hodilo dojke. Pilo priveľa, alebo primálo. To bolo príčinou celej záplavy drobných onemocnení, ktoré mohli byť osudové: pálenie záhy, vetry, koliky, zelené hnačky, kŕče alebo zápchy a horúčky.

K zlej výžive treba pripočítať praktiky, ktoré boli často smrteľné, ako používanie narkotík, ktoré sa dieťaťu podávali, aby zaspalo a bol od neho pokoj. Na juhu Francúzska sa bežne používal makový sirup, laudánium a pálenka.⁵³ Lekári ich tam vydávali tak ochotne, že deti údajne bežne umierali na predávkovanie.

Ak dojča neumrelo v dôsledku zlej stravy, muselo prekonať ďalšie obávané zlo: špinu a nedostatok aj tej najminimálnejšej hygieny. Doktor Raulin⁵⁴ okrem iného vykreslil katastrofálny obraz dieťaťa, ktoré je celé hodiny, niekedy celé dni, ak nie dlhšie, uväznené vo vlastných výkaloch. Dojky neraz celé týždne dojčaťu neprezliekli niektoré kusy oblečenia alebo nevymenili matrac, na ktorom ležalo.

To aj bolo príčinou celého radu ochorení, a to napriek opakovaným upozorneniam lekárov, ktoré sa nedostali až k dojčkám, ale ktoré by boli mohli počuť rodičia...

Doktor Gilibert prináša osobné svedectvo: „*Koľko ráz, keď sme dieťa zbavili jeho pút, naskytl sa nám pohľad na telíčko pokryté výkalmi, ktoré odporným zápachom svedčili o tom, že sú tam už dlho; malí nešťastníci mali kožu celú zapálenú a plnú odporných vredov. Pri našom príchode by ich nárek bol obmäkčil aj to najzaturdnutejšie srdce; posúďte, ako museli trpieť, keď sa im náhle ulavilo, len čo pocítili, že sa oslobodili z povojníka... kožu mali samú ranu, a keď ste sa ich dotkli len trochu prudšie, kričali, akoby ich brali na nože. Nie všetky dojky zaobchádzajú s deťmi až s takou do očí bijúcou nedbalosťou. Isté však je, že len veľmi málo ich dostatočne dbá o to, aby deti udržiavali v uspokojivej čistote, t. j. aby ich chránili pred chorobami, ktoré im hrozia.*“⁵⁵

Používanie povojníka pôsobilo dieťaťu ďalšie príkoria a choroby. Najprv dieťaťu obliekli košielku z hrubej látky, na ktorej bolo plno záhybov a skladov, a navrch dali plienku; potom mu ruky pritlačili k hrudi a pod pazuchami mu podvliekli široký pás látky, ktorý mu znehybnil ruky aj nohy. Bielizeň a plienky zložili medzi stehnami a všetko zopli pásom, ktorý deťom ovinuli od krku až k nohám a čo najsilnejšie stiahli.

Toto balenie malo veľmi zlé následky. Okružný pás vtlačal

ostré záhyby dieťaťu do kože, a keď ho rozbalili, telíčko mal celé zbrázdnené, červené a plné modrín. Kusy bielizne poskladané medzi stehnami mali rovnakú nevýhodu a zadržovali moč a výkaly na tele. Koža od toho červenala a tvorili sa vredy. Stiahnuté pásy mali podľa dojok dvojitú výhodu: bránili vymknutiu chrčtice a vtlačali tuk pod bradu, takže dieťa vyzeralo tučnejšie. Povojník však vtlačal rebrá dovnútra, ktoré tlačili na pľúca a bránili dýchaniu. Vyvolávalo to kašeľ alebo vracanie, pretože dieťa zle trávilo. Takto pozväzované dieťa väčšinu času preplakalo, pričom sa zadušalo a zvíjalo sa v kŕčoch.

Nik nemôže dojčkám vyčítať tento zvyk. Dlhé stáročia, až do 19. storočia, zavíjali deti týmto spôsobom zo strachu, aby ich mäkké telíčko neutrpelo nejakú nehodu a rástlo rovno a pekne tvarované. Nebudeme sa pridŕžať moralistov 18. storočia, ktorí dojky pranierovali ako macochy. Ak na celé hodiny vešali deti za plienku na kliniec, robili tak s dobrým úmyslom, aby deťom neublížili domáce zvieratá. V tomto geste niet zloby, aj keď ním dieťa kruto trpí, pretože mu zle prúdi krv.

Niektoré dojky, prirodzene, zaobchádzali s deťmi, ktoré im boli zverené do opatery, tvrdo, veľmi často ich pociťovali ako prekážku a nežialili za nimi, keď zomreli. Prečo by si však zaslúžili viac výčitiek ako matky, ktoré svoje deti opustili, keď ich dali k nim?

Nie je zveličené hovoriť o opustení dieťaťa, pretože akonáhle sa deti ocitli u dojky, rodičia sa o ich osud prestali zaujímať. Prípad pani de Talleyrand, ktorá sa za štyri roky ani raz nezaujímalala o to, ako sa má jej syn, nie je ojedinelý. A pritom, na rozdiel od iných matiek, to mohla veľmi ľahko urobiť. Vedela písať a jej syn bol u dojky v Paríži.

Štyri roky sú priemerná doba, ktorú dieťa trávilo u dojky. Napriek tomu, že deti odstavovali vo veku pätnástich alebo osemnástich, ba až dvadsiatich mesiacov, nevracali sa k svojej rodine. Dojky si ich ponechávali aj ďalej a odstavovali ich až vo veku troch, štyroch alebo piatich rokov. Ba niekedy aj neskôr.

Zdá sa, že za celý ten čas rodičia nevelmi dbali o osud vzdialeného dieťaťa. Len zriedkakedy ho prišli navštíviť. Niekedy napísali list, aby sa ubezpečili, že všetko je v poriadku. Dojky s pomocou farára odpovedali vždy rovnako: Ubezpečili rodičov, že dieťa je v poriadku, a žiadali od nich peniaze na dodatočné výdavky. Upokojená matka sa už viac nevyptovala, či už preto, že

ju to očividne nezaujímalo, alebo preto, že bola priveľmi chudobná a bola radšej, keď na ňu dojka zabudla⁵⁶.

Strata záujmu o dieťa nebola výsadou len tých najchudobnejších. Mnoho príhod svedčí o tom, že sa vyskytovala vo všetkých spoločenských vrstvách. Garden uvádza niekoľko príhod, menovite príbeh pestúna z Nantua, ktorý roku 1755 napísal biologickému otcovi, klobučníckemu majstrovi z Lyonu: „*Odkeď je u nás, ani raz ste sa neopýtali, ako sa má. Chvalabohu sa má dobre.*“ V ten istý rok sa majster klobučník (ktorý netrpí biedou) sťažuje, v akom zlom stave mu pestúni vrátili jedno dieťa. Pestúni mu odpovedali: „*Nie my máme upozorňovať otcov a matky, oni sa majú prísť pozrieť na svoje deti.*“

Je pravda, že keď sa dieťa vrátilo do rodičovského domu, ak sa vôbec vrátilo, často bolo zmrzačené, rachitické, neduživé alebo dokonca vážne choré. Rodičia sa na to trpkosť sťažovali a možno narobili viac kriku, ako keby dieťa bolo zomrelo. Pretože choré dieťa si v budúcnosti vyžiada väčšie výdavky a prinesie málo úžitku.

Druhé dejstvo: Guvernantka a vychovávateľ

Aj pre dieťa zo zámožných vrstiev raz nadišiel okamih návratu do rodičovského domu. Prípad mladého Talleyranda, ktorého hneď potom, ako odišiel od dojky, poslali k starej matke na vidiek, takže sa ani nestretol so svojimi rodičmi, bol skôr zriedkavý. Väčšina detí sa raz konečne zoznámila so svojimi rodičmi. Kým sa im to podarilo, muselo uplynúť štyri, päť rokov. Keď sa dieťa zo zámožných vrstiev vrátilo od dojky, hneď ho odovzdali guvernantke, ktorá sa oň starala až do siedmich rokov. Ak to bol chlapec, zverili ho učiteľovi.

Hľa, ako bratia Goncourtovci opísali život malého dievčatka: „*Býva s guvernantkou v byte v podkroví (...) guvernantka sa z neho pokúša záplavou lichôtok a rozmaznávaním vypiplať malého chovčeka (...) pretože dieťa už vlastní obrovský majetok (...) Učí dievčatko čítať a písať (nie vždy dobre) (...) kladie mu na srdce, aby chodilo vzpriamene a pred každým urobilo pukerlík (...) to je asi všetko, čo ho guvernantka naučila.*“⁵⁷

Matka zatiaľ podľa všetkého venovala všetku svoju lásku psíkovi, ktorý jej slúžil ako hračka a spal s ňou v izbe, ak nie rovno

v posteli. S dcérou sa stýkala zriedkavo a správala sa k nej s odstupom. Z malého bytu, kde guvernantka bývala s dcérou, dcéra „*schádzala dolu k matke len na chvíľu dopoludnia o jedenástej, keď do izby s privretými okenicami mohli prísť najbližšie osoby a psy*“. Matka vtedy spustila krátky monológ podobného typu, aký opísal princ de Ligne⁵⁸:

„*Ako ste to oblečená!*“ povedala matka dcére, ktorá jej zaželala dobré ráno.

„*Čo vám je? Ako zle dnes vyzeráte! Nalíchte sa trochu! Ale vlastne naoč, veď dnes nikam nejdete.*“

Potom sa matka obrátila k niektorej návštevníčke a dodala:

„*Ako len to dieťa milujem! Poď sem, drahá moja, a pobozkaj ma. Ale veď si celá špinavá, chod si umyť zuby (...)* neklad mi všetky tie otázky ako obyčajne, si naozaj neznesiteľná.“

Návštevníčka si pokladala za povinnosť dodať:

„*Ach, pani! Aká ste len nežná matka!*“

„*Čo chcete,*“ odpovedala matka, „*som do toho decka zbláznená.*“

Komentár Goncourtovcov: To boli jediné vzťahy medzi matkou a dcérou – konvenčná návšteva dieťaťa, ktorá sa najčastejšie začínala a končila bozkom pod bradu, aby dcéra matke nerozmazala líčidlo.⁵⁹ U matky, ktorá držala krok s módou, bolo zvykom, aby sa tvárila prísne a dcéru hrešila. Nazdala sa, že je vecou jej dôstojnosti správať sa k dcére s istou dávkou ľahostajnosti: „*Matka sa dievčatku javí ako obraz takmer hrozivej moci, autority, ku ktorej sa bojí priblížiť. Dieťa sa stáva plaché (...) pociťuje strach tam, kde by malo cítiť len rešpekt.*“⁶⁰

Preto sa aj v d'Aguesseauových listoch vyskytuje svedectvo rodičov, ktorí sa čudujú, prečo je ich dieťa také bojzlivé, a žiadajú svoju dcéru, aby „*z prejavov svojej lásky k rodičom vypustila triašku*“⁶¹.

Život mladého aristokrata nebol o nič príjemnejší ako život jeho sestry. Práve naopak. Aj keď rodičia vo vzťahu k svojim synom neboli až takí násilní ako Fridrich Viliam, rodičovská prísnosť bola bežná vec. Syn maršala de Noailles vyrozprával, ako ho v detstve zobúdza ráno o piatej, dávali mu jesť repnú polievku a niekedy býval taký hladný, že sa pokúšal ukradnúť kus mäsa z nádherných mäs, ktoré sa vracali z rodičovského stola. Ak ho sluhovia prezradili, otec ho dal zbičovať. Rovnaké svedectvo zanechal aj Lauzun: „*Dávali mi tie najkrajšie šaty, keď som niekam išiel, ale doma som chodil nahý a umieral od hladu.*“⁶²

Čo hovoria matky tých sedemročných, osemročných detí? Nič, mlčky všetko schvaľujú a starajú sa o svoje veci. Dôkazom tohto všeobecného postoja matiek je opačný príklad, ktorý je taký výnimočný, že je citovaný ako nasledovaniahodný vzor: je ním už spomenutý list v *Mercure de France*, kde autor blahoželá istej veľkej dáme (pani d'Épinay), že sa seriózne zaoberá svojimi deťmi. Autor veľmi záporne opisuje bežné materské postoje a na záver dodáva: „Nič nie je zriedkavejšie ako nežná a osvietená matka schopná spojiť cit a rozum.“ A nadchýna sa tým, že tá dobrá matka „ich ani chvíľu nenechá odkázaných samých na seba (...) sama sa stará o ich výchovu (...) sama študuje temperament, charakter a vkus svojich detí“.

Tá dobrá matka, pani d'Épinay, mala pre dcéru guvernanku a pre syna vychovávateľa, len aby sa vyhla akejkoľvek únavy...

Vychovávateľ vystriedal guvernanku. Patrila medzi služobníctvo takisto ako sluha, no ako poznamenáva Crousaz: „Keď sa už zbaviť prítomnosti detí, je čestnejšie zveriť ich vychovávateľovi ako lokajovi.“⁶³ Vychovávateľ musel deti naučiť čítať a písať, niekoľko latinských slov, trochu zemepisu a dejepisu. Preto sa nebolo treba priveľa namáhať s hľadaním osoby schopnej plniť túto službu. „Obmedzujeme sa na prvého, kto sa nadabí: Odporúčanie sluhy alebo niekoľkých rovnako málo inteligentných osôb, s ktorými nás však spájajú isté záujmy, stačí, aby sme do neznámych rúk zverili to, čo máme najcennejšie.“

Výber vychovávateľa značne pripomína výber dojky. O výbere bežne rozhoduje najnižšia cena. V 18. storočí by bohatí meštania mohli všetci povedať to, čo napísal Voltaire, keď hľadal vychovávateľa pre slečnu Corneille: „Ak poznáte nejakých chudobných mládencov, ktorí vedia čítať a písať a majú trochu poňatia o zemepise a dejepise (...) dáme im ubytovanie, stravu, kurivo, budeme im prať aj ich platiť, ale platiť len veľmi biedne.“⁶⁴

Skutočne ich platili úboho. Niektorí mladí seminaristi dostávali 300 frankov ročne. Podaktorí boli na úrovni ako Rousseau, vychovávateľ mladého Mablyho, ktorý mal navyše na starosti aj vínnu pivnicu⁶⁵. Iní boli ignorantní a grobiani. Neprestajne ich menili ako sluhov. Crousaz trpkou poznamenáva, že rodičia pri výbere vychovávateľa nemajú veľké nároky: „Bohatý človek nezverí starostlivosť o svoje kone človeku, ktorého nepozná, a chce sa na vlastné oči presvedčiť, ako šikovne vie jeho budúci koniar cvičiť kone. Dá si však rovnakú námahu, aby sa presvedčil, komu zveruje svoje deti?“⁶⁶

Deti si to všimnú a „v srdci dospejú k záveru, že je ich učiteľom len podľa mena, ale v podstate stojí nekonečne hlboko pod nimi (...) najvyšš je ich prvým sluhom“⁶⁷. Rodičia naozaj často berú do úvahy väčšmi svojho sluhu než vychovávateľa. Mimochodom, poznamenáva ďalej Crousaz, ak sa stane, že sa deti dopracujú k bohatstvu, málokedy prejavia vychovávateľom vďaka za to, že sa o ne starali.

Tretie dejstvo: Odchod do penzionátu

Vo veku ôsmich až desiatich rokov dieťa zvyčajne znova odchádzalo z domu, aby sa zdokonalila jeho výchova. Pred 17. storočím dieťa chodilo do učenia k susedom. Rodiny si navzájom vymieňali potomkov, ktorí pracovali ako sluhovia alebo učni. Prekvapujúca prax, ak si pomyslíme, že dieťa sa ide inde učiť to, čo by ho mohli naučiť jeho rodičia. Tento zvyk však ukazuje, že človek je ľahšie dobrým šéfom ako dobrým rodičom. Akoby vzťahy boli zložitejšie, keď do nich zasiahnu pokrvné putá.

Od konca 16. storočia učenie ako prostriedok výchovy postupne nahradila škola. V 17. storočí rastie počet chlapčenských a dievčenských škôl, internátnych kolégií pre väčšie deti a kláštorov pre malé dievčatá. Jezuiti a oratoriáni budú súperiť v snahe poskytnúť čo najlepšiu výchovu mladým ľuďom z lepších rodín. Ich skvostami sú kolégiá Louis-le-Grand a Flèche na jednej strane a kolégiá Juilly a Sainte-Barbe na strane druhej.

So vznikom škôl a od konca 17. storočia predovšetkým s utváraním internátov, ktoré radikálne oddeľujú dospelých od detí, sa podľa Arièsa začína „dlhý proces internovania detí (ako bláznov, chudobných a prostitútok), ktorý sa neprestajne rozširuje až dodnes“⁶⁸. Philippe Ariès prichádza s myšlienkou, že toto oddelenie a „umúdreňenie“ detí je jednou zo stránok veľkého umravnienia ľudí, ktoré umožnila len „citová späťnosť rodiny“. Podľa Arièsa táto láska rodičov vyjadruje miesto, aké sa prisudzuje výchove, a je to nový dôkaz toho, že sa dieťaťu priznáva dôležitosť.

Arièsove výroky treba brať s istými výhradami. Je pravda, že túžba vychovať a vzdelávať dieťa je znakom záujmu o dieťa. Pravdou je aj to, že buržoázia pokladá poznanie (väčšmi ako šľachta, ktorá ním dlho pohrdala) za prostriedok k spoločenskému vzostupu, vďaka ktorému získavala miesta úradníkov a vyso-

kých štátnych predstaviteľov, ako napríklad posty správcov provincií. Nemožno však v tejto novej pozornosti rodičov o potomstvo vidieť aj znak iného záujmu o seba samých? Výraz novej pýchy, ktorá chce, aby deti boli slávou rodičov, iný spôsob ukojenia večného narcizmu. A keď niečo príde do módy, nik tomu neodolá.

Ak navyše vezmeme do úvahy všeobecný postoj rodičov voči deťom, a najmä ľahostajnosť a sebeckosť, ktoré sme videli, máme pokiaľ ide o umiestňovanie detí do školy a predovšetkým do penzionátu mravne bezchybný prostriedok, ako sa detí zbaviť.

Toto vysvetlenie sa tu a tam zjaví v literatúre a v osobných pamätiach. Tak napríklad Buchan ľutuje, že „*takmer všetci rodičia sa dopúšťajú omylu – následkom ktorého trpí telesná konštitúcia detí, keď deti posielajú do školy, kým sú ešte príliš malé*“⁶⁹, t. j. od siedmich rokov, ak pre ne nemajú vychovávateľa. „*Najčastejšie to robia preto,*“ hovorí Buchan, „*aby sa ich zbavili. Keď je dieťa v škole, netreba naň dozerať. Úlohu pestúnky plní učiteľ.*“

Buchanov francúzsky prekladateľ sa pýta francúzskych rodičov: Ak chcete, aby boli všetky vaše deti vzdelané, prečo ich nevzdelávate sami? A bez ilúzií odpovedá: „*Práca, obchody, životné starosti, láska k pôžitkom, ľahostajnosť, to sú všetko prekážky, ktoré budú vždy stáť v ceste tomu, aby rodičia zasvätili svojim deťom chvíle, ktoré by obetovali vlastným záujmom.*“

Najlepším dôkazom rodičovskej ľahostajnosti boli kláštory, do ktorých rodičia dávali malé dievčatá pred svadbou a ktoré slúžili na to, aby sa zbavili svojich dcér. Niekedy ich do kláštora dávali už od šiestich rokov. Túto výchovu, ktorá bola skôr mondénna ako skutočná, poskytovala svojim dcéram drvivá väčšina rodičov, a to tým skôr, že nebola drahá. Za Ľudovíta XVI. výživné v dobrom kláštore nepresahovalo ročne 200 libier⁷⁰, čiže bolo lacnejšie ako vychovávateľ. Keď sa dievča ocitlo v kláštore, rodičia sa s ním stretli len zriedkakedy, pri niekoľkých sporadických návštevách. V kláštore dievča čakalo na manžela, chránené pred všetkými lákadlami, ktoré by boli v rozpore s jeho cnosťami. Ak sa pre chudobné dievčatá nenašiel nijaký ženich, nebolo zriedkavosťou, že dievča nechali v kláštore, aby sa z neho stala mníška.

Keď sa definitívne vrátilo domov, rodičia mali len jednu fixnú ideu: vydať ho a zbaviť sa ho.

Gorgibus, otec preciózok a vzor tisícok otcov rovnakého dru-

hu, bez obalu hovorí, čo si myslí: „*Unavuje ma, že vás mám na krku, chovať dve dievčatá je priveľká ťarcha pre človeka môjho veku, priveľká ťarcha.*“⁷¹ Často tohto otca ospravedľovali tým, že vraj tieto slová predniesol vo veľkom hneve. Lenže on hovorí, čo si myslí práve preto, že sa nekontroluje. Mnohí rodičia, ktorí podobne ako on nechali svoje dcéry dlhé roky v kláštore, mali po ich návrate domov dojem, že majú do činenia s cudzími stvoreniami, ktoré sú im na prekážku. Keďže sa nemali kedy s nimi zoznámiť, mali všetci len jednu túžbu: vydať ich čím skôr a zbaviť sa ich, tentoraz navždy, v náručí manžela.

Väčšina rodičov sa správala k svojim dcéram rovnako a obyčajne bez najmenšieho pocitu viny. Pani de Sévigné, ktorá tiež dala dcéru do kláštora Svätej Márie v Nantes, si ako jedna z mála robila preto výčitky svedomia. Dodatočne sa čudovala, že „*sa odhodlala na to barbarstvo dať ju do väzenia*“⁷². Vieme, že bola ešte zúfalejšia, keď jej dcéra, pani de Grignan, poslala jej vnučku ako šesťročnú do Sainte-Marie-de-la-Visitation v Aix. Pani de Grignan zrejme nepociťovala rovnakú ľútosť ako jej matka. Muselo uplynúť celých sto rokov, aby si matky chceli ponechať dieťa pri sebe.

Rovnaké „väznenie“ sa týkalo aj chlapcov. Po období, ktoré chlapci strávili s vychovávateľom, ich čoraz častejšie posielali do kolégia, kde mali ukončiť svoje klasické štúdiá. Najprv len s mierou, pretože podľa vtedajšieho zvyku ešte žiaci bývali v meštianskych rodinách žijúcich v blízkosti kolégia, alebo u pedagógov, korepetítorov, ktorí prichýlili viacero školákov a dozerali na ich učenie. Postupne si však rodičia želali, aby ich deti boli pod stálym dozorom svojich učiteľov. Jansenisti sa už, pravda, dávno dožadovali tohto opatrenia. No R. P. de Dainville⁷³ udáva, že jezuiti boli proti internátom a podriadili sa požiadavkám rodín len preto, aby neprišli o deti, t. j. o zákazníkov. Tak sa stalo, že počet jezuitských penzionátov stúpol z piatich v 17. storočí na štrnásť v 18. storočí. Na druhej strane Dainville hovorí, že vzrástol počet penzionátov oddelených od kolégií, ktoré prirovnáva k našim dnešným „školám“. Tie sa chvália, že mladým ľuďom, ktorí sú im zverení do opatery, poskytnú vzdelanie rýchlejšie a lacnejšie.

Veľké kolégiá ako Louis-le-Grand alebo Sainte-Barbe sa v dôsledku toho zreorganizovali: internátne vyučovanie sa natoľko rozvinulo, že takmer nejestvovali externí žiaci. Postupom

času sa rodičom prestalo odporúčať externé navštevovanie školy, v ktorom nakoniec videli zárodok všemožnej anarchie a podvratníctva.

Preto až do roku 1789⁷⁴ počet chovancov neprestajne stúpал a ustálil sa okolo roku 1825. Ako príklad uvedieme kolégium v Troyes, kde roku 1675 bolo z celkového počtu 523 žiakov len 8 internátnych. Roku 1774 ich bolo z celkového počtu 190 žiakov 44. Koncom 18. storočia malo kolégium Louis-le-Grand 85 % internátnych žiakov, čo viedlo Arièsa k záveru, že „sa uznávala mravná a pedagogická hodnota uzavretia“.

Ak je aj rozvoj týchto veľkých kolégií nepopierateľným znamením pokroku vo výchove mladých ľudí, rozvoj internátov je ambivalentný jav. Zodpovedá novému úsiliu vylúčiť dieťa zo sveta dospelých⁷⁵ a často možno aj túžbe zbaviť⁷⁶ sa svojho potomstva. Hoci chápeme, že rodičia nemôžu nahradiť vyučujúcich v kolégiu, je ťažké pochopiť, prečo sa nechcú ujať mravnej výchovy detí. Bez ohľadu na niektoré neriešiteľné problémy ako vzdialenosť kolégia od domu a ďalšie záležitosti materiálneho charakteru, kladieme si otázku, prečo sa rodičia tak často rozhodli pre internát. Prenechali druhým úlohu, ktorej sa nemohli zhostiť. V 18. storočí sa o to ani nepokúšali. Ako inak vysvetliť také správanie, ak nie skutočným nezaujmom o rodičovské funkcie? Ako dobre, že chvályhodná pedagogická starostlivosť bola v súlade so sebestvom. Rodičia sa mohli zbaviť svojich detí, a pritom sa odvolať na tie najlepšie intelektuálne a mravné dôvody. „Pre dobro detí“ sa dalo pôsobiť dojmom príkladného rodiča, a ešte k tomu lacno⁷⁷, a navyše mať pokoj.

Pri pohľade na tri dejstvá výchovy (dojka, guvernanka alebo vychovávateľ a odchod do kolégia) nám nemôže uniknúť myšlienka, ktorá sa tu tiahne ako červená niť – „ako sa zbaviť dieťaťa, a pritom si uchovať čisté svedomie“. To je najväčšia starosť rodičov, pretože v tejto oblasti sa matka vôbec nelíši od otca.

V tých časoch je zbytočné hovoriť v zámožných vrstvách o materskej láske. Nanajvýš možno hovoriť o zmysle pre povinnosť, ktorý mali obaja rodičia a ktorý zodpovedal vládnucim hodnotám. Pre väčšinu rodičov povinnosť pozostávala z toho, že znášali tie božské bremená, ktorých príchod vedeli ešte len veľmi zle kontrolovať. Aj keď manželské páry začali koncom 18. storočia praktizovať istú formu antikoncepcie⁷⁸, faktom ostáva, že božské prekvapenie prichádzalo častejšie, než bolo žiaduce.

Keď sa dieťa narodilo, neostávalo iné, ako ponechať na múdru prírodu, aby vybrala tých najlepších. Nanajvýš možno povedať, že sa matka veľmi neusilovala postaviť proti prírode, čiže pomôcť dieťaťu bojovať proti nebezpečenstvám osudu. V tejto nedbalosti máme takmer pokušenie vidieť akúsi podvedomú náhradku interrupcie. Najkrikľavejšie o tom svedčí príšerná úmrtnosť detí v 18. storočí.

Úmrtnosť detí

V 17. a 18. storočí bola smrť dieťaťa vo Francúzsku banálna vec. Podľa čísel, ktoré udáva F. Lebrun⁷⁹, úmrtnosť detí do veku jedného roka je vždy podstatne vyššia ako 25 %. Na území celého Francúzska bola napríklad detská úmrtnosť medzi rokmi 1740 a 1749 27,5 % a medzi rokmi 1740 a 1749 26,5 %.⁸⁰

Ganiage v svojej štúdiu o novorodeniakoch v Beauvaisis v druhej polovici 18. storočia uvádza viac-menej rovnaký priemer, t. j. jedno dieťa zo štyroch, ktoré sa nedožije prvého roku života. Po tejto prvej osudovej etape úmrtnosť citeľne klesá. Podľa Lebruna priemerný počet prežívajúcich detí rozličného veku je na 1000 detí nasledujúci: 720 ich prežije prvý rok života (čiže, ako sme už uviedli, 25 % ich zomiera), 574 detí dosiahne piaty rok života a 525 ich oslávi desiate narodeniny.⁸¹ Konštatujeme teda, že smrť obzvlášť kosí v prvom roku a predovšetkým v prvom mesiaci života.

Tieto globálne čísla však treba upravovať, pretože v detskej úmrtnosti sú veľké rozdiely medzi jednotlivými krajmi podľa čistoty, podnebia a životného prostredia.⁸²

Druhým faktorom, ktorý treba brať do úvahy a ktorý je najdôležitejší pre našu štúdiu, je rozlišovanie detskej úmrtnosti podľa spôsobu dojčenia detí. Dieťa v 18. storočí má lepšiu alebo horšiu stravu podľa toho, či ho dojčí matka, či ho dali k dojke rodičia, alebo mu dojku vybrala nemocnica.

Vo všeobecnosti deti, ktoré dojčí vlastná matka, umierajú dva razy menej ako deti, ktoré matky dávajú k dojke.

Tak J.-P. Bardet⁸³ uvádza, že detská úmrtnosť rouenských novorodeniakov, ktoré ostali pri matke, nepresiahla medzi rokmi 1777 a 1789 18,7 %. Ďalej treba uviesť, že išlo o matky, kto-

rým pomáhala Všeobecná nemocnica, t. j. matky s nízkymi príjmami. V tom istom období úmrtnosť detí, ktoré rodičia s pomocou Všeobecnej nemocnice dali k dojke, dosiahla 38,1 %.

V malej cotentinskej dedine Tamerville P. Wiel⁸⁴ zistil len 10,9 % úmrtí detí, ktoré dojčili matky.

Na južnom parížskom predmestí Galliano⁸⁵ udáva optimistické čísla týkajúce sa detí, ktoré zomreli u dojok, pretože v prvom roku života ich skonalo len 17,7 %. Treba si však uvedomiť, že zákazníci týchto dojok sú pomerne zámožní a že rodičov delí od dojok len krátka vzdialenosť. Cesta je teda pre deti menej náročná: „Z menej bohatých malých Parížanov, ktorým našla dojku sprostredkovateľská kancelária, umieral jeden zo štyroch.“ Galliano však poznamenáva, že aj bez ohľadu na tieto optimálne podmienky bola úmrtnosť mimo domova dvojnásobne vyššia ako úmrtnosť u rodičov.

Čísla týkajúce sa Lyonu a jeho okolia hovoria ešte tragickejšou rečou. Matkám, ktorým medzi rokmi 1785 a 1788⁸⁶ pomáhala dobročinná materská kancelária a ktoré samy pridávali svoje novorodeniatka, umrelo do veku jedného roku len 16 % detí. Naproti tomu podľa lyonského lekára Giliberta⁸⁷ bola úmrtnosť detí zverených dojčiam ničivá: „Zistili sme,“ píše doktor Gilbert, „že v Lyone umierali mešťanom aj remeselníkom asi dve tretiny detí, ktoré boli zverené plateným dojčiam.“

Zaujímavá je jedna poznámka doktora Giliberta o sociálnom pôvode detí; ukazuje totiž, že smrť nie je vyhradená len chudobným deťom. Potvrďuje to aj štúdia Alaina Bideaua⁸⁸ o malom mestečku Thoissey, kde umierali vo veľkom počte aj deti z relatívne zámožných rodín u dojok v okolitých farnostiach. Tu, podobne ako aj inde⁸⁹, boli deti, ktoré dojčili matky, zvýhodnené.

Osud najdúchov, ktorých počet v 18. storočí neustále stúpал, bol ešte oveľa horší. Lebrun⁹⁰ konštatuje, že medzi rokmi 1773 a 1790 priemerný počet opustených detí dosahoval ročne 5800. Je to obrovské číslo, keď si pomyslíme, že v Paríži sa ročne narodilo 20 000 až 25 000 detí. Je to ohromujúce číslo, aj keď vieme, že aj matky, ktoré neboli z Paríža, chodili deti odkladať do Paríža.

Medzi týmito opustenými deťmi treba ďalej rozlišovať manželské a nemanželské deti. Bardet ukázal, že v Rouene nemanželské deti umierali viac a rýchlejšie ako manželské. Chamoux⁹¹

potvrdila tento jav v Remeši. Príčina je jednoduchá: Zaobchádzalo sa s nimi najhoršie zo všetkých.

Lebrun sa nazdáva, že pri nedostatku presných čísel možno zhruba povedať, že na jednu tretinu manželských detí pripadali dve tretiny nemanželských. Ak je v Remeši príčinou opustenia detí takmer vo všetkých prípadoch hrozná bieda rodičov, v prípade Paríža treba väčšmi rozlišovať. Štúdia týkajúca sa 1531 rodičov, ktorí roku 1778 opustili v pôrodnici jedno dieťa, ukazuje, že v mnohých prípadoch majú inú funkciu alebo povolanie, než by sme si predstavovali. Lebrun⁹² poznamenáva, že medzi týmito rodičmi je tretina parížskych mešťanov, štvrtina majstrov remeselníkov a obchodníkov, ďalšia štvrtina robotníckych tovarišov a nádenníkov.

Hlavné príčiny opúšťania detí sú predovšetkým hospodárske a sociálne⁹³. Mnoho drobných mešťanov však opúšťa svoje deti s tým, že si ich o niekoľko rokov vezmú nazad. Nazdávajú sa, že v nemocnici sa o ich deti lepšie postarajú, ako by to mohli urobiť oni. Len minimálne množstvo rodičov si však deti naozaj vzalo nazad. Na jednej strane preto, že sa o ne zabudli prihlásiť, a na druhej strane preto, že nemocničná realita sa diametrálne odlišovala od toho, čo si predstavovali.

V poslednej tretine 18. storočia zomiera do prvého roku života vyše 90 % detí, ktoré boli opustené v nemocnici v Rouene, 84 % v Paríži a 50 % v Marseille.⁹⁴

Tieto čísla definitívne dokazujú, že najväčšie šance na prežitie mali deti, ktoré dojčili ich matky, prípadne dobré dojky, ktoré rodičia starostlivo vybrali a slušne platili. Vo všeobecnosti konštatujeme, že percento úmrtnosti môže byť dvojnásobne vyššie podľa toho, či dieťa dojčí, alebo nedojčí vlastná matka, a šesť až desaťnásobne podľa toho, či matka dieťa opustila, alebo nie.

Výchova u dojky je teda „objektívne“ maskovanou vraždou dieťaťa. Je to tým zarážajúcejšie, že vieme, že deti najviac umierajú do prvého roku života, a predovšetkým v prvých mesiacoch.⁹⁵ Po uplynutí prvého osudového mesiaca čísla klesajú a konštatujeme, že po prvom roku života úmrtnosť detí u dojok neprevyšuje úmrtnosť detí, ktoré živí ich vlastná matka.

Možno si predstaviť, že keby si matky boli všetky tieto deti ponechali aspoň jeden alebo dva mesiace po narodení a opustili by ich alebo zverili dojčiam až potom, takmer tretina z nich by

bola prežila. Toto podvedome vražedné správanie sa vždy vysvetľovalo biedou a nevedomosťou, ktorá biedu sprevádza: Ako mohli chudobní, negramotní ľudia vedieť, čo očakávalo ich deti u dojky alebo v nemocnici?

Veľkej časti obyvateľstva sa tento argument bezprostredne týka, nie však všetkých rodičov. Aj keď obyčajne rodičia nevedeli, čo sa stalo s ich opustenými deťmi, opakované nehody a úmrtia ich mali zalarmovať a znepokojiť. Nanajvýš možno povedať, že sa skutočne neusilovali dozvedieť, aký bol osud všetkých tých opustených detí. Ešte ťažšie možno ospravedlniť nevedomosťou rodičov, ktorí sami dali svoje novorodeniatka do opateru dojky. Mimochodom, koncom 18. storočia mnoho chudobných matiek podalo žalobu proti zlým dojkám, ktoré im dieťa vrátili v žalostnom stave.

Prost de Royer cituje prípad viacerých lyonských matiek, trpko nariekajúcich nad deťmi, ktoré sa vracajú domov len umrieť. Jedna z nich, ktorej zomrelo u dojky sedem detí, žiada policajného riaditeľa⁹⁶, „či pre chudobné ženy z ľudu, ktoré nemôžu dojčiť, nejestvuje nijaký prostriedok, ako si uchovať deti“. Iné ženy sa súdili so zlými dojkami za to, že im „pokazili“ dieťa. To však väčšine matiek nebránilo, aby sa pri každom dieťati neobrátili na dojku, pretože potreba pracovať im nedovoľovala živiť svoje deti.

Ako si však vysvetliť počínanie zámožných remeselníkov a obchodníkov? Ako čo len chvíľu veriť Rousseauovi, keď ospravedľňuje to, že opustil všetkých päť svojich detí napriek tomu, že si ich Thérèse chcela ponechať, no napriek tomu ho nechala konať: „Koniec koncov som pre svoje deti vybral to najlepšie, alebo čo som za najlepšie pokladal. Bol by som rád, keby ma boli vychovávali tak ako ich.“⁹⁷

Rousseauovo sebestvo nám nejde do hlavy.

A čo si napokon myslieť o správaní dobre usadených mešťanov, akými boli rodičia pani Roland, ktorí každé svoje novorodené dieťa dali pokojne k dojke, hoci im u nej všetky deti postupne poumierali? V týchto prípadoch bieda ani nevedomosť nemôžu slúžiť ako plášť maskujúci vraždy detí. Takéto počínanie možno vysvetliť jedine nezaujmom a ľahostajnosťou, ktorú morálna a sociálna ideológia až do konca 18. storočia skutočne neodsúdila, čo je nadovšetko dôležité. Zdá sa totiž, že je to dôkaz toho, že ak sa na matky nevyvíjal nijaký tlak tohto druhu, matka si počína podľa svojej prirodzenosti, ktorá je sebecká,

a nie pod vplyvom inštinktu, ktorý by jej mal prikázať, aby sa obetovala dieťaťu, ktoré priviedla na svet.

Niektorí vyslovili hypotézu, že takéto počínanie vnucovali ženám manželia. To, že Thérèse opustila svoje deti, zaviniť Rousseau, podobne ako má mäsiar na svedomí, že pani mäsiarka posielala svoje deti k dojke, a sveták je vinný tým, že si svetáčka počinála takisto. V mnohých prípadoch sa to určite tak aj odohralo. Ako sa však uspokojiť s týmto vysvetlením, ktoré ospravedľňuje výhradne ženy a robí z nich obeť mužov? Všetky ženy neboli podriadené katom vyžadujúcim, aby obetovali svoj inštinkt a lásku. Naopak, videli sme tradičných mužov typu Chrysala, ktorí sa trpko sťažovali na to, že ich manželka opovrhne starostlivosťou o deti.

Pri počínaní, ktoré sme opísali, je spravodlivejšie prijať ako záver, že sa otec a matka, manžel a manželka trestuhodne spojili. Rozdiel je len v tom, že nás jednoducho menej šokuje mužský postoj, pretože dodnes ešte nik nepovýšil otcovskú lásku na úroveň všeobecného prírodného zákona. Nazdávame sa, že treba relativizovať aj materskú lásku a konštatovať, že „hlas prírody“ môže byť nečujný.

Uvidíme, že koncom 18. storočia sa len s použitím mnohých argumentov podarí privolať matku nazad k jej „inštinktívnej“ činnosti. Bude sa treba dovolávať jej zmyslu pre povinnosť, bude ju treba obviňovať a dokonca sa jej vyhrážať, aby sa vrátila k tzv. prirodzenej a spontánnej pestúnskej a materskej funkcii.

1 Flandrin, Lebrun a Shorter k nim nepatrili.

2 E. Le Roy Ladurie: *Montaillou, village occitan*, s. 305–317.

3 Slovo „móda“ použil v svojich *Pamätiach* Talleyrand: *Mémoires*, s. 8: „...vtedy ešte nebola v móde «rodičovská» starostlivosť (narodil sa roku 1754); v čase môjho detstva bola celkom iná móda...“ A predtým: „...priveľa starostlivosti by sa bolo javilo ako pedantéria, priveľmi prejavovaná neba by sa bola javila ako niečo nové, a teda smiešne.“

4 *Les Hommes et la mort en Anjou aux XVIIe et XVIIIe siècles*, s. 423, Paríž 1971.

5 P. Ariès, *op. cit.*, s. 30.

6 Babeau: *Bourgeois d'autrefois*. 1886, s. 268–269.

7 Montaigne: *Essais*, II, 8.

8 *Avis aux mères*, s. 67–68.

9 A. Bideau poznamenáva, že mestečku Thoissey sa väčšina otcov unúvala prísť na pohreb.

10 *La Vie conjugale sous l'Ancien Régime*, s. 144–145 (zvýraznila autorka).

11 List z 9. augusta 1762.

12 *Honnêteté et relations sociales dans le Languedoc*, doktorská práca, 1971.

13 Castan: mladší zavraždí staršieho brata. Por. *Pères et fils en Languedoc à l'époque classique*. V časopise *Dix-septième siècle*, 1974.

14 S. 16, pozn. 1.

- 15 Linné: *La Nourrice marâtre* (1770), s. 228.
 16 Barbier, Collé alebo Casanova.
 17 Verdier-Heurtin: *Discours sur l'allaitement*, s. 25.
 18 R. Mercier: *L'Enfant dans la société au XVIIIe siècle* (pred Emilom), s. 55, Dakar 1961.
 19 Louis Joubert, citované in: *Entrer dans la vie*, s. 160.
 20 Toussaint: *Les Moeurs* (1748).
 21 Madame Le Prince de Beaumont: *Avis aux parents et aux maîtres sur l'éducation des enfants* (1750), s. 77.
 22 Vandermonde: *Essai sur la manière de perfectionner l'Espece humaine* (1750). To bol Montesquieuov názor, ktorý cituje R. P. Dainville: „Všetko, čo sa vzťahuje na výchovu detí, na prirodzený cit, javí sa ľudu ako niečo nízke.“ Podobne v zámožných vrstvách: „U nás je zvykom, že otec a matka už nevychováajú svoje deti, nevidajú ich ani neživia. Pohľad na ne nás už neroznežňuje, sú to predmety, ktoré ľudia pred všetkými pohľadmi ukrývajú, a žena by už nepôsobila vznešene, keby sa zdalo, že sa o ne stará.“ V tom istom duchu sa Turgot zveruje v liste roku 1751 pani de Grafigny: „Hambíme sa za svoje deti.“
 23 Op. cit., s. 31–32. Odvolávajú sa na diela o morálke a medicíne, Mercier potvrdzuje, že „v Anglicku nielen ženy z vyšších tried, ale všetky ženy, ktorým to finančné prostriedky dovoľovali, prípadne si niečo mohli odrieknuť, odmietali dojiť svoje deti (...) V Nemecku deti tiež opúšťali, ale pre nedostatok dojok tu bládali spôsob, ako dieťa umelo vyživovať.“ Naproti tomu v Holandsku a v severských krajinách ako vo Švédsku nebolo platené dojčenie veľmi vo zvyku.
 24 *La psychologie de la femme*, II. zväzok, s. 9, P.U.F., Paríž 1987.
 25 Pillorget: *La Tige et le Rameau*, s. 57, Calmann-Lévy, Paríž 1979.
 26 Abbé de Pure: *La Précieuse*: „Najväčšou slastou nášho Francúzska je sloboda žien; je taká veľká v celom kráľovstve, že manželia sú proti tomu takmer bezmocní a že tu vládnú ženy. Žiarlivosť manžela je rovnako na hanbu ako neporiadnosť jeho ženy.“
 27 Magendie: *La Politesse mondaine et les théories de l'honnêteté en France au XVIIIe siècle*, s. 88–89: „Poctivá sloboda, ktorá sa umožňuje vo Francúzsku, nestupňuje nerest, ale naopak zaháňa samopaš; namiesto toho, aby sme, podobne ako v inom podnebí, používali mreže, závery, kľúče a zámky, ktoré len posmeľujú tých najostýchavejších, vedú nás tu česť a cnosť.“
 28 Citované u L. Batiffola: *La Duchesse de Chevreuse*, s. 212 (zvýraznila autorka), Hachette, Paríž 1913.
 29 Do paláca Rambouillet, ktorý bol postavený roku 1610, chodilo veľa ľudí od roku 1620 až po frondu.
 30 Výraz, ktorý sa pripisuje Ninon de Lenclos a ktorý prebral Saint-Evremond.
 31 „Chcem,“ píše, „milenca, a nie manžela, a chcem milenca, ktorý by sa uspokojil tým, že bude vlastník mojej srdca a milovať ma až do smrti.“ Je to situácia, ktorá bola v absolútnej protiklade s obvyklými vzťahmi medzi mužom a ženou, ktorí sa zosobášia bez lásky a ich vzťah vedie k podriadenosti manželky.
 32 Por. pamflet proti manželstvu od jednej z preciózok abbého de Pure, ktorý cituje G. Mongrédién: *Les Précieux et les Précieuses*, s. 149–150, *Mercure de France*, Paríž 1939.
 33 Tamže.
 34 *La Préciosité et les Précieux*, 1948, s. 164.
 35 Text z diela *Veľký Cyrus*, zväzok X.
 36 *Histoire mondiale de la femme* (XVIe et XVIIIe siècles), s. 19, Nouvelle Librairie de France, Paríž 1965.
 * Vadius a Trissotin, postavy pedantov a márnivcov z Molièrových *Učených žien* – pozn. prekl.
 37 G. Faniez: *La Femme et la société française* (1929), s. 1973.
 38 *Učené ženy*, 2. dejstvo, VII výstup.
 39 *Morales du Grand Siècle*, s. 198, Gallimard, Paríž 1948.
 40 Fénelon: *De l'éducation des filles*, kap. 10.
 41 Tamže, kap. 7 (zvýraznila autorka).
 42 Van Beekon: *De la formation intellectuelle et morale de la femme* (1922), s. 208.

- 43 E. a J. Goncourt: *La Femme au XVIIIe siècle*, s. 99–105.
 44 Sébastien Mercier: *Tableaux de Paris*, zväzok V, s. 465.
 45 Emil, kniha I, s. 258: „...matka, ktorej deti nevidieť, sa teší menšej vážnosti.“
 46 Prost de Royer: *Mémoires sur la conservation des enfants* (1778), s. 14.
 47 *Dictionnaire de Trévoux*, heslo *Dojka* (*Nourrice*).
 48 Prost de Royer, op. cit., s. 15.
 49 Garden, op. cit., s. 70.
 50 E. Shorter, op. cit., s. 222.
 51 Gilibert: *Dissertation sur la dépopulation*, 1770, s. 286.
 52 A pritom sa v ostatných európskych krajinách fľaša hojne používala. Napríklad v Nemecku a v Rusku; por. A. Chamoux: *L'allaitement artificiel*. In: *Annales D. H.*, 1973, s. 411–416.
 53 Shorter, op. cit., s. 224.
 54 Raulin: *De la conservation des enfants*, 1769.
 55 Gilibert, op. cit.
 56 Prost de Royer veľmi dobre zhrnul ten druhý prípad: „Dieťa vydajú do neznámych rúk, cestou ho zamenia, je vystavené nebezpečenstvám, zabijú ho, a rodičia o tom nemajú ani potuchy, ba ani sa o to nezaujímajú. Nešťastníci! Obávajú sa správ o dieťati, ktoré vždy sprevádza dojčina žiadosť o nezaplatené mesiace (...) Skrývajú sa, aby ušli, ak aj nie pred dieťaťom, tak aspoň pred dojkou, ktorá sa dožaduje svojej pláce. Niekedy rodičia zmiznú skôr, ako ich bládajú, a potom dieťa prijme ako opustené nemocnica.“
 57 Bratia Goncourtovcí: *La Femme au XVIIIe siècle*, s. 23.
 58 Le prince de Ligne: *Mélanges militaires, littéraires et sentimentales* (zväzok XX, Drážďany 1795–1811).
 59 Michel de Decker v knihe *La Princesse de Lamballe* (Perrin, 1979) hovorí, že pre mladá Máriu Teréziu bola „matka (...) dáma, ktorej sa pri toalete bozkáva ruka“ (s. 130).
 60 Goncourtovcí, op. cit., s. 6.
 61 *Lettres inédites d'Aguesseau*, ktoré uvrejnili Rives, 1823, zv. 1.
 62 *Lauzun*, 14, ktorého cituje Duff Cooper, 7.
 63 Crousaz: *Traité de l'éducation des enfants*, 1722, s. 112–114.
 64 Voltaire: *List* zo 16. decembra 1760.
 65 Rousseau: *Vyznania*, I, VI.
 66 Crousaz, op. cit., s. 112–114.
 67 Tamže.
 68 Ph. Ariès, s. III z predslovu k novému vydaniu.
 69 Buchan, op. cit., s. 71–72. Vo Veľkej Británii je škola synonymom penzionátu alebo kolégia.
 70 Babeau, op. cit., s. 286. V 18. storočí ceny v najchýrnejších kláštoroch stúpili až na 600 libier.
 71 *Smiešne preciózky*, výstup IV, Bratislava 1964.
 72 *Listy pani de Sévigné*, Praha 1977; list pani de Grignan, 6. mája 1676.
 73 *Annales de démographie historique*, 1973, s. 288–289.
 74 Podľa správy Villemaina (1843) bolo na konci monarchie vo Francúzsku 562 kolégií s celkovým počtom 73 000 žiakov.
 75 Ariès, op. cit., s. 313–317.
 76 Danville cituje veľmi zaujímavé svedectvo z prejavov kancelára d'Aguesseau, v ktorom spomínal rozdiel v chápaní vzdelania medzi magistrátmi predchádzajúcej generácie, ktorí chceli dať svojim deťom kvalitnú výchovu, kým jeho súčasníci zo začiatku 18. storočia o túto zodpovednú úlohu nejavia nijaký záujem.
 77 Okrem slávnych kolégií, ako je Louis-le-Grand, väčšina škôl nebola príliš drahá.
 78 Goubert: *Histoire économique et sociale de la France*, II, P.U.F. 1970, s. 80, o *coitus interruptus*, „prechodnej a nikdy nie systematickej praxi (...) o ktorej je doložené, že bola až do roku 1750 alebo 1770 neznáma“.
 79 F. Lebrun: *25 ans d'études démographiques sur la France d'Ancien Régime. Bilans et perspectives*. In: *Historiens et géographes*, okt. 1976, s. 79.

80 J. Dupaquier: *Caracteres originaux de l'histoire démographique*, apríl-jún 1976.

81 Čísla, ktoré uvádza Ganiage v *Trois villages d'Ile-de-France au XVIIIe siècle*, sú veľmi podobné: 761 do prvého roku, 583 do piatich rokov, 551 do desiatich rokov.

82 V Crulai v Normandii sa zdá, že šance na prežitie detí boli vo všeobecnosti vyššie, z 1000 detí sa 698 dožíva piateho roku života. Naopak, v nezdravej malej dedine na pobreží v Languedocu, ako napríklad Frontignan, sa piateho roku života dožilo len 399 detí. Medzi týmito dvoma príkladmi poznáme veľa rozličných viac-menej morbidných číselných údajov. Pokiaľ ide o Lyon, M. Garden potvrdil čísla, ktoré uvádza Rost de Royer: uprostred storočia osvietenstva umieralo aj v tých najpriaznivejších rokoch jedno z dvoch detí. Priemerne sa však nedožili dvadsiateho roku života dve tretiny lyonských detí.

83 Citovaný článok, s. 28-29.

84 P. Wiel: *Tamerville*. In: *Annales de démographie historique*, 1969.

85 Galliano, *op. cit.*, s. 150-151.

86 Garden, *op. cit.*

87 Gilibert, *op. cit.*, s. 326.

88 A. Bideau: *citovaný článok*, s. 54.

89 A. Chamoux: *L'Enfance abandonnée à Reims à la fin du XVIIIe siècle*. In: *Annales de démographie historique*, 1973, s. 277: „Úmrtnosť je dvojnásobná, ak dieťa neživí vlastná matka.“

Svedectvá súkromných osôb potvrdzujú tento žalostný dojem. Gilibert uvádza príklad dediny Morancé pri Lyone, kde z 22 detí, ktoré si dojky priniesli z Lyonu, v priebehu dvoch rokov šestnásť umrelo. Na otázku, ktorú v súvislosti s tým položil farárovi, dostal odpoveď, že už pätnásť rokov narieka pre tie isté nešťastia a že všetci jeho kolegovia sa sťažujú na rovnaké problémy. V tom istom období anglický pastor konštatuje podobné fakty v svojej dedine vzdialenej 20 km od Londýna. Pravda, deti, ktoré takto umierali ako muchy, boli pravdepodobne opustené alebo to boli sociálne prípady. To však nebol prípad Montaignových detí, ktoré všetky umreli u dojky, ani prípad súrodencov pani Roland, ktorá v svojich *Pamätiach* hovorí, že jej rodičia mali sedem detí, z ktorých šesť zomrelo u dojky.

90 F. Lebrun: *op. cit.*, s. 154-155.

91 *Op. cit.*, s. 277.

92 Lebrun, *op. cit.*, s. 156.

93 Ťažkosti spojené s materstvom pred manželstvom alebo mimo neho uvádzali do zvätku mnoho matiek.

94 Bardet, *op. cit.*, s. 27; Tenon: *Mémoires sur les hôpitaux de Paris*, s. 280.

95 Svedčia o tom štúdie o Rouene a Remeši. V Rouene umiera do prvého mesiaca života 69,8 % opustených detí, kým v Remeši necelých 50 %. V Paríži 82 % v nemocnici Hôtel-Dieu.

96 Prost, *op. cit.*, s. 21.

97 Rousseau: *Vyznania*, Kniha VIII, Bratislava 1964, s. 321.

II. ČASŤ

NOVÁ HODNOTA:

MATERSKÁ

LÁSKA

V poslednej tretine 18. storočia prebieha akási revolúcia v myslení. Obraz matky, jej úlohy a významu sa radikálne mení, aj keď sa konkrétne správanie len ťažko prispôbuje novej mentalite.

Po roku 1760 vychádza veľa publikácií, v ktorých sa matkám odporúča, aby sa samy venovali svojim deťom, a „prikazuje“ sa im, aby ich aj dojčili. Žene sa tak ukladá za povinnosť, aby bola predovšetkým matkou, a utvára sa mýtus, ktorý pretrváva ešte aj o dve storočia: mýtus o materskom inštinkte alebo o spontánnej láske každej matky k svojmu dieťaťu.

Koncom 18. storočia sa materská láska javí ako nový pojem. Vie sa, že tento cit existoval odpradávna, ak nie odjakživa, a všade. S obľubou sa pripomína, že jestvoval za starých čias, a aj sami sme konštatovali, že teológ J.-L. Vivès sa sťažoval na priveľkú nehu matiek v polovici 16. storočia. Novinkou v porovnaní s dvoma predchádzajúcimi storočiami je však to, že sa materská láska velebí ako prirodzená a zároveň sociálna hodnota, prospešná pre ľudské pokolenie i pre spoločnosť. Tí cynickejší v nej budú dlhý čas vidieť predajnú hodnotu.

Novinkou je aj spojenie slov „láska“ a „materská“, čo znamená povýšenie nielen citu, ale aj ženy ako matky. Maják ideológie nebadane presúva svoj lúč svetla od autority k láske a čoraz väčší vrhá svetlo na ženu, a to na úkor otca, ktorý bude postupne ustupovať do tieňa.

Ak sa kedysi toľko zdôrazňovala hodnota otcovskej autority, bolo to predovšetkým preto, že bolo treba utvoriť poslušných poddaných pre Jeho Veličenstvo. Koncom 18. storočia je podľa niektorých výchova poslušných poddaných menej dôležitá ako výchova samotných poddaných: Podstatné je vyprodukovať ľudské bytosti, ktoré budú predstavovať bohatstvo pre štát. Za tým účelom treba za každú cenu zabrániť plytvaniu s ľudskými životmi, ktoré je charakteristické pre starý režim pred revolúciou.

Novým imperatívom je teda prežitie detí. A tejto novej požiadavke sa teraz venuje väčšia pozornosť ako predtým drezíro-

vaniu tých, ktorí ostali po vylúčení odpadu. Štát sa zaujíma o odpad a usiluje sa ho zachrániť pred smrťou. Druhé obdobie detstva (po odstavení) je teda menej dôležité ako úplne prvá etapa života, ktorú si rodičia navykli zanedbávať a ktorá bola obdobím najväčšej úmrtnosti.

V záujme tejto záchrany bolo treba presvedčiť matky, aby sa ujali zabudnutých úloh.

Moralisti, úradníci, lekári sa pustili do práce a vypracovali tie najsubtilnejšie argumenty, ktoré mali ženy presvedčiť, aby sa vrátili k ušľachtilejším citom a „znova dali deťom prsník“. Časť žien na túto novú požiadavku zareagovala. Nie preto, že by boli uposlúchli ekonomické a sociálne motivácie mužov, ale preto, že za týmito rečami sa črtalo iné poslanstvo, ktoré lahodilo ich uším. Bolo to poslanstvo o šťastí a rovnosti, ktoré sa ich týkalo v prvom rade. Takmer celé dve storočia im všetci ideológovia sľubovali hory-doly, ak si budú plniť materské úlohy: „Buďte dobrými matkami a budete šťastné a vážené. Staňte sa v rodine nenahraditeľnými, a získate si v nej domovské právo.“

Niektoré ženy podvedome vytušili, že ak budú vykonávať prácu v rodine, ktorá je nevyhnutná pre spoločnosť, získajú tým veľkú dôležitosť, akú predtým väčšina z nich nikdy nemala. Uverili sľubom a mysleli si, že získajú právo na rešpekt mužov a uznanie svojej užitočnosti a jedinečnosti. Konečne jedna nevyhnutná a „vznešená“ úloha, ktorú muž nemohol alebo nechcel plniť. Povinnosť, ktorá mala byť navyše zdrojom ľudského šťastia.

Napriek tomu – z rozličných dôvodov – neboli všetky ženy prístupné týmto argumentom. Rousseau, ktorého vypočula hrstka žien s nezanedbateľným vplyvom, bol iba priekopníkom jedného prúdu myslenia. Počas celého 19. storočia až do obdobia pétainovského Francúzska sa ideológovia neúnavne vracali k rozličným aspektom rousseauovskej teórie o matke. Načo bolo dobré do omrzenia opakovať rovnaké argumenty, ak priniesli všetky želané účinky? Nie je to vari dôkaz toho, že nie všetky ženy sa dali definitívne presvedčiť? Aj keď sa veľký počet žien s radosťou podriadil novým hodnotám, mnohé len predstierali, že sa im podriaďujú, a vďaka tomu nažívali v mieri. Proti tým, ktoré sa vzpierali, sa viedla vojna.

1. kapitola

Obhajoba

dieťaťa

Na to, aby ženy znova spoznali radosti materskej lásky a aby ich deti mali väčšie šance na prežitie, boli potrebné tri odlišné argumentácie: alarmujúci ekonomický argument, adresovaný výhradne osvieteným mužom, filozofický argument, adresovaný obom pohlaviam, a napokon tretí argument, adresovaný výlučne ženám.

Ekonomický argument

Vyplynul z uvedomenia si významu obyvateľstva pre národ. Toto uvedomenie bolo z veľkej časti dielom novej vedy: demografie.

Záujem o demografické výskumy je v našich dejinách relatívne nový, pretože sa v pravom slova zmysle zjavil až v polovici 17. storočia. Jean-Baptiste Colbert, minister financií Ľudovíta XIV., ako prvý nariadil veľký celonárodný prieskum obyvateľstva. Roku 1663 dal vypracovať dotazník, ktorý rozoslal všetkým správcam provincií v kráľovstve. Žiaľ, len málokto ho náležite vrátil.

Roku 1697 vojvoda de Beauvillier uskutočnil nový pokus o sčítanie ľudu, ktorý mal poskytnúť informácie jeho žiakovi, vojvodovi Burgundskému. Podľa Pierra Gouberta¹ to bol prvý seriózny pokus o sčítanie obyvateľstva. Vauban roku 1707 zhrnul jeho celkové výsledky a publikoval ich roku 1709 u Saugraina. Podľa uverejnených prepočtov malo Francúzsko 19 milió-

nov duší, s odchýlkou 10 % podľa Gouberta. Vládcovia však nadobudli istotu, že Francúzsko je popri Rusku najľudnatejšou krajinou v Európe.

Po uverejnení týchto výsledkov sa osvietená verejná mienka nadchla pre sčítanie obyvateľstva. V priebehu 18. storočia sa mnohí pokúsili upresniť číselné údaje: gróf de Boulainvilliers, Expilly, Messance, Moheau sa pustili do práce. Okrem toho všetci ministri financií, Orry, Bertin, Laverdy, Terray, Necker a Calonne, nariadili sčítanie ľudu. Len málokto sa dopracovali k primeraným výsledkom, pretože vcelku sa správcovia provincií slabo zapájali do celej akcie a ľud nespolupracoval z obavy z „každého počínu vlády, z ktorého... všade pozerali dane“².

Výsledky získané koncom 18. storočia boli takmer všetky nižšie oproti skutočnosti. Roku 1784 sa Necker nazdáva, že Francúzsko má 24,8 milióna duší, kým roku 1790 z daňových údajov Národného zhromaždenia vyplýva, že ich bolo 26,3 milióna. Počet francúzskeho obyvateľstva teda od roku 1709, za necelé storočie, vzrástol o 7 miliónov, pričom treba brať do úvahy pripojenie Korziky a Lotrinska. Priemerný prírastok bol teda 3 %.³ Skromná bilancia, ako hovorí Soboul, v porovnaní s mnohými európskymi štátmi, ktoré za to isté obdobie dosiahli prírastok 10 %. Tento prírastok bol zároveň nižší ako v 16. storočí. 18. storočie trochu napravilo katastrofy 17. storočia, ale Francúzsko postupne stratilo svoj demografický primát.

V 18. storočí síce došlo k miernemu poklesu úmrtnosti, ale ten sa týkal predovšetkým dospelých a súvisel hlavne s tým, že vymizli veľké tradičné pohromy: vojna, mor a po roku 1750 postupne aj hladomor. Detská úmrtnosť sa naopak v priebehu storočia podstatne nezmenila.⁴

Demografická situácia v 18. storočí nebola katastrofálna, ak ju porovnáваме so situáciou v 17. storočí. Ľudia 18. storočia si však neuvedomovali mierne zlepšenie, ku ktorému postupne dochádzalo. Podľa niektorých bol stav obyvateľstva stabilný, iní sa domnievali, že klesá. Soboul vysvetľuje mýtus o stagnácii tým, že vyše päťdesiat rokov sa uvádzali bez zmeny čísla z roku 1709. Mýtus o poklese počtu obyvateľov je naopak myšlienkou filozofov a argumentom fyziokratických ekonómov a s najväčšou pravdepodobnosťou sa zakladá na fiktívnych a priveľmi nízkych odhadoch získaných v polovici storočia.

Z hľadiska tejto knihy väčšmi zaváži názor, aký si o demo-

grafii vytvorili súčasníci, než faktická skutočnosť. Aj keď poplašné hlasy Montesquieua, Voltaira, Rousseaua a fyziokratov neboli opodstatnené, neostali bez následkov. Tí, čo zastávali vysoké mocenské posty, počuli z úst týchto vážených ľudí, že Francúzsko sa vyludňuje, a prijali to ako neodškriepiteľný fakt, teda ako problém, ktorý treba riešiť. Nikomu nezišlo na um začudovať sa nad Montesquieuovými výpočtami, podľa ktorých „je v zemi sotva desatina počtu ľudí, ktorí tu boli za starých čias“⁵. Podobne sa nik neusiloval preveriť štatistiky, ktoré uvádzal Voltaire a podľa ktorých sa veku dvadsiatich rokov dožívalo šesťsto detí z tisíc.⁶ A nik nežiadal podrobnosti od Rousseaua, ktorý kategoricky tvrdil⁷, že sa Európa vyludňuje, pretože matky si už nechcú plniť svoju povinnosť.

Naopak, bol to skôr čas pesimizmu, ktorý ešte v druhej polovici storočia umocnili argumenty fyziokratov a opatrenia ministrov, ktorí sa stotožnili s ich teóriami. Mirabeau v *Priateľovi ľudu*⁸ tvrdil, že príčinami vyludňovania Francúzska boli koncentrácia majetku v rukách niekoľkých vlastníkov, prepych, finančný systém a úpadok poľnohospodárstva; to všetky brzdilo výrobu, teda bohatstvo, a teda pôrodnosť. Navrhované reformy boli očividne neuskutočniteľné. Naopak, bolo ľahšie zaujímať sa o pôrodnosť a pokúsiť sa odstrániť príčiny plytvania ľudskými životmi. To bolo nové poslanstvo vodcov národa.

Lekár Gilibert v svojej *Rozprave o úbytku obyvateľstva*⁹ hovorí, že Ľudovít XV. „uprel svoj otcovský zrak na vzácne zárodoky spoločnosti a najal geniálnych ľudí, aby v svojich prácach rozobrali príčiny chorôb, prostriedky prevencie a najúčinnnejšie metódy na ich liečenie“. Dodáva, že celá Európa napodobnila tohto veľkého kráľa. Svedkom je Holandská akadémia, ktorá navrhla cenu tomu, kto predloží najlepšiu metódu na záchranu života detí. Cenu získal Rousseauov krajan Ballexserd.

Pre ministrov financií – Turgota, Bertina, Neckera a Calonna – bol problém záchranu detí stále aktuálny. A otvoreným ostal až do začiatku prvej svetovej vojny. Všetci hľadali prostriedky, ako zlikvidovať priveľkú úmrtnosť detí v prvých mesiacoch, dokonca v prvých hodinách života. Fyziokraticky orientovaný minister Bertin dal nový podnet pôrodníctvu rozšírením osvedy.¹⁰ Najprv bolo treba poučiť pôrodné asistentky, ktoré svojou nevedomosťou spôsobovali mnohé nešťastia pri pôrodoch. Bertin objednal u Josepha Raulina, kráľovho lekára, štúdiu určenú

pôrodným asistentkám z vidieka, ktorú dal preložiť do rozličných jazykov, akými sa hovorilo na území Francúzska. Mladý správca provincie Turgot, blízky fyziokratickej škole, otvoril v svojom pôsobisku v kraji Limousin prvú školu pre pôrodné asistentky.

Popri humánnych záujmoch týchto vysokých štátnych úradníkov jestvuje skutočný národohospodársky záujem o produkciu vo všeobecnosti. Bertin sa rovnako zaoberal živočíšnou výrobou ako produkciou ľudí, pričom živočíšnej výrobe venoval možno viac záujmu. Roku 1762 založil v Lyone veterinársku školu a roku 1766 slávnú veterinársku školu v Alforte. V rovnakom duchu podporoval poľnohospodárstvo a záhradníctvo a v záujme zlepšenia výroby neprestajne zakladal nové školy. Človek sa ťažko ubráni ironii, keď sa takto dostávajú na jednu rovinu pôrodná asistentka, veterinár a poľnohospodár, ktorí majú za úlohu život dávať alebo ho umožňovať. Pre národ to znamená viac bohatstva a blahobytu.

Faktom je, že dieťa, najmä koncom 18. storočia, nadobúda trhovú hodnotu. Badáme, že je potenciálnym ekonomickým bohatstvom. Vypočujme si Moheaua: „Ak jestvujú kniežatá, ktoré neobmáčkajú hlas prírody, ak pre márne počty zabudli, že ich poddaní sú ich blížni (...) mali by si aspoň všimnúť, že človek je posledným článkom a zároveň nástrojom každého druhu produkcie; a aj keď sa bude pokladať len za bytosť, ktorá má cenu, je to najuzáčajnejší poklad panovníka.“¹¹

Ceníme si realizmus slávneho demografa, ktorý pokračuje takto: „Človek je princípom všetkého bohatstva (...) surovinou na spracovanie všetkých ostatných surovín, ktorá, keď sa s nimi zlúči, dáva im hodnotu a spätne ju od nich dostáva.“¹² Výsledkom ľudskej práce je teda súbor existenčných prostriedkov a pôžitkov.

Tým, že Moheau používa v súvislosti s človekom termíny ako cena a surovina, používa kapitalistický argument kvantity. Kým v starom kresťanskom chápaní človeka to bola kvalita duše, ktorá stála nad všetkým, na konci 18. storočia sa stáva hodnotou predovšetkým kvantita ľudí, pretože kvantita je zdrojom všetkého pôžitku. V záujme ešte väčšej jasnosti sa Moheau odvoláva na Anglicko, kde „prepočítali hodnotu každého človeka podľa jeho zamestnania: jeden námorník má cenu ako niekoľko roľníkov a jeden umelec má cenu ako niekoľko námorníkov. Nebudeme sa tu zaoberať posudzovaním toho (...) či povolanie, ktoré prináša najviac peňazí, je

pre štát skutočne najužitečnejšie, no vidíme, že pri tomto spôsobe hodnotenia je človek podľa použitia jeho síl alebo zručností princípom národného bohatstva.“¹³

Človek sa stal pre štát vzácnym tovarom nielen preto, že produkuje bohatstvo, ale aj preto, že je zárukou jeho vojenskej sily. V dôsledku toho sa odteraz každá strata na živote pokladá za stratu pre štát. Alphonse Didelot roku 1770 zhrnul novú ideológiu týmito slovami: „Štát je mocný, len ak je zaľudnený (...) keď má čo najviac rúk, ktoré preň vyrábajú a ktoré ho bránia.“¹⁴

Je pravda, že už sto rokov predtým sa u Jeana-Baptista Colberta silne prejavovala táto merkantilistická intuícia a že v tomto zmysle začal svoju hospodársku politiku.¹⁵ Nielenže rozvinul ideológiu práce, ale zavrel chudobných do útulkov, aby ich ľahšie donútil pracovať (radikálny, ale málo účinný spôsob na zníženie nezamestnanosti a na získanie lacnej pracovnej sily), ale zároveň všetkými možnými spôsobmi bojoval proti priveľkému počtu „neproduktívnych“ ľudí. Neprestajne sa sťažoval na kňazov a mníšky, lebo „nielenže sa nepodielajú na práci v prospech verejného blaha, ale dokonca verejnosť oberajú o všetky deti, ktoré by mohli splodiť a ktoré by plnili potrebné a užitočné funkcie“¹⁶. Prijal rozličné populačné opatrenia a podporoval rodiny, ktoré nedávali deti do kláštorov. Oslobodil od dane otcov rodín, ktorým sa podarilo vychovať desať detí, a poskytol daňové úľavy mladým mužom, ktorí sa oženili najneskôr do veku dvadsiatich rokov. A napokon zakázal Francúzom sťahovať sa do cudziny. Colbert teda pamätal na všetko okrem toho, aby uľahčil prežitie novorodencov, no a daňové opatrenia ako obyčajne nestačili na vyriešenie problému pôrodnosti.¹⁷

Bude treba počkať až do polovice 18. storočia, keď po období úpadku znova uzrie svetlo sveta ideológia produkcie, tentoraz z pera fyziokratov.

V tejto novej kvantitatívnej optike majú všetky ľudské ruky hodnotu, dokonca aj tie, na ktoré sa kedysi hľadelo s istým opovrnutím. Bedári, žobráci, prostitútky a, samozrejme, opustené deti sa stali zaujímaví ako potenciálne výrobné sily. Mohli ich napríklad poslať zaľudniť francúzske kolónie, veľké zásobárne bohatstva, ktoré len čakali na mocné ruky, aby mohli priniesť tie najlepšie plody.

Colbert sa už v 17. storočí pokúsil zaľudniť Kanadu, každý rok tam násilím posielal „mladé mocné dievčatá spolu s plemenný-

mi zvieratami¹⁸. To však nestačilo na primerané zaľudnenie kolónií.

Roku 1756 tento problém metodicky preskúmal slávny „filantrop“ Claude Piarron de Chamouset. Lepšie ako Colbert vytyčil, že najúčinnšie opatrenia sa týkali prežitia detí, vrátane tých, ktoré tradične nechávali napospas smrti.

V *Politickom spise o deťoch*¹⁹ Chamouset hneď v prvej vete vyjadruje hlavnú myšlienku svojich úvah: „Je zbytočné dokazovať, aké dôležité je pre štát zachovanie detí.“ Lenže deti umierajú ako muchy, konštatuje Chamouset, bez toho, aby štátu priniesli nejaký úžitok. A čo je horšie, stoja národ peniaze, pretože ich treba vydržiavať, až kým neumrú. Hľa, ako prísne realisticky, ak nie priam cynicky tento filantrop predostiera hospodársky problém: „Je smutné, keď vidíme, že obrovské náklady, ktoré musia útulky vynakladať na odložené (opustené) deti, prinášajú štátu taký malý úžitok (...) Väčšina ich umiera prv, ako by sa z nich dal vyťažiť nejaký zisk (...) Ani len desatina z nich sa nedožíva dvadsiatich rokov (...) A čo sa stane s tou desatinou, ktorá bola taká nákladná, ak výdavky vynaložené na tých, ktorí umreli, rozdelíme na tých, čo prežili? Len nepatrný počet sa z nich vyučí nejakému remeslu; z ostatných, keď opustia útulok, sa stanú žobráci a tuláci alebo ich so žobračenkou presunú do Bicêtre.“²⁰

Celý Chamousetov plán spočíval v tom, aby sa táto strata pre štát premenila na zisk, aby sa z tejto mŕtvvej ťarchy (ťarchy mŕtvych) stala rentabilná výrobná sila pre spoločnosť. Do úvahy prichádzalo viacero možností. Prvou bolo vyvážať tieto deti, vykŕmené kravským mliekom, už od veku piatich alebo šiestich rokov do Louisiany. Primerane ich sile a veku by ich používali pri dorábaní rozličných plodín, ktoré by prinášali „obrovský zisk“²¹ a poskytovali by prostriedky na ich výchovu.

Od veku desiatich rokov, až kým vstúpia do manželstva, by sa po nedeliach a cez sviatky venovali vojenskému výcviku, pričom by bol, samozrejme, vyhradený čas aj na výučbu náboženstva. Budú tak vychovaní podľa „citov zodpovedajúcich svätej politike“²². Potom, keď vo veku dvadsať až dvadsaťpäť rokov uzavrú manželstvo, dajú im toľko pôdy, koľko jej budú schopní obrábať.

V závere Chamouset vyratúva zisky, ktoré takmer nabádajú k tomu, aby rodičia opúšťali svoje deti.

Len v Paríži rodičia ročne opúšťajú približne 4 300 detí. Ak

ich na ostatnom území Francúzska opustia dva razy toľko, bude každoročne k dispozícii bezmála 12 000 nájdených detí. Ak budú podľa Chamousetovho návrhu kŕmiť tieto deti kravským mliekom (ako jeden z prvých presadzoval umelú výživu), prisa-há, že ich každý rok ostane najmenej 9 000 na vývoz. Po tridsiatich rokoch takého systému by sa naše kolónie obohatili o 200 000 osadníkov. A za necelé storočie by sa tak zaľudnila krajina, ktorá by bola väčšia a úrodnejšia ako Francúzsko a ktorá by podstatnou mierou prispela k obohateniu Francúzska.

Záchrana najdúchov však mohla slúžiť i na iné účely ako na zaľudnenie kolónií. Francúzsko malo aj iné potreby a Chamouset navrhoval rozličné použitie tejto pracovnej sily, ktorú poskytovali nebesá.

Je známe, že od vlády Ľudovíta XIV. až po Napoleona²³ Francúzsko v dôsledku početných vojen pociťovalo potrebu výrazného zvýšenia obyvateľstva, aby mohlo čeliť európskym koalíciám. Vojenské potreby krajiny však narážali na ekonomické nevyhnutnosti. Koľko mladých ľudí išlo na vojnu, o toľko menej ich pracovalo v poľnohospodárstve. Fyziokrati žiadali, aby roľníci boli oslobodení od vojenskej služby; ich požiadavke sa však nedalo vyhovieť, pretože tie isté sedliacke ruky, ktoré v čase mieru držali kosu, v čase vojny zvierali pušku.

A zasa raz dobrotivý Chamouset navrhol riešenie, ako použiť nájdené deti. Tu je jeho úvaha: „Deti, ktoré namiesto matky poznajú len vlasť (...) musia vlasti patriť a vlasť ich musí použiť tak, aby z nich mala čo najväčší ošob: bez rodičov, s jedinou oporou, ktorú im poskytuje múdra vláda, nie sú k ničomu pripútani a nemajú čo stratiť. Môže vôbec smrť vzbudzovať strach v týchto ľuďoch, ktorých, ako sa zdá, nič nepúta k životu a ktorých by sme mohli zavčas navyknuť na nebezpečenstvo, keby sme sa z nich rozhodli vychovať vojakov?“²⁴

Keďže výchovou sa dá u ľudí dosiahnuť všetko, dodáva Chamouset, nemôže byť ťažké „naučiť hľadieť ľahostajne do tváre smrti a nebezpečenstvom mužov, ktorí budú vychovávaní v tomto duchu a ktorých od toho nebude odrádzať vzájomná neha alebo príbuzenské väzby“²⁵.

Konkrétne Chamouset navrhuje, aby štát vyvinul úsilie na záchranu opustených malých detí a v záujme prežitia týchto budúcich mužov rozvíjal hygienu a umelú výživu. Každá dedina, ktorá by chcela byť oslobodená od vojenskej povinnosti, by sa ujala ôsmich takých detí a starala by sa o ne od chvíle, ako sa od-

stavajú, až po ich nástup k vojsku. Všetci otcovia a matky by sa o ne dobre starali, pretože ich prežitie by znamenalo oslobodenie ich vlastnej rodiny. A aby títo mladí príslušníci armády vynahradili výdavky, ktoré štát vynaložil na ich výchovu, boli by povinní slúžiť do veku dvadsiatich piatich alebo tridsiatich rokov. Za roky výkonu ich služby by štát navyše ušetril žold námorníka alebo vojaka, ktorý presahuje ročné výdavky na jedno dieťa.

Takéto neľudské výpočty viedli Chamousseta k záujmu o prežitie opustených detí. V jeho záujme²⁶ niet ani stopy po humanizme či kresťanskom milosrdenstve. A pritom bol pán de Chamousset vo svojej dobe považovaný za veľkého filantropa. No jeho argumentácia aj napriek tomu, že postráda sociálnu spravodlivosť, svedčí o tom, že postavenie dieťaťa sa zmenilo: dieťa sa stalo možnou trhovou hodnotou. Paralelne s tým, ako koncom storočia rástla predvídavosť ľudí, už ani dieťa nevnímali ako bremeno, ktoré im bolo krátkodobou na ťarchu, ale ako výrobnú silu, ktorú stelesňovalo na dlhé obdobie. Dieťa sa stáva pre štát výhodnou investíciou, ktorú by bolo hlúpe a „nepredvídave“ zanedbávať. Tento nový pohľad na človeka ako na pracovnú silu, zisk a bohatstvo je výrazom rodiaceho sa kapitalizmu. Keď Chamousset (väčšmi ako Colbert, ktorý vidí výhradne štátny záujem) hovorí o „zisku štátu“²⁷, hovorí v mene vládnucich vrstiev a ich záujmov.

Aj keď je Chamoussetova cynická koncepcia skôr výnimočná v tom zmysle, že ostatní budú to isté hovoriť zaobalenejšie, faktom ostáva, že jeho výroky nikoho nepohoršovali a záujem o populačné otázky bol neprestajnou inšpiráciou pre väčšinu filantropických a humanistických prejavov. Roku 1804 lekár Verdier-Heurtin prebral Juvenalisov výrok, ktorý sa vzápätí stal okrídleným: „Nič si od vlasti nezaslúžite za to, že ste jej dali občana, ak sa vašim pričinením nestane pre republiku užitočný v čase mieru aj vojny a ak nebude schopný zveľadiť vašu zem.“²⁸ No do uhladeného Juvenalisovho tónu sa sem-tam mieša poplašné volanie. Roku 1870, v predvečer francúzsko-pruskej vojny, André-Théodor Brochard s pohľadom upretým na Prusko a vedomý si znižujúcej sa pôrodnosti, úpenlivo prosí francúzske matky, aby si plnili svoju povinnosť, t. j. aby sa starali o prežitie svojich detí.

Od konca 18. storočia štát i súkromné osoby vyvíjali iniciatívu a pomáhali matkám, ktoré boli v núdzi. Mestá, ako napríklad

Rouen, vyplácali odmenu dojčiacim matkám a takmer vo všetkých veľkých mestách, ako napríklad v Paríži, Lyone alebo Bordeaux, vznikajú spoločnosti na ochranu matiek, poskytujúce pomoc chudobným matkám, ktoré chcú dojčiť svoje deti. Úmrtnosť týchto detí bola celkovo nižšia ako úmrtnosť detí, ktoré živili platené dojky. Tieto jednorazové iniciatívy však boli veľmi obmedzené a len nepatrnou mierou prispievali k znižovaniu detskej úmrtnosti v celonárodnom meradle.

V tom období projekty národohospodárov a filantropov v súvislosti s populačným problémom oslovovali v prvom rade „zodpovedných“ mužov. No aj keď bolo užitočné presviedčať ich o tom, že je správne, aby ich deti prežili, väčšmi než na nich bolo treba zapôsobiť na ich manželky. Len ony totiž mohli zvýšenou starostlivosťou zachrániť deti pred smrťou, ktorá im tak často hrozila u dojky. A naozaj, zdôrazňovanie výhradne ekonomickej a politickej nevyhnutnosti nikdy nestačilo na zmenu správania a zvykov. Poplašné volanie jedných a zariekanie druhých boli priveľmi vzdialené ženským starostiam, než aby ženy primalo k požadovanej obeti – pretože pre mnohé to bola naozaj obeť.

Tým, že sa od žien požadovalo, aby sa nanovo ujali úloh, ktoré sa dvesto rokov zanedbávali, očakávalo sa od nich, že podriaďia vlastný záujem prospechu svojich detí. Ženy by nikdy neboli vyhovelí tento ekonomickej a sociálnej požiadavke, keby ju nebol vyvážil a umocnil ďalší argument, povznášajúci a sľubujúci naplnenie, ktorý sa týkal mužov aj ich manželiek. Tento argument nehovoril o úlohách, povinnosti a obeti, ale o rovnosti, láske a šťastí.

Nová filozofia

Osvietenská filozofia propagovala dve veľké, navzájom sa dopĺňajúce myšlienky, ktoré väčšou či menšou mierou pomohli k rozvoju lásky a jej výrazu: myšlienku rovnosti a osobného šťastia.

Rovnosť

Pokiaľ ide o rovnosť, zdá sa, že filozofia druhej polovice storočia ďaleko predbehla každodennú prax. Pravdou je aj to, že

väčšmi brojila za rovnosť medzi mužmi (rovnosť stavov), než za rovnosť medzi ľuďmi: mužmi, ženami a deťmi.

Faktom však ostáva, že spoločnosť z konca storočia naplňala duch rovnosti a slobody. A hoci sa len málo ľudí zaujímal o politickú rovnosť medzi mužmi a ženami, postavenie otca, matky a dieťaťa sa viditeľne menilo smerom k väčšej homogénosti. Tieto prvé rany, ktoré utrážila otcovská autorita, boli na ošoh nielen dieťaťu, ale aj matke, ktorá sa tak mohla lepšie presadiť a získať istú samostatnosť.

Obraz otca a jeho moci sa menil: Otcovská autorita sa stala akousi dočasnou podporou, kompenzujúcou prirodzenú slabosť dieťaťa. Dva texty nám dávajú predstavu o miere premeny myslenia. Prvým je heslo z *Encyklopédie*, venované rodičovskej moci, a druhým úryvok z Rousseauovej *Spoločenskej zmluvy*.

Heslo z *Encyklopédie* je obzvlášť zaujímavé, pretože je výťažkom starej a novej ideológie. Rozvíja jednak starú teóriu o prirodzenom a božskom pôvode rodičovskej moci, a zároveň aj novú myšlienku o jej ohraničení. Na jednej strane otec a matka majú rovnaké „právo byť nadradení svojim deťom a trestať ich“, na druhej strane sú však ich práva obmedzené potrebami dieťaťa. Moc, ktorá je väčšmi rodičovská než otcovská, je teraz založená na slabosti dieťaťa, ktoré „nie je schopné postarať sa o svoju sebazáchovu“. Autoritu rodičov teraz väčšmi opodstatňuje dobro dieťaťa než nejaké abstraktné a absolútne právo. V *Encyklopédii*, ktorá vzala do úvahy novú aspiráciu, sa hovorí aj to, že záchrana detí je dôležitejšia ako výchova poslušných poddaných. Moc rodičov sa teraz odvodzuje skôr z potrieb dieťaťa než z rozhodnutia Boha či panovníka, a sú to potreby dieťaťa, ktoré jej vymedzujú primerané hranice. Vzhľadom na to, že detská podstata je svojou povahou premenlivá, *Encyklopédia* rozlišuje rôzne stupne autority otca a matky, ktoré sa majú vyvíjať spolu s dieťaťom.

Ľudské mláďa nie je v útľom veku („prvý vek“) schopné úsudku. Preto na zabezpečenie svojej ochrany a obrany potrebuje celú autoritu otca a matky. V puberte („druhý vek“) už začína rozmýšľať, no jeho myseľ je ešte taká prelietavá, že ju treba usmerňovať: „Moc otcov a matiek je plná moc oprávňujúca k správaníu domácich záležitostí“, teda plná moc, ktorá sa čiastočne podobá na moc, akú Aristoteles priznával mužovi nad manželkou.

Keď dieťa dospeje („tretí vek“), autorita rodičov sa mimo-

riadne zúži, podľa niektorých úplne zanikne. Posúďte podľa hesla z *Encyklopédie*: „V treťom veku (...) deti (...) musia stále pamätať na to, že otcovi a matke vďačia za narodenie a výchovu, a preto na nich musia celý život pozeráť ako na svojich dobrodincov a všetkými prejavmi vážnosti, priateľstva a úcty, akých sú schopní, im musia prejavovať svoju vďaku. Moc, ktorú si otcovia a matky ešte udržiavajú nad deťmi v treťom veku, je založená práve na úcte a láske, ktorými sú deti povinné otcovi a matke.“

Dnes si možno pomyslíme, že tá posledná forma autority nie je skutočnou autoritou. Láska a úcta voči rodičom nesúvisia s mravnou povinnosťou, ale s prirodzenosťou. Tieto také prirodzené a spontánne city teda nemôžu byť predmetom príkazov. Autori *Encyklopédie* však podľa všetkého mali iný názor, a tak v hesle, ktoré venovali *Láske*, sa dočítame, že láska rodičov je spontánna, pretože je ekvivalentom sebalásky, kým láska detí je oveľa nepredvídateľnejšia. Pesimisticky prebrali Vauvenarguov výrok: „Keď človek nepochádza z majetného domu, len zriedka býva dobrým synom.“ Encyklopedisti, blízki našim súčasným hodnotám, súdili, že rodičia majú právo požadovať od svojich detí lásku a rešpekt. A práve preto rodičom pripisovali najvyššiu mravnú autoritu, ktorú môže zrušiť len smrť.

Ich výroky, ktoré sa dnes zdajú také samozrejme, by ani nestáli za zmienku, keby im nebol protirečil jeden z nich, filozof Rousseau.

V *Spoločenskej zmluve* Rousseau vyložil úplne novú teóriu rodiny: „Zo všetkých spoločností najstaršia a jedine prirodzená je rodina. A i v nej sú deti späté s otcom len tak dlho, kým ho potrebujú, aby sa udržali pri živote. Len čo táto potreba zanikne, prirodzené puto sa uvoľní. Deti oslobodené od poslušnosti, ktorou boli povinné otcovi, aj otec oslobodený od starostlivosti, ktorou bol povinný deťom, sa vracajú k svojej individuálnej nezávislosti. Ak aj potom ostávajú spojení, nie je to už prirodzené, ale dobrovoľné, a rodina sa udržiava len dohodou.“²⁹

Je zvláštne, že z tohto úryvku zo *Spoločenskej zmluvy*, ktorý hovorí len o rodine, na počudovanie väčšmi utkvel vo vedomí politický rozmer než pôvodný význam a jeho implikácie. A pritom je nielen veľmi originálny na svoju dobu, ale spochybňuje aj naše dnešné hodnoty.

Predovšetkým Rousseau tvrdí, že rodina je „jediná“ prirodzená spoločnosť, a tým odmieta akékoľvek uznanie politickej

autority kráľa nad poddanými podľa vzoru otcovej autority nad deťmi.³⁰

Čo sa týka jeho názorov na rodinu ako takú, je Rousseau v rovnakom rozpore so svojimi predchodcami, pretože tvrdí, že rodina je len dočasné spoločenstvo. „Prirodzené“ puto medzi rodičmi³¹ a deťmi totiž trvá len do tej miery, do akej ho deti „potrebujú“ na svoje prežitie. Starostlivosť a pomoc rodičov si vyžaduje len ich prirodzená slabosť. A úlohou rodičov je primeraná odozva. Mimochodom, Rousseau ani v tomto texte, ani v *Emilovi* nehovorí o starostlivosti o deti pojmami inštinktu, ale výlučne pojmami morálky. Aj tu spoločnosť umlčala, ba až zadusila hlas prírody. Jediné že by príroda toho veľa neriadila...

Keď si Rousseau predstavuje hypotetický prírodný stav, opisuje vzťahy medzi členmi prirodzenej rodiny takto: „*Samce a samičky sa spájali náhodne, na stretnutie, podľa príležitosti a túžby (...)* a rovnako ľahko sa opúšťali. Matka dojčila deti najprv pre svoju vlastnú potrebu, potom si ich zvykla milovať a živila ich pre ne samotné.“³² Všimnime si, že v tomto kvázi živočíšnom stave žena-samica živí najprv svoje mláďa, len aby ukojila vlastnú potrebu, t. j. aby si ulavila od bolesti, ktorú jej spôsobuje nával mlieka. Dáva dieťaťu prsník najprv z potreby, a nie z lásky, takže potreba je prvou príčinou materstva. Tí, ktorí písali o materskej láske a spontánnej oddanosti matky, sa o tejto stránke veci veľmi nezmiňovali. Zabudlo sa, že dojčenie bolo predovšetkým skôr výsledkom matkinho sebeckva ako jej altruizmu.³³

Biologická matka opakovane pociťuje potrebu zbaviť sa mlieka, a teda dať ho vypiť dieťaťu. Opakovanie tohto aktu podľa Rousseaua vytvára návyk pravidelného styku s dieťaťom. A z tohto zvyku sa rodí materská neha. Na jej základe sa matka aj v období, keď sú potreby dieťaťa z jej strany ukojené, správa veľkodušne. No ak láska nie je prvá a ak jej vznik závisí od matkinej potreby, čo sa stane, keď budeme môcť umelo umlčať túto potrebu? Čo sa stane s materskou láskou, ak zastavíme produkciu mlieka?

A čo otec? V Rousseauovej hypotéze jednoducho neexistuje. Je tu len samec, ktorý nevedomky oplodní samicu. Aj keby o tom náhodou vedel, nepripadla by mu za to nijaká zvláštna funkcia. Pojem otcovstva nemá v prírode miesto. No v našom spoločenskom zriadení – možno jedinom svojho druhu – si muž prisúdil otcovské funkcie: autoritu, ktorá ide ruka v ruke

s ochranou dieťaťa. Rousseau túto autoritu ohraničuje potrebami dieťaťa. Otcova moc nie je ani skutočne prirodzená, ani božská, je ustanovená, ako hovorí Grotius, len v prospech toho, kto jej podlieha. Pre práva a pôžitky vládnucej osoby tu niet miesta. Ich pôsobenie riadi jedine povinnosť.

Dieťaťu možno slobodu odcudziť len dočasne, aby sa čo najmenej narušovala jeho „prirodzenosť“. Preto Rousseau hovorí, že „*len čo táto potreba pominie, prirodzené puto sa rozviaže*“. Tvrdil to už aj v *Druhej rozprave*, keď hovoril o putách medzi matkou a deťmi: „*Keď mali silu hľadať si potravu sami, čoskoro matku opúšťali. A pretože takmer nemali možnosť sa nájsť, len čo sa stratili z dohľadu, čoskoro sa medzi sebou nepoznali.*“³⁴ Aj tu sa puto s matkou definitívne rozviaže, len čo pominie potreba.

Tieto výroky majú podstatný význam. Ukazujú, že Rousseau zachádza oveľa ďalej ako *Encyklopédia*, ktorej autori si nikdy nepredstavovali, že by sa putá medzi rodičmi a deťmi mohli pretrhnúť. V *Spoločenskej zmluve* sa vzťahy s rodičmi zmenia, len čo sa dieťa vie o seba postarať, a môžu dokonca úplne zaniknúť, ako je to v hypotéze z *Druhej rozpravy*.

Keď už dieťa rodičov nepotrebuje, nie je povinné ich ani poslúchať, ba nemá už voči nim nijakú povinnosť. A naopak, rodičia nemajú právo deťom rozkazovať ani povinnosť sa o ne starať. Rodičia a deti sa stávajú rovní, nezávislí a slobodní sami osebe aj voči sebe navzájom. Ak sa matka alebo otec usilujú udržať svoju autoritu, táto autorita sa stáva „umelou“ a je prekážkou pre základnú nezávislosť ich dieťaťa. Otec prekračujúci svoje práva sa stáva tyranom a despotom.

Rousseauovská myšlienka pretrhnutia prirodzených vzťahov medzi rodičmi a deťmi má vážne následky. Ak sa totiž dieťa môže v určitom veku rozhodnúť, že navždy opustí rodičov, alebo ak môžu rodičia pretrhnúť všetky putá so svojím potomstvom, potom je celá naša dnešná koncepcia rodiny falošná a zavádzajúca. Znamená to, že po dosiahnutí istého telesného a rozumového štádia putá a city spájajúce rodičov a deti nie sú potrebné ani povinné, ale že sú krehké a môžu sa pretrhnúť. S výnimkou prípadu, že by láska nebola vôbec existovala za celý čas, ako dieťa vyrastalo. No ak sa môže stať, že láska neexistuje alebo prestane existovať, neznamená to, že je svojou podstatou náhodná, možná, ale nie istá?

To všetko pripomína „živočíšnu spoločnosť“. Hoci prírodný stav, ktorý opísal Rousseau, je len pracovnou hypotézou, vzťah živočíšnej samičky k svojmu mláďaťu je skutočnosťou. Nuž a tento živočíšny vzťah, o ktorom tak radi hovoríme a ktorý dokonca ženám zavše dávame za vzor, sa v rozhodujúcej chvíli vždy rozplynie. Keď je mláďa odstavené a prsníky samičky sa vyprázdnia, mláďa odíde a navždy opustí tú, ktorá mu dávala mlieko. Proti tomu nikomu nezíde na um protestovať, pretože taký je v živočíšnej ríši autentický hlas prírody.

Je teda dosť nešikovné predkladať zvieru a prírodu ako modely ľudského správania, alebo hovoriť o „zločine proti prírode“, ak dieťa opustí rodiča, alebo rodič dieťa. Boli vari rodičia, ktorí v 17. a 18. storočí opustili svoje deti, zvrhli a amorálni? Nebolo ich hlavnou vinou len to, že opustili deti predčasne?

Rousseau však človeka nestotožňuje so zvieratom, a ak sa niektoré putá môžu rozviazať, nie sú to jediné putá, čo existujú. Ľudské mláďa si môže vytvoriť k rodičom iné vzťahy, vzťahy iného charakteru. Nebudú to už prirodzené³⁵, ale dobrovoľné vzťahy, t. j. vzťahy, ktoré si vedome a slobodne zvolí. Náhodné a už nie nevyhnutné. V optike *Spoločenskej zmluvy* si Rousseau predstavuje, že keď sa naplní čas, každý člen rodiny sa rozhodne, či bude, alebo nebude mať vzťahy s ostatnými. Táto slobodná voľba je akousi tichou zmluvou, dohodou, ktorú uzatvárajú medzi sebou členovia budúcej novej rodiny. V *Druhej rozprave* Rousseau uzatvára: „Každá rodina sa stala malým, ale pevne spojeným spoločenstvom, lebo jej jedinými putami boli vzájomná náklonnosť a voľnosť.“³⁶ Od toho okamihu už rodina nie je prirodzeným spoločenstvom, ale dobrovoľným združením, ktoré sa nelíši od politického zoskupenia založeného na konvenciách.

Toto druhé štádium rodiny, ako si ho predstavoval Rousseau, nás neprestáva udivovať. Ako si konkrétne predstaviť pretrhnutie prvotných prirodzených pút a dobrovoľné a racionálne utvorenie iných? Ako zmietať staré návyky, lásku a nenávisť, ktoré sa utvárali v priebehu prvých rokov? Neponúka nám tu Rousseau ideálne riešenie, takmer mýtus? Človek 20. storočia, vybavený podvedomím a celým radom zákazov, nemôže putá s rodičmi pretrhnúť a následne znova vybudovať na iných základoch, pretože prvé obdobie priveľmi výrazne poznačilo to druhé. Nie je možná ani analógia medzi druhým rousseauovským štádiom a prechodom od dospievania k dospelosti (pre ktorý je charak-

teristické odvrhnutie rodičov). V našom súčasnom ponímaní totiž dieťa nemá skutočne slobodnú voľbu, pretože Nad-ja a pocity viny, ktoré so sebou vlečie, sú priveľmi silné. U Rousseaua je to však inak: Sloboda odmietnuť dáva novovybudovanému vzťahu celú jeho hodnotu. Toto ideálne stretnutie ľudských bytostí rovnakej kvality, ktoré zabudli na svoje minulé spory a uchovali si len dnešné pocity priateľstva, symbolizuje na rovne lásky dokonalé politické spoločenstvo. Vďaka rodinnej zmluve človek neznáša trpne svoju rodinu, ale si ju vyberá. Platí to rovnako o členovi rodinného spoločenstva, ako aj o občanovi politického spoločenstva: Obaja môžu slobodne uzavrieť dohodu, ale aj slobodne odísť.

Rozbor *Spoločenskej zmluvy* vrhá nové svetlo nielen na postavenie otca, ale aj na postavenie dieťaťa. Tým, že Rousseau hneď v prvej vete vyhlásil, že „človek sa narodil ako slobodný“, postuloval slobodu ako nezničiteľnú danosť ľudskej prirodzenosti: otec a syn sú svojou podstatou identickí. Dieťa je teda potenciálne slobodná bytosť a skutočnou úlohou otca je aktualizovať túto ešte driemajúcu slobodu. Vychovať dieťa znamená urobiť z dočasne slabej a odcudzenej bytosti samostatnú osobu rovnocennú rodičom: syna rovnocenného otcovi, dcéru rovnocennú matke.

Rousseauova logika a reformy sa, žiaľ, zastavujú na hraniciach pohľavia. Žena je preňho naďalej definovaná prostredníctvom vzťahu k mužovi. V ďalšom výklade uvidíme, že Žofia je vychovávaná tak, aby uspokojila Emilove túžby a potreby svojich detí. No ak Rousseauova predstava ženy uzavretej v úlohe manželky a matky prevládala v dlhom období dejín, ozývali sa aj iné hlasy, ktorých význam nemožno ignorovať.

Tak Montesquieu viac ráz odsúdil nerovnosť medzi mužom a ženou. Príroda podľa neho nepodrobuje ženy mužom. A preto „vláda nad ženami je ozajstné tyranstvo“³⁷. Ženy sa tejto nadvláde podriadili, dodáva Montesquieu, len preto, že sú miernejšie ako muži, a teda ľudskejšie a rozumnejšie. Túto nespravodlivosť možno a aj treba zmeniť. Pretože ak sú ženy skutočne podrobené mužom, nie je to vinou ich prirodzenosti, ale vinou výchovy, ktorej sa im dostáva, či skôr výchovy, ktorú im odmietajú dať.

Liberalný sudca Montesquieu už takmer dvadsať rokov pred vydaním *Emila* kritizoval výchovné postuláty filozofa, ktorý takou významnou mierou inšpiroval myslenie revolucionárov z roku 1789. Podľa Montesquieua každá výchova podobná tej, akú

dostáva Žofia, len konzervuje tradičné predsudky voči ženám. V polovici storočia kritizoval podmienky, v akých sú nútené žiť ženy: Naše dievčatá „majú rozum, ktorý sa neodvažuje myslieť, srdce, ktoré nemá odvahu cítiť, oči, ktoré sa boja vidieť, uši, ktoré nesmú počúvať; predstavujú ich v spoločnosti, pričom vyjde najavo ich hlúposť; všetky sú odsúdené na nekonečné táraniny a mravné ponaučenia.“³⁸

Holbach, ktorý bol bližšie Montesquieuovi ako Rousseauovi, ako prvý v *Le Système social (Spoločenskom systéme)* dal do súvislosti podradné postavenie, v ktorom je nútená žiť žena, s výchovou, akej sa jej dostáva. Prancieruje „ženu-hračku“, ktorú si muži vyrobili pre svoje potešenie a pre svoju moc: „Predkladajú sa im len fádne a hlúpe veci, smú sa zaoberať len hračkami, módou a ozdobami.“ Žena je mužovým stvorením v dvojakom slova zmysle: stvoril ju muž a je pre muža stvorená. V tom období muž ešte ženu nevnímal ako matku oddanú deťom. Ešte chvíľu trpezlivosti, a príde to...

Voltaire predstavuje strednú pozíciu, v ktorej sa snúbi Rousseauova ideológia s Montesquieuovou a Holbachovou. Nazdáva sa, že zdravá výchova by ženy viedla k tomu, aby sa z nich stali lepšie matky a manželky. Čím bude žena rozvinutejšia po duchovnej stránke, tým príťažlivejšie budú pre ňu domáce povinnosti. No ako Molièrov dedič a Rousseauov spriaznenec vyšiel s farbou von, keď hovorí: „Je pravda, že žena, ktorá by upustila od povinností svojho stavu a venovala sa vede, by bola hodná odsúdenia.“³⁹

Ešte sme ďaleko od Condorceta, najfeministickejšieho filozofa svojho storočia, jediného, ktorý sa usiloval dokázať prirodzenú a politickú rovnosť medzi mužom a ženou. Odsudzoval „donucovacie zákony, ktoré muži vytvorili proti ženám“⁴⁰ a bojoval za občianske práva žien (hlasovacie právo, ale aj právo na to, aby ženy mohli byť zvolené do verejných funkcií) pod podmienkou, že ženy budú dostávať podobnú výchovu ako muži. Ženský duch sa podľa Condorceta neobmedzuje len na materstvo. Žena môže dosiahnuť akékoľvek postavenie, pretože v prístupe k poznaniu a k moci jej bráni jedine nespravodlivosť, a nie jej prirodzenosť.

Condorcet uzatvára svoj list ironickou poznámkou na adresu žien, ktoré si nevedia utvoriť jasný úsudok o poslanstve, ktoré im adresujú muži: „Bojím sa,“ hovorí, „že sa s nimi pohnevám (...) hovorím o ich právaach na rovnosť, a nie o ich kráľovstve; možno ma upodopozrievať z toho, že im mám v skrytosti chuť ublížiť; a odkedy si

Rousseau vyslúžil ich hlasy vyblášením, že sú stvorené len na to, aby sa o nás starali a nás sužovali, nemôžem si robiť najmenšie nádeje na ich priazeň.“⁴¹

Condorcet tu prejavil mimoriadnu jasnozrivosť. Ženy, ktoré čítali, boli väčšinou stúpenkyne Rousseaua, a to dokonca aj tie, ktoré sa uchádzali o funkcie, ktoré ich idol odsudzoval. Ani pani Roland či Olympe de Gouges neboli, nech si už mysleli čokoľvek, Rousseauovými vnučkami. Revolúcia bola rousseauistickejšia ako ony a popravila ich za to, že sa uchádzali o moc a odmietali sa striktnie pridržiavať úlohy manželky a matky. V tomto smere je najvýrečnejšia správa o poprave pani Roland z novín *Feuille du Salut Public*⁴²: „Roland, žena — krasoduch s veľkými plánmi, filozofka s krátkodýchými spismi (...) bola v každom smere netvorom (...) Bola matkou, ale obetovala prírodu, lebo sa nad ňu chcela povzniesť; z túžby po učení zabudla na cnosti svojho pohlavia a toto zabudnutie, ktoré je vždy nebezpečné, ju napokon priviedlo k smrti na popravisku.“

Faktom ostáva, že kým štatút ženy z 18. storočia sa ani len za Francúzskej revolúcie podstatne nezmenil, postavenie manželky-matky urobilo krok dopredu. Koncom storočia akoby sa správanie manžela voči manželke zmenilo v teórii aj praxi, a to nielen u zámožných tried, ale aj u skromnejšej strednej triedy. Tá premena mala dve hlavné príčiny. Na jednej strane tu bola nová vlna manželstiev z lásky, ktorá z manželky urobila milovanú družku. Na druhej strane si zodpovední muži želali, aby ich manželka zohrávala dôležitejšiu úlohu v rodine, predovšetkým pri deťoch. Ako sme videli, v *Encyklopédii* sa tvrdí, že o takzvanú rodičovskú moc sa otec v skutočnosti delí s matkou.⁴³ Bolo teda čoraz ťažšie klásť autoritu manžela nad manželkou na roveň absolútnej moci panovníka nad poddaným, a tým aj správať sa k manželke ako k dieťaťu, ako to bolo zaužívané predtým.

Aj keď 18. storočie nenastolilo skutočnú rovnosť medzi mužom a ženou, značne zblížilo manželku s manželom. Stalo sa tak nielen vďaka tomu, že dieťa nadobúdalo v spoločnosti čoraz väčšiu dôležitosť, ale najmä pre vyslovenú posadnutosť osvietenскеj filozofie hľadaním šťastia a následným vzrastom hodnoty lásky. Tieto dve nové hodnoty podporili smerovanie k homogenizácii manželov, a dokonca aj rodičov a detí. V tomto zmysle je hľadanie rodinného šťastia významným krokom v smerovaní k rovnosti.

Šťastie

Voltaire v liste prezidentovi de Bernièrovi píše: „*Jediná veľká vec, ku ktorej sa musíme v živote dopracovať, je nažívať v šťastí.*“⁴⁴ Teraz už ani tak nezáleží na tom, aby sa duša pripravila na posmrtný život, ako na tom, aby si človek čo najpríjemnejšie usporiadal život na zemi. Filozofovať už neznamená naučiť sa umrieť, ale naučiť sa žiť tu a teraz. Celé 18. storočie sa neustále vracalo k tejto téme, z ktorej sa, podľa slov Roberta Mauziho, „*stala posadnutosť*“⁴⁵. Keďže osvietení filozofi vychádzali z postulu, že človek je stvorený na to, aby bol šťastný, neostávalo im iné, ako nájsť podmienky pre šťastie.

Encyklopédia v hesle *Šťastie* jasne tlmočí novú ideológiu a usiluje sa dokázať, že aj náboženstvo prináša človeku skutočné šťastie. Večná spása už nezávisí tak ako kedysi od pozemských skúšok; tvrdí, že „*príroda nám dala všetkým zákon o našom vlastnom šťastí*“. Boh priviedol človeka na svet len preto, aby mu v očakávaní večnej blaženosti ponúkol šťastie zlučiteľné s jeho padlou prirodzenosťou. Mauzi, odvolávajúci sa na slová opáta de Gourcyho⁴⁶, dospel k záveru, že vzniklo nové kresťanstvo rozriedené hedonizmom.⁴⁷ Odteraz je medzi pozemským šťastím a večným šťastím dokonalá kontinuita. Bolesť a nešťastie už nie sú nevyhnutnými a bezprostrednými danosťami života.

18. storočie, v priebehu ktorého vyšlo viac ako päťdesiat publikácií o šťastí, bolo posadnuté týmto pojmom. Pretriasa sa vo všetkých krúžkoch a vo všetkých knihách⁴⁸ a Stanislaus Leszczyński potvrdzuje, že „*v spoločnosti sa diskutuje len na tému šťastia a nešťastia*“⁴⁹. Šťastie však nie je len mondénnou témou v salónoch. Hovorí sa o ňom aj medzi prostým a neotesaným ľudom. Keď dedinský farár nabádal svoje ovečky k cnosti a k práci a už vyčerpal tragickú tému s pekelným ohňom, ktorá nie vždy prinášala očakávané výsledky, bežne sa dovoľával zvodnejšej témy. Jednoducho vyhlásil, že na to, aby bol človek na tomto svete šťastný, musí konať svoju povinnosť⁵⁰.

Hoci sa v priebehu 18. storočia veľa diskutovalo o definícii šťastia a o podmienkach, za ktorých sa dá dosiahnuť, celkove panovala zhoda týkajúca sa teórie racionálneho šťastia. Rozumný človek môže dúfať v zdravé telo, pokojné svedomie a v postavenie, ktoré mu prináša uspokojenie. No ak je šťastie na tomto svete možné, musí si nájsť miesto predovšetkým v rodinnom

mikrospoločensťve. Preto aj túžba po šťastí významným spôsobom mení správanie v rodine. Vysvetľuje vývoj rodinného správania a čiastočne svedčí o zmene politickej ideológie.

Šťastie už nie je len vecou jednotlivca. Prv, ako ho človek bude prežívať so spoločnosťou, dúfa, že bude šťastne nažívať v dvojici. 18. storočiu patrí objav, že na to, aby vzťahy medzi manželmi a deťmi boli šťastné, musia byť založené na láske. Nie na láske, ktorá sa stotožňuje s vášnivou a rozmarnou túžbou, je premenlivá a plná bolesti a pôžitkov, ale na láske podobnej priateľstvu, ktorú dnes nazývame neha.

Príslušník strednej vrstvy, hovorí Mauzi, sa stáva „*šťastným občanom tohto sveta*“⁵¹, pretože uskutočňuje sen storočia, ktorým je nenásilné zosúladenie náklonnosti a cnosti. Príslušník strednej vrstvy miluje poriadok a harmóniu, a prežíva ich bezprostredným spôsobom. Nie je, pravda, stvorený, hovorí Mauzi, pre akékoľvek šťastie. Z lásky pozná len manželskú oddanosť, ktorú prenáša aj na svoje deti. To mu však stačí, a starostlivo ju zatvára do svojho príbytku, ďaleko od všetkého pokušenia a rozptýlenia.

V 18. storočí teda dochádza k premene správania, ku ktorej po prvý raz nedala popud aristokracia, ale novonastupujúca trieda. Táto premena sa od začiatku storočia odráža v nariadeniach cirkevnej morálky, ktoré svedčia o tom, že žena sa v každodennom živote rodiny postupne a čiastočne oslobodila spod manželovho poručníctva. Flandrin v súvislosti s tým poznamenáva, že podriadenosť manželovi, ktorú začiatkom 17. storočia Benedicti a Toledo ešte výslovne zdôrazňovali, sa už v 18. storočí v príručke Antoina Blancharda nespomína.

Mení sa tón ľudových prísloví a piesní, v ktorých sa dokonca obracajú naruby aj tradičné témy. Tak sa už napríklad neodporúča biť manželku. Obraz manželskej bitky už vôbec nie je v móde, aspoň nie u stredných vrstiev. Bitie sa naopak pokladá za prejav barbarstva. Teraz sa hovorí, že muž musí „*byť druhom svojej ženy a pánom svojho koňa*“.

Žena sa už nepriravnáva k hadovi z knihy *Genezis* či k prefíkanej a diabolskej bytosti, ktorú treba priviesť k rozumu. Stáva sa nežnou a rozumnou bytosťou, od ktorej sa očakáva, že bude chápaná a zhovievavá. Eva pomaličky prepúšťa miesto Márii. Zvedavá, ctižiadostivá a odvážna žena sa mení na skromné a rozumné stvorenie, ktorého ambície nepresahujú rámec rodinného kozubu.

Premenu mravov badať aj na úrovni slovníka. Zdá sa, že v 18. storočí sa pod priateľskou láskou rozumie neha a zároveň isté hľadanie rozkoše. Lepšie to pochopíme, ak vezmeme do úvahy nové chápanie manželstva.

Koncom 18. storočia manželstvo dohodnuté medzi dvoma rodinami čoraz väčšmi pohoršovalo, pretože nebralo do úvahy záľuby a náklonnosť jedincov. Manželstvo, ktoré nezohľadňuje ľudské city, hovorí Flandrin, je svojím spôsobom znásilnenie. Takýto vynútený zväzok, uzavretý zo sociálnych a ekonomických dôvodov, akoby nedbal na dve nové práva: právo na šťastie a na slobodu jednotlivca. Boj preciózok proti starému manželstvu ešte nebol vyhraný, to by sme prehánali! Ľuďom však začalo väčšmi záležať na tom, aby spojili záujmy so šťastím. Dokonca sa tváрили, že neprikladajú prívelkú dôležitosť materiálnym podmienkam manželstva. Dbajú na to, aby, podobne ako v Balzacovej *Sobášnej zmluve*, to hlavné prerokovali sprostredkujúci notári. Pani Evangélista predáva svoju dcéru za horibilnú sumu, pretože ženích Paul de Manerville je do nej zaľúbený. Všetky otázky týkajúce sa peňazí sa aspoň naoko vybavujú v súlade s citmi zúčastnených.

V tomto novom manželstve má možnosť slobodne si zvoliť životného partnera nielen mladý muž, ale aj mladá žena. Voltaire roku 1749 napísal hru *Nanine*, v ktorej bez obáv hlásal slobodu svojej hrdinky v tomto smere: „*Matka uvážila, že som schopná myslieť sama za seba a sama si vybrať manžela.*“⁵² A v predslove k *Figarovej svadbe* Beaumarchais odsudzuje starý tradičný sobáš, „*kde dospeli sobášili dvanásťročné deti, prirodzenosť, slušnosť a vkus podriaďovali tým najodpornejším konvenciám (...) a o šťastie sa nik nestaral.*“

Pokiaľ ide o ženy, toto nové právo na lásku otriaslo autoritárstvom, ktoré ich celý život udržovalo v podrobenosti. Tým, že im prisúdili toto prosté právo, uznali, že ich treba vychovávať tak, aby boli schopné lepšieho úsudku. Teraz treba mladému dievčaťu vštepiť schopnosť, aby „myslelo samo za seba“. Za tým účelom, hovoril Voltaire, ju treba vybrať z kláštora, kde podľa neho chovankyne doslova otupejú a odkiaľ by mladé dievča ušlo s kýmkoľvek: „*Opúšťate svoje väzenie, len aby vás zaslúbili neznámemu mužovi, ktorý chodí striehnúť k plotu: vidíte v ňom osloboditeľa, nech je to ktokoľvek, a prekypovali by ste šťastím, aj keby to bola opica: bez lásky sa mu oddáte. Je to obchod, ktorý sa robí bez vás a ktorý krátko po uzavretí obe zúčastnené strany oľutujú.*“⁵³

Preto sa čoraz väčšmi odporúča vychovávať dievčatá doma, vo viac-menej šťastných podmienkach, aby už netúžili za každú cenu uniknúť svojmu postaveniu.

Toto právo na lásku založenú na vzájomnej slobode bolo najlepším možným úvodom k rovnosti medzi manželmi. Potom, čo sa v *Novej Heloise* slávnostne vyhlasuje, že manželstvo je zväzok dvoch bytostí, ktoré si slobodne vybrali jedna druhú a slobodne sa spojili, mohol by sa novomanžel správať k manželke ako k podradnému stvoreniu?

Sloboda vyjadrená vo výbere toho druhého musí logicky pretrvať v spoločnom živote. Počiatočná rovnosť musí nevyhnutne dať manželskému životu iné zafarbenie. Ak mala žena dosť rozumu na to, aby si vybrala životného druhu, možno sa k nej potom správať, akoby rozum vôbec nemala?

Nové manželstvo, založené na slobode, sa stáva privilegovaným miestom šťastia, radosti a nehy. Jeho vrcholným bodom bude plodenie. V hesle, ktoré *Encyklopédia* venuje Lockemu, sa dočítame: „*Chcem, aby otec a matka boli zdraví, aby boli spokojní, aby mali jasnú myseľ a aby okamih, keď sa pripravia dať život dieťaťu, zodpovedal chvíli, keď sú najspokojnejší so svojím životom.*“ Nie je to azda tá najrýdzejšia chvála lásky v jej úplnosti? Pretože to je pocta nielen nehe, ale aj túžbe a zmyselnosti, ktorá konečne získala v rodine domovské právo.

Plodenie je jedným z pôžitkov manželstva: čo je potom prirodzenejšie, ako milovať jeho plody? Keď si manželia slobodne zvolia jeden druhého, láska, ktorú k sebe navzájom pociťujú, sa bude celkom prirodzene konkretizovať v ich potomstve. Rodičia budú mať svoje deti radšej, a aj matky sa k nim vraj spontánne a slobodne vrátia. Taká je aspoň nová ideológia, ktorej jedným z najvýraznejších predstaviteľov bol Rousseau.

V tejto optike sa donekonečna vychvaľujú pôžitky materstva, ktoré už nie je vnútenou povinnosťou, ale tou najzávideniahodnejšou a najmilšou činnosťou, v akú môže žena dúfať. Pokladá sa za hotovú vec, že nová matka bude dojčiť svoje dieťa pre vlastné potešenie a že sa jej za to dostane nekonečnej nehy. Rodičia sa budú postupne pokladať čoraz väčšmi zodpovední za šťastie a nešťastie svojho potomstva. Táto nová rodičovská zodpovednosť, ktorú sme nachádzali už u katolíckych a protestantských reformátorov 17. storočia, sa v priebehu 19. storočia neprestajne stupňovala. V 20. storočí dosiahne vrchol pričinením psycho-

analytickej teórie. Už teraz možno povedať, že ak 18. storočie prišlo s myšlienkou rodičovskej zodpovednosti, 19. storočie ju ustanovilo, pričom položilo dôraz na zodpovednosť matky, 20. storočie premenilo materskú zodpovednosť na materskú vinu.

Edward Shorter výstižne charakterizoval novú rodinu ako „citovú jednotku“ alebo „hniezdo lásky“, do ktorého patria manžel, manželka a deti. Zrodom modernej nukleárnej rodiny sa pomaly buduje múr súkromného života rodiny, ktorý bráni tomu, aby do rodiny akýmkoľvek spôsobom prenikala veľká spoločnosť: „*Láska oddeluje dvojicu od spoločnosti a od jeho niekdajšej kontroly. Na základe materskej lásky vzniká hniezdo lásky, do ktorého sa uchyluje rodina.*“⁵⁴

Rodina sa utužuje a uzatvára do seba. Nadišiel čas intímnosti, čas malých, útulných rodinných domov, samostatných izieb so zvláštnymi vchodmi, ktoré sú vhodnejšie na dôverné spolužitie. Rodičia a deti, chránení pred votrelcami, používajú spoločne jedáleň a sedávajú spolu pri rodinnom kozube.

Taký obraz rodiny nám aspoň prináša literatúra a maliarstvo z konca storočia. Moreau mladší, Chardin, Vernet a ďalší s obľubou zobrazujú interiéry a protagonistov týchto zomknutých rodín. Všade sa vychvaľuje nežná intímnosť, ktorá v nich vládne, a vyhlasuje sa, že rodinná revolúcia je završená. Svedčí o tom doktor Louis Lepecq de la Cloture, ktorý roku 1770 takto hovorí o mestečku Elbeuf: „*V rodinách tu vládne svornosť a pravá starostlivosť, na základe ktorej sa ľudia v domácnosti delia rovnakou mierou o trápenia i radosti, vládne tu manželská vernosť, otcovská neha, synovská úcta a domáca intimita.*“⁵⁵ Svedkami sú aj napoleonovskí prefekti, ktorých cituje Shorter. Dalphonse, prefekt kraja Indre, vyhlásil, že v jeho kraji „*panenská blana nie je jarmo; je tu len nežná výmena obľadov, nehy...*“. V Savojsku zas Verneilh tvrdí, že tu sa „*manžel zblížil s manželkou, matka s deťmi; všetci cítia potrebu vzájomnej podpory a útechy (...)* tým, že sa venujú domácim starostiam, ktorými by predtým boli pohrdali“⁵⁶.

V skutočnosti tento idylický obraz novej rodiny nie je až taký optimistický. Napriek maliarom a rozneženým literárnym výlevom sa matky a otcovia o deti len začínajú zaujímať a sú ďaleko od toho, aby sa im obetovali. Dlhý boj o materské dojčenie sa len začal a jeho stúpenci ešte ani zďaleka nevyhrali. Zbierajú argumenty a ženy, ktoré sa tvária, že ich so záujmom počúvajú,

robia drahoty, kým ich úpenlivo prosia, aby sa stali obdivuhodnými matkami.

Filozofia šťastia a rovnosti zohrávala, pravda, nezanedbateľnú úlohu vo vývoji zmyšľania, ale skutočný efekt filozofickej diskusie, ktorá sa dotýkala len ohraničeného publika, nebol až taký široký, ako sa myslelo. Jej argumenty boli tým zvodnejšie, že bola plná prísľubov a návrhov, bez akéhokoľvek vnucovania. Prežitie detí sa teda v očiach vládnucej triedy stalo prvoradým problémom, lenže ten sa viac-menej chlácholivými rečami o šťastí a láske nemohol vyriešiť.

Argumenty sprostredkovateľov

Štát sa bude prostredníctvom činiteľov, ktoré mali k ženám najbližšie, prihovárať ženám celkom inou rečou. Keďže úspech celého podujatia závisel od žien, aspoň raz sa ženy stali skutočnými partnermi mužov. Boli povýšené na úroveň osôb „zodpovedných za národ“, pretože ich na jednej strane spoločnosť potrebuje, aj im to hovorí, a na druhej strane ich vyzýva k materskej zodpovednosti. Spoločnosť ich prosí a zároveň obviňuje.

Je pravda, že od začiatku storočia niektorí lekári⁵⁷ odporúčali matkám, aby dojčili svoje deti, a ďalší⁵⁸ zas kritizovali platené dojky. No na to, aby sa osvietená verejnosť rozcítila, bolo treba čakať do roku 1762, keď vyšiel *Emil*. Rousseau šiel rovno k veci: „*Prvá výchova mužov závisí od ženskej starostlivosti; od žien teda závisia ich mravy (...)* Vychovávať mužov, kým sú mladí, starať sa o nich, keď sú dospelí, radiť im, utešovať ich (...) to sú úlohy žien v každom období.“⁵⁹

Tieto slová museli byť veľkou novinkou, pretože sa často opakovali až do 20. storočia. Roku 1775 sa škótsky lekár Buchar v *Pojednaní o domácej medicíne (Domestic medicine)*, napísanom pre ženy, čuduje, že si ešte ženy neuvedomili svoj vplyv a svoju zodpovednosť: „*Keby matky rozmýšľali o svojom veľkom vplyve v spoločnosti, keby o ňom chceli byť presvedčené, chopili by sa každej príležitosti, aby sa poučili o povinnostiach, ktoré od nich vyžadujú ich deti (...)* Príčinení žien sú muži zdraví alebo chorí; príčinení žien sú muži na svete užitoční, alebo sa stávajú pre spoločnosť nebezpeční.“⁶⁰

Zjavne ešte nedošlo k uvedomeniu, ale téma vplyvu ženy a matky bola v móde, pretože koncom storočia začali vychádzať

rozličné brožúrky s touto tematikou. Každý do nej zasahoval: lekári, moralisti, filantropi, administrátori a pedagógovia, nevynímajúc policajných riaditeľov Paríža a Lyonu. Každý do omrzenia opakoval tie isté argumenty, ktoré mali presvedčiť ženy, aby sa osobne starali o svoje deti.

Pretože aj keď nevelký počet žien istého typu bol vnímavý na Rousseauove tézy, od presvedčenia o ich správnosti a od ich teoretického prijatia bolo ešte ďaleko k ich uvedeniu do praxe. Požadovaná úloha sa ešte ženám podistým zdala veľmi ťažká na to, aby sa pustili do práce... Muselo ubehnúť niekoľko desiatok rokov a odznieť veľa prejavov z úst obhajcov, kazateľov a žalobcov, aby sa ženy konečne rozhodli „plniť si svoje materské povinnosti“.

Viac ako sto rokov sa neustále opakovali tri argumenty, ktoré možno zhrnúť takto: „Vážené dámy, ak budete počúvať hlas prírody, budete odmenené, no ak ňou budete opovrhovať, vypomstí sa vám to a budete potrebané.“

Návrat k dobrej prírode

Témou prvého z týchto argumentov, ktorý bol v 18. storočí vo veľkej móde, je návrat k prírode. Dávno pred Rousseauom, ktorého teórie v tejto oblasti poznáme, jestvovali už od staroveku moralisti, ktorí ženám pripomínali „vôľu prírody“. Zdá sa, že iniciátorom prvého morálneho hnutia za dojčenie matiek bol Plutarchos. Je to v istom zmysle dôkaz toho, že už vtedy sa aspoň časť žien zdráhala plniť svoju úlohu. Prečo by bol inak Plutarchos tak zdôrazňoval, že žena má prsníky na to, aby dojčila svoje dieťa?

U všetkých stúpencom materského dojčenia, od Plutarcha cez Favorina, Erazma a mnohých ďalších až po doktora Brocharda (koniec 19. storočia), všade bez výnimky nachádzame vyznanie z viery v prírodu: „Príroda,“ hovoria, „prikazuje, aby matka dojčila svoje dieťa.“ Nuž a je mravne aj fyzicky zlé neposlúchnuť prírodu. Skrátka, kto hovorí „zákon prírody“, hovorí „božský zákon“. A nie je dobré neuposlúchnuť Boha.

Všetci prísni poradcovia do omrzenia opakovali, že príroda nedala žene prsníky na to, aby sa honosila ich krásou alebo aby poskytovala rozkoš zmyselnému manželovi. Orgány nemajú byť

pre ženu zdrojom márnivosti a pôžitkov, pretože jej základnou funkciou je výživa dieťaťa. Príroda ju stvorila ako samicu predovšetkým preto, aby jej dovolila živiť svoje mláďa. Beda tým, ktoré na to zabudnú!

Keďže sa toto slávnostné vyzvanie prírody mohlo zdať príliš abstraktné a strohé, tí istí poradcovia horlivo zdôrazňovali praktickú a fyziologickú stránku veci, ktorá skôr mohla ženu obmäkčiť. Vaše mlieko, hovorili im, obdivuhodne vyhovuje potrebám dieťaťa. Príroda to totiž zariadila tak, že kvality mlieka sú vždy prispôbené organizmu dieťaťa. Tento argument bol presvedčivejší než ostatné, pretože je pravdivý, a navyše si ho matky mohli sami vyskúšať. Pravda však nestačí vždy na to, aby presvedčila o správnosti činu, najmä ak si vyžaduje úsilie.

Napriek tomu, že v 18. storočí veľkí lekári ako Raulin, Ballexserd alebo Desessartz vyhlásili, že medzi materským mliekom a potrebami dieťaťa je vopred stanovený súlad, „osvietené“ matky sa robili hluché. Tie najchudobnejšie takisto. Odsúdenie nedalo na seba dlho čakať. O týchto ženách vyhlásili, že ich skazila spoločnosť, ktorá porušila poriadok prírody daný Prozreteľnosťou, a vyzvali ich, aby sa vrátili k základným zásadám dobrotivej prírody a k starým mravom.

V záujme toho im navrhli, aby napodobňovali to, čo sa im najväčšmi podobá a čo skazená spoločnosť nespustošila tak ako ich. Módnymi vzormi boli divošky z barbarických národov a samice živočíchov, a dokonca aj rastliny!

V 18. storočí sa divoška teší vážnosti. Tí najprejemnejší intelektuáli s úctou citujú opisy všetkých cestovateľov, v ktorých sa hovorí o prirodzenom dojení, o nehe matiek a o tom, že telu dieťaťa sa ponecháva úplná sloboda. V protiklade k európskym mravom sú zvyky divochov prvotnými pravdami. Všetci sa nadchýnali tými polonahými ženami, ktoré neopúšťali deti, až kým ich neodstavili.

Buffon⁶¹ v svojom *Prírodopise* vyhradil týmto svedectvám veľa miesta. Podrobne preštudoval zvyky rozličných exotických národov a rezolútne odsúdil prax platených dojok. Roku 1763 si v časopise *Journal des Savants* vytýčil za úlohu zostaviť zoznam všetkých diel zaoberajúcich sa touto problematikou. Raulin potom roku 1769 do neba vychvaľoval mravy „divochov“. Vyjadril svoj obdiv všetkým: Afričanom, Američanom, Brazílčanom... Dospel k záveru, že deti týchto národov sú šťastnejšie ako naše,

pretože ich matky sú zdravé ženy, ktoré dodržiavajú životosprávu primeranú obdobiu tehotenstva a dojčenia. S pohnutím hovoril o mexických ženách, ktoré sú láskavé a vytrvalé v svojej nehe: „*Za celý ten čas, kým živia deti svojím mliekom, požívajú tie isté potraviny a vôbec potravu nemenia. A trvá to obyčajne štyri roky.*“⁶²

Roku 1778 zas vychvaľoval mravy prírodných národov a prarieroval naše mravy policajný riaditeľ Prost de Royer. Nadchýnal sa tým, že divoška rodí na púšti a v snehu, každý deň dieťaťko kúpe v ľadovej vode a zohrieva v náručí, kým ho dojčí. A dospel k záveru, že „*divoch je väčší, lepšie stavaný, lepšie usposobný, zdravší a mocnejší, než ako keby mu bola príroda bránila v jeho ceste*“⁶³, čo znamená: ako u nás. Prost však nehovorí, že prirodzený výber tu určite zohral obrovskú úlohu. Nik nepozná úmrtnosť detí prírodných národov, je však pravdepodobné, že v takom prostredí a pri takej životospráve prežili len tí najsilnejší.

Na piedestál stavali aj ženy staroveku a barbarských čias, ktoré boli blízke ženám divých krajov. Ten istý Prost s pohnutím hovoril o tom, aké ťažké boli zbrane prvých Rimanov a aké veľké boli galské hroby, čo svedčí o veľkej sile a veľkej postave našich predkov. Roku 1804 lekár Verdier-Heurtin na celých jedennástich stranách, ktoré tvorili vyše desatinu jeho prednášky o dojčení, vychvaľoval silu a zdravie prvých Hebrejcov, prvých Grékov, Rimanov a Galov a staval ju do protikladu s degenerovanými Európanmi 18. storočia, ktorí boli malí, nezuživí a chorľaví.⁶⁴ Nuž a u všetkých týchto barbarských národov matka vždy sama živila svoje deti. Verdier-Heurtin však skonštatoval, že len čo sa tieto národy scivilizovali, obohatili a zveľadili, matky už nechceli dojčiť deti. Vyhľadávali služby platených dojok, čím sa nové generácie nevyhnutne oslabovali a rasa degenerovala. Verdier a mnohí ďalší z toho vyvodili záver, že veľké národy záviseli od dobrej vôle matiek. Matky boli skutočne zodpovedné za politickú moc a veľkosť civilizácií.

Od Rousseaua po doktora Brochara⁶⁵ všetci do omrzenia používali príklad rímskych žien, aby Francúzky presvedčili o niektorých pravdách. V prvom období rímskej republiky, hovorili všetci títo páni, sa ženy honosili starostlivosťou o rodinu: „*Spomeňte si na Sabinky s obnaženými prsníkmi, ktoré sa nikdy, ani len na bojisku, neodlúčili od svojich detí: splodili pokolenie výnimočných ľudí.*“ Keď však nadišlo obdobie Caesarovej vlády a „*prepychu, ktorý je predzvestou úpadku národov*“, matky sa zbavili svojej po-

vinnosti a uchýlili sa k plateným dojkám. Ženy sa vraj prechádzali na verejnosti so psíkmi alebo s opičkami v náručí. Aj Iulia Caesara po návrate z Galie prekvapilo toto nové divadlo a údajne zvolal: „*Rimanky už teda nekrmia a nenosia v náručí svoje deti tak ako kedysi? Všade naokolo vidím len psy a opice.*“⁶⁶ A zvyk dávať deti do opatery ženám z vidieka sa naozaj stal v Ríme taký bežný, že okolo 5. storočia teodoziovský zákonník musel pre tento zvyk ustanoviť predpisy.

Naši moralisti na základe toho dospeli k záveru, že moderné časy sa ponášajú na úpadok Ríma. Všetky tieto príklady vypožičané zo staroveku však boli dvojsečné. Ukazovali totiž, že čím bol človek bližšie primitívnemu štádiu, tým viac ženy dojčili svoje deti, no zároveň dokazovali, že zakaždým, keď sa ženám naskytna možnosť, podstrčili svoje deti k inému prsníku. Prepych síce možno preklínať z toho, že vedie k skazenosti, to však nič nemení na veci, že čím je národ bohatší a kultivovanejší, tým väčšími sa matky odvracajú od materstva.

Najlepšími vzormi boli rozhodne samičky živočíchov. U tých sa totiž nebolo treba obávať, že prejdú vývojom alebo na nich kultúra zanechá zlé následky. Preto sa matkám odporúčalo, aby napodobňovali múdre správanie všetkých možných samičiek, ktoré „*lepšie ako ony počívajú podnety prírody*“. U týchto samičiek je čistá príroda v ideálnom stave, inštinkt nie je skazený záujmami, t. j. materský inštinkt nie je skazený ženským sebecstvom.

S mimoriadnou obľubou sa používal predovšetkým príklad tých najdravších šeliem a s obdivom sa hovorilo o tom, že tie najukrutnejšie a najdivšie zvieratá ako tigrice alebo levce odhoddia ukrutnosť, keď sa starajú o mláďatá. Často s nimi radšej zahynú, než by ich opustili, keď ich prenasledujú lovci.

Lekár Gilibert⁶⁷ hneď na začiatku svojej práce takto vychvaľuje tieto „zvery“: „*Pozorujte zvieratá, aj keď matky majú rozdrásané útroby (...) a príčinou všetkých tých bolestí boli ich ratolesti, pri prvej starostlivosti o mláďatá zabudnú na všetko, čo si vytrpeli (...) Zabudnú aj samy na seba a neveľmi dbajú na vlastné šťastie (...) Odkiaľ asi pochádza ten nepremožiteľný a všeobecný inštinkt? Od toho, kto všetko stvoril (Deus sive Natura) (...) Ten vtisol do srdca všetkých živých bytostí inštinktívnu lásku k vlastnému potomstvu. Žena je podriadená tomuto inštinktu tak ako všetky zvieratá (...) U zvierat tento inštinkt stáčí (...) pretože ich vedie len sama príroda (...) Človek však nie je priamo pod jej vládou. Nebo mu udelilo aktívnu vôľu, osvietený rozum (...) čas-*

to zvrátený omylmi a predsudkami všetkého možného druhu (...) ktoré zadušajú to aktívne, čo do nás vpečatila príroda (...) Odtiaľ plynú biedy a pohromy postihujúce nešťastných smrteľníkov...“

Pri čítaní tohto textu máme pocit, akoby Gilibert ľutoval, že žena dostala do vienka rozum a vôľu. Ideálna žena by sa mala čo najväčšmi blížiť samičke. Chápeme, prečo už tak dávno väčšine týchto humanistov ležala výchova žien v žalúdku. Potrebovali len dobré rodičky, ktoré by neboli zvedavé a ctižiadostivé! Keďže rozumu hrozí, že ho rozvrátia predsudky, bude lepšie, ak bude ženský rozum sladko driemať!

Roku 1769 Raulin⁶⁸ prirovnával mlieko žien k mlieku samičiek. Skonštatoval, že v oboch prípadoch sa mlieko mení podľa toho, akú potravu požila matka. Bola to ďalšia dobrá príležitosť pochváliť múdrosť zvierat a uviesť ju do protikladu s hlúposťou žien. Rozplýval sa chválami nad tým, že kravy a kozy sa živia náležitými rastlinami a bylinami, a kritizoval zlé matky, ktoré v období tehotenstva a dojčenia pojedia všetko, na čo im príde chuť: ragú, koreniny, surové potraviny, čaj, kávu a alkoholické nápoje.

Dospel, prirodzene, k záveru, že zvieratá sa živia veľmi vyvážené a striedmo, na rozdiel od žien, ktoré si kazia mlieko priestupkami a výstrelkami všetkého možného druhu. Úbohé ženy navyše väčšmi ako muži podliehajú „škodlivým vášňam“, ktoré zvieratá vôbec nepoznajú. Lomcujú nimi smútok, strach a hnev, ktoré všetky kazia mlieko a povahu detí.

Takže ideálna žena by nielenže nemala mať „osvietený rozum“, ale by mala byť oslobodená od všetkých vášní!

19. storočie nenechalo ležať úhorom tieto argumenty, pretože roku 1848 si možno z pera Ernesta Legouvého, ktorého knihy vyšli v mnohých reedíciách, prečítať, že materstvo u živočíchov sa podobá na ľudský cit⁶⁹ a naopak. Legouvé rozčítene píše o hrdinstve a oddanosti levice, o odvahe a láske samičky spevavého vtáka k svojim mláďatám. Lekár Brochard zas roku 1868 vychvaloval samičky, ktoré sa na rozdiel od žien „nikdy nepokúšajú zbaviť povinnosti, ktorá je výsledkom ich uspôsobenia“⁷⁰. A napokon začiatkom 20. storočia sa neobávali prirovnať ženu k hydine. V populárno-vedeckej knihe o hygiene detí sa doktor J. Gérard nazdáva, že si ho matky lepšie vypočujú, ak použije príklad so sliepkou: „Keď sliepka znesie vajíčko, neosobuje si ešte preto právo stať sa matkou. Zniesť vajce nič nie je (...) zásluha sliepky sa však začína vtedy, keď vedome sedí na vajíčku a oberá sa o svoju drahú

slobodu (...) jedným slovom, stáva sa skutočne matkou, keď si plní svoje materské povinnosti.“⁷¹

Tento text by dnes vyvolával úsmev, keby nesvedčil o tom, akú mizivú mieru úcty ženy požívali u zodpovedných mužských činiteľov! Prirovnať ženskú slobodu k slobode sliepky svedčí o tom, akú vysokú mienku mali muži o ženách. Nie je to vôbec lichotivé prirovnanie. Bolo však azda lichotivejšie, keď doktor Raulin urobil analógiu medzi ženou a hlinou? Tvrdenie, že deti degenerujú a sú vystavené rôznym nebezpečenstvám, keď pijú akékoľvek iné mlieko ako mlieko matky, doplnil výrokom: „Nepoznáme azda u rastlín podobné nehody? Rastliny dlho vydržia v komposte (obraz matky), kde prirodzene vyklíčili; znášajú tam výkyvy počas ľahšie ako inde. Ak ich prenesieme do zeme, ktorá je im cudzia (obraz dojky), ich korene sa len ťažko uchytia (...) Nedarí sa im a neraz vyschnú.“⁷²

Naozaj nemožno byť bližšie k prírode... a ďalej k žene!

Tento prvý typ argumentu, ktorý ženám vyčítal ich zvrhlosť, mal vážne následky. Predovšetkým nás zaráža ambivalentnosť, ktorá tu panuje. Pravda, dobrý divoch, ktorý mal bližšie k prírode ako skazený Európan, bol v období, v ktorom sa nachádzame, v móde. Mužov v tomto období viedol negatívny voči vlastným zvykom a až priam masochistické sebaodvrhnutie „k uprednostňovaniu zvykov černocho“⁷³.

K tomu, že sa divosi tešia úcte, vedie skôr znechutenie zo spoločnosti než skutočný obdiv cudzích mravov. Vtedajší snobizmus ide ruka v ruku so silným etnocentrizmom. Ak sa aj niektoré zvyky lepšie zachovali u divocho, divosi ostali tým, čím sú: necivilizovanými bytosťami, ktoré si nezaslúžia veľkú úctu. Chvália ich za to, že ostali blízko prírode, no zároveň nimi opovrhujú. Pre osvietené myslenie 18. storočia a pre kolonialistické myslenie 19. storočia divosi predstavujú detstvo ľudstva, ktoré si vyžaduje zhovievavosť a zároveň paternalizmus.

Ženu, ktorú vyzývajú, aby sa vrátila k prírode, navyše prirovnávajú k tomu, čím žena hlboko pohŕda. Každá, aj tá najúbohejšia žena vo francúzskom kráľovstve sa vždy bude cítiť nekonečne nadradená samici a bude si vedomá toho, že má inú prirodzenosť.

Ostatne, všetci títo muži, ktorí argumentujú prírodou, vedia, alebo tušia, že toto prirovnanie je traumatizujúce. Neprerzhité odkazovanie na prírodu používajú na to, aby ukázali, že žena 18.

storočia je prosto „neprirodzená“. A slovo „neprirodzená“ sa chápe vo viacerých významoch. Ak prírodu definujeme ako „normu“, neprirodzená žena nie je normálna, t. j. je chorá alebo znetvorená. A ak stotožníme prírodu a cnosť, neprirodzená žena je skazená alebo nerestná, t. j. amorálna alebo zlá matka.

V oboch prípadoch treba zmeniť zvyky a zlo vykoreniť, aj keď sa zdá, že sa týmto ženám často pripisuje ako poľahčujúca okolnosť nezodpovednosť. Prost de Royer sa totiž nazdáva, že „väčšina matiek nepočuje hlas prírody“⁷⁴. Inak povedané, nie je to ich vina, pretože ohluchli... Boli by sme na to mohli policajnému riaditeľovi odpovedať, že ženy hlas prírody nepočujú, pretože príroda už nemá dost síl. Pretože čo je to za prírodnú činnosť, ktorá nie je potrebná, čo je to za hlas prírody, ktorý nepočuť? To všetko však Prostovi nebránilo dospieť k záveru, že „keby matky vedeli (...) nikdy by sa neodhodlali opustiť svoje deti v čase, keď tak veľmi potrebujú ich nehu“.

Keď hovorí o osude detí u dojky, dodáva: „Keby tieto smutné pravdy boli vpísané do srdc matiek...“ Na jednom mieste Prost hovorí, že poznanie, teda to, čo je naučené, a to, čo súvisí s rozumom, by mohlo nahradiť chýbajúci inštinkt. No na inom mieste akoby hovoril, že rozumové poznanie samo osebe nestačí, ak nie je vryté do pamäti láskou a nehou.⁷⁵ Chýbajúci inštinkt (podvedomé, vrodené, nevyhnutné) by nahradila láska (vedomé, nadobudnuté, náhodné).

Keďže rozprávanie o dobrej prírode v podobe levice alebo samičky spevavého vtáka nemuselo byť vždy dostatočným argumentom, prikrášlili ho a umocnili zvodnými príslubmi a hrozbami naháňajúcimi strach.

Prísluby

Začnime medovými motúzikmi. Matkám, ktoré dojčili, sľubovali päť vecí, ktoré mali zmiesť ich zvyčajné námietky. Keďže sa ženy sťažovali, že dojčenie ich unavuje, ničí im prsia a špatí zovňajšok, do neba vychvaľovali krásu dojok. Jedni ospevovali ich sviežu pleť, iní objemnú hrud' a prekypujúce zdravie. Doktor Brochard ešte aj v 19. storočí tvrdil, že básnici, historici a maliari oslavovali krásu Grékyň a Rimaniek preto, že dojčili svoje deti.⁷⁶ Doktor Gérard roku 1904 postavil do protikladu „krásne

kypré dojky a mondénne bábičky s namúčenou tvárou, ktoré sú v dvadsiatke ako laty a v tridsiatke ako z pergamenu“⁷⁷.

V 18. a ešte väčšmi v 19. storočí sa mimoriadne zdôrazňovali radosti materstva. Všetci tí muži, čo sa prihovárali matkám, zhodne vyhlasovali, že niet príjemnejšej povinnosti, ako celé dni bedliť nad dieťaťom. Policajný riaditeľ Prost s dojatím hovoril o pôžitkoch materstva: „V srdci niektorých mladých žien sa ozval hlas prírody (...) Obetovali všetko, pôžitky, pôvab aj odpočinok. (!) Nech nám len povedia, či nepokoj a odriekania ich stavu nie sú rovnakým pôžitkom ako všetky rozkoše, ktoré prináša láska. Nech nám len vylíčia, akú nebu pociťuje (...) dojčiaca žena, keď sa na ňu usmieva dieťa, ktoré pije mlieko a rozhadzuje okolo nej rúčkami, akoby jej ďakovalo...“⁷⁸

Rovnaké argumenty nachádzame u doktora Giliberta, ktorý ešte väčšmi zdôrazňuje kontrast medzi materskými povinnosťami a šťastím, ktoré žene materstvo prináša. Podobne ako Prost de Royer a Freud o sto rokov neskôr, zdôraznil masochizmus matky, pre ktorú je pôžitkom len absolútna oddanosť. Vypočujme si ho: „Sledujte matky, ktoré samy dojčia svoje deti (...) Zabúdajú na všetko, čo im prináša pôžitok. Sústreďujú sa výhradne na svoje deti, v noci nespia, jedia len úchytom a iba to, o čom vedia, že im to dá dobré mlieko; celé dni len perú, kúpu, zohrievajú, zabávajú, krmia, uspávajú predmet svojej lásky (...) Celé ich okolie na ne hľadí so súcitom (...) Všetci si o nich myslia, že sú to tie najnešťastejšie ženy pod slnkom...“⁷⁹

Celý ten dlhý úvod hlása, že zdanie klame, pretože v skutočnosti: „Týmto matkám poskytuje neopísateľný pôžitok všetko to, čo ich ako mladé dievčatá odpudzovalo; s pôžitkom robia to, od čoho sa im kedysi dvíhal žalúdok...“⁸⁰ A Verdier-Heurtin k tomu ešte dodáva: „To odriekanie, ktoré sa vám zdá kruté, sa zmení na čistý pôžitok.“⁸¹

Jediný problém, o ktorom nemožno pomlčať, je tento: Ako je možné, že si tak málo žien dožičí taký úžasný pôžitok, a prečo toľko žien týmto radostiam odoláva? Zrejme tých „niekoľko“ dojčiacich žien, ktoré sa riadia hlasom prírody, propaguje všetky tie radosti akosi biedne. Nielenže svojím príkladom nestrhli aj ďalšie ženy, ale naopak sa zdá, že ostatné ženy pri pohľade na ne mali chuť počínať si presne naopak. Musí to byť čudné šťastie, keď sa zainteresovaným javí ako záťaž a oštara. Muži boli rozhodne lepšími obhajcami záujmov žien, ak tým, pravda, vlastne neobhajovali seba samých.

Medzi obhajcami figuruje Rousseau, ktorý dojčiacim mat-

kám sľuboval plno výhod: nielen nehu ich detí, ale aj „stálu a pevnú náklonnosť ich manželá“⁸². Tento argument sa bude často vyťahovať ako odpoveď na problémy v sexuálnom živote, spojené s dojčením. Ubezpečujú dobrú matku, že jej manžel bude verný a že budú spolu nažívať v nehe a v šťastí. Verdier-Heurtin žiada, aby sa spýtali otcov: „Nech vám vylíčia to čarovné divadlo, ktoré deň čo deň vidia v svojej zomknutej rodine v úlobe šťastných divákov (...) Predstavte si otca, ako preberie dieťa od matky a matka ho zas preberie od otca: kto by mohol povedať, že to nie je šťastie?“⁸³

V prípade, keď by ženy nepočúvli argument spojený so zdravím ani argumenty krásy a šťastia, argumentovalo sa navyše slávou. Rousseau sa neobával poštekliť ženskú márnivosť a opovážil sa dojčiacu matku sľúbiť „úctu a vážnosť verejnosti (...) a radosť, že raz uvidia, ako ich nasledujú dcéry a ako ich kladú za vzor iným“⁸⁴. Aj doktor Brochard prisahal, že „dieťa na materskom prsníku je slávou svojej matky“⁸⁵. S obľubou citoval svojho kolegu Perrina, ktorý obyčajne tvrdil, že „matka v kruhu detí, ktoré dojčí, nadobúda dôstojnosť a vážnosť za opateru a obeť, ktoré im prináša“⁸⁶.

Ďalší, ako Ernest Legouvé, začali vyvracaním Aristotelových teórií prehodnocovať rolu matky pri plodení. Nie, hovoril Legouvé, matka sa nepodobá zemi, ktorú osievajú: je takisto tvorivá ako otec, aj keď on dáva „prvý podnet“⁸⁷. Matka je stvoriteľka a dojčením završuje svoje stvorenie. Roku 1908 sa Paul de Combes, podobne ako mnohí iní pred ním, vrátil k tejto téme. „Dá sa takmer povedať,“ vyhlásil, „že materstvom každá žena spolupracuje na diele stvorenia.“⁸⁸

A napokon sa z času na čas vyťahoval aj posledný, ekonomický argument. Robil sa výpočet ziskov a strát pre matku, ktorá dáva dieťa k dojke. Urobil to napríklad francúzsky prekladateľ Buchanovej knihy⁸⁹. Hovoril, že dojky deti zle živia a zle opatrujú. Keď sa potom vrátia živé k rodičom, často sa vracajú v biednom stave: chudé, drobné, znetvorené, zničované horúčkami alebo kŕčmi... Čo teda získali rodičia? Opatera a liečba tých nešťastných obetí ich bude stáť oveľa viac, ako keby ich boli živili a vychovávali sami. A navyše, dodáva prefíkane, vo väčšine prípadov sú všetky ich výdavky zbytočné, pretože deťom navždy ostnú stopy z tohto prvého obdobia života. Na druhej strane, koľko získajú rodičia, ktorí si budú plniť svoju povinnosť!

A napokon, keby všetky tieto sľúbené výhody nestačili ženy presvedčiť, ostávali ako zbrane telesné a mravné hrozby.

Hrozby

Ak matka odmietne dojčiť, príroda sa jej vypomstí a potrestá jej telo.⁹⁰ V treste sú obsiahnuté všetky nemoci postihujúce ženy, ktoré nechajú umelo vyschnúť svoje mlieko. Viacerí lekári neváhali dokonca tvrdiť, že im hrozí smrť.

Raulin dvoma spôsobmi zdôrazňoval nebezpečenstvo plynúce zo zadržania mlieka. Najprv predostrel pseudovedecké vysvetlenie s použitím mechaniky kvapalín⁹¹, ktorá bola v 18. storočí v móde: Keď sa materské mlieko zadrží, keď sa mu zablokuje prirodzený vývod, „rozleje sa bez rozdielu na všetky strany, podľa toho, či sa mu kladú väčšie či menšie prekážky, a spôsobí tam najrozličnejšie choroby“. Jacques Donzelot⁹² urobil zaujímavú paralelu medzi týmto vysvetlením a nebezpečenstvom, ktorému človeka vystavuje onánia. Doktor Tissot⁹³ totiž vystríhal pred plynutím spermou pri onanovaní (toho „výťažku, ktorého strata oslabuje a vyvetráva ostatné šťavy“), ktoré mohlo viesť k všemožným chorobám. V oboch prípadoch sa „plytvá“ vzácnym produktom. A či človek plytvá mliekom alebo spermou, následky môžu byť smrteľné. Nemožno sa zdržať úsmevu pri tomto použití meštianskej morálky na vzácne šťavy: Každé plynutie si zaslúži trest!

Raulin sa neuspokojil s vedeckým vysvetlením. Pokúšal sa terrorizovať svoje čitateľky aj rozprávaním „nebláheho príkladu“ istej dámy, ktorá nedávno zľahla a všetkými možnými prostriedkami sa pokúšala zastaviť si mlieko: „Začala kašľať (...) dostavila sa pomalá horúčka, vyplúvala hnis (...) potvrdilo sa, že má tuberkulózu.“⁹⁴ Kráľov lekár pripisoval túto tuberkulózu stuhnutiu nervov a skráteniu vlákien. A čo sa podľa vás stalo s tou nešťastnicou? Jednoducho zomrela. Z lekárskeho hľadiska to nie je veľmi presvedčivý príklad, pretože dotyčná dáma mala s najväčšou pravdepodobnosťou tuberkulózu už pred pôrodom a zadržanie mlieka nemá s jej smrťou nič spoločné. Z epistemologického hľadiska nemožno z jedného príkladu robiť zákon. To, že dotyčná dáma zomrela, neopravňuje Raulina k tomu, aby ženám vsugerúval čosi také závažné, že „kto nedojčí, umiera“⁹⁵. Účinnok je však z psychologického hľadiska nepopierateľný. Stačí čitateľkám zasiať do duší zmätok...

Ak sa na mliečne metastázy umieralo ešte začiatkom 19. storočia, žasneme nad tým, že sa nimi strašilo ešte aj na konci sto-

ročia. Napriek tomu je to jeden z bravúrnych kúskov doktora Brocharda, ktorý nedojčiacim ženám sľubuje všetky možné nemoci: „krvácanie z nosa, vykašliavanie krvi, viac–menej nekontrolovateľné hnačky, potenie...“⁹⁶. Nevraviac už o „prudkých chronických ochoreniach prsných žliaz, o vážnych metro–peritonitálnych horúčkach, o chorobách maternice“⁹⁷. Ba čo viac, Brochard sa týmto „polomatškám“ vyhrážal „rakovinou prsníka, a dokonca náhlou smrťou“⁹⁸. Niektoré ženy, ako zasiahnuté bleskom, údajne skonali skôr, ako im stihli poskytnúť pomoc...

Tento dramatický výpočet nebezpečenstiev, ktorým bola vystavená zlá matka, ukazoval, že príroda sa vie kruto pomstiť ženám, ktoré ju neposlúchajú. Ženu však netrestá len príroda. Keď matka odmietla dojiť, všetci to kvalifikovali nielen ako chybu v životospráve, ale predovšetkým ako hriech proti Bohu, ako nemorálny čin.

Videli sme teológov, ktorí, podobne ako Vivès v 16. storočí, pranierovali matky za to, že odmietali dojiť. Pravda, vystríhali ich pred „pôžitkársnym dojčením“. Toto odsúdenie sa však vyskytovalo v prejavoch mnohých duchovných. Roku 1688 Bocquillot v jednej kázni upozorňoval matky, že „nemožno bez hriechu upustiť od tejto prirodzenej povinnosti, ak na to nie sú závažné dôvody (...) To, že sa dnes tohto hriechu dopúšťa veľká väčšina matiek, nemeni nič na tom, že je to stále hriech a že so sebou nesie zodpovednosť za všetky následky.“⁹⁹

V 18. storočí teologické odsúdenie vystriedalo morálne. Odmietnuť dojiť sa chápalo ako krivda na dieťať. Niektorí lekári, ako Hecquet alebo Dionis, hovoria dokonca o „práve“ dieťaťa na matkino mlieko¹⁰⁰. Vzhľadom na to matka odmietajúca dojiť je skazená a zaslúži si neodvolateľné odsúdenie.

Tento názor zastávali Buchan¹⁰¹ aj Rousseau¹⁰². Pokiaľ ide o Verdiera–Heurtina, dokonale zhrnul novú ideológiu a vyslal k svojim čitateľkám dôraznú výstrahu: „Ženy, neočakávajte od mňa, že vás budem povzbudzovať pri vašom zločinnom správaní (...) Nie som proti pôžitkom, majte si ich, kým ste slobodné (...) no len čo sa stanete manželkami a matkami, odhodte márne ozdoby, vzdajte sa klamných pôžitkov: ak tak neurobíte, dopúšťate sa viny.“¹⁰³

Výsledkom všetkých týchto argumentov bolo, že sa žena ocitla zoči–voči svojej zodpovednosti, ktorá je podľa Rousseaua a jeho prívržencov nesmierna. Žena je, ako to zdôrazňujú všetci lekári, plne zodpovedná za prežitie a budúce zdravie svojho dieťa-

ťa. Teraz všetko závisí od nej. Veď či jej dokonca nekládli za vinu aj nezodpovednosť otcov? Ak si otcovia neplnia svoju otcovskú rolu, na vine je len a len zlá matka. „Len čo sa ženy stanú matkami, stanú sa aj muži otcami a manželmi.“¹⁰⁴ Na rozdiel od predchádzajúceho storočia, ktoré súhlasilo s tým, aby otec ako nemá autorita prenechal ťarchu výchovy matke, reformátori¹⁰⁵ 18. storočia vyhradili otcovi významnú rolu vychovávateľa. Nech ženy živia svoje deti, a otcovia si už budú prirodzene plniť svoju rolu. Rodina bude zomknutá a spoločnosť cnostná. Policajní riaditelia a národohospodári to vyjadřili s väčšou dávkou politiky: „Štát bude bohatý a mocný.“¹⁰⁶

1 *Histoire économique et sociale de la France* 2, in: *Les fondements démographiques*, s. 11–13.

2 Moheau: *Recherches et considération sur la population de France* (1778).

3 Tieto čísla udáva Albert Soboul v *Civilisation et la Révolution française*, Arthaud 1970, kap. 6.

4 Za Eudovíta XIV. sa súdilo, že jedno z dvoch detí sa dožívalo veku, keď mohlo ísť k sobášu.

5 *Duch zákonov*, kniha XXIII.

6 *Rozprava o mravoch*.

7 *Emil*, I, s. 256.

8 *L'Ami des hommes ou Traité de la population*. 1756–1658.

9 *Dissertation sur la dépopulation*, 1770, predslov.

10 J.–N. Biraben: *Le médecin et l'enfant au XVIIIe siècle*. In: *Annales de démographie historique*, 1973, s. 216.

11 Moheau, *op. cit.*, kap. 3, s. 10–11 (zvýraznila autorka).

12 Moheau, *op. cit.*, s. 11.

13 Moheau, *op. cit.*, s. 15 (zvýraznila autorka).

14 Didelot: *Instruction pour les Sages–Femmes*, 1770, predslov.

15 Podľa Colberta mali poddaní voči štátu povinnosť výroby a predaja, boli to ich občianske povinnosti.

16 Lavis: *Louis XIV*, Tallandier, Paríž 1978, s. 172 (zvýraznila autorka).

17 Babeau poznamenáva, že na konci vlády Eudovíta XIV. citeľne poklesol počet obyvateľstva. Na príčine boli vojny, hladomory atď.

18 V jednej poznámke čítame: „Pripravujeme 150 dievčat, kobyly, nevykastované kone a ovce, ktoré treba dopraviť do Kanady.“

19 *Mémoire politique sur les enfants*. Práca bola uverejnená roku 1756 a do konca storočia vyšla vo viacerých reediciách.

20 Kap. 4, s. 243: „Prostriedky na utvorenie početnej kolónie, ktorá má pre Francúzsko zabezpečiť veľké výhody“ (zvýraznila autorka).

21 *Op. cit.*, s. 244–245: Po vylodení by mohli pestovať priadku morušovú, čo je „ľahká práca prinášajúca veľký úžitok“.

V snahe ospravedlniť predčasné zapojenie malých detí do práce Chamoussset, ktorý nechce nikoho vystrašiť, pridáva argument, ktorý je riadne pokrytecký. Hovorí: keďže je to pre deti v internátoch zábava... nebude ťažké naviesť ich na túto prácu, „ktorá je pre ne prirodzeným odpočinkom“.

22 *Op. cit.*, s. 247.

- 23 Napoleon podnikol opatrenia proti dlhodobému nedostatku regrútov. Miestny archív obce Thuin v kraji Hainaut prináša svedectvo o tom, ako sa podporovala výchova detí: „Čím menej detí zomrie v útlom veku, tým viac bude vojakov vo veku dvadsiatich rokov (...). Cisár nariadil dekrétom z 5. mája 1810 založenie *Société maternelle de l'enfance* (Materskej spoločnosti pre detstvo), ktorá mala pomáhať rodičkám a malým deťom.“ Okrem toho Napoleon sľúbil, že sa postará o jedného chlapca z každej rodiny, ktorá ich bude mať sedem. Rodiny so siedmimi dievčatami mali smolu.
- 24 *Op. cit.*, s. 236.
- 25 *Op. cit.*, s. 237.
- 26 Nezanedbal nijakú možnosť zisku, našiel pre štát rentabilné riešenie aj v prípade opustených malých dievčat.
- 27 Výraz, ktorý sa v jeho krátkom politickom spise vyskytuje niekoľko desiatok ráz.
- 28 Verdier-Heurtin: *Discours sur l'allaitement* 1804, s. 17.
- 29 *Spoločenská zmluva* I, 2 (in: *Antológia z diel filozofov*, zv. 5, Bratislava 1967, s. 431). (Zvýraznila autorka.)
- 30 Spomíname si, že Bossuet chcel opodstatniť absolútnu kráľovskú moc tým, že ju odvodil od otcovskej autority, ktorá mala historické prvenstvo a navyše bola prirodzená. Ešťou despotizmu bolo, že sa javil ako náhradka otcovskej moci, ktorá tvorila jeho základ.
- 31 Rousseau používa v tomto texte slovo „otec“ vo všeobecnejšom význame „rodič“; toto slovo sa v rovnakom zmysle používa aj v ďalších textoch z 18. storočia, menovite v *Encyklopédii*.
- 32 Rousseau: *Rozprava o pôvode nerovnosti medzi ľuďmi*; podľa českého vydania: *Rozpravy*, Praha 1978, s. 70 (zvýraznila autorka.)
- 33 Jedna vynikajúca Maupassantova poviedka nám potvrdzuje toto tvrdenie. V *Idyle* vystupuje dojka cestujúca vo vlaku, ktorú s pribúdajúcimi hodinami čoraz väčší tlačí mlieko, ktoré jej nalieva prsia a ktoré nemá komu dať vypiť. Bolesť sa napokon stane taká neznesiteľná, že požiada spolucestujúceho, aby mlieko vysal, a tak jej uľavil. Prívinie si ho k sebe ako bábätko a domyslíme si, že keby ktokoľvek vošiel v tej chvíli do vagónu, chápal by ten výjav ako čudessný prejav lásky alebo ako zvrhlosť. Keď sa však dojke uľaví, veľmi dôstojne sa mladému mužovi poďakuje za preukázanú službu, a tým sa všetko končí (edícia Folio, s. 177–184).
- 34 *Op. cit.*, s. 70.
- 35 Inštinktívne, bezprostredné a potrebné.
- 36 *Rozprava o pôvode nerovnosti medzi ľuďmi*, s. 92.
- 37 *Perzské listy*, list tridsiaty ôsmy.
- 38 *Duch zákonov*, kniha XXIII, kap. 9. O dievčatách.
- 39 Voltaire: Predslov k *Alzirovi*.
- 40 Condorcet: *Lettres d'un bourgeois de New Haven* (1791), s. 281.
- 41 Tamže, s. 286–287.
- 42 Pod titulom „Republikánom“.
- 43 „Matky majú na deti rovnaké právo a majú nad nimi rovnakú moc ako otcovia.“
- 44 Voltaire: *Oeuvres complètes*, zv. 33, s. 62 (1722).
- 45 Robert Mauzi: *L'idée de bonheur au XVIIe siècle*. A. Colin, Paríž 1969, s. 83–84.
- 46 *Essai sur le bonheur* (1777): „Po dokonalom a neporušiteľnom' blahobyte, ktorý nám pred pádom pripravil stvoriteľ, nasledovalo druboradé šťastie.“
- 47 R. Mauzi, *op. cit.*, s. 83.
- 48 Blondel: *Des hommes tels qu'ils sont et doivent être* (1758), citované u R. Mauziho, *op. cit.*, s. 84.
- 49 S. Leszczynski in: *Oeuvres du philosophe bienfaisant* (1763), citované u R. Mauziho, *op. cit.*, s. 84.
- 50 Froger, farár z Mayet (1769), ktorého cituje Mauzi, s. 84.
- 51 R. Mauzi, *op. cit.*, s. 274.
- 52 Voltaire: *Nanine*, 1. dejstvo.

- 53 Voltaire: *Výchova mladých dievčat*, zväzok 24.
- 54 E. Shorter, *op. cit.*, s. 279.
- 55 Text citovaný u Shortera, *op. cit.*, s. 280.
- 56 Tamže, s. 280.
- 57 Por. P. Hecquet: *De l'obligation aux femmes de nourrir les enfants* (1708).
- 58 Linné: *La Nourrice marâtre* (1752).
- 59 *Emil*, kniha V, s. 703 (francúzske vydanie *Pléiade*).
- 60 Buchan, *op. cit.*, s. 12 (zvýraznila autorka).
- 61 *Histoire naturelle*, zväzok II, 1749, s. 445–447.
- 62 Raulin: *De la conservation des enfants*, s. 125–167.
- 63 Prost de Royer, *op. cit.*, s. 6.
- 64 Tamže.
- 65 Brochard: *De l'allaitement maternel* (1868), s. 10–11.
- 66 Táto príhoda sa neprestajne opakuje v 18. a v 19. storočí. Pozri najmä heslo *Dojka* v *Encyklopédii*; *Discours sur l'allaitement* od Verdiera-Heurtina, s. 9; *De l'allaitement maternel* od doktora Brocharda, s. 10.
- 67 *Dissertation sur la dépopulation* (1770) (zvýraznila autorka).
- 68 Raulin, *op. cit.*, s. 129, 163, 165.
- 69 E. Legouvé: *Histoire morale des femmes*, 1848, s. 281–282.
- 70 Brochard: *De l'allaitement maternel* (1868), s. 4.
- 71 Dr. J. Gérard: *Pour combattre la mortalité infantile*, in: *Le Livre des mères* (2. vydanie, 1904), s. 5 (zvýraznila autorka).
- 72 Dr. Raulin, *op. cit.*, s. 171.
- 73 Nicolas Oudry: *L'Orthopédie*, zväzok I, citované u Merciera, s. 121.
- 74 Prost de Royer, *op. cit.*, s. 9.
- 75 Podľa Prosta a jeho súčasníkov nevlastná matka, ktorá sa dlho nazývala „macocha“, a dojka neboli schopné milovať deti, ktoré mali „náhodne“ v opatere. Keďže ich k tomu, a oprávnené, nevedol inštinkt, hovorilo sa, že zriedkakedy počítali nehu k bremenám, ktoré im vnucovala nevyhnutnosť. Nevlastná matka možno ešte menej ako dojka. Macocha je tradične najlepším stelesnením zlej matky, ale napriek tomu sa zdá, že sa jej to nemalo naozaj za zlé. Keďže hlas prírody mlčí, veľmi dobre chápeme, že deti, ktoré sú jej cudzie, vníma ako prekážku. Jej nenávidená postava v istom zmysle pôsobila upokojujúco, pretože utvrdzovala pravú matku v jej úlohe dobrej a nežnej mamy. Vďaka dualite matka-macocha vládol v prírode poriadok a city, čím možno vysvetliť, že macocha sa dlho znázorňovala ako iná, nevlastná alebo nepravá matka. Čoskoro, keď sa prirodzená matka zjaví v podobe macochy, vznikne zmätok a neporiadok.
- 76 Dr. Brochard, *op. cit.*, s. 36. Takisto napísal, že Gruzínky sú najkrajšie ženy na svete a až do pokročilého veku si udržiavajú pružnosť a peknú postavu vďaka tomu istému zvyku.
- 77 Dr. J. Gérard: *Le Livre des mères*, s. 6; *Emil*, I, 258; Dr. Brochard, *op. cit.*, s. 35.
- 78 Prost de Royer, *op. cit.*, s. 9 (zvýraznila autorka).
- 79 Gilbert, *op. cit.*, s. 257–258 (zvýraznila autorka).
- 80 Gilbert, *op. cit.*, s. 258 (zvýraznila autorka).
- 81 Verdier-Heurtin, *op. cit.*, s. 27–28.
- 82 *Emil*, I, s. 44.
- 83 Verdier-Heurtin, *op. cit.*, s. 28 (zvýraznila autorka).
- 84 *Emil*, s. 44.
- 85 Dr. Brochard: *De l'amour maternel*, (1872) s. 75.
- 86 Dr. Perrin: *Les Césars*, s. 206.
- 87 E. Legouvé: *Histoire morale des femmes*, s. 275–276.
- 88 P. Combes: *Le Livre de la mère*, 1908, s. 2 (zvýraznila autorka).
- 89 Buchan, *op. cit.*, s. 7–8.
- 90 P. Dionis: *Traité général de l'accouchement* (1718), por. kapitolu VI, knihu VI, *Toutes les femmes devraient nourrir leurs enfants*; Le Chevalier de Brucourt: *Essai sur l'éducation de la noblesse* (1747).

Obaja autori zdôrazňujú väzbu medzi neuposlušnosťou vôle Stvoriteľa, ktorý vnútil prírodný zákon, a medzi chorobou.

91 Raulin: *Le Traité des affections vaporeuses du sexe* (1758).

92 J. Donzelot: *La Police des familles*, s. 19, Editions de Minuit, Paríž 1977.

93 Dr. Tissot: *De l'onanisme* (1760).

94 Dr. Raulin, *op. cit.*, s. 188–189.

95 Por. aj Verdier-Heurtin, *op. cit.*, s. 30: „U ženy, ktorá nedočí, mlieko môže zaútočiť na niektorý orgán, ktorému je táto šťava cudzia, a spôsobiť smrteľné ochorenie.“

96 Brochard, *op. cit.*, s. 33.

97 Tamže, s. 36.

98 Tamže, s. 50 a 55.

99 Bocquillot: *Homélie, „Des devoirs des pères et des mères envers leurs enfants“* (citované u R. Merciera, s. 108).

100 „Mlieko,“ hovorí aj Vandermonde, „je majetok, ktorý matky len prechovávajú (...) deti majú právo dožadovať sa ho v každom okamihu.“ Por. *Essai sur la manière de perfectionner l'espèce humaine* (1756).

101 *Op. cit.*, s. 9: „Žena, ktorá hneď po narodení vydá plod svojej lásky do rúk platenej dojky, navždy stráca meno matka.“

102 Emil, I, s. 41: Vinou „tých nežných matiek, ktoré sa zbavili svojich detí a oddávajú sa veselo mestským zábavám“, existuje lenivosť, necitlivosť a sebeckosť. Budú potrestané na tele, pretože „deti, ktoré opustili pri narodení, im nebudú prejavovať ani nehu, ani rešpekt. Ich manželka budú prelietaviť a rodina sa bude skladať z cudzincov, ktorí budú pred sebou utekať.“

103 Verdier-Heurtin, *op. cit.*, s. 27 (zvýraznila autorka).

104 Emil, I, s. 44.

105 Encyklopédia, heslo *Láska*. „Skúmali by jeho chuťky, náladu a sklony, aby zúročili jeho nadanie; sami by pestovali tú mladú rastlinku a chápali by ako trestuhodnú ľahostajnosť ponechať dieťa nevedomému alebo dokonca nerestnému vychovávateľovi.“

Emil, I, s. 44: „Ako je skutočnou dojkou matka, tak je skutočným vychovávateľom otec.“

106 Prost de Royer, *op. cit.*, s. 11.

2. kapitola

Nová matka

Ženy na všetky tie naliehavé a opakujúce sa argumenty reagovali rozlične a predovšetkým pomaly. Bolo by omylom nazdávať sa, že Rousseauove spisy a spisy filozofov, esejistov a lekárov ihneď zmenili zvyky a mravy. Väčšina žien sa nijako neponáhľala prejsť „testom obetavosti“.

Správanie matky znova raz diktoval záujem ženy. Aj keď oslava „dobrej matky“ toto správanie skutočne ovplyvnila, voľbu žien rovnakou mierou ovplyvnili dva faktory. Boli to predovšetkým ich ekonomické možnosti a ďalej nádej – rozličná pre spoločenské postavenie každej ženy –, či budú, alebo nebudú zohrávať v rodinnom svete alebo v spoločnosti rolu, ktorá by im prinášala uspokojenie. To, ako rýchlo a ochotne prijala žena z konca 18. storočia, a predovšetkým žena 19. storočia rolu dobrej matky, súviselo s tým, či bola bohatá, zámožná alebo chudobná.

Rousseau spolu s ďalšími otvoril roku 1762 úzky prielom do ženského srdca, ale ešte v ňom bolo treba dobyť veľa pevností; trvalo takmer sto rokov, kým sa viac-menej prekonalo sebeckosť a ľahostajnosť matiek. Ešte aj v 20. storočí sa nemilosrdne prahnierovala nedbalosť zlej matky.

Dôkazy lásky

Od 18. storočia sa začína vynárať nový obraz matky, ktorej črty sa budú neprestajne zvyrazňovať v priebehu nasledujúcich dvoch storočí. Začala sa éra dôkazov lásky. Bábätko a dieťa sa

stávajú privilegovaným objektom materskej pozornosti. Žena je ochotná obetovať sa, aby jej dieťa žilo, aby žilo lepšie a žilo s ňou.

Dojčenie

Prvou známkou zmeny materského správania je nepochybne nová ochota ženy dojčiť vlastné dieťa a okrem neho nijaké iné. Pretože ak aj sedliacky v prevažnej väčšine¹ vždy samy dojčili svoje deti, je pravda aj to, že mnohé z nich delili, aj keď nespravodlivo, svoje mlieko medzi svoje vlastné dieťa a cudzie, len aby zarobili nejaký peniaz. Edward Shorter bezpochyby právom pokladal za „moderné matky, ktoré dojčia len vlastné dieťa a odmietajú si vziať navyše ďalšie deti, či už preto, že by svojou prítomnosťou ohrozili zdravie ich vlastného dieťaťa, ktoré by pripravili o materské mlieko, alebo preto, že by to boli nežiaduci votrelci do súkromného života domácej jednotky“².

Materské správanie sedliáčok sa teda bude pokladať za nové až potom, keď odmietnu prijať novorodiatka z mesta alebo opustiť vlastné deti a ísť za dojky do zámožných rodín. Za „moderné“ sa budú pokladať aj ženy z iných spoločenských vrstiev, ktoré si zvykli dávať svoje deti k dojke a postupne budú vyžadovať, aby ich deti boli dojčené doma. Pre tieto ženy z miest prichádzali do úvahy dve možnosti. Dojčiť svoje deti, alebo – ak na to mali prostriedky – priviesť si domov ženu z vidieka. Tieto mestské matky v oboch prípadoch vyvíjali nové úsilie, ktorého veľkosť bola úmerná riešeniu, pre ktoré sa rozhodli, keď sa podobrali opatrovať malé dieťa, ktoré sa pred niekoľkými desaťročiami chápalo ako ťarcha.

Keďže nemáme presné štatistiky o počte dojčiacich žien z konca 18. storočia, a dokonca ani z 19. storočia, musíme sa uspokojiť s neúplnými údajmi a so svedectvami lekárov alebo mestských administrátorov. Aj keď tí druhí často zveličujú, a teda nie sú objektívni, ich jednomyselnosť aspoň naznačuje smer, ktorým sa uberá materské správanie.

Vieme napríklad, že počet detí, ktoré umiestnila Mestská správa dojok, od roku 1800 citeľne klesal³. Tu a tam sa konštatuje, že matky sú často schopné obetovať vlastné pohodlie, keď ich deťom hrozí nebezpečenstvo⁴. Tak sa ženy zo zámožných rodín v La Rochelle, dojaté vlnou úmrtí, ktoré postihli ich deti

umiestené u sedliáčok, roku 1766 rozhodli, že ich budú dojčiť samy. Vyvolávali, mimochodom, pohoršenie tým, že dojčili na verejnosti. Bolo tak aj v prípade žien zo Saint-Malo, ktoré v osemdesiatych rokoch 18. storočia začali dojčiť svoje bábätká, pretože medzi dojkami zúrila epidémia syfilisu. Prežitie detí sa stalo mravným imperatívom a výrazom novej materskej lásky.

Pomaly sa vžilo vedomie, že starostlivosť a neha matky sú nezastupiteľnými faktormi pre prežitie a prosperovanie dieťaťa. V Paríži, ktorý začal s módou plateného dojčenia, doktor Menuret de Chamband roku 1786 konštatoval, že v zámožných vrstvách sa prejavuje nová móda v súvislosti s dojčením detí: „Už niekoľko rokov vo vyšších vrstvách čoraz väčší počet matiek na vlastnej koži pociťuje, že únavu spojenú s dojčením vynahrádza veľa potešení a výhod.“⁵ Doktor Rose konštatuje rovnakú vec v súvislosti so ženami z malého mesta Nemours v parížskej oblasti. A Jean-Jaques Marquis okolo roku 1796 poznamenáva, že ženy z kraja Meurthe vyvinuli veľké úsilie, aby dôstojne plnili úlohu matky. Treba ho však brať doslova, keď tvrdí, že „dnes sú matky, ktoré nedojčia, také zriedkavé, aké boli pred dvadsiatimi rokmi matky, ktoré sa na to podujali: sčítanie z konca roku IV (1793) dosvedčuje, že 59 zo 60 dojčiat živilo ich vlastné matky“⁶. Farbistejší, ale aj hmlistejší je názor Josepha de Verneilh, ktorý roku 1807 napísal, že materské dojčenie zaznamenalo „šťastný krok vpred“⁷ v kraji Mont Blanc.

Upustenie od povojníka a hygiena

Aj keď sú tieto svedectvá nepresné, všetky zdôrazňujú pokrok v materskom dojčení a zvýšenú pozornosť, ktorú matky venovali svojim deťom. Čoraz väčšími obmedzovali svoju vlastnú slobodu a čoraz viac z nej dávali svojim deťom. Tak matky postupne upúšťali od tradičného povojníka, v ktorom bolo dieťa uväznené, vďaka čomu sa matky mohli nehatenejšie zapodievať svojimi vecami. Tí istí, ktorí ženám nakazovali dojčiť dieťa, im odporúčali, aby rozviazali plienky a nechali voľnosť malému teľičku. Čitateľky Rousseaua, Desessartza, Ballexserda a Giliberta sa rozhodli oslobodiť svoje dojatá od „tyranie povojníka“⁸.

V Paríži aj na vidieku sa oslobodenie dojčiat začalo koncom 18. storočia. Začiatkom 19. storočia bol „povojník v Štrasburgu

takmer úplne vylúčený⁹ a vo vidieckych kantónoch sa vo vyšších vrstvách od poverníka postupne upúšťalo. Naproti tomu z informácií, ktoré máme o nemajetných vrstvách a vidieckom obyvateľstve, vyplýva, že si túto obyčaj zachovali dlhšie a že oslobodenie detí od poverníka, ktoré sa vžilo v mestách, až do polovice 19. storočia takmer vôbec nepoznali.

Veľmi dobre chápeme, prečo sa tie najchudobnejšie matky zdráhajú vybaľiť deti z poverníka. Ženy pracujúce na poliach a v mestách s manželom, alebo ženy, ktoré nemali doma nijakú výpomoc, nemohli na dojčatá sústavne dozerať. Keďže nepoznali škodlivé ortopedické následky poverníka, nečítali Rousseau ani niekoho iného, pridržovali sa starého tradičného zvyku, ktorý im dovoľoval plniť si každodenné povinnosti a ponechať dieťa osamote bez priveľkých obáv z prípadných nehôd.

Dieťa bez poverníka nemá s matkou rovnaký vzťah ako spútané dieťa. Dojča vyslobodené z tohto panciera sa môže s matkou hrať, chytiť sa jej, dotýkať sa jej a oboznamovať sa s ňou. Matka ho môže ľahšie láskavať a bozkávať, kým dieťa v poverníku, ako poznamenáva Shorter, nie je schopné na matkino láskanie reagovať. Keď sa dieťaťu sníme toto brnenie, konečne sa medzi matkou a dieťaťom otvára možnosť telesných vzťahov plných nehy.

Túto zmenu v správaní veľmi dobre opísal istý svedok, ktorý porovnal výchovu, akej sa mu dostalo, s výchovou, ktorú pozoroval u novej generácie. Kedysi, poznamenáva, deti zo stredných vrstiev (z ktorej sám pochádzal) nemohli vôbec dúfať, že ich „otcovia a matky poláskajú: princípom, na ktorom sa zakladala výchova detí, bol strach“¹⁰. O päťdesiat rokov neskôr si matky s deťmi vymieňajú bozky a úsmevy. „Deti, ktoré dnes neprestajne láskajú a obveselujú, sa môžu voľne pohybovať v dobre zložených a čistých plienkach a ich pekné telesné tvary sa rýchlo rozvíjajú, no a stačí, aby mali deti dobrú náladu a boli zdravé, a vzbudzujú záujem všetkých, ktorí sa k nim približia.“¹¹

Materské láskanie, voľnosť v pohybe a čisté plienky svedčia o novej láske k dieťaťu. Matka musí v záujme toho zasvätiť svoj život dieťaťu. Žena ustupuje v prospech dobrej matky, ktorá bude odteraz neprestajne rozširovať svoju zodpovednosť. Na konci 18. storočia matka venuje pozornosť predovšetkým hygiene a zdraviu novorodeniatka.

Jej povinnosti sa začínajú od tehotenstva. Nová matka bude

starostlivo dodržiavať správnu výživu. Namiesto masného mäsa, pikantných omáčok, alkoholu a ťažkých jedál, ktoré kedysi konzumovala, bude dávať prednosť ľahšej potrave zo zeleniny, ovocia a mliečnych výrobkov, ktoré odporúčal Rousseau¹². Po pôrode sa bude aj ďalej diétne stravovať, pretože teraz pozná podstatný vzťah medzi svojou výživou a kvalitou svojho mlieka, a teda zdravím svojho dojčata. Keďže si je vedomá svojho vplyvu na pohodu dieťaťa, berie na vedomie kuchárske rady, ktoré sformuloval Rousseau: „Zreformujte pravidlá svojej kuchyne, nejedzte ani dusené, ani pečené mäso; nech sa nedostane k ohňu ani maslo, ani soľ, ani mlieko; vo vode varenú zeleninu nedovoľte okoreniť skôr, ako ju podáte teplú na stôl; pôstne jedlá nespôsobujú zápchu dojke, ale poskytnú jej v hojnosti mlieko najlepšej akosti. Či by bolo možné, aby mäsitá strava bola najlepšia pre dojku, keď sa uznáva rastlinná strava za najlepšiu pre novorodeňa? To si odporuje.“¹³

Nová matka odstavovala dieťa, keď sa mu prerezali prvé zúbky, a podľa rád Jeana-Jacqua mu dávala namiesto tradičnej múčnej kaše radšej chlebovú polievku a ryžovú kašu. Na utíšenie prvých bolesti ďasien mu namiesto tvrdých a špinavých hrkálkov dávala kúsky sladkého drievka, sušené ovocie a kôrky.

Moderná matka je citlivá aj na telesnú hygienu, t. j. na čistosť a cvičenie. Rousseau, ktorý bol veľkým propagátorom každodenného kúpania detí, dával matkám tieto rady: „Znižujte postupne vlažnosť vody, až napokon budete deti umývať v lete i v zime v studenej, ba ľadovej vode (...) Len čo sme obyčaj kúpania raz zaviedli (...) je dôležité, aby sa zachovala na celý život.“¹⁴ Tento návyk je totiž podmienkou čistoty a zdravia dieťaťa i jeho otužilosti v dospelom veku. Iní, menej spartánski radcovia, ako napríklad doktor J. Caillau, odporúčali matkám vlažný kúpeľ¹⁵. Bohatá literatúra o hygiene¹⁶ zhodne hlása nevyhnutnosť každodenného kúpeľa¹⁷ a telesných cvičení. „Nijaké čepčeky, nijaké perinky, nijaké poverníky,“ prikazuje Rousseau, ktorý vyžaduje, aby sa dieťa baliť do voľných a veľkých plienok, ktoré údom ponechávajú voľnosť a nebránia im v pohybe. „Keď už začne silnieť, dovoľte mu liezť po izbe; nechajte vyvíjať, vystierať jeho malé údy; uvidíte, ako budú silnieť zo dňa na deň. Porovnávajte ho s dieťaťom rovnakého veku, ktoré je stále zababušené, a prekvapíte sa, aký rozdiel nájdete v ich vyspelosti.“¹⁸ Keď dieťa začne chodiť, odporúčalo sa, aby sa mu na šaty nedávali postroje a nedávalo sa do chodidla na kolieskach, ale nech si poradí samo, prípadne nech sa spolieha na pomoc mat-

ky. Všimnime si, že všetky prístroje, ktoré dieťa väznili a chránili pred pádom, boli zároveň užitočnými pomôckami pre matky, ktoré vďaka nim mohli poľaviť svoju ostražitosť. Ich odstránenie je dôkazom toho, že sa od matky vyžaduje väčšia pozornosť. Aj tu sa oslobodenie dieťaťa spája s odcudzením ženy-matky. Pancier, od ktorého sa jeden oslobodí, tvorí súčasť času, teda života, ktorý sa odoberá druhému. Novej rousseauovskej matke to však má prinášať len viac šťastia.

Nenahraditeľné dieťa

Začalo sa obdobie kráľovstva, v ktorom vládne dieťa, pretože sa stalo najdrahocenejším majetkom: bytosťou, ktorú nemožno nahradiť. Jeho smrť sa teraz prežíva ako tragédia, ktorá sa dotýka nielen matky, ale aj otca.

Roku 1776 slávny historiograf Jacob-Nicolas Moreau neskrýval úzkosť, ktorú prežíval zoči-voči postupujúcej chorobe svojej dcéry Minette. Keď sa dozvedel, že zomrela, napísal: „*Ako by ma bol zasiahol blesk! Ó, moja drahá dcéra! Ó, nebeský anjel! Videla si bolesť svojich nešťastných rodičov (...)* Nevieť, ako som to mohol prežiť, a nie som schopný opísať, v akom sme boli stave. V prvých dňoch som sa ani nepohol od manželky (...) Až do štvrtku 9. mája sme len plakali a vôbec nevychádzali von.“¹⁹ Čiže celých osem dní.

Zdravie dieťaťa sa stalo hlavným predmetom rodičovskej starostlivosti. Rodičov veľmi znepokojujú drobné nemoci útleho veku, ktoré boli častou príčinou smrti detí, ako napríklad prerézavanie zúbkov sprevádzané horúčkou, zelená stolica, kŕče a trávacie poruchy, letné hnačky, mrle atď. Generál de Martange, ktorý sa často zdržiaval mimo domu, v listoch adresovaných manželke vyjadroval v súvislosti s tým všemožné obavy. V jednom liste sa obáva následkov dyzentérie na dcérkino zdravie: „*Stav mojej dcéry ma naplňa bolesťou, a kým o nej nedostanem upokojujúce správy, budem dni tráviť v smrteľných úzkostiach: úľavou mi môže byť jedine to, že ti posielam liek, o ktorom pán Wolff tvrdí, že je zaručený aj proti dyzentérii...*“ V ďalšom liste ho znepokojujú prvé zúbky detí: „*To, že náš maličký stratil chuť do jedenia a má bolesti, ako píšeš, ma dosť znepokojuje. Vrele ti odporúčam, moja drahá, aby si preňho aj pre Xavieru obstarala narbonnejský med a natierala im obom dasná, keď budú mať bolesti.*“²⁰

Táto rodičovská starostlivosť o nevinné nemoci nám veľa hovorí o tom, ako sa rodičia znepokojovali, keď išlo o vážne ochorenia, ako boli kiahne, na ktoré ešte v druhej polovici storočia zomieralo každé desiate dieťa. Veľa sa diskutovalo o očkovaní, ktoré sa vo Francúzsku zaviedlo okolo roku 1730²¹. Najosvietenejší duchovia išli príkladom: Tronchin, Turgot a vojvoda Orleánsky dali zaočkovať svoje deti. Rodičia však váhajú využívať túto novú preventívnu medicínu... Vo vyšších vrstvách, kde si zakladajú na modernosti, často akceptujú riziko, s ktorým sa pri očkovaní ráta. Generál de Martange kladie na srdce svojej žene, aby dala deti zaštepiti „*čím skôr, tým lepšie, pretože všetci sú s očkovaním spokojní*“.

Keď Jenner roku 1796 vyrobil vakcínu proti kiahňam, ktorá dieťaťu zaručovala imúnosť a už ho nevystavovala nebezpečenstvu, osvietení rodičia sa definitívne stali stúpcami očkovania. Kým sa však aj rodičia na vidieku rozhodnú vliat' jed do krvi svojich detí, potrvá to ešte celé desaťročia a vyžiada si to intenzívnu propagandu lekárov, pôrodných babíc a vrchnosti.

Rodinný lekár

Nová matka, ktorá sa cíti zodpovedná za zdravie dieťaťa, neskrýva svoje obavy a žiada od lekára viac rád a pomoci. Prítomnosť tejto novej postavy v lone rodiny je v 19. storočí čoraz citeľnejšia. Diela Giliberta, Raulina alebo Buchana už nestačia upokojiť obavy matiek. Matky chcú mať možnosť konzultovať lekársku autoritu u seba doma. Lekári využívajú túto príležitosť a uzatvárajú s matkou tichú „*privilegovanú dohodu*“²². Lekári čoskoro nadobudli v rodine veľkú dôležitosť a urobili si z matky partnera, pomocníčku a ošetrovateľku. V *Zdravotnom slovníku* hygienik Farssagrifex roku 1876 napísal: „*Platené pestúnky sú oproti skutočným ošetrovateľkám (rozumej: matkám) to, čím sú profesionálne dojky oproti matkám (...)* Mojím cieľom je urobiť zo ženy dokonalú zdravotnú sestru...“²³

Prítomnosť a oddanosť

Materská starostlivosť sa stáva posadnutosťou. Niet dňa ani noci, aby matka s nehou nebedlila nad dieťaťom. Či je zdravé, či choré, matka musí byť neustále ostražitá. Ak je dieťa choré a matka zaspí, hneď ju obviňujú z najväčšieho materského zločinu: z nebalosti.

Nová matka teda trávi so svojím dieťaťom oveľa viac času, ako trávila s ňou jej vlastná matka. A vzdialenosť medzi dvoma generáciami žien najlepšie označuje „časový“ faktor. Predchádzajúce matky leďva „zazreli“ svoje potomstvo a väčšinu času venovali samy sebe. Nové matky žijú nepretržite so svojimi deťmi. Dojčia ich, bedlia nad nimi, kúpu ich, obliekajú, vodia na prechádzky a ošetrujú ich. Dieťa už nie je vykázané niekam ďaleko alebo na iné poschodie. Hrá sa pri maminých sukniach, stravuje sa spolu s ňou a vydobýja si miesto v rodičovskom salóne, ako o tom svedčí množstvo rytín²⁴. Utvárajú sa putá, ktoré sťažujú, ba priam znemožňujú niekdajšie odlúčenie. Rodičia, a zvlášť matka, už nemajú chuť posielat svoje deti do vyhnanstva niekam do kláštora alebo do kolégia.

Ostatne, morálne authority, filozofi a lekári sa vyjadrujú o internátnej škole čoraz horšie. Kritizujú rodičov, ktorí sa zbavujú svojich detí. Bernardin de Saint-Pierre, ako jeden z mnohých, nevyberá slová: „Ak ich dajú k dojke, len čo prišli na svet, znamená to, že ich nemajú radi; ak ich pošlú, len čo vyrastú, do penzionátov a kolégií, znamená to, že ich nemajú radi.“²⁵

Nemilovať svoje deti sa stalo nevysvetliteľným zločinom. Matka je dobrá a nežná, alebo to nie je ani matka. Neznáša prítomnosť a neobľomnosť, ktoré sa kedysi používali na deti. Obáva sa prítomnosti v kolégiách a kláštoroch, ale aj zlých hygienických podmienok a preplnených spální. Ako veľmi správne poznamenáva P. Ariès²⁶, internát stratil hodnotu miesta mravnej a humannej výchovy, ktorá sa mu kedysi priznávala.

Dôsledky tejto zmeny v myslení budú citeľné od polovice 19. storočia. Počet detí v penzionátoch začína vtedy klesať v porovnaní s maximom dosiahnutým v 18. storočí. Noví rodičia dávajú prednosť externej školskej dochádzke, ako to ukazujú štatistiky z gymnázia Louis-le-Grand v Paríži²⁷. Nedôverčiví rodičia už nechcú úplne presunúť starostlivosť o výchovu svojich detí na cudzie osoby, t. j. na vychovávateľov z kolégií alebo na sluhov,

u ktorých sa obávajú, že majú „skazené mravy“. V dôsledku toho sa tejto novej úlohy ujíma sama matka. Tento plný úväzok ju plne vyťažuje. Mať deti pri sebe, dohliadať na ne a vychovávať ich si vyžaduje, aby bola skutočne prítomná v domácnosti. Keďže sa plne venuje svojim novým povinnostiam, nemá už čas ani chuť chodiť do salónov a venovať sa spoločenskému životu. Jej jedinou ambíciou sú deti a sníva o tom, že budú mať lepšiu a zabezpečenejšiu budúcnosť, než mala ona. Nová matka je žena, ktorú dobre poznáme; je to žena, ktorá všetky svoje túžby po moci vložila do svojich detí. V starosti o ich budúcnosť dobrovoľne obmedzila svoju plodnosť. Radšej mať menej detí, myslí si, ktoré budú dobre zaopatrené v živote, než mať početné potomstvo s neistým osudom. Navyše už nerozlišuje medzi mladším a starším²⁸, dievčaťom a chlapcom. Jej láska si nevyberá, miluje rovnako obidvoch. Každému dá to najlepšie zo seba. Pre deti zabudne rátať svoj čas a neľutuje nijakú námahu, pretože deti pociťuje ako súčasť seba samej. Niekdajšie dlhé odluky sa jej zdajú neznesiteľné. Potrebuje mať deti pri sebe jednak preto, že ich väčšmi miluje²⁹, a jednak preto, že sú jej hlavnou radosťou v živote. Privilegovaným miestom týchto pút, novým kráľovstvom žien je „domov“, uzavretý pred vonkajšími vplyvmi³⁰.

Koncom 18. storočia teda vzniká nový spôsob života, ktorý sa rozvinie v priebehu 19. storočia. Moderná rodina, zameraná na „interiér“, „vnútrajšok“, ktorý udržiava v teple afektívne rodinné putá, sa sústreďuje okolo matky, ktorá nadobúda dôležitosť, akú doteraz nemala.

„Nová“ matka

Vývoj mravov bol pomalší, ako by sa dalo očakávať. Z rozličných, ba až protichodných dôvodov sa veľa žien odmietlo prispôbiť novému vzoru. V tomto sa, napočudovanie, najprivilegovanejšie ženy správali rovnako ako najchudobnejšie. Nová matka pochádzala hlavne zo stredných vrstiev, zo zámožnej buržoázie, ale nie z tej, ktorej snom bolo napodobňovať aristokraciu.

Intelektuálka

Po vyjdení *Emila* mnoho Rousseauových čitateľiek chcelo konať podľa majstrových rád. Medzi nimi aj ženy z vysokej spoločnosti ako pani d'Epina, ktorá pri každej príležitosti demonštrovala svoju podporu novým hodnotám. V jednom *Liste* svojmu synovi píše: „*Odkedy som matkou, vložila som svoje šťastie do starostlivosti o obyčajné potreby a nedostatok skúsenosti mi v prvých rokoch Vášho života zabránil prekročiť tento rámeč; čoraz väčšmi ho presvetľuje a znásobuje aspoň reflexia, ktorú prebudila a udržiava materská neha.*“³¹

Pani d'Epina bola zaručene priekopníčkou. Dalo by sa povedať, že predbehla módu. Nebola to však jediná žena zasiahnutá milosťou. Všetky ženy, ktoré chceli byť „osvietené“, túžili byť takou matkou, o akej sníval Rousseau. Medzi Versailles a Parížom sa skupina žien rozhodla vychovávať deti „à la Jean-Jacques“. Chválili sa, že dojčia svoje dieťa, obliekajú ho len ľahko a navykajú na chladný kúpeľ. Svedok J.-L. Fourcroy de Guillerville roku 1774 napísal: „*Nasledujúcu zimu, ktorá bola jedna z najstudenejších od roku 1709, sme syna ďalej umývali od hlavy po päty vo vode, ktorá nám primrzala na prsty, pričom malý ani okom nemihol. Vodili sme ho na prechádzku každý deň, aj keď už napadol sneh a malý nebol o nič teplejšie oblečený ako v lete, od čoho okoloidúcim naskakovali zimomriavky (...)* *Náš syn nemal nikdy nádchu ani soplíky, ani čierny kašeľ; naopak, stal sa tak prekvapujúco ohybný a obratný, získal také pevné zdravie a silu, že už ako desaťmesačný vedel sám behať.*“³²

Veľa čitateľiek Jeana-Jacquesa s celou vážnosťou dojčilo svoje dieťa. Pani Roland obšírne komentovala svoje skúsenosti, ktoré boli mimoriadne ťažké. Skúpa príroda jej dala málo mlieka. Použila najnovšie metódy a riadila sa pokynmi, ktoré vyčítala z knihy³³ pani de Rebour, len aby si privolala mlieko. Vyskúšala všetky odporúčané prístroje: pumpu doktora Sterna, trubice z bieleho plechu a obklady z chlebovej striedky. Dodržiavala odporúčanú diétu, pila španielske víno, chinínový nápoj a jedla šošovicu. Podarilo sa jej tak dojčiť svoju dcéru Eudoru, až kým jej v tom nezabránila ťažká dyzentéria. Odmietla poslať dcéru k dojke a rozhodla sa jej dávať umelú výživu, miešala mlieko platenej dojky s jačmenným odvarom. Táto situácia však pani Roland podľa všetkého sužovala a viac ráz denne jej dojka od-

sávala mlieko, len aby jej dcérka mala aspoň niekoľko kvapiek materského mlieka.³⁴

Pani Roland, ktorá bola zaneprázdnená žena, musela tráviť veľa času kŕmením svojej dcéry, pretože ju dojčila tak, ako je to zvykom aj dnes, t. j. „na žiadosť“ dieťaťa. Dievčatko tak trávilo celé dni v jej náručí, pilo raz z jedného, raz z druhého prsníka, ako o tom svedčí jeden jej list manželovi: „*Budeš sa čudovať, ako je to naškriabané, ale mám voľnú len jednu ruku a iba z boku pozerám na to, čo píšem, malú mám totiž na kolenách, kde ju musím držať pol dňa. Dve hodiny v jednom kuse drží prsník, chvíľu spinká a keď sa zobudí, zasa pije (...)* *musím ju pri jednom dojčení prekladať z jednej strany na druhú, pretože všetko alebo takmer všetko vysaje...*“³⁵ Bolo by omylom nazdávať sa, že pani Roland taký režim otravoval. Naopak, presne podľa prísľubov dobrých radcov jej boli odmenou radosť a potešenie. Mesiac a pol po narodení dcéry napísala manželovi: „*Už takmer nemám bolesti, keď jej dávam piť, a navyše, proti môjmu očakávaniu, cítim pritom stúpajúcu radosť.*“³⁶

Pani Roland bola jednou z tých plne uspokojených matiek, ktoré opisoval Rousseau a jeho nasledovníci: hrdá a zároveň šťastná. Rada sa ukazovala pri dojčení a bez váhania sa pri ňom dala aj portretovať. Akoby všetka jej ženská sláva a obraz, aký túžila po sebe zanechať, bola obsiahnutá predovšetkým v dojčení.³⁷

Napriek tomu koncom 18. storočia rousseauistiek ako pani d'Epina alebo pani Roland nebolo veľa. Tvorili malé jadro adeptiek intelektuálok, ktoré neboli pre Francúzky reprezentatívne. Bude trvať ešte veľmi dlho, kým sa z tejto módy stane „prirodzené“ správanie, kým „zostúpi“ na ulicu a „vystúpi“ do vyšších sfér.

Meštianka

Je zvláštne, že to neboli tie najumnejšie ženy, čo sa hromadne prispôbovali Rousseauovmu vzoru, ale ženy zo zámožnej buržoázie, ktoré nemali spoločenské ambície ani intelektuálne nároky a nemuseli ani pracovať po boku svojich manželov. Ženy, ktoré predtým opúšťali svoje deti skôr z konformizmu, lenivosti alebo pre nedostatok motivácie, a nie z nevyhnutnosti. Bola medzi nimi manželka miestneho sudcu i manželka prísediaci-

ceho či bohatého obchodníka. Keďže boli voľnejšie ako ostatné ženy a podvedome hľadali ideál a zmysel života, ako prvé reagovali na argumenty miestnych autorít a lekárov. Ako prvé pokladali svoje dieťa za osobnú záležitosť, za niečo, čo dáva životu ženy zmysel.

Kto sú presne tieto nové matky? Pri nedostatku presných informácií o ich príjmoch a povolanií ich manžela nám neostáva iné, ako načrtnúť len ich hmlistý portrét. Vďaka literatúre, Balzacovi, bratom Goncourtovcom a ďalším, sa však môžeme pokúsiť zvýrazniť jeho najzreteľnejšie črty.

„Moderná“ matka je príslušníčkou strednej buržoázie, väčšmi jej záleží na strohých cnostiach ako na osobných úspechoch, väčšmi jej vyhovuje Byť a Mať, ako Zdať sa. Jej dom, ktorý je skôr provinčný ako parížsky, je uzavreté univerzum, v ktorom je bezvýhradnou vládkyňou. V *Listoch dvoch mladých žien* svetáčka Louise de Chaulieu, ktorá žije v Paríži skvelým životom, píše vidiečanke Renée de Maucombe: „Vysla si z kláštora, aby si vstúpila do iného, do domácnosti!“³⁸ Louise prosí Renée, aby žila inak: „Príď do Paríža, pobláznime mužov a staneme sa kráľovkami.“ Renée však pôjde cestou provinčnej meštiačky a stane sa príkladnou matkou, ku ktorej sa ešte vrátíme. Louise ostane aristokratkou, „Parížankou“ s veľkými úspechmi v spoločnosti. Nebude mať deti. Kontrast medzi dvoma priateľkami, ktorý Balzac vytvoril úmyselne, je najlepšou možnou ilustráciou protikladných ženských osudov: matky a zvodkyne. Kým jedna sníva o tom, aby sa stala vychytenou ženou vládnuou v salónoch, kráľovstvom druhej je jej domov a chce vládnuť len svojej rodine.

Nie je nová matka³⁹ pravnučkou Molièrových meštiačok alebo pani Vollichon, hrdinky Furetièrovho *Meštianskeho románu*⁴⁰? Pamätáme si, že Furetière staval meštianske mravy proti mravom vládnucej aristokracie a opisoval pohrdanie, s akým sa žena z vysokej spoločnosti pozerala na pani Vollichon, manželku prokurátora du Chatelet, ktorá sa okrem detí o nič iné nestarala a o ničom inom nerozprávala. Pani Vollichon sa jej zdala rovnako smiešna, ako Louise pripadala v 19. storočí staromódna Renée. S odstupom takmer dvoch storočí konštatujeme, že aristokratka stále rovnako pohŕda materským správaním, ktorému podľa nej chýba veľkoleposť a ktoré je podľa nej jednoducho nevhodné.

Rozdiel medzi pani Vollichon a Renée de Maucombe⁴¹ je

v tom, že kým tá prvá zaostáva za prevládajúcimi hodnotami 17. storočia, tá druhá je stelesnením ženského ideálu, ktorý zvíťazí v 19. storočí. Všeobecnejšie platí, že ženy zo strednej buržoázie ako posledné opustili svoje deti a ako prvé ich znova vzali do náručia.

Aristokratka

Naproti tomu ženy z vládnucich tried, sestry Louisy de Chaulieu, ako prvé opustili svoje deti a ako posledné zmenili svoje zvyky. Pri pohľade na rytiny pani Gérard a maľby Verneta alebo Moreaua mladšieho by sme sa mohli nazdávať, že veľa žien z najlepšej spoločnosti sa rado dávalo portrétovať spolu s manželmi a deťmi, s najmenším dieťaťom v náručí. Bol to skôr výsledok prechodnej módy ako výraz skutočne vžitého správania. Aj keď sa tieto ženy rady ukazovali ako dobré matky, len málokedy a oveľa pomalšie sa mali k činu ako ženy z meštianskych vrstiev. V minulom storočí sa móda, mimochodom, zmenila. Aristokratky a príslušníčky veľkoburžoázie, ktoré túžili po postavení v spoločnosti, by sa už neboli dali portrétovať pri dojčení, uprostred nesprátného drobizgu.

Vplyvné ženy z prvej polovice 19. storočia chcú tak ako ich staršie sestry z 18. storočia zvýrazňovať svoj odstup voči strednej buržoázii. Za nič na svete by sa nechceli podobať na tie „malomeštiačky“ s vidieckymi mravmi. V Paríži, ale aj vo veľkých provinčných mestách ženy, ktoré chcú stáť nad občajným priemerom, dôrazne odmietajú plniť úlohu dobrej matky rodiny.

Balzacovo dielo nám poskytuje celú škálu žien s rozličnými názormi na materstvo a ukazuje nám priepasť medzi maloburžoáziou a bohatou aristokraciou. V *Dvojitej rodine* Karolína de Bellefeuille žije v nemanželskom zväzku s Rogerom, zámožným mešťanom. Napriek svojej situácii je stelesnením šťastnej ženy, ktorá sa naplno rozvinie v materstve. Balzac nám ju opisuje takto: „Nepoznala spôsoby spoločnosti, ktorá ju zamietla a kam by vôbec nebola šla, aj keby ju prijala, pretože šťastná žena nechodí do spoločnosti, a nevedela si preto osvojiť eleganciu v spôsoboch ani sa naučiť tú mnohovravnú, ale duchaprázdnu konverzáciu, ktorá je bežná v salónoch; zato ale prácne získala vedomosti nevyhnutné pre matku, ktorej jedinou ctižiadosťou je dobre vychovať svoje deti.“⁴² Karolína de

Bellefeuille dojí svoje dve deti, ani na chvíľu sa od nich nevzdáľuje a stará sa o celú ich mravnú výchovu. Jej jedinou radosťou bolo „plniť zároveň namáhavé úlohy pestúnky a príjemné povinnosti matky“⁴³. Balzac končí portrét tejto nežnej a dokonalej bytosti slovami: „Za tých šesť rokov jej skromné želania neobťažovali nikdy nejakým nevhodným nárokom Rogerovo srdce.“⁴⁴ A Balzac neodolá pokušeniu opísať veľkú scénu súkromného meštianskeho života: Keď nadíde večer, Roger sa hrá so svojim starším synom pri kozube v nežnej intimite salónu a s dojatím sa pozerá na svoje dieťa „zavesené na Karolíninej hrudi, bielej a sviežej (...) a ktorého vlásky splyvali v tisícich prstienkoch“⁴⁵.

Tento obraz, ktorý by bol nadchol Rousseaua, nebol po chuti všetkým ženám, ako napríklad pani Evangelista, ďalšej Balzacovej hrdinke⁴⁶, ktorá udávala tón spoločnosti v Bordeaux. Pred svadbou svojej dcéry Natálie s aristokratom odporúča dcére, aby sa nesprávala ako malomeštiacky Karolíniného typu. Vypočujme si jej rady, ktoré sú vynikajúcou ukážkou prežívajúceho starého spôsobu myslenia: „To, čo hubí všetky vydaté ženy, ktoré sa stoja čo stoja usilujú zachovať si srdce svojich manželov (...) tkvie v ustavičnej prítomnosti, čo kedysi nebolo a čo sa v tejto krajine zaužívalo s mániou rodinného života. Po revolúcii vnikli vo Francúzsku meštianske mravy aj do šľachtických domov. Toto nešťastie zapríčinil jeden spisovateľ, nehabný kacír Rousseau (...) A odvtedy urodzené ženy pridávali svoje deti, vychovávali svoje dcéry a ostávali doma. Týmto činom sa život natoľko skomplikoval, že šťastie takmer vymizlo (...) Neprestajný styk medzi rodičmi a deťmi je práve taký nebezpečný ako medzi manželmi. Len pri málokterých povahách odoláva láska zovšednenej, ustavičnej prítomnosti (...) Postav teda medzi seba a Paula hradby spoločnosti, chodievaj na plesy, do Opery; predpoludním sa prechádzaj, večer jedávaj v meste, chodievaj často na návštevy, venuj Paulovi iba málo času.“⁴⁷

Natália teda nebude môcť splniť funkciu matky.

Matka ju od toho vyslovene odrádza, pretože „žena sa narodí preto, aby bola elegantnou ženou, spoločenskou, rozkošnou hostiteľkou (...) Tvojím poslaním je páčiť sa (...) Nie si stvorená na to, aby si bola matkou rodiny či gazdínou. Ak⁴⁸ budeš mať deti, dúfam, že neprídu krátko po sobáší a že ti hneď nepokazia postavu; niet nič meštiackejšie, než prísť do druhého stavu v prvom mesiaci po svadbe (...) Ak však budeš mať deti dva alebo tri roky po sobáší, prosím, guvernanky a vychovávateľa ich vychovávajú. Ty však buď urodzenou dámou, ktorá predstavuje prepych a reprezentuje dom.“⁴⁹

Ozvenou týchto slov sú rady, ktoré aristokrat de Marsay dáva svojmu priateľovi Paulovi, budúcemu Natáliinmu manželovi. „Buď len dobrým oteckom a dobrým manželom, a zosmiešiš sa na celý zvyšok života. Keby si bol šťastný a smiešny, hodno by bolo ešte o tom uvažovať; lenže nebudeš šťastný (...) Stváraj na vidieku pochabosti, aké chceš (...) len sa neožeň. Kto sa dnes žení? Obchodníci, aby niečo vyženili (...) sedliaci, ktorí si chcú narobiť robotníkov, keď naplodia veľa detí, burzovní agenti alebo notári, ktorí musia platiť dane, nešťastní kráľi, ktorí chcú (...) pokračovať v nešťastných dynastiách.“⁵⁰

Neúprosný nepriateľ manželstva, de Marsay, ktorý je len ľavoboček, nereaguje iba ako obdivovateľ Dona Juana. Je proti manželstvu aj preto, že z neho pochádza nová generácia. S krutou jasnozrivosťou mužov predchádzajúceho storočia neočakáva od detí nič dobré. Naopak: „alebo si sa náhodou natoľko zalúbil do tej nemožnej fajty (...) ktorá ti narobí iba starosti? A vôbec, vieš, čo je to byť otcom či matkou? Manželstvo (...) je z najhlúpejších spoločenských zertiev; iba naše deti majú z neho úžitok a vedia si ho oceniť až vtedy, keď ich kone spásajú kvety rozkvitnuté na našich broboch. Banuješ za svojim otcom, tyranom, ktorý ti skazil celú mladosť? Ako by si naučil svoje deti, aby ťa milovali? Tvoje výchovné metódy, starosť o ich šťastie, potrebná prísnosť by ich len odpudzovali. Deti majú radi márnopotratného či slabého otca, a neskôr ním pohrdajú. Ocitol by si sa teda medzi obavami a pohrdaním. Nie je dobrým otcom rodiny ten, kto niečo vyžaduje! Pozri na našich priateľov a povedz mi, ktorého by si chcel za syna (...) detičky, môj milý, sú tovar, ktorý sa veľmi ťažko opatruje.“⁵¹ Nežné manželstvo je len meštianskym mýtom. Odstup medzi manželom a manželkou, rozkoše s milenkami, deti u dojok, to je tajomstvo aristokratického života.

Keď spolu s bankrotom skrachuje aj manželstvo Paula a Natálie, Balzac vkladá do úst starého notára svoje vlastné úvahy, úvahy meštiaka, ktoré sú záverom a poučením celého príbehu: „Keby ste boli mali deti, materské povinnosti by boli v matke zadusili ženskú márnomyseľnosť, bola by ostala doma...“⁵² Podľa Balzaca, ktorý nevyňikal ako feministka, z rousseauovského poňatia manželstva ťaží predovšetkým manžel, ktorý lepšie ako kedysi kontroluje svoju manželku. Ženu, ktorá je plne oddaná deťom a domácnosti, nerozptyľujú zlé pokušenia.

To, že si veľa žien bez otáľania zvolilo kariéru matky, svedčí o tom, že im zároveň poskytovala výhody, ak nie rovno osobný prospech.

Prospech z materstva

Určite nie je náhoda, že ženy, ktoré ako prvé uposlúchli argumenty mužov o materstve, boli meštianky. Tieto ženy zo stredných vrstiev, ktoré neboli ani chudobné, ani mimoriadne bohaté či znamenité, videli v tejto novej funkcii príležitosť na povýšenie a emancipáciu, ktorú aristokratka nevyhľadávala.

Tým, že sa meštianka podujala na výchovu svojich detí, dvoma spôsobmi si zlepšila svoje osobné postavenie. K moci nad kľúčmi (vládu nad hmotnými statkami rodiny), ktorú mala už dlho, pridala moc nad ľudskými bytosťami, ktorými boli jej deti. Tým sa stala hlavnou oporou rodiny. Matka ako osoba zodpovedná za domácnosť, rodinný majetok a duše, bola vysvätená za „domácu vládkyňu“.

O tejto zmene zmysľania, ktorá rozšírila moc matky na úkor otcovskej autority, svedčia otázky, ktoré roku 1785 vypísala Berlínska akadémia. Prvá: Aké sú v prírodnom stave základy a hranice otcovskej autority? Druhá: Jestvuje rozdiel medzi právami matky a otca? Tretia: Až pokiaľ môžu zákony rozširovať alebo obmedzovať túto autoritu?

Medzi odmenenými odpoveďami je aj odpoveď Francúza Peucheta, autora *Metodickéj encyklopédie (Encyklopédie méthodique)*, ktorý sa zasadil za prehodnotenie právomocí matky. V hesle *Dieťa, polícia a obec* Peuchet takto odôvodňuje svoje stanovisko: „Žena, ktorá má ako matka, dojka a ochrankyňa povinnosti, aké muži vôbec nepoznajú, má pozitívne právo na poslušnosť. Najlepším dôkazom toho, že matka má opravdivejšie právo na podrobenosť svojich detí ako ich otec, je to, že túto podrobenosť väčšmi potrebuje.“⁵³

Tým sa postavenie matky po vecnej, ak nie aj právnej stránke odlišovalo od postavenia dieťaťa. Matka už nebola pre manžela tak ako kedysi jedným z jeho detí, ktoré bolo treba ochraňovať a ovládať. Meštianska matka „viedla domácnosť“ s rovnakou autoritou a pýchou, s akou aristokratka „zaujímala spoločenské postavenie či rang“. Vďaka neustále vzrastajúcej zodpovednosti matky mohla manželka vzbudzovať u manžela väčšiu úctu a mať často ako matka oproti otcovi posledné slovo.

Materstvo sa stalo vďačnou úlohou, pretože bolo teraz nositeľom ideálu. Spôsob, akým sa hovorí o tejto „vznešenej funkcii“, slovami vypožičanými z náboženského slovníka (bežne sa hovorí o „poslaní“ alebo o materskej „obeti“), svedčí o tom, že

materská rola nadobudla nový, mystický aspekt. Matka sa teraz s obľubou prirovnávala k svätici a v myslení sa zaužívalo, že len „svätá matka“ môže byť dobrou matkou. Patrónkou tejto novej matky bola prirodzene Panna Mária, ktorej celý život svedčí o oddanosti dieťaťu. Je azda náhoda, že si ju 19. storočie poctilo vytvorením sviatku Nanebovzatia Panny Márie?

Zaostávanie nemajetných vrstiev

Novú módu prijali ako posledné ženy z nemajetných vrstiev. Keď sa koncom 18. storočia zámožná žena začala starať o svoje deti, robotníčka či manželka malého remeselníka potrebovala väčšmi než kedykoľvek predtým poslať svoje deti na vidiek, aby mohla priniesť domov druhý plat. Dokonca aj sedliacky dávali svoje deti k dojkám, aby mohli lepšie pomáhať mužovi pri poľných prácach alebo ísť za dojky mestských detí. Táto prax pretrvala až do začiatku 20. storočia, keď sterilizácia umožnila bezpečné použitie dojčenskej fľaše.

Pri pohľade na chudobné domácnosti chápeme, že materská starostlivosť bola pre nemajetné ženy prepychom, ktorý si nemohli dovoliť. Ich príbytok sa vo väčšine prípadov skladá len z jednej izby, v ktorej sa tiesnili tri generácie. Na vidieku sa v ňom navyše tísli aj domáce zvieratá. Takéto podmienky, pravdaže, neprospievali súkromiu a nehe. Matka, zapriahnutá do všetkých možných prác, nemala čas dozerať na svoje potomstvo, nieto sa s ním ešte aj hrať. Dieťa pre ňu ostalo ťažkým bremenom, ktorého sa chcela neraz zbaviť, dať ho k dojke a neskôr, keď odrástlo, vystrnadiť z domu.

Jej postavenie sťažovala priveľká plodnosť⁵⁴. Léon Frapié konštatoval, že rodiny so siedmimi deťmi boli bežným javom. Ako meštiansky filantrop obvinil týchto ľudí z trestuhodnej plodnosti. „Jestvuje zločin proti ľudstvu,“ napísal, „a tým je zločin mať priveľa detí.“⁵⁵ Konštatoval, že mnohí nemajú každý deň čo položiť do úst, a odsúdil „nepredvídavosť“ a „nerest“ chudobných vrstiev: „Mať štyri deti, keď môžete poskytnúť lôžko, potravu a starostlivosť iba dvom, neznamená, že deti milujete alebo že robíte službu spoločnosti.“

Frapiého moralizovanie nevelmi pomáha pochopiť nadmernú plodnosť chudobných vrstiev. Presvedčivejšie sú hospodár-

ske a psychologické dôvody, ktoré pravdepodobne platia pre všetkých ľudí žijúcich v núdzi. Najväčší chudáci 19. storočia, ktorí majú blízko k obyvateľom krajín dnešného štvrtého sveta, určite vedeli, že ich deti, z ktorých mnoho priebežne umieralo, boli ich jedinou zárukou pre neproduktívne obdobie staroby. Matky 19. storočia, ktoré sa možno podobali na ženy z „podproletariátu“⁵⁶ dnešnej rozvinutej spoločnosti, mali podistým ambivalentné, ba až protichodné pocity v súvislosti so svojím materstvom. Marie-Catherine Ribeaud ukázala, aký význam malo pre tieto ženy materstvo, ktoré im prinášalo starosti a zároveň krehkú afektívnu rovnováhu. Pre ženy, ktoré nemajú v živote nič okrem ťažkého manželského spoluzitia naplneného krutosťou, je materstvo veľkou udalosťou. Odmietajú antikoncepciu, pretože dieťa nahrádza nedostatok lásky a spoločenského uplatnenia a načas kompenzuje rozličné frustrácie. Tieto matky nechávajú pôsobiť prírodu, len aby oddialili osudový okamih samoty, a rodia toľko detí, koľko im telo dovolí. Aj keď sa na to otvorene sťažujú, ani v najmenšom sa nepokúšajú zmeniť chod vecí...

Použiť bez zmeny psychologickú analýzu žien 20. storočia a na jej základe vysvetliť správanie ich predchodkýň z 19. storočia je možno prítiahnuté za vlasy, ale zato nám pomáha pochopiť správanie, ktoré sa vždy posudzovalo len zvonka. Nemožno všetko vysvetliť len materiálnou neistotou a nedostatkom informácií.

Bez ohľadu na to, aké boli dôvody nadmernej plodnosti v chudobných vrstvách až do 20. storočia, ide o výrečný jav, ktorý mal tri následky: pobyt detí u dojok, odkladanie detí a nezmenenú úmrtnosť detí z nemajetných rodín.

Ešte v polovici 19. storočia sa doktori Brochard a Monot rozhorčovali nad strašnými podmienkami, v akých deti žili u dojok. Obaja však uznávali, že „tie chudobné ženy, ktoré sú nútené pracovať, si nemôžu počínať inak“⁵⁷. Títo šľachetní filantropi sa úprimne usilovali vylepšiť osud detí u dojok, ale ani slovom sa nezmiňovali o životných podmienkach matiek.

V mestských ľudových vrstvách ostalo bežným zvykom dávať deti k dojčiam. Brochard, ktorý tento jav študoval v okrese Nogent-le-Rotrou, konštatoval, že počet parížskych dojčiat, ktoré umiestňovacie kancelárie odovzdali dojčiam, sa v polovici 19. storočia zvýšil.⁵⁸ Ešte roku 1907 bolo na vidieku umiestnených

asi 80 000 detí, čiže 30 až 40 % detí narodených vo veľkých mestách.⁵⁹

Odkladanie detí, ktoré značne stúplo v druhej polovici 18. storočia, pokračovalo ešte vo väčšej miere v prvej polovici 19. storočia. Armangaud tvrdí, že k tomuto prudkému nárastu popri následkoch industrializácie a rastu miest prispelo to, že sa roku 1811 v útulkoch takmer všeobecne zaviedol systém „otočných jaslí“ (ktorý matke dovoľoval odložiť dieťa bez udania jeho totožnosti).⁶⁰

Navyše v 19. storočí pretrvávala vysoká úmrtnosť chudobných, a tým väčšmi opustených detí. V päťdesiatych rokoch 19. storočia celková úmrtnosť detí do jedného roka bola ešte vyše 16 %.⁶¹ Francisque Sarcey tvrdí, že z 25 000 detí poslaných k dojčiam umieralo 20 000⁶² a rovnako znepokojivé je aj Brochardovo konštatovanie, podľa ktorého z 20 000 detí z Paríža, poslaných do Nogent-le-Rotrou, prežilo vinou nedostatočnej opatery a dozoru iba 5 000.⁶³ To všetko ukazuje, že v polovici 19. storočia ešte neexistovalo jednotné materské správanie. V správaní matiek pretrvávali veľké rozdiely, matky si podľa svojej spoločenskej príslušnosti počínali veľmi odlišne. Správanie matiek do značnej miery podmieňovali nielen materiálne prostriedky, ale aj ambície žien. Ženy prežívali príchod dieťaťa do rodiny odlišným spôsobom, jedny ako prekážku, iné ako potrebu, ďalšie ako nevyhnutnosť, prípadne ako vlastnú voľbu.

Na rozdiel od predstáv, ktoré by sme si mohli utvoriť na základe ikonografie z 18. storočia, okolo detskej kolisky nestála vždy dojatá rodina, hotová priniesť pre blaho novorodeniatka akúkoľvek obeť.

Zdržanlivosť a odpor

Ak si urobíme bilanciu všetkých materských postojov v 19. storočí, musíme konštatovať, že veľká časť žien ešte nezložila úspešne skúšku obetavosti.

V Balzacovom diele sme videli, že malé jadro žien z vysokej aristokracie vôbec nezmenilo v porovnaní s predchádzajúcimi storočiami svoj spôsob života. Podľa Balzaca to boli dokonca najhoršie matky zo všetkých. Tieto veľké svetáčky a všetky tie, ktoré sa nimi túžili stať, sú, pravda, len veľmi malou vzorkou

ženského obyvateľstva. Vzhľadom na ich výnimočné spoločenské a materiálne postavenie nie sú veľmi reprezentatívnou ukázkou priemernej francúzskej ženy. Ich prípad je napriek tomu zaujímavý, pretože potvrdzuje hypotézu, ktorú sme predtým vyslovili o ženách 17. a 18. storočia. Keď má žena ambície (spoločenské, intelektuálne alebo profesionálne tak ako dnes) a prostriedky na ich naplnenie, láka ju oveľa menej ako ostatné ženy investovať svoj čas a energiu do výchovy detí. Balzacove svetáčky, ktoré neboli veľmi vnímavé na Rousseauove meštiacke teórie, snívajú o svojskej vláde nad svojimi blíznymi. Mnoho žien im podobných malo vôľu po moci. Ich jediným problémom bolo, ako ju vzhľadom na svoje osobitné postavenie ukojiť. V 19. storočí, keď vládnuca ideológia znehodnocovala všetku, dokonca aj intelektuálnu prácu ženy, žene z vysokých vrstiev ostávala jediná alternatíva: byť svetáčkou a vynikať v spoločnosti, alebo byť matkou rodiny a vládnuť v lone rodiny.⁶⁴ Zdá sa, že väčšina zámožných žien sa, tak ako Renée, rozhodla plniť rodinné povinnosti a venovať deťom pozornosť, ktorú im ich vlastná matka odoprela (Renée bola vychovaná v kláštore). No na to, aby sa žena stala dobrou matkou, nestačí byť príslušníčkou buržoázie. Balzac, ktorý sa v tomto prostredí narodil, to dobre vie.⁶⁵ Jeho matka mala vynikajúce materiálne a spoločenské podmienky na to, aby bola šťastnou a pozornou matkou. Na nešťastie pre malého Honorého nemala svojho syna rada. Honoré bol až do štyroch rokov u dojky a potom celých desať rokov v penzióne. Za prvých šesť rokov, ktoré prežil v kolégiu Oratoriánov vo Vendôme, ho matka prišla navštíviť iba dva razy a napísala mu len veľmi málo listov. To znamená, že láska nie je na rozkaz a spoločenské a materiálne pomery rodičov ešte nevedú k materskej láske.

Nedbalé ženy

Pani Balzac nebola ani zďaleka výnimkou. Mnoho matiek zo zámožných vrstiev sa neodhodlalo skutočne sa starať o svoje deti a nemalo silu ani chuť ich dojsť. Mnohé z nich ešte posielali svoje deti k dojkám na vidiek, pričom výberu dojky nevenovali veľkú pozornosť. Lekári Brochard a Monot sa netajili tým, že veľká časť detí posielaných k dojkám nepochádzala len z chudobných domácností, prípadne od matiek, ktoré svoje deti ne-

mohli fyzicky dojsť. Brochard bol veľmi prísny voči ženám zo zámožných vrstiev, ktoré hľadali dojky cez súkromné umiestňovacie kancelárie, nepodliehajúce nijakému dozoru. Podobne a v tom istom duchu ako jeho kolegovia z predchádzajúceho storočia pranieruje správanie týchto matiek, ktoré „si vyberajú dojku bez toho, aby ju videli, bez záruky (...) no komornú by si tak určite nevybrali“⁶⁶.

Ženám, ktorým dojčenie poškodilo zdravie, Brochard odporúčal, aby si dojku priviedli domov, ak na to mali prostriedky, ale aby osobne dozerali na všetku ostatnú opateru poskytovanú dieťaťu.⁶⁷ Podľa Brocharda, podobne ako podľa doktora Monota, systém dojčenia v domácnosti mal byť výnimočným riešením, ktoré sa malo používať len v beznádejných prípadoch. V 19. storočí sa však táto prax v najvyšších vrstvách veľmi rozšírila. Či už ženy mohli, alebo nemohli dojsť, tie, ktoré na to mali, priviedli si domov z vidieka dojky, ktorým zverili takmer všetky materské funkcie. Dojka, táto „druhá matka“, je ústrednou postavou meštianskej rodiny a rýchlo získava autoritu nad nevedomou matkou. Je známe, že sa nesmela rozčúliť, aby sa jej nezrazilo mlieko, a tak rodičia radšej mlčali, len aby neohrozili zdravie svojho miláčika. Brochard takto zhrnul situáciu: „V snahe vyhovieť móde si veľa mladých žien vo veľkých mestách privádza domov dojky. Nebudem vám líčiť, milé dámy, najrozličnejšie mrzutosti, akým sa vystavuje žena, ktorá sa podriaďuje diktatúre dojky (...) No ak sa mladá žena nazdáva, že týmto počínom uspokojí všetky požiadavky materskej lásky, dovoľte mi, aby som vám povedal, že sa veľmi mylí.“⁶⁸

Podvodníčky

Podľa náročných moralistov a rousseauistov sa „tvárili, že sú dobrými matkami“. V očiach spoločnosti bolo zachované dekorum, pretože dieťa ostávalo doma a dojka bola pod ich dozrom. V skutočnosti však dieťa trávilo väčšinu času so svojou pestúňkou (*nounou*, neskôr *nurse*), ktorá ho dojsť, kúpala, ošetrovala, vodila na prechádzky atď. Mimo chodcom, v mnohých prípadoch mali deti radšej svoju dojku ako matku, vzdialenú postavu, ktorú vidali len vo chvíľach, ktoré si sama vyberala. Tieto matky boli v istom zmysle podvodníčky, ktoré zradili svoje deti a prispôbili si podľa svojho záujmu pravidlá novej morálky.

Keďže bolo treba byť dobrou matkou, tak ňou boli, a za peniaze poverili úlohami spojenými s touto funkciou inú ženu.

Treba priznať, že nová morálka nekládla veľké nároky a časom sa prestala pohoršovať nad týmito zvykmi. Napokon sa kritériom odlišujúcim dobrej matky od zlých stalo to, že dieťa bývalo spolu so svojou matkou. To, či sa o deti starali viac alebo menej, nemá v konečnom dôsledku veľký význam, dôležité nebolo, koľko času s deťmi strávili alebo aké s nimi mali vzťahy, ale to, že vykonávali „dozor“. Konformistická spoločnosť nerobila veľké rozdiely medzi skutočne dobrou matkou, ktorú stesňuje Renée de l'Estorade, a svetáčkou, ktorej sa so svojimi radami, ako sa treba správať k dojke, prihovára barónka Staffe⁶⁹.

Zato podľa Brocharda alebo Monota matka, ktorá si priviedla domov dojku, zrádzala materský cit vo všeobecnosti, pretože pripravovala o mlieko svojej matky malého vidiečana. „Položili ste si niekedy otázku, čo sa stane s jej dieťaťom, ktoré musela odstaviť, aby dojčila to vaše? (...) V niektorých krajoch dosahuje úmrtnosť detí dojok v ich rodisku 64 %, inde až 87 %.“⁷⁰ Deti zo zámožných mestských rodín teda prežívali na úkor chudobných malých vidiečanov. Chápeme, že Monot odsúdil „frivolnosť parížskych dám, ktoré obetujú pôžitky materstva pre pôžitky spoločenského života, večierky, predstavenia (...) Nik neprotestuje proti tomu, že sa pre tieto dôvody obetuje tretina novorodiatok.“⁷¹ Ako kantónny lekár v jednej obci kraja Morvan mal Monot možnosť konštatovať veľký rast plateného dojčenia, ktoré nadobudlo priam priemyselné rozmery, hromadný odchod dojok do Paríža a úmrtnosť ich detí. Veľmi znepokojený týmito javmi, predniesol na túto tému roku 1867 poučnú správu pred Cisárskou lekárskou akadémiou.

Vysvetlil, že za štyridsať rokov počet Burgundčaniek⁷², ktoré chceli získať miesto dojky v Paríži, hrozivo stúpol (takmer 1 ku 1 000) až natoľko, že sa tento priemysel stal najvýznamnejším obchodom kraja Morvan. Podľa Monotovych štatistík z troch rodičiek viac ako dve⁷³ odchádzali hneď po pôrode do Paríža. Pred dvadsiatimi rokmi dojka, ktorá sa chcela usadiť v Paríži, vyčkala sedem až osem mesiacov, kým mohla svoje dieťa odstaviť. Dnes, hovorí Monot, len čo sa zotaví z pôrodu, ide si do Paríža hľadať miesto cez umiestňovaciú kanceláriu. Jej dieťa žije na podradnej strave, ktorá mu spôsobuje vážne ochorenia: enterokolitídu, škrofulózu, rachitídu. Každý rok umiera vyše 64 %⁷⁴

týchto detí. Tie, ktoré prežijú, sú často neduživé, ako dokazuje vysoké percento neodvedených brancov v tomto kraji.

Tento zvyk, ktorý mal pre kraj katastrofálne následky, ani neprinášal „počestnej“ dojke veľké výhody. Monot vyrátal, že ak ostala v Paríži len nevyhnutných štrnásť alebo pätnásť mesiacov do odstavenia dieťaťa, ktoré dojčila, po odpočítaní nákladov (cestovné, umiestňovacia kancelária, umiestnenie jej vlastného dieťaťa atď.) jej ostalo len niečo vyše 200 frankov zisku. To bolo v porovnaní so životom jej vlastného dieťaťa veľmi skromné.

Prečo chcelo za týchto podmienok toľko vidiečaniek odísť z domu, opustiť manžela a deti a pracovať v Paríži? Alphonse Daudet, ktorý ich vylíčil nelútošným spôsobom, sa nazdával, že ich jediným dôvodom bola chamtivosť: „Baží po všetkom, čo v meste vidí okolo seba, najradšej by si všetko odniesla tam do svojho brlohlu (...) V podstate neprišla pre nič iné, jej utkvelou myšlienkou je potravina (...) Potrava, to sú dary a pláca, to, čo vám zaplatia, čo vám dajú, čo ostane a čo sa podarí ukradnúť...“⁷⁵

Je to premrštený a voči väčšine dojok pravdepodobne nespravodlivý portrét. Mnohé z nich mali veľmi rady deti, ktoré dojčili, a odmietali sa vrátiť domov, len aby mohli pri nich ostať. Keďže na nich lipli väčšími než na vlastných deťoch, možno sa čudovať, že radšej žili v meštianskom dome, kde mali príjemnejší život ako doma? Adoptívna rodina sa časom stala ich vlastnou.

Napriek tomu, ak sa na problém pozrieme len z hľadiska ich detí, ktoré priskoro opustili a pričasto vydali napospas smrti, sme nútení konštatovať, že aj u nich bol hlas krvi či prírody veľmi slabý. Mnohé z nich by boli určite vyčkať nejaký čas a opustiť svoje dieťa až po niekoľkých mesiacoch, čím by mu boli dali väčšie šance na prežitie. Napriek tomu to v rozpore so zvykom z predchádzajúcich desaťročí neurobili.

Nemožno predpokladať, aj keď nám opatrnosť bráni vysloviť definitívny súd, že tieto ženy uprednostňovali vlastný život a záujmy pred záujmami svojich detí, čím dokázali, že oddanosť nie je vždy samozrejmosťou v spoločnosti, ktorá napriek tomu hlása, že je to prirodzená vec? Spoločnosť, ktorá velebí cnosti dobrej matky, hlása jej lásku k dieťaťu, a zároveň priviera oči nad pretvárkou jedných a biedou druhých, je pokrytecká.

Pretrvávajúce pohrdanie

Monot ironicky skonštatoval, že „štát presne vie, koľko uhynie ročne kusov hovädzieho dobytku, koní a oviec, ale nevie, koľko umiera deti“⁷⁶. Až v rokoch 1865–1870 vznikli v mestách Spoločnosti na ochranu detí. Brochard, ktorý bol jedným z ich iniciátorov, si neušetril podobné poznámky: „Jestvuje oveľa šťastnejšie združenie ako Spoločnosť na ochranu detí, a tým združením je Spolok na ochranu zvierat. Kým to prvé združenie má sotva tisícvesto členov, to druhé ich má vyše tritisíc. Na zozname členov Spolku na ochranu zvierat figurujú traja ministri štátneho školstva, veľký počet prefektov, osemdesiatštyri učiteľov a sedemdesiat obecných škôl. Spoločnosť na ochranu detí nemá, žiaľ, medzi svojimi členmi ani ministrov školstva, ani učiteľov, ani obecné školy (...) všetko je v prospech zvierat, nič v prospech novorodenciatok.“⁷⁷ Brochard navyše rozoberá význam Spoločností na ochranu detí. Jeho diagnóza je jasnozrivá a krutá zároveň. Vznik týchto spoločností „je dôkazom toho, ako málo je vo Francúzsku rozvinutý cit pre materstvo. Táto spoločnosť, zriadená na ochranu novorodenciatok pred nedbalosťou platených dojok, je niekedy nútená chrániť deti aj pred labostajnosťou ich vlastných matiek. Už samo jej meno Spoločnosť na ochranu detí hovorí všetkým, že jestvujú matky, ktoré sa nestarajú o svoje novorodenci.“⁷⁸

Brochard oprávnené dodáva, že ženy nechápu, čo sú materské povinnosti, ak ich treba učiť, čo to je. Mýli sa však, keď dúfa, že všetky ženy budú plniť svoje povinnosti a platené dojčenie už nebude priemyslom, ale výnimkou. Rousseauove rady sa nikdy plne nerešpektovali. Systém dojok prosperoval až do konca 19. storočia. Potom platené dojčenie vystriedala vďaka pokrokom v sterilizácii umelá výživa v podobe dojčenskej fľaše s kravským mliekom. Možno to ľutovať, ak sa na veci pozeráme tak ako Brochard a Rousseau len z hľadiska dieťaťa, alebo sa z toho tešíť, ak tento systém oslobodzuje od materských povinností ženy, ktoré sa od nich chcú oslobodiť, a neohrozuje pritom zdravie ich detí. No ak aj intenzívna propaganda Rousseaua a jeho nasledovníkov nepresvedčila všetky ženy, aby sa stali nekonečne oddanými matkami, ich argumenty na ne silne zapôsobili. Tie, ktoré sa odmietli podriať novým požiadavkám, sa cítili viac-menej povinné klamať a všemožne sa pretvarovať. Niečo sa teda zásadne zmenilo: Ženy sa cítili čoraz väčšmi zodpovedné za svoje deti. A keď nemohli dostať svojej povinnosti, cítili sa vinné.

V tom zmysle Rousseau zaznamenal veľmi významný úspech. Srdce žien ovládol pocit viny.

1 Jean Ganiage v svojej štúdií o dojčatách v Beauvaisis dokázal, že jestvovali výnimky z tohto pravidla a že veľa sedliackych rodín v tomto kraji posielalo svoje deti k dojčkam.

2 E. Shorter, *op. cit.*, s. 226.

3 E. Shorter, *op. cit.*, s. 226, uvádza, že za Napoleonovej vlády umiestňovala u dojok 5 000 až 6 000 parížskych detí a od roku 1830 už len 1 000. Tento pokles však takmer vyvážilo zvýšenie počtu súkromných umiestňovacích kancelárií, ktoré v polovici 19. storočia umiestňovali ešte takmer 12 000 detí, ak dôverujeme číslam, ktoré uvádza Brochard v *De la mortalité des nourissons en France*, s. 94.

4 E. Shorter, *op. cit.*, s. 227.

5 Citované u Shortera, *op. cit.*, s. 228.

6 *Mémoire statistique du département de la Meurthe* (1805), citované u Shortera, s. 228.

7 Citované u Shortera, *op. cit.*, s. 229.

8 Roku 1772 lekár Levret hovoril o „novom spôsobe prebalovania novonarodených detí, pri ktorom sa im nestávajú pásmi brud' a bruško“.

9 Grafenauer, citované u Shortera, s. 247.

10 J.-J. Juge: *Changements survenus dans les mœurs des habitants de Limoges depuis une cinquantaine d'années*. 2. vyd., 1817, s. 34.

11 Tamže.

12 *Emil*, s. 58.

13 *Emil*, s. 59.

14 *Emil*, s. 60.

15 J. Caillau: *Avis aux mères de la famille*. 1769, s. 12–14.

16 Knihy o hygiene sa veľmi často volajú *Upozornenie matkám* alebo *Knihy pre matky*.

17 Z Heroardovho denníka (*Le Journal d'Heroard*) sa dozvedáme, že mladého Ludovíta XIII. okúpali prvý raz, keď mal takmer sedem rokov.

18 *Emil*, s. 60.

19 J.-N. Moreau: *Mes souvenirs*, zv. 2.

20 *Correspondance inédite du général de Martange* (1756–1782).

21 V začiatkoch bolo očkovanie veľmi nedokonalé a spôsobilo smrť viacerých dobrovoľníkov. „Z prvých 1 800 zaočkovaných osôb Maddoxovi šesť zomrelo“, uvádza J.-N. Biraben, *op. cit.*, s. 218.

22 Jacques Donzelot, *op. cit.*, s. 22.

23 Citované u Donzelota, s. 23.

24 Pozri predovšetkým mnohé rytiny Marguerite Gérard.

25 Bernardin de Saint-Pierre: *14e Etude sur la Nature* 1784.

26 P. Ariès, *op. cit.*, s. 315.

27 Por. štatistiky Duponta-Ferriera, ktoré cituje Ariès, s. 314–315: Ak v rokoch 1837–1838 bolo len 10,5 % externých žiakov, v rokoch 1861–1862 ich už bolo 14 %, v rokoch 1888–1889 35 % a v roku 1908 69 %, čiže dve tretiny všetkých žiakov. Badáme, píše Ariès, že „moderná rodina sa už nechce odlúčiť od detí ani len preto, aby bola zabezpečená ich výchova“.

28 Ariès poznámenáva, že už koncom 18. storočia sa nerovnosť medzi deťmi javila ako neprípustná nespravodlivosť a že rodiny nepodporili ultraroyalistov, keď chceli za Reštaurácie znova nastoliť právo staršieho.

29 Rousseau, *Druhá rozprava*: „zvyk utužuje putá“.

30 Aj otec nachádza svoje miesto v novom rodinnom svete, medzi manželkou a deťmi. Prefekt z Bouches-du-Rhône, Christophe de Villeneuve, to skonštatoval roku 1820 v Marseille: „Už pred revolúciou sa žilo väčšmi von ako dnu a ľudia trávil veľkú časť svojho času v kaviarňach, v kluboch a na predstaveniach. Dnes sú miesta, kde sa ľudia stretávajú, tiež hojne navštevované, ale otcovia rodín tu chodia len zriedka.“ Citované u Shortera, *op. cit.*, s. 281.

31 Pani d'Épinay: *Pseudo-mémoires, Histoire de Madame de Montbrillant*. Grimmova priateľka rada trávila väčšinu času so svojimi deťmi. Podľa vlastných slov im venovala všetky predpoludnia, kedy ich učila čítať, poznávať noty a hrať na klavičembale.

32 *Les enfants élevés dans l'ordre de la nature*, Paríž 1774, s. 39.

33 *Avis aux meres qui veulent nourrir leur enfant*, Paríž 1767.

34 „Urobím z plátina cumlík, na ktorý nepretržite kvapkáme mlieko a dávame ho malej; prvá noc tohto režimu bola žalostná; úbohá maličká chcela môj prsník a jej krik mi drásal srdce.“

35 List z 20. novembra 1781, s. 57.

36 List z 20. novembra 1781, s. 66.

37 Keď si pomyslíme, že ju jej politickí protivníci obžalovali ako zlú matku!

38 *Listy dvoch mladých žien*, List VII, s. 49.

39 Ako *Renée Mauperin* Edmonda Goncourta alebo Micheletova *Žena*.

40 Furetière: *Roman bourgeois*, 1666.

41 Budúca *Renée de l'Estorade*.

42 *Dvojité rodina*, podľa českého prekladu, Praha 1963, s. 294 (zvýraznila autorka).

43 Tamže.

44 Tamže, s. 295.

45 Tamže, s. 296.

46 *Sobášna zmluva*, Bratislava 1970, s. 229–230.

47 Balzac: *Sobášna zmluva*, s. 231 (zvýraznila autorka).

48 Všimnime si túto hypotetickú formuláciu, akoby to nebola potrebné, ale akoby to bola možnosť, „nehoda“ a nič viac... Pani Evagélista má, mimochodom, len jednu dcéru.

49 Tamže, s. 231.

50 Tamže, s. 141 (zvýraznila autorka).

51 Tamže, s. 142.

52 Tamže, s. 247.

53 J. Peuchet: *Encyclopédie méthodique* (oddiel 111–112), 1792, citované u J. Donzelota, *op. cit.*, s. 25 (zvýraznila autorka).

54 Pozri *Plodnosť (Fécondité)* Emila Zolu.

55 Léon Frapié: *La Maternelle* (prieskum jednej školy v Ménilmontante) 1908.

56 Pozri veľmi peknú štúdiu Marie-Catherine Ribeaudovej: *La Maternité en milieu so-us-prolétaire*. Stock-Femme, Paríž 1979.

57 Dr. Monot: *De l'industrie des nourrices et de la mortalité des petits enfants* (1867), s. 75.

58 Brochard na základe štatistik policajnej prefektúry konštatoval, že roku 1851 bolo vyvezených 6 426 novorodeniatok a roku 1860 11 370. Keď k poslednému číslu pripočítame 3 000 alebo 4 000 detí, ktoré umiestnilo Vrchné veliteľstvo, a 5 000, pre ktoré našli na vidieku dojky priamo rodičia, len do tohto jedného okresu sa každoročne posielalo 20 000 novorodeniatok.

59 Číslo citované in *Entrer dans la vie*, s. 227.

60 Armangaud: *L'attitude de la société a l'égard de l'enfant au XIXe siècle*. In: *Annales de démographie historique*, 1973, s. 308. „Roku IX ich bolo 62 000, roku 1821 106 000 a roku 1833 131 000.“

Postupne, ako sa rušili otočné jasle (posledné boli zrušené roku 1860), klesal počet odložených detí.

Roku 1859 ich bolo vyše 76 500 a toto číslo ostalo viac-menej stabilné, pretože roku 1875 bolo ešte zaregistrovaných 93 000 opustených detí.

61 Heushlingove záznamy za roky 1840 až 1849. Toto číslo sa mení podľa krajov a spôsobu výživy detí. Navyše treba vziať do úvahy nedbalosť obcí, ktoré až do vyjdenia Rous-selovho zákona roku 1874 zabúdali zaznamenávať úmrtia detí, ktoré zomreli u dojok.

62 *L'Opinion nationale* 5. apríl 1862.

63 Brochard, *op. cit.*, s. 98. Brochard odhaduje, že medzi rokmi 1846 až 1866 zomrelo 300 000 parížskych novorodeniatok. Aj keď sú celkové čísla zveličené, štatistiky o detskej úmrtnosti, ktoré pre Nogent-le-Rotrou vypracoval na roky 1858–1859 (kedy sa nevy-

skytli nijaké epidémie), sú veľmi poučné a dokazujú, že deti z tohto kraja, ktoré vychovávali ich matky, umierali oveľa menej (22 %) ako „malí Parížania“ (35 %).

64 Túto alternatívu ilustrujú hrdinky Balzacovej knihy *Listy dvoch mladých žien*.

65 Jeho otec, vysoký úradník, bol riaditeľom nemocnice v Tours a potom Vojenského zásobovania v Paríži.

66 Brochard: *De la mortalité des enfants en France* (1866), s. 17.

67 Brochard: *De l'amour maternel* (1872), s. 6.

68 Brochard, *Tamže.*, s. 7 a 8.

69 La baronne Staffe: *La maîtresse de maison*, s. 186–188: „Na dojku treba prísne dozerat' (...) treba dozerat' na všetko, aj na čistotu jej tela...“

70 Brochard, *op. cit.*, s. 8.

71 Monot, *op. cit.*, s. 70.

72 Burgundanky mali vynikajúcu povest' ako dojky; pokladali ich za zdravé ženy, ktoré majú veľa mlieka.

73 Monot, *op. cit.*, s. 31.

74 Tamže, s. 48.

75 Alphonse Daudet: *Souvenir d'un homme de lettres*. Notes sur Paris (1888).

76 Monot, *op. cit.*, s. 95.

77 Brochard: *De l'amour maternel*, s. 11 (prednáška prednesená na výročnej schôdzi Spoločnosti na ochranu detí) (zvýraznila autorka).

78 Tamže, s. 10.

III. ČASŤ

NÚTENÁ

LÁSKA

Materstvo nadobúdalo iný zmysel. Obohatené o nové povinnosti, šírilo sa za hranice nezredukovateľných deviatich mesiacov. Nielenže sa nemohlo skončiť, kým dieťa „fyzicky“ nevyviazlo so zdravou kožou, ale čoskoro sa prišlo na to, že matka musí zabezpečiť aj výchovu svojich detí a podstatnú časť ich intelektuálneho formovania.

Ženy dobrej vôle sa s nadšením ujali tejto novej zodpovednosti, ako o tom svedčí obrovské množstvo kníh o výchove od ženských autoriek. Utvorilo sa vedomie, že matka nemá len „živočíšnu“ funkciu, ale aj povinnosť vychovať dobrého kresťana, dobrého občana, prsto človeka, ktorý si má nájsť v spoločnosti najlepšie možné miesto. Novinkou bolo, že sa žena pokladala za najpovolanejšiu na splnenie týchto úloh. Hovorilo sa, že tieto povinnosti jej predurčila „príroda“.

Pomocníčka lekára v 18. storočí, spolupracovníčka kňaza a učiteľa v 19. storočí, matka 20. storočia preberie na seba poslednú povinnosť: Stane sa zodpovednou za podvedomie a túžby svojho dieťaťa.

Vďaka psychoanalýze sa matka stane „vysoko zodpovednou“ za šťastie svojej ratolesti. Hrozivé poslanie, ktoré završuje definovanie materskej roly. Úmerne s povinnosťami, ktoré sa matke postupne pridávali, sa, prirodzene, zlepšoval aj jej obraz. Toto zlepšenie však v sebe skrývalo dvojakú pascu, ktorú bude neraz prežívať ako vzdanie sa vlastnej slobody.

Žena, uväznená v úlohe matky, bude môcť z tejto roly uniknúť už len za cenu morálneho odsúdenia. Tento únik bol dlho významnou príčinou problémov pracujúcich žien. Bol však zároveň zdrojom pohrdania alebo ľútosti voči ženám, ktoré nemali deti, a zdrojom hanby pre tie, ktoré ich nechceli mať.

Velebila sa veľkosť a ušľachtilosť materských povinností a zároveň sa odsudzovali všetky ženy, ktoré ich nevedeli alebo nemohli dokonale plniť. Od zodpovednosti k vine bol len krôčik, a vzdialenosť sa rýchlo prekonala, keď sa objavil najmenší problém s dieťaťom. Odteraz bolo zvykom žiadať účtovanie od matky...

Ženy, pre ktoré bolo materstvo synonymom naplnenia, sa s radosťou ujali tohto strašného bremena. Pre ne to stálo za námahu. No iné, ktorých bolo viac, než by sme sa nazdali, nemohli bez obáv a pocitov viny pozeráť na túto novú úlohu, ktorú im chceli vnútiť. Malo to prostú príčinu: „Ženská prirodzenosť“ bola starostlivo definovaná tak, že obsahovala všetky charakteristiky dobrej matky. Tak ju definovali Rousseau i Freud, ktorí s odstupom sto päťdesiatich rokov vypracovali veľmi podobný obraz ženy: Zdôrazňovali zmysel pre oddanosť a obeť, ktoré podľa nich charakterizujú „normálnu“ ženu. Ako mohli ženy, uväznené v tejto schéme takými povolanými mužmi, uniknúť tomu, čo sa všeobecne nazývalo ich „prirodzenosťou“? Buď sa pokúšali „zapadnúť“ čo najlepšie do predpísaného vzoru, čím len umocňovali jeho platnosť, alebo sa pokúšali zachovať si voči nemu odstup, a za to museli draho zaplatiť. Žene, ktorá sa stavala proti vládnucej ideológii a ktorú obviňovali, že je sebecká, zlá, ba až duševne vyšinutá, neostávalo iné, ako sa viac-menej vyrovnáť so svojou „abnormálnosťou“. A s abnormálnosťou sa podobne ako s každou odlišnosťou žije ťažko. Preto sa ženy mlčky podrobili, niektoré sa uspokojili, iné boli frustrované a nešťastné.

Dnes je už situácia trochu iná. Rousseauove a Freudove obrazy muža a ženy sa rozpadávajú pod útokmi feministiek. Isté príznaky naznačujú, že sa začala ďalšia rodinná revolúcia. Dvesto rokov po rousseauizme sa svetlo reflektora znova presúva smerom k otcovi; nie preto, aby matku uvrhlo do tieňa, ale preto, aby prvý raz v našich dejinách lepšie osvetlilo otca i matku zároveň.

1. kapitola

Mravoučné teóriezdedené po Rousseauovi alebo„Žofia, jej dcéry a vnučky“**Žofia: ideálna žena**

Žofia je Emilova manželka, čoskoro matka jeho detí. Presnejšie, Žofia je ideálna žena, ktorú si Rousseau vysníval ako družku pre muža. Prv ako Rousseau načrtol Žofiin portrét, definoval „ženskú prirodzenosť“ a skúmal podmienky dobrej výchovy.

Lenže beda! Rousseau z *Druhej rozpravy* nedodrжал sľuby; ukázal sa menej opatrný a vynachádzavý ako pri hľadaní mužskej prirodzenosti. V domnienke, že líči „ženskú prirodzenosť“, len zreprodukoval a zdôraznil črty ženy zo strednej vrstvy, ktorú mal pred očami.

Presne podľa poradia z knihy *Genesis* a v súlade s predsudkami sa žena u Rousseaua „zjavila“ až vtedy, keď utvoril muža, Emila, a až keď muž potreboval družku. Keďže Rousseau siahodlho definoval muža ako aktívnu, silnú, odvážnu a inteligentnú bytosť a pohlavný rozdiel si dokázal predstaviť len ako „doplnok“, logicky si stanovil ako postulát, že žena je od prírody slabá a pasívna. Napriek všetkej metodologickej opatrnosti však nehovoril o postuláte, ale o „danom princípe“¹. To je jeho prvá chyba. Keď z tohto princípu vyvodil, že „žena je stvorená zvlášť na to, aby sa páčila mužovi“², dopustil sa druhej, takisto nenapraviteľnej chyby, ktorá spôsobila všetko ostatné.

Žena ako „doplnok“ muža je v svojej podstate relatívna bytosť. Je tým, čím muž nie je, aby s ním a pod jeho vedením tvorila celok ľudstva. Emil je silný a rozkazovačný, Žofia bude slabá a podrobená. Emil má abstraktnú inteligenciu, Žofia bude mať praktickú inteligenciu; Emil neznáša nespravodlivosť, Žofia ju bude znášať. A tak ďalej. No pretože Emil má tú väčšiu časť, Žofia sa bude musieť uspokojiť s menšou. Ako pekne povedala Elisabeth de Fontenay, „ženskost' nemožno nájsť (...) Jedine muž má schopnosť stanovovať princípy, preto považuje seba samého za absolútny účel.“³

Mohli by sme dodať, že súčasne je absolútnym účelom pre ženu. Ženská prirodzenosť je v pravom slova zmysle „odcudzená“ prostredníctvom muža a preňho. Jej podstata, jej cieľ, jej funkcia sa vzťahujú na muža. Žena nie je stvorená pre seba samu, ale „na to, aby sa páčila mužovi (...) aby mu bola podrobená (...) aby mu bola príjemná“ (...) aby mu ustupovala, a znášala dokonca aj jeho nespravodlivosť“⁴. Čoskoro sa z tejto ženy stane matka ochotná žiť prostredníctvom svojho dieťaťa a preň.

Výchova budúcej manželky a matky

Ako vychovať Žofiu, aby bola hodna stať sa Emilovou družkou? Úspech v tejto oblasti zaručuje jediná metóda: Ísť cestou, ktorú vytýčila príroda. Keďže žena je „prirodzene“ doplnkom, potešením a matkou muža, výchova bude sledovať tieto tri ciele⁶, čím bez zvyšku vytvorí primeranú „ženskú prirodzenosť“.

Liberál Rousseau nás upozorňuje, že Žofia nebude vychovávaná v úplnej nevedomosti. Bude sa musieť veľa naučiť, ale „iba to, čo sa hodí, aby vedela“⁷. Žofia, ktorá je od prírody koketná a rada sa parádi, sa ešte v mladosti veľmi rada naučí narábať ihlou a kresliť. Nebudú ju nútiť do čítania ani do písania, kým sama nepocíti potrebu naučiť sa oboje⁸, t. j. kým nezačne myslieť na „spôsoby“, ako dobre viesť svoju domácnosť. Keďže Žofia nie je schopná posudzovať veci súvisiace s náboženstvom, prijme náboženstvo svojej matky a potom náboženstvo svojho manžela. No pokiaľ ide o nebeské veci, naučia ju len to, čo slúži na dosiahnutie ľudskej múdrosti, napríklad „znášať zlo bez akéhokoľvek reptania“⁹.

Rousseau za nič na svete nechcel, aby z nej urobili „teologickú

alebo mysliteľku“, pretože by to bolo v rozpore s jej poslaním. Mímochodom, „hľadanie abstraktných a špekulatívnych právd (...) všetkého, čo smeruje k zovšeobecneniu ideí, nepatrí do pôsobnosti žien“¹⁰. Štúdium žien sa bude obmedzovať na prax, pretože ženy musia prenechať mužom stanovenie princípov. O stopäťdesiat rokov neskôr psychoanalytička Hélène Deutsch vyjadri v svojom portréte „normálnej ženy“¹¹ vlastne to isté.

Takže keď sa Emil zoznámil so Žofiou, Žofia bola skromné mladé dievča, ktoré mohlo „prebrať funkcie sluhov, bolo príjemného, no nie znamenitého, dôkladného, no nie hlbokomyselného ducha“. Rousseau bol taký nedôverčivý, pokiaľ išlo o výchovu žien, natoľko sa obával jej škodlivých účinkov, že v konečnom dôsledku napísal: „Sto ráz radšej by som chcel prosté dievča s drsnou výchovou, než vzdelené a kultivované, ktoré by mi doma zriadilo literárny súd a ustanovilo by sa za jeho predsedu. Žena kultivovaného ducha je pohromou pre muža, jeho deti, sluhov, prasto pre všetkých. Vo vznešených výšinách svojho skvelého génia pohŕda všetkými ženskými povinnosťami.“¹²

Akoby sme počuli Molièrovho hrdinu Chryšala. Rousseau bez známky humoru hovorí, že nočník, pečienka a deti tvoria celú slávu, cnosť a všetky radosti ženy, ktorá nemá nikdy prestúpiť hranice „priemernosti“¹³. Žofia, menej svetaskúsená ako Henrieta, je podľa Rousseaua najmilšou ženou, o akej môže snívať stotočný muž.

No pretože materstvo je rovnako dôležitým atribútom ženskej podstaty ako manželstvo, treba sa postarať o to, aby mladá Žofia bola pripravená na svoj budúci stav: Musí mať jemný charakter v robustnom tele. Budúca matka nesmie byť rozhodná, pyšná, energická alebo sebecká. V nijakom prípade sa nesmie hnevať či prejavovať netrpezlivosť, pretože rousseauovská matka nepozná princíp radosti a agresivitu. Malé dievčatko teda treba pripraviť tak, aby sa z neho stala vysnívaná nežná matka, ktorá dojčí a vychováva svoje deti „trpezlivo a jemnocitne, s oddanosťou a láskou, ktorú nič neodstraší“¹⁴. Treba ju teda za mladi naučiť „bedlivosti a pracovitosti (...) zavčas ju privyknuť obmedzeniam, aby pre ne nikdy netrpeľa, naučiť ju krotiť všetky svoje fantázie a podriaďovať ich vôli druhých“¹⁵.

Výcvik malého dievčatka si vezme na starosť matka, ona ho naučí, že „závislosť je u žien prirodzený stav“¹⁶. Matka dievčatko naučí, aby svoje hry bez reptania prerušilo a menilo svoje úmys-

ly v tom zmysle, aby sa podriaďovalo druhým. Z tohto dobrého zvyku sa zrodí „povolnosť, ktorú ženy celý život potrebujú, pretože nikdy neprestanú byť podriadené mužom“¹⁷.

Keďže matky musia obmedziť svoju starostlivosť na rodinu a postarať sa o jej šťastie¹⁸, Rousseau neváhal navrhnúť radikálne opatrenie: zatvoriť ženy. Jemným spôsobom, keď im udeľuje moc nad celým domom: „Žena musí rozkazovať v dome sama, dokonca sa ani nehodí, aby sa muž informoval, čo sa v dome robí (prosím, ospravedlnenie nezájmu muža o dianie v domácnosti!). Žena sa však musí obmedziť na vedenie domácnosti, nemiešať sa do toho, čo je vonku, byť zavretá doma.“¹⁹ Surovším spôsobom, keď hovorí: „Pravá matka rodiny je vzdialená tomu, aby bola svetáčkou, je skôr zavretá doma ako mníška v kláštore.“²⁰ To je podstata myslenia Jeana-Jacqua Rousseaua, ktoré malo také veľké potomstvo: Dobrá matka sa podobá na rehoľnú sestru, alebo sa pokúša na ňu podobať. Ešte krôčik, a bude mať právo na titul „svätej“.

Analógie medzi matkou a mníškou, domom a kláštorom veľa hovoria o Rousseauovom ženskom ideále. Jeho podmienkami boli obeť a odlúčenie od sveta. Mimo tohto modelu niet pre ženu spásy. Dôkazom toho je život Žofie alebo Júlie. Tá druhá odíde z domu, ide do sveta a opustí svojich blízkych. Zaplatí za to poctivosťou a životom. Druhá naopak vykúpi hriech mladosti tým, že sa stane obdivuhodnou manželkou a matkou. No len čo pani Clarensu vyjde z domu²¹, striehnu na ňu lákadlá.

Rousseauova výstraha je teda jasná: Jediným osudom ženy je vládnuť nad „vnútrajškom“, „vnútrom“. Svet a to, čo je „vonku“, musí žena prepustiť mužovi, lebo inak bude abnormálna a nešťastná. Musí vedieť mlčky trpieť a zasvätiť život svojim blízkym, pretože túto úlohu jej určila príroda a je to jej jediná šanca byť šťastnou.²²

Žofine dcéry

Táto lekcija našla odozvu. Celý rad mužov²³ prebral a rozvinul Rousseauove „dané princípy“. Vychovávali Žofiine deti a vnúcky v úcte k hodnotám Žofiinho stvoriteľa.

Najvernejším čitateľom *Emila* bol Napoleon. Niet pochybností o tom, že odstavec 212 Občianskeho zákonníka, ktorý posvätil moc manžela nad manželkou a ktorého znenie v mnohom

vďačí cisárovi, si vypožičal dôkazy nielen z knihy *Genezis*, ale aj od Rousseaua²⁴.

V záujme lepšieho uzákonenia podriadenosti žien, ktorú hlásal článok 212, sa aj Napoleon zaoberal problémom vylepšenia výchovy poskytovanej ženám. Príležitosť sa mu naskytla pri založení školy Čestnej légie, ktorej vedenie zveril pani Campan. Spolu s ňou dlho rozmýšľal o cieľoch ženskej výchovy a o tom, ako ju uskutočniť. V súvislosti s tým sa spomína veľavravná príhoda. Napoleon raz údajne povedal pani Campan:

„Staré vzdelávacie systémy nestoja za nič; čo chýba vo Francúzsku mladým ľuďom k tomu, aby boli dobre vychovaní?“

„Matky,“ odpovedala pani Campan.

„Tak,“ povedal, „a to je hotový výchovný systém. Musíte, madame, utvárať také matky, ktoré budú vedieť vychovávať svoje deti.“²⁵

Napoleon napísal niekoľko strán poznámok na margo tejto školy, ktorá sídlila v Ecoeuene, kde vyjadril svoje predstavy o priebehu celej výučby. S úzkostlivou dôkladnosťou stanovil zásady a osnovy tejto školy pre siroty, ktoré budú mravnou špičkou napoleonovskej spoločnosti. Vychádzajúc z princípu, že „matka pôsobí v chudobnej domácnosti ako najatá gazdina“²⁶, navrhol, aby sa vychovávali „prirodzené“ slúžky: „Predstavujem si, aby mladé dievča, ktoré vyjde zo školy v Ecoeuene a stane sa hlavou malej domácnosti, vedelo šiť šaty, opravovať manželove obleky, baliť do plienok deti, spríjemňovať život svojej malej rodinke (...) ošetrovať manžela a deti, keď sú choré (...) Je to všetko také jednoduché a triviálne, že si to nevyžaduje siabodlhé úvahy.“²⁷

Nie je ťažké si domyslieť, aké boli osnovy navrhnuté pre slečny z Ecoeunu. Na prvom mieste bolo náboženstvo, ktoré je „najistejšou zárukou pre matky a pre manželov. Vychovajte nám veriace, a nie mysliace ženy.“²⁸ Slabý mozog žien (...) ich miesto v spoločenskom poriadku, potreba trvalej a večnej odovzdanosti a akejsi zhovievavej lásky k blížnemu, to všetko možno dosiahnuť len a len náboženstvom, dobročinným a miernym náboženstvom.“²⁹ Pokiaľ ide o ostatné, tri štvrtiny dňa boli vyplnené ručnými prácami a posledná štvrtina bola venovaná vzdelávaniu v pravom slova zmysle: trochu počtov, pravopisu, zemepisu a dejepisu³⁰, základné pojmy z lekárnictva a lekárstva, aby sa z nich stali dokonalé ošetrovatelky svojej malej rodinky, trochu varenia, aby mohli zaskočiť slúžku, keď zlyhá...³¹

Aj Michelet načrtol portrét ideálnej ženy, ktorá sa na nepoznanie zhoduje so Žofiou. Postavil proti sebe tvorivú silu muža a ženskú harmóniu³² a zdôraznil závislosť³³ a materské poslanie ženy³⁴; modelom a základom každej ženskej lásky je podľa neho materská láska. Bez toho, aby si toho žena bola vedomá v svojich najzaslepenejších vzplanutiach, „*materský inštinkt vládne nad všetkým ostatným (...) pretože žena je od kolísky matkou, zbláznenou do materstva*“³⁵.

Keďže žena je predovšetkým manželkou a matkou, výchovu bude treba posilniť túto jej dvojitú funkciu. Michelet načrtol druhé ecouenské osnovy, ktoré z nej urobia vynikajúcu „spolupracovníčku“ a príkladnú matku. Žena, stvorená na to, aby trpela a aby rada trpela, nemôže nájsť lepšie uplatnenie pre svoj talent ako v materstve. Rola manželky, aj keď je veľmi potrebná, nebude stačiť na to, aby sa naplno rozvinulo jej ženstvo. Na to, aby žena naplnila svoje poslanie, musí byť matkou nielen sporadicky a nepravidelne ako kedysi, ale nepretržite, dvadsaťštyri hodín denne.

Nuž a materstvo, tak ako sa v súlade s Rousseauom poníma v 19. storočí, sa chápe ako kňazské poslanie, šťastná skúsenosť, ktorá nevyhnutne zahrnuje aj bolesť a utrpenie. Skutočné sebaobetovanie. Táto stránka materstva sa zdôrazňuje s istou záľubou vždy preto, aby sa poukázalo na dokonalú rovnicu medzi prirodzenosťou ženy a funkciou matky.

Žena, definovaná ako „*krebká bytosť*“³⁶, bude celý život trpieť. Tak veci posudzuje rousseauistka pani Roland: „*Dalo by sa povedať, že ženy, vystavené od chvíle, ako sa narodila, napospas nebezpečenstvám, ktoré môžu v okamihu preťať jemnú niť ich života, dýchajú len preto, aby v bolestiach platili za slávu byť matkami alebo za česť, že nimi boli. Cez najrozličnejšie úskalía sa im podarí dotrmačať do dospievania*“³⁷, ktoré im otvára dvere do života. V nevýslovnom a pozvoľnom utrpení ženy vracajú ťarchu, ktorú im do lona uložila príroda, a dávajú život novým bytostiam: v sprievode chorôb dospievajú na koniec dráby, na ktorej rozsievajú kvety, kráčajú len po samých trňoch. Živené utrpením (...) nadobúdajú tú neotrasiteľnú trpezlivosť, ktorá pokojne odoláva ťažkostiam a prekonáva ich...“³⁸

V týchto ženách je Kristus. Zrodená pre utrpenie a na to, aby v sebe nosila všetku bolesť sveta, žena ako pani Roland vyzýva svoje sestry, nech „*žebnajú mocnú ruku, ktorá do bolesti, do ktorých nás uvrhla, vložila zárodok cností, ktorým svet vďačí za svoje šťastie*“³⁹.

Neskrýva sa azda v týchto slovách slávna masochistická zločka, ktorú tak obľuboval Freud? Mimochodom, v týchto niekoľkých riadkoch ženy revolučného ducha nie je nič zveličené ani výnimočné. Muži a ženy nasledujúcich generácií súhlasili s týmto portrétom ženského a materského postavenia.

Ideálna matka

Jeden z najlepších opisov „dobrej matky“ a jej pocitov nachádzame v Balzacových *Listoch dvoch mladých žien*. Tou ideálnou matkou je Renée de l'Estorade, ktorú by sme mohli predložiť ako vzor všetkým ženám jej storočia, a dokonca aj nášho. Určite by sa bola páčila Freudovi alebo Winnicottovi, pretože Hélène Deutsch z nej urobila ideálny a večný vzor matky.⁴⁰ Renée patrí k tým ženám, ktoré všetko vložili do materstva, pretože materstvo je ich jedinou „útechou“ v živote bez vášni, sexuality či ctižiadosti. Renée, vydatá za urodzeného muža, sa manželovi oddá bez rozkoše a oddáva sa svojim ilúziám tak, „*ako sa uštvie matka, ako si ju ja predstavujem, aby urobila radosť svojmu dieťaťu*“⁴¹. Renée, ktorá sa len sotva vydala, má materské pocity⁴²: „*Chcela by som byť matkou, aj keby to bolo len preto, aby som dala potravu pohlcujúcej činnosti svojej duše (...) Materstvo je podnik, ktorému som otvorila nesmierny úver (...) Je povinné rozvinúť svoju silu a zväčšiť moje srdce, aby ma odškodnilo bezmedznými radostami.*“⁴³ Materstvo je však zložitá skúsenosť, ktorá vyvoláva protichodné pocity. Renée neunikne tejto ambivalentnosti. Je šťastná a zároveň neukojená a jej život kolíše medzi spokojnosťou a frustráciou. No tým, že Renée vie svoje trápenia premieňať na prvky šťastia, navždy ostane príkladom.

Ako tehotná doznáva, že kým nepocítila prvý pohyb dieťaťa, napriek tlaku svojho okolia necítila vôbec nič: „*Všetci hovoria o šťastí byť matkou. Beda! ja sama necítim nič a neodvažujem sa prejavíť svoju úplnú necitlivosť (...) materstvo sa začína len v obrazotvornosti.*“⁴⁴ No hoci jej telo stále mlčí, Renée vopred pociťuje šťastie z oddanosti. V dokonalom súlade so svojou „prirodzenosťou“ spieva dlhý chválospev: „*Oddanosť! Nie si viac ako láska? Nie si najhlbšou rozkošou? (...) Oddanosť, znamenie môjho života.*“⁴⁵ Je to ešte len abstraktné šťastie, pretože v posledných mesiacoch tehotenstva Renée cíti iba únavu a ťarchu a „nič v srdci“. Jej hlboko ma-

sochistická povaha sa zjaví až so skúsenosťou, ktorou je pre ňu pôrod. „Znášala obdivuhodne tie strašné muky.“⁴⁶ Kričala a myslela si, že zomrie, ale prvý plač dieťaťa všetko zotrel. Už teraz si uvedomuje, že „šťastie ženy sa platí hrozným utrpením. Tak je to na svete...“

Keď jej ukážu dieťa, Renée zasa raz spontánne reaguje spôsobom, ktorý sa priecí vžitým predstavám: „Ukázali mi dieťa. Kričala som hrôzou, moja drahá: „Čo je to za malú opicu!“ povedala som. „Ste si istí, že je to moje dieťa?“⁴⁷ Ako mohol jej „božský inštinkt“⁴⁸ čo len na chvíľu zlyhať? Jej okolie našťastie bedlí nad tým, aby sa dodržiavalo „normálne“ správanie a dobré city. Matka Renée tlmočí svojej dcére prevládajúce hodnoty: „Buďte pokojná, moja drahá, povedala mi matka, porodili ste najkrajšie dieťa na svete. Varyjte sa toho, aby ste dráždili svoju predstavivosť, musíte vynaložiť celý svoj duch, aby ste sa stali zvieratom, aby ste boli, presne povedané, dojnicou, ktorá sa pasie, aby mala mlieko.“⁴⁹

Renée sa bude plne cítiť matkou, až keď začne svoje dieťa dojčiť: „Malý netvor vzal môj prsník a pil: to bolo to Fiat lux! Náhle som bola matkou. Aké šťastie, aká radosť, nevýslovná radosť, aj keď sa nezaobíde bez istých bolestí.“⁵⁰ Tie bolesti sú aj príležitosťou k prebudeniu jej zmyselnosti: „Keď sa mi tam jeho pery prisajú, pôsobí mi bolesť (...) ktorá sa končí rozkošou; neviem ti vysvetliť pocit, ktorý vo mne od ňádier vyžaruje až k zdrojom života, pretože sa zdá, že je to stred, z ktorého vychádza tisíce lúčov, ktoré potešia srdce aj dušu.“⁵¹ Nepodobá sa tento pocit na orgazmus? Zdá sa, že to priznáva, keď hovorí: „Niet láskania milencovho, ktoré by mohlo vyvážiť láskanie týchto malých ružových rúčok, ktoré tak jemne hladkajú.“⁵²

Chápeme, že materstvo je pre Renée pôžitkom, ktorý zotiera všetky ostatné. Dieťaťu môže dať svoje telo a srdce bez najmenších zábran. S dieťaťom tvorí vysnívaný pár, je s ním jedno telo, jedna duša, tvorí s ním jeden celok, ktorý nič a nikoho nepotrebuje pre svoje šťastie: „Niet už na svete ničoho, čo by vás zaujímalo. Otec? (...) Zabili by sme ho, keby dieťa prebudil. My samy sme svetom pre dieťa, tak ako je dieťa svetom pre nás.“⁵³ Bohato to vynahrádza starosti a utrpenia, ktoré prežíva dojčiaca matka. Trhliny na prsníkoch spôsobujú muky na zbláznenie, ale čo je to všetko oproti opísanému šťastiu, jedine že by sa bolesti pripísali na vrub pôžitkom.

Renée ako dobrá matka bude takmer sama zabezpečovať úplnú výchovu svojich detí. Keďže chce všetko robiť sama, spy-

tujeme sa, na čo jej slúži „anglická pestúnka“, o ktorej z jej listov vyplýva, že je pri nej. Renée vlastnoručne pripravila výbavičku, doplnky atď. Sama svojho syna dojčí, kedykoľvek malý pýta jesť („a on chce stále“); sama ho prebaľuje, kúpe a oblieka, pozoruje v spánku, spieva mu, chodí sa s ním prechádzať za pekného počasia, držiac ho v náručí. „Bobatý a plný život,“ hovorí Renée a dodáva, že jej neostáva čas, aby sa starala sama o seba. „Som otrokyňou vo dne v noci.“⁵⁴

Balzac, ktorý sa inšpiroval z dôverných vyznaní svojej priateľky Zulmy Carraud⁵⁵, zdĺhavo opisuje „všedný beh dňa“⁵⁶ dobrej matky. Všetky dni sú si podobné a vyznačujú ich dve udalosti – „deti sú choré, alebo nie sú choré“. Matka žije v nepretržitom strachu, aby sa jej deťom neprihodilo nejaké nešťastie, a nájde pokoj, len keď spia alebo keď ich drží v náručí. V noci nad nimi bedlí takmer rovnako ako vo dne. Len čo zamrncia, napráva im prikrývku alebo ich utešuje, keď sa im niečo zlé prisní. Preto matka, hodná tohto mena, nesmie spať tvrdým spánkom a ďaleko od svojich detí. O manželovi tu nie je ani najmenšia zmienka. Že by ho azda deti boli vydurili z manželskej posteľe, ba aj zo spálne? Renée to doslova nehovorí, ale možno to vytušiť... Tvorí so svojimi deťmi priveľmi uzavretú jednotku, než aby sa do nej zmestil milenec, manžel, a dokonca aj otec.

Po rannom vstávaní plnom láskania, bozkov a hier nasleduje rituálny obrad umývania a obliekania. Renée ako verná adeptka Rousseaua sa rozhodla dať voľnosť detskému telíčku: „Moje deti budú mať vždy chodidlá vo flaneli a noby holé. Nebudú ani stiesnené, ani zošňurované, ale nebudú nikdy ani osamote. Stiahnutie francúzskeho dieťaťa v povojníku znamená slobodu dojčky (...) pravá matka však nie je slobodná.“⁵⁷ Je to veľké slovo, ktoré Renée vypustila z úst. Nemožno byť matkou a zároveň niečím iným. Povolanie matky nenecháva žene ani sekundu slobody. Aby sme sa o tom presvedčili, stačí si mimochodom všimnúť, ako je Renée celý deň zavalená prácou.

„Poznanie matky má v sebe tiché zásluhy, o ktorých nik nevie, cnosť podrobností, oddanosť v každej chvíli. Treba dozerat' na polievky (...) Myslíš si o mne, že som žena, ktorá sa vyhne tejto práci? (...) Ako prenechať inej žene právo starostlivosti, radosť, aby fúkala na lyžičku polievky, ktorá sa Nais zdá priveľmi horúca? (...) Rozrezať rebierko pre Nais (...) a pomiešať toto dobre upečené mäso so zemiakmi je dielom trepezlivosti a ver, že v niektorých prípadoch, keď sa dieťa stane netrepezli-

vým, len matka sa vie pričiniť, aby dojedlo.“⁵⁸ Renée neprenáša svoju moc na iného, nazdáva sa totiž, že jedine materský inštinkt je neomylným sprievodcom pri výkone tohto povolania a že toto skutočné kňazské poslanie je povinnosťou ženy a zmyslom jej života. Tá, ktorá by sa tomu vyhýbala, by teda bola zlou matkou: „Ani veľké služobníctvo, ani anglická pestúnka nemôžu matku zbaviť povinnosti osobne zakročiť na bojisku.“⁵⁹

Aj keď Renée uznáva, že „ona je jediná, na ktorú sa v dome zabúda“, na to, aby bola šťastná, jej stačí šťastie jej detí. Ba čo viac, je jedinou podmienkou jej šťastia. Preto Balzac vkladá do úst svojej druhej hrdinky, Louisy, ktorá nemá deti, tieto slová: „Žena bez detí je čosi monštruózne; sme stvorené len preto, aby sme boli matkami.“⁶⁰ Renée sa teda nepokladá za šťastnú výnimku či za sväticu. Je „normou“, ktorú musí každá žena napodobniť, aby uposlúchla svoju prirodzenosť. Tu nemožno klamať, presúvať niektoré povinnosti na druhých, byť matkou len časť dňa a zvyšok nie. Ak matka nedala všetko, nedala nič. „Nie je hodna,“ hovorí Brochard, „sladkého mena matka.“⁶¹

Táto prenikavá zmena v zmyslení mala dva následky. Mnohým ženám dovolila prežívať materstvo v radosť a pýche a plne sa rozvinúť v činnosti, ktorá sa teraz všeobecne uznávala a ctíla. Nielenže mala žena určenú funkciu, ale každá sa javila ako nenahraditeľná. Zvelebované materstvo ženám dovolilo prejavíť navonok podstatnú stránku svojej osobnosti a navyše z neho vyťažiti úctu, akej sa ich matkám nikdy nedostalo.

Naproti tomu podobné definitívne a autoritatívne výroky o materstve spôsobili iným ženám istú podvedomú nevoľnosť. Ideologický tlak bol taký silný, že sa cítili povinné byť matkami, aj keď po tom naozaj netúžili. V dôsledku toho prežívali svoje materstvo v znamení viny a frustrácie. Napodobnili dobrú matku možno najlepšie, ako vedeli, ale keďže v tom nenašli pre seba uspokojenie, pokazili život sebe aj svojim deťom. V tom pravdepodobne spočíva spoločný pôvod nešťastia a neskôr neurózy mnohých detí a ich matiek. Myslitelia 19. storočia, priveľmi v zajatí svojich postulátov, sa však do týchto úvah nepustili. A ako vidíme, myslitelia 20. storočia neboli o nič subtilnejší...

Rozšírenie materskej zodpovednosti

Ideológovia 19. storočia, vyzbrojení svojimi istotami, použili teóriu o „prirodzene oddanej“ matke a na jej základe ešte väčšmi rozšírili matkinu zodpovednosť. K úlohe dojky pridali ešte výchovu.⁶² Vysvetlili ženám, že sú prirodzenými strážkyňami morálky a náboženstva a že od spôsobu, akým vychovávajú svoje deti, závisí osud rodiny a spoločnosti. A zaľudnenie neba!

Matka vychovávateľka

Doktor Brochard veľmi jasne tlmočil túto myšlienku, ktorou bolo 19. storočie doslova posadnuté: „Kiež by som vám mohol dokázať, že materská láska, ktorá je tak úzko spätá s potrebami novorodenca, je nemenej úzko spätá s posvätnými povinnosťami rodiny a spoločnosti.“⁶³

Materská láska nespočíva pre ženu len v tom, že dojčí svoje dieťa; spočíva predovšetkým v tom, že ho dobre vychová. Takže pravú výchovu musí poskytnúť matka.

Výchova má širší zmysel ako vzdelanie. Je predovšetkým odovzdaním mravných hodnôt, kým vzdelanie sa zameriava na intelektuálnu výchovu. 19. storočie akoby bolo po Fénelonovi a Rousseauovi nanovo objavilo, že táto významná úloha pripadá matke. Niet totiž lepšieho vychovávateľa ako ten, či skôr tá, ktorá dokonale pozná „bojisko“. „Pre zdarnú výchovu mladej osoby treba preskúmať jej záľuby a averzie; posúdiť ju pri bre i pri práci; sledovať ju s osvieteným inštinktom pri zdanlivo bezvýznamných činnostiach, pri ktorých možno často zistiť, akým prostriedkom treba dať prednosť pri jej vedení.“⁶⁴ Tomuto zrekonštruovanému portrétu môže zodpovedať jedine matka, pretože ani tá najsvedomitejšia učiteľka nemôže nikdy pocítiť tento inštinkt. Tým skôr sa treba mať na pozore pri výbere súkromného učiteľa, „ktorému bude chýbať tento takt, tento vzácny ženský inštinkt“⁶⁵.

Rozhodne si nik iný ako matka nemôže nárokovať titul vychovávateľky, tento výsostne ženský pojem. „Materský inštinkt“, ktorý poniektorí nazývajú „materský génus“⁶⁶, neomylnne vedie ženy v ich úlohe vychovávateľiek a „inšpiruje ich k tej blahodarnej opatrnosti, ktorou obklopujú malé dieťa (...) vďaka nemu čítajú v duši, ktorá o sebe nič nevie, a práve on im nenásilne vnúka pr-

vé výchovné prostriedky⁶⁷. On u ženy vyvoláva bezhraničnú oddanosť, trpezlivosť a lásku, nevyhnutné a dostatočné podmienky pre dobrú pedagogiku mravnej výchovy. „Áno,“ hovorí Dupanloup, „ústam matky, ktorá zahrnuje tie čisté čielka nežným láskaním, prislúcha, aby dávali prvé lekcie zbožnosti.“⁶⁸

Teraz sa teda matka pokladá za „guvernanku par excellence“⁶⁹, za „prvú a najpotrebnejšiu vychovávateľku“⁷⁰. A keďže o tom tak rozhodla príroda, matka sa nemôže vyhýbať svojim povinnosťam. Mimochodom, ako by pravá matka mohla čo len na chvíľu váhať ujať sa svojej novej zodpovednosti? Mravná výchova jej dieťaťa je najvznešenejšou úlohou, o akej mohla kedy snívať. Fénelon, Rousseau či Napoleon to už povedali, ale možno nie dosť presvedčivo. V 19. a 20. storočí sa nešetrilo prívlastkami a superlatívami. Mravná výchova je „najvyššou povinnosťou“⁷¹ matky, „jej poslaním daným Prozreteľnosťou“⁷², jej „absolútnym veľdielom“⁷³. Robí z nej stvoriteľku par excellence, „popri ktorej je aj ten najdokonalejší umelec iba učňom“⁷⁴. Ba ešte lepšie, tým, že matka dieťa ovláda, ovláda vlastne svet. Jej vplyv sa z rodiny prenáša na spoločnosť a všetci opakujú, že muži sú takí, akými ich robia ženy.

V prednáške prednesenej roku 1898 pri udeľovaní cien v jednej škole v Paríži⁷⁵ navštevovanej lepšími kruhmi ctihodný otec Didon pred obecenstvom zloženým z „dobrých matiek“ vysvetlil, čo treba presne chápať pod „výchovou“; výchovu možno zhrnúť do štyroch slov: iniciácia, ochrana, emancipácia a oprava.

V štýle typickom pre mníchov Saint-Sulpice Didon matkám pripomenul, že „nijaká moc na nebi ani na zemi vás nemôže oslobodiť od toho, aby ste im dávali mlieko Viery, Rozumu a Pravdy, mlieko Vedomia a Cnosti“⁷⁶. Pri týchto slovách, píše sa, v sále vypukol búrlivý potlesk. Potom Didon matky vyzval, aby dieťa chránili a obraňovali pred ním samým, pretože matka je lepšou ochrankyňou mravného zdravia dieťaťa ako jeho otec. A napokon, pretože výchova nespočíva len v potláčaní zlých sklonov, treťou, a nie najmenšou úlohou matky je vedieť dieťa emancipovať a naučiť ho postupne samostatnosti.

Táto trojitá práca matky sa skončí, keď dieťa dovŕši osemnásť alebo dvadsiaty rok, t. j. keď bude dospelé. „Je to potrebné, aby ste zo svojich synov vychovali mužov.“⁷⁷ Preto si však ešte netreba predstavovať, že matka je oslobodená od všetkých povinností voči svojim deťom. Ostáva jej ešte posledná úloha, ktorá sa končí až jej smrťou: oprava. „Nemôžete si predstavovať, matky, že

keď vaši emancipovaní a slobodní synovia budú robiť prvé kroky do života a zvädzať prvé zápasy, nedostanú v bitke údery a neutržia zranenia.“⁷⁸ Útechu im majú poskytovať matky, ktoré ich majú povzbudzovať, skrátka, „opravovať“⁷⁹. Salvy potlesku dokazovali, že kresťanské matky (a ktorá matka taká vtedy nebola!) súhlasili s ideológiou absolútnej oddanosti, ktorú im navrhoval ctihodný otec Didon. Ak sa aj v skutočnosti necítili celkom schopné byť tým, čo sa od nich požadovalo, chápali a schvaľovali ideálny program, ktorý sa im vytýčil. Chceli sa úprimne priblížiť dokonalému vzoru. Nuž a ten vzor smeroval len k jednému – urobiť z matky sväticu.

Pre začiatok si ani jedna nemohla nárokovať titul dobrej matky, ak nebola stelesnením cnosti, dobroty, odvahy a jemnosti zároveň. Matka, ktorá je „živým vzorom“⁸⁰ pre svoje dieťa, musí neustále predchádzať dobrým príkladom. „Vnuknite im lásku k práci tak, že samy nebudete nikdy zaháľat’ (...) Nebuďte pred nimi nikdy impulzívne a nepodliehajte rozmarom (...) ostaňte vždy vyrovnané a nech z vás vyžaruje pokoj.“⁸¹ Matka „inšpiruje“ k cnosti a skôr k nej vnuká lásku, než by ju učila. Jej „poslaním je vplývať“⁸². Preto sa matka s pribúdajúcim vekom musí neustále zdokonaľovať a „prehlbovať svoju dobrotu“⁸³. Ak si chce uchovať náklonnosť svojich dospelých detí a zapáčiť sa svojim nevestám a zaťom, nesmie mať zlú náladu. „Aj tu musíte byť vždy vy tou upokojujúcou milosťou rodinného kozuba.“⁸⁴

No predtým ako dobrá vychovávateľka dospeje do tejto etapy, bude vedieť vzbudiť plnú dôveru u svojho dieťaťa tým, že nad ním bude mať absolútny dozor. V období, keď sa ešte verilo v detskú nevinnosť a keď sa ešte báli ako moru zlých vplyvov, ostrážitosť, ak nechceme rovno povedať špicľovanie, sa stalo prvoradou cnosťou vychovávateľky. V záujme toho matka musí mať akýmkoľvek spôsobom prístup k tajomstvám a k súkromiu svojich detí. Pochopili, že obdobie puberty bolo kľúčové. „Materská ostrážitosť sa musí“ väčšmi ako kedykoľvek predtým „rozšíriť na všetko“⁸⁵. Na známosti, knihy i na bielizeni.

Matka učiteľka

Už stáročia bolo zvykom brať matkám synov a dávať ich do kolégií, aby si tam doplnili vzdelanie, a zatvárať dievčatá do

kláštorov, kde sa mala zavŕšiť ich výchova. Keď sa za Revolúcie kláštory zavreli, stalo sa zvykom, že dievčatá ostali doma a matka im bola povinná dať základy viery a vzdelania. Kým boli nároky v týchto predmetoch skromné, nik sa veľmi nezapodieval intelektuálnou prípravou matiek. Potom však nadišiel okamih, keď vznikli nové aspirácie. Zámožná buržoázia, ktorá sa rozpočmenula na Fénelona či Fleuryho, túžila po lepšom vzdelaní pre svoje dcéry, aby sa z nich raz stali príjemnejšie matky a manželky. Chudobná stredná vrstva chápala vzdelanie ako možný kapitál pre dievčatá, ktorý im mohol nahradiť veno a poskytnúť im tak jediný možný „statočný“ spôsob, ako si zarobiť na živobytie. Túto dvojitú motiváciu vzdelávania dievčat veľmi dobre vystihla L. Sauvan, inšpektorka farských dievčenských škôl mesta Paríža roku 1835: „Je povinnosťou rodiny nenechať svoje dcéry v nevedomosti vzhľadom na ich budúcu rolu matky a manželky; a pre tie, ktoré sú chudobné alebo nemajú vlastnú domácnosť, a preto musia žiť zo svojej práce a zo svojho talentu, je vzdelanie právom.“⁸⁶ Jediným povoláním, v ktorom žena mohla uspieť, bolo povolanie učiteľky, ktoré z nej robilo „duchovnú matku“.

Škola sa pre mladé dievčatá dlho pokladala za núdzové riešenie; matky ich mali naučiť všetko, čo je „potrebné a užitočné pre matky, gazdiné a ženy z lepšej spoločnosti“⁸⁷. Mali z nich vychovať budúce „pozorné, rozvážne, pracovité“ ženy. Nanešťastie, konštatoval Dupanloup, mravná výchova sama osebe nedosahuje tento trojitý cieľ. „Je bolestnou pravdou, že (...) výchova, dokonca aj náboženská, priveľmi zriedka vnuká mladým dievčatám vážnu chuť pracovať.“⁸⁸

Dupanloup ako pravý človek svojho storočia bol presvedčený o tom, že práca je podmienkou všetkých cností. Začal preto dokazovať, že intelektuálna výchova ženy je hlavnou zárukou jej mravnosti. Žene, ktorú od mlada vzdelávajú, ostane záľuba venovať sa vážnym veciam. „Odrázi sa to pozitívne na všetkom v domácnosti a v rodine.“⁸⁹ Ba čo viac, výhodou intelektuálnej výučby je, že drží ženy doma: „...bez toho, aby prekročili prah domu, vystupujú zo svojho vnútra a zo svojich starostí.“⁹⁰ Ľudia kritizujú ich malichernosť a koketnosť, ale „nenútime ženu, ktorá má vážne záujmy, aby ich skrývala alebo sa za ne všemožne ospravedľovala, akoby to bol hriech?“⁹¹ Ani „v manželstve nemožno zachovať jednotu, ak spoločnosť srdc nedoplnia spoločnosť inteligencie“⁹².

Inteligencia žien je teda jednou z podmienok trvania man-

želstva. No je to predovšetkým podmienka lepšieho materstva. Vzdelaná žena bude dokonalou matkou a lepšou vychovávateľkou, zvlášť pre svoju dcéru, ktorej odovzdáva podstatu svojich poznatkov. No či už bola, alebo nebola jedinou učiteľkou svojej dcéry alebo svojho syna, Dupanloup ju pokladal za „prirodenú, potrebnú a Prozreteľnosťou danú učiteľku jej detí“⁹³. Aj keď pre svoje deti najala učiteľku alebo vychovávateľa, musela „lepšie ako oni poznať podstatu tohto remesla, aby na nich mohla dozerať, viesť ich a v prípade potreby zastúpiť“⁹⁴.

Zasa sa raz žene pripomínalo, že materstvo nespočíva len v tom, že privedie deti na svet. K funkcii stvoriteľky, dojky a vychovávateľky pribudla funkcia učiteľky. Matka musí dať prvé a základné znalosti z materinského jazyka, zo zemepisu, z dejepisu, „ktoré nijaké iné ústa nevedia podať tak dobre ako ústa matky“⁹⁵. Kým dá svojich synov do kolégia, môže sa zaoberať bez vychovávateľa, sama im dávať hodiny a učiť ich základy latinčiny. Neskôr bude môcť spolu s manželom rozhodnúť o tom, akú výchovu poskytnú svojmu synovi. Ba čo viac, bude môcť nahradiť svojho manžela, priveľmi zaneprázdneného prácou, a bojovať proti niekedy škodlivému vplyvu školy. Nebude len učiteľkou, ale aj inšpirátorkou, poradkyňou a dôverníčkou svojich detí.⁹⁶

Pre svoju dcéru urobí viac. Potreba lepšej výchovy dievčat, nedôvera voči škole, všeobecne známa priemerná úroveň školských zariadení pre dievčatá viedli mnoho žien, ktoré na to mali prostriedky, k tomu, že sa z nich stali skutočné súkromné učiteľky.

Podporil ich v tom vznik stredných kurzov pre dievčatá, ktoré fungovali len v úzkej spolupráci s matkami žiačok.⁹⁷ No nie všetky tie ochotné matky mali dostatočné vzdelanie na to, aby boli povolanými doučovateľkami svojich dcér. Na uspokojenie tejto novej potreby boli založené školy, ktoré mali pomáhať učiteľkám skladať skúšky a pomáhať „matkám, ktoré viedli svoje dcéry a dozerali na ich výchovu“⁹⁸.

Tento parížsky fenomén sa za druhého cisárstva rozšíril na vidiek. Týkal sa, pravdaže, predovšetkým príslušníkov strednej vrstvy a aristokratov, ale aj tak je význačným svedectvom o vývoji roly matky. Konceptiu „matky učiteľky“ si osvojili všetky ženy, ktoré mali prostriedky na to, aby sa ním mohli honosiť.

Hippolyte Carnot ešte roku 1864 obhajoval vzdelávanie dcér matkami.⁹⁹ Podľa všetkého vošlo do povedomia, že dobré matky sú „rodené učiteľky“¹⁰⁰. A to až natoľko, že tieto dva termíny

sú synonymá, pretože „poslanie matky možno zhrnúť do dvoch slov: matka rodiny a učiteľka“. Tieto dva typy sa redukujú na jeden jediný: „Matka musí byť prvou učiteľkou svojich detí a učiteľka si nevie predstaviť ušľachtilejšiu aspiráciu ako byť matkou svojich žiakov.“¹⁰¹ Mimochoďom, materská škola, ktorá ako inštitúcia vznikla roku 1848, mala za úlohu kompenzovať základné nedostatky v starostlivosti u detí žien, ktoré boli nútené pracovať. Učiteľka, podobne ako matka, pôsobí nehou a láskou. Podobne ako matka musí najprv predchádzať dobrým príkladom a vyvolávať u detí chuť, aby ju napodobnili. Matka a profesionálna učiteľka sledujú rovnaký cieľ: vychovať dievčatko, z ktorého sa zasa stane dobrá matka, vychovávateľka a učiteľka. Výchova žien nemá za cieľ vždy ženu samotnú. V žiadnom prípade nemožno budúcu ženu odvádzať od jej prirodzených úloh tým, že by sa jej poskytlo samoučelné a abstraktné vzdelanie, ktoré by v nej rozvinulo pýchu, sebecko a túžbu použiť vzdelanie na osobné ciele. To boli obavy Dupanloupových protivníkov a všetkých tých, ktorí sa stavali proti vzdelávaniu žien.

Vyskytovali sa tu najrozličnejšie odtiene od najreakčnejších, aké zastával Joseph le Maistre a republikáni alebo tí, ktorí si mysleli, že nevzdelaná žena sa ľahšie ovláda, až po názory tých, ktorí si želali, aby žena vedela „uvažovať, posudzovať a porovnávať“. Od tých, ktorí hľadali za manželku povoľné „dieťa“, až po tých, ktorí túžili nájsť si spolupracovníčku a dôverníčku. Všetkým však naháňalo strach žiť s „učeními ženami“ a s „precioz-kami“, s tými hroznými ženami, ktoré si robili, čo sa im zachcelo, a zanedbávali posvätné rodinné povinnosti.

Napriek tomu v poslednej tretine 19. storočia prevládli nad zástancami redukovaného vzdelania žien prívrženci škôl odlúčených od cirkvi, ktorí chceli za každú cenu vymaniť ženy spod vplyvu cirkvi. Zákon Camilla Séeho z decembra 1880, ktorým bolo založené stredné školstvo pre dievčatá, bol odpoveďou na toto úsilie republikánov a spojilo dovedna historika Jula Micheleta, bývalého ministra školstva Victora Duruya a úradujúceho ministra školstva Jula Ferryho. Jules Ferry to jasne vyjadril v svojej prednáške z 10. apríla 1870: „Medzi mužom a ženou, medzi manželom a manželkou dnes stojí prekážka (...) tichý, ale vytrvalý boj medzi niekdajšou spoločnosťou (...) ktorá neakceptuje modernú demokraciu (ženy), a spoločnosťou, ktorá vzišla z Francúzskej revolúcie (muži) (...) ten, kto kontroluje ženu, kontroluje všetko, po prvé preto,

že tým kontroluje dieťa, a po druhé preto, že prostredníctvom nej kontroluje manžela (...) preto si chce cirkev ženu udržať, a práve preto jej ju demokracia musí vyrvať.“¹⁰²

Podľa republikánov boj za vzdelanie žien súvisel skôr s antiklerikálnou stratégiou než s vôľou poskytnúť ženám prostriedky k ich samostatnosti. Výchova odlúčená od cirkvi mala ženy väčšmi priblížiť mužom, a pritom nenarušiť staré rodinné štruktúry. Ženy, ktoré chceli využiť svoje intelektuálne vzdelanie vo vlastný prospech a odmietali sa pridrižovať predpísaného vzoru, boli vždy zavrhané. Častovali ich prívlastkom „modré pančuchy“ a posmievali sa ich výzoru a ich aspiráciám. Verejná mienka bola v prevažnej väčšine tak nepriateľsky naladená voči ženám, ktoré sa venovali dlhodobému štúdiu alebo sa usilovali „urobiť kariéru“ (napr. v medicíne alebo na vysokých školách), že väčšina žien dobrovoľne zotrvala v „počestnom priemere“.

Pred prvou svetovou vojnou sa ženský ideál vôbec nezmenil, ako o tom svedčí prejav R. Poincarého pri otvorení dievčenského lýcea v Remeši: „Nie je naším želaním, aby sa tento sen (kariéra) stal skutočnosťou pre väčšinu z nich (...) Nechceme orientovať väčšinu našich žiačok do súdnych alebo prednáškových siení: Naším cieľom je (...) aby ostali láskyplnými dievčatami a aby sa z nich neskôr stali oddané manželky a pozorné matky.“¹⁰³

Túto všeobecne rozšírenú mienku podporila celá jedna odnož románovej literatúry, napríklad román Colette Yver, ktorý vyšiel roku 1908 pod výrečným názvom *Bystrohlávky* (*Les Cervelines*).

„Bystrohlávkou“ je mladá študentka medicíny, vynikajúca, pre svojho šéfa, ktorý je do nej zaľúbený, až priveľmi vynikajúca študentka. Je opísaná ako krásna žena, u ktorej sa ambície rozvinuli na úkor srdca a ktorá je „obrná pýchou od hlavy po päty (...) dychtiaca po sláve“¹⁰⁴. Bystrohlávky sa javia navonok celkom ako ženy, až na to podstatné – „srdce (...) a lásku“. Bystrohlávka je akýsi netvor, „feministka“, ako hovorí nešťastný hrdina. V protiklade k nej je pravou ženou v románe sestra toho istého lekára, ktorá mu obetovala život, „dozerá na jeho dom, služobníctvo aj účtovníctvo“¹⁰⁵. Mravným poučením tohto príbehu je, že žena nemôže byť šťastná a zároveň ambiciózna. Vtedajšie dievčatá o tom boli presvedčené, a preto snivali len o oficiálnom ideále zlatej strednej cesty, keď bola vzdelaná žena družkou a poradkyňou manžela, dobrou gazdinou, dobrou matkou rodiny, „rov-

nako schopnou viesť domácnosť, ako narábať s abstraktnými pojmi¹⁰⁶. Aj keď tieto ženy nadobudli vedomie osobnej nezávislosti, usilovali sa ju za každú cenu zladit' s domácimi povinnosťami.¹⁰⁷ No a keďže sa rodinné, a zvlášť materské povinnosti už celých sto rokov neprestajne rozrastali, často bolo podistým veľmi ťažké nájsť rovnováhu medzi nezávislosťou a altruizmom.

Ideológia oddanej lásky a obeť

Väčšina ideológov chcela túto dilemu rozriešiť na úkor nezávislosti. Postupne, ako sa materská funkcia rozrastala o nové zodpovednosti, čoraz dôraznejšie opakovali, že obetavá láska je súčasťou ženskej „prirodzenosti“ a že v nej spočíva najistejší zdroj šťastia. Ak sa niektorá žena necítila povolaná na altruizmus, dovoľávali sa morálky, ktorá prikazovala, aby sa žena obetovala. Táto nešťastná situácia sa podistým vyskytovala častejšie, než sa priznávalo, pretože koncom 19. a začiatkom 20. storočia sa už o materstve hovorilo len ako o utrpení a obeť, pričom ideológovia akosi zabúdali, či už z nedopatrenia, alebo náročky, sľubovať šťastie, ktoré z materstva malo prirodzene vyplývať.

Prirodzený... alebo povinný masochizmus

Pani Roland koncom 18. storočia široko rozvíjala tému utrpenia, ktoré je pre ženu prirodzené, a tému ženského masochizmu. Tú istú myšlienku prebral roku 1859 Michelet: Žena je stvorená len na to, aby bola matkou a milovala utrpenie, ktoré je úzko späté s jej poslaním. Neskôr začali moralisti a „feminológovia“ hovoriť o niečo diferencovanejšie. Mimochodom, nikdy sa toľko nezdôrazňovala potreba materskej obeť ani sa nedokazovalo, do akej miery je šťastie ratolestí podmienené utrpením matky, no zato sa takmer celkom prestalo hovoriť o prirodzenosti a spontánnosti materského správania. Zdá sa teda, že medzi Rousseauom a Freudom, ktorí boli hlboko presvedčení o tom, že ženská povaha je v svojej podstate masochistická, existovalo obdobie, v ktorom sa od tohto mýtu upustilo. Prirodzený masochizmus nahradila myšlienka povinného masochizmu.

Keď Ida Sée, ktorá je reprezentatívnu predstaviteľkou nálad

prevládajúcich začiatkom nášho storočia, napísala v závere svojej knihy: „Žena musí v apoteóze osvieteného a bedlivého materstva zabudnúť na všetky obeť, bolesti a utrpenia, ktoré sú obsiahnuté v jej poslaní, a toto vyrovnanie musí byť pre ňu stimulom a zároveň nádejou!¹⁰⁸ bolo to skôr odporúčanie ako konštatovanie existujúceho stavu.

Naproti tomu E. Montier¹⁰⁹ radil matkám, aby sa vyhýbali „každému nerozmyslenému preháňaniu, dokonca aj v oddanosti, každej nepriamej samovraždy, a to aj z obetavosti“¹¹⁰, takže ženský zmysel pre obetavosť zrejme pokladal za prirodzený, veď prečo inak by cítil potrebu položiť mu medze? No zato bez obáv z toho, že si bude protirečiť, zmenil tón, keď pranieoval podvedomé sebeckto matiek. Priveľa matiek miluje svoje deti len pre svoje vlastné potešenie. Prehrešujú sa sebecktom, ktoré razom popiera ich dobrú, altruistickú povahu! Montier teda cíti povinnosť upresniť svoju myšlienku: „Musíte sa im obetovať. Treba sa však dohodnúť na tom, akú povahu má táto idea obeť a ako sa má aplikovať. Matka ochotne obetuje čas a sily svojim deťom, ktoré sú kúskom nej samej, ale nie v tom spočíva veľká obeť. Spočíva v nezištnosti (...) v tom, aby ste im dovolili oddeliť sa od vás.“¹¹¹ Ida Sée mala ten istý pocit, keď rovnako dôrazne pripomínala, že „v povinnosti matky nie je nijaká slabosť, matka teda bude svoje deti milovať pre ne, a nie pre seba, svoje šťastie zamení za ich šťastie“¹¹².

Všeobecné zdôrazňovanie „povinnosti“ matky svedčí o tom, že sa tak veci nediali samy od seba. Darmo sa zo všetkých strán tvrdilo, že „srdce matky je bezodná priepasť nehy, oddanosti a obetavosti atď.“¹¹³, tieto výroky vždy dopĺňali nejaké normatívnejšie a naliehavejšie. Vymenúval sa dlhý zoznam povinností, ktorým sa nijaká matka nemala vyhýbať. Bol to dozaista dôkaz, že prírodu musela pevne podporiť morálka. Na rozdiel od svojich súčasníkov, ktorí sa nazdávali, že obetavá materská láska je jedinou šancou pre šťastie ženy, Paul Combes vyslal k svojim čitateľkám otvorenejšiu výstrahu: „Ani tie, ktoré so zriedkavou dokonalosťou splnili svoje poslanie na zemi, nemôžu očakávať, že zo svojho odriekania vyťažia tu na tomto svete radosti, v aké dúfali.“¹¹⁴

Zásluhou tohto textu je, že skoncoval s mýtom o ženskom šťastí spočívajúcom v obeť a tému inštinktu nahradil morálkou. Potom, s použitím náboženského slovníka, ukázal, že utrpenie materstva je daňou, ktorú ženy platia, aby sa dostali do neba. Bolestná cnosť materstva prináša plody po dlhom, veľmi

dlhom čase. Paul Combes, podobne ako všetci zbožní moralisti, cítil, že sebaobetovanie, dokonca ani sebaobetovanie ženy, nie je prirodzené a že treba matkám sľúbiť najvyššiu odmenu, aby pristali na to, že umlčia svoje sebecstvo a celkom na seba zabudnú, ako sa od nich žiadalo. Táto interpretácia v 19. storočí prevládla: Stalo sa zvykom hovoriť o matke a jej funkciách slovami mystiky. Jedným dychom sa tvrdilo, že obeť matky je zakotvená v ženskej prirodzenosti a že dobrá matka je „svätica“. Keď bola obeť taká prirodzená, v čom potom spočívala zásluha, na ktorej sa zakladalo právo na svätosť?

Už Michelet opísal materstvo slovníkom mystiky, keď hovoril o „*božskosti prvého materského pohľadu, o extáze mladej matky, o jej nevinnom prekvapení, že porodila Boha, o jej zbožnom dojatí*“. Matka vtedy prežíva skutočnú mystickú skúsenosť v radostnej výmene s dieťaťom: „*Donedávna sa dieťa živilo z nej; teraz sa ona živí ním, nasáva ho, pije a je (ako kresťan symbolicky prijíma Kristovo telo) (...) dieťa dáva život aj ho dostáva, keď zas ono absorbuje matku (...)* Veľké, obrovské zjavenie...“¹¹⁵ Je to skutočné krédo, skutočné mystérium.

„Keby dieťa nebolo Bohom, keby vzťah k nemu nebol kultom, nežilo by. Je to také krehké stvorenie, že by ho nikdy nevypiplali, keby v matke nebolo to skvelé zbožňovanie, ktoré z neho robí boha a vďaka ktorému je pre matku slasťou a túžbou sa pre dieťa obetovať.“¹¹⁶

Tento vzťah, ktorý je prirodzený a zároveň božský, je analogický so vzťahom spájajúcim Boha s jeho „modloslužobníkom“ či absolutistického kráľa s jeho poddaným. Je v ňom obsiahnutý rozdiel ontologickej povahy medzi dvoma protagonistami, vyúsťujúci do absolútnej podriadenosti jedného voči druhému. Micheletovi sa zdá „prirodzené“, aby matka prišla o svoj život¹¹⁷, keď ide o záchranu dieťaťa. Medzi matkou a dieťaťom si storočie zvolilo záchranu dieťaťa a obeť matky. Žena v tomto sebaobetovaní nachádzala zmysel svojho života a zároveň radosť. Matka bola skutočne masochistická.

Neskôr sa bude väčšmi zdôrazňovať náboženská stránka tejto roly, no tentoraz preto, aby sa vyzdvihli jej ťažkosti. Dobrou matkou nie je ktokoľvek. Na to, aby žena prijala nevyhnutnosť obeť, je potrebná celá duchovná a kresťanská príprava; práve sebazabudnutie povyšuje dobrú matku nad stav človeka, ktorý je spontánne sebecký. Matka sa teda stáva svätou, pretože sa od

nej vyžaduje nesmierne úsilie. No na rozdiel od skutočných náboženských poslaní, ktoré sú slobodné a dobrovoľné, je materské poslanie povinné. Všetky matky majú rovnaké „poslanie“¹¹⁸, všetky sa musia „*plne venovať svojmu kňazskému poslaniu*“¹¹⁹, „*obetovať svoju vôľu alebo radosť pre dobro rodiny*“¹²⁰, a napokon všetky môžu nájsť spásu, „*len keď sa oddajú svojej materskej povinnosti*“¹²¹. Táto bezhraničná oddanosť je „*vykupiteľskou bolesťou*“¹²² par excellence, je to bolesť, ktorá Eve dovoľuje premeniť sa na Máriu. Nikdy sa počatie v bolesti natoľko nepokladalo za absolútnu dogmu. Keďže teraz „počatie“ vyplňalo celé obdobie výchovy dieťaťa, od zárodku po dospelosť, adekvátne tomu sa predĺžila aj materská bolesť. Božská kliatba spočívajúca na Eve nemala nikdy taký veľký dosah ako u kresťanov 19. storočia. Na rozdiel od Micheleta v ňom Dupanloup nevidel zdroj ženskej radosti, ale to, že si ním ženy vykúpili svoj prvotný hriech: „*Je zrejme, že pre matku je určené vykupiteľské a posvätné utrpenie. Matka je veľká, pretože trpí. A ak ma pri pohľade na ňu preniká zbožné pohnutie, je to preto, že všetky najpálčivejšie bolesti sveta sú pre ňu (...)* Jej bolo povedané: „*Budeš rodiť v bolestiach...*“ To však nie je všetko: nielenže ju veľa stálo narodenie jej detí, ale ich aj najčastejšie v bolesti vychováva.“¹²³ Kresťanská matka, podobne ako Panna Mária, táto nová evanjeliová Eva, „*musí niest v duši, v nevyčerpateľnej hĺbke bezodnú trpezlivosť a v svojom živote vznešenú ťarchu smútku, ktorý z matky človeka robí bolestiplnú, neporovnateľnú oslávenosť človečenstva*“¹²⁴. Jej bolesti sú podmienkou jej očistenia a lepšie chápeme, prečo nemá dúfať v odmenu na tomto svete.

Ako však bude žena vedieť, že sa dostatočne kajala a že sa obetovala toľko, koľko bolo treba pre naplnenie jej materských povinností? Odpoveďou jej bude dieťa. Keďže jeho telesný a mravný osud plne závisí od nej, dieťa bude znamením a kritériom jej cnosti či neresti, víťazstva či porážky. Dobrej matke sa dostane odmeny a zlá bude potrestaná v svojom dieťati. Keďže „*dieťa má len takú hodnotu ako jeho matka*“¹²⁵ a jej vplyv je absolútne určujúci, iba od nej závisí, či sa z jej syna stane veľký človek, alebo zločinec.

Od zodpovednosti k vine

Táto obrovská zodpovednosť, ktorá spočívala na ženách, mala dva následky.

Ak sa súhlasilo s tým, aby obdivuhodná matka bola vyhlásená za svätú, súhlasilo sa aj s pranierovaním tej, ktorá pri tomto posvätnom podujatí zlyhala. Od zodpovednosti k vine bol iba krok, ktorý viedol rovno k odsúdeniu. Preto aj všetci tí, ktorí sa prihovárali matkám, používali pri svojej argumentácii poklony aj hrozby. Celé 19. storočie stíhalo kliatbou zlé matky. Beda žene, ktorá nemiluje svoje deti, písal Brochard.¹²⁶ Beda žene, ktorá nedoťčí svoje deti, pokračoval doktor Gérard, pretože „*vydáva celé svoje potomstvo napospas brozným strastiam, ktorých strašné následky ešte len začíname tušiť: nevyliciteľné choroby ako tuberkulóza, epilepsia, rakovina a šílenstvo, nehovoriac už o všetkých brozných neurózach, ktoré tak kruto doliehajú na ľudstvo*“¹²⁷. Beda aj ženám, ktoré neučia svoje deti, ale ich nechajú behať po ulici a nestarajú sa o ich náboženskú výchovu, dodával Paul Combes.¹²⁸ A napokon beda všetkým tým, ktoré „*zradili, zanedbali svoje úlohy a upustili od nich*“¹²⁹, uzatváral ctihodný otec Didon.

Či už dieťa umrelo, alebo sa stalo zločincom, teraz sa už vedelo, koho posadiť na lavicu obžalovaných. Za hriechy svojho dieťaťa sa už nezodpovedal tak ako kedysi otec, dnes sa vysvetlenie žiadalo od matky.

Advokát H. Rollet, autor predslavu ku knihe *Idy Sée*, sa nebál tvrdiť: „*V roli advokáta detí sme preštudovali vyše dvadsaťtisíc spisov (!) neplnoletých delikventov alebo zločincov a s istotou vieme, že kriminalita mladistvých je takmer vždy buď dôsledkom neprítomnosti matky v rodine, alebo jej neschopnosti či jej zlého zaobchádzania; na druhej strane sme si rovnako istí tým, že ak v živote urobíme trochu dobrého, inšpirovala nás k tomu naša drahá „mama“*“¹³⁰

Portréty zlých matiek

„Neprítomná, neschopná alebo ničomná“, to je tá druhá žena, o ktorej teraz musíme hovoriť. Je opakom dobrej matky, ktorú sme práve opísali. Medzi týmito dvoma postavami nie je možný nijaký stred. 19. storočie, verné logike, podľa ktorej stred je vylúčený, si nevedelo predstaviť napoly dobré či napoly zlé

matky. Medzi sväticou a naničhodnicou ostávala nepreklenuteľná priepasť.

Ničomnica

Prvým typom „prirodzenej macochy“ (pokrvnej matky, ktorá sa správa ako macocha), „najhoršej“ zo všetkých, je matka, ktorá nemiluje svoje dieťa a neprejavuje mu najmenšiu nehu. V literatúre 19. storočia sa vyskytujú rozličné portréty týchto žien „netvorov“. Väčšina z nich prinášala pohľad nešťastného dieťaťa a nehľadala príčiny matkinho správania.¹³¹ Balzac urobil výnimku pri líčení drámy *Julie d'Aiglemont*, slávnej hrdinky románu *Tridsaťročná*. Zaujímala ho ona, a nie jej dcérka Héléne, ktorú Julie mala s nemilovaným mužom. Balzac sa totiž usiloval pochopiť psychický mechanizmus, ktorý žene bráni milovať svoje dieťa (bol to prípad jeho vlastnej matky), a zároveň kritizoval „*zákonitú prostitúciu*“¹³², ktorou bolo manželstvo v 19. storočí.

Julie d'Aiglemont sa so svojím trápením zverí kňazovi a pri tej príležitosti mu vyloží teóriu dvojitého materstva: materstva tela a srdca. Jej dcéra Héléne je len dieťaťom tela, čo matku, ktorá svoje dieťa nemiluje, odsudzuje na „*faloš (...) ustavičné grimasy (...) aby poslúchla konvencie sveta*“¹³³. Ako možno milovať dievčatko, ktoré je „*pochybený výtvor (...) dieťa povinnosti a náhody*“¹³⁴, ktoré jej pripomína len opovrhovaného manžela? Julie robí všetky gestá, ktoré sa očakávajú od dobrej matky, ale chce, aby sa jej materská povinnosť čím skôr skončila: „*Keď ma už nebude potrebovať, všetko sa skončí: príčina zhasne, prestanú dôsledky*“¹³⁵. Julie sníva o dni, keď ju dcéra navždy opustí. Na rozdiel od pravej dobrej matky, ktorú oddanosť a obeť ešte väčšmi spájajú s dieťaťom, Julie ich pociťuje ako neznesiteľné obmedzenia, ktoré ju od dieťaťa odpútavajú.¹³⁶ Dieťa, mimochodom, vníma matkine falošné city, pretože láska sa nedá predstierať.¹³⁷ A matka, ktorá sa cíti vinná pred súdom svojej dcéry, žije v obavách, aby raz medzi ne nevstúpila nenávisť.¹³⁸

Kňaz, zhrozený toľkou obludnosťou, uzavrie rozhovor týmito slovami: „*Pre vás by bolo lepšie, keby ste boli mŕtva*“¹³⁹

Nedostatok lásky sa teda pokladal za neodpustiteľný zločin, ktorý nemohla vykúpiť nijaká cnosť. Matka, ktorá v sebe chovala takéto city, sa ocitala mimo ľudského spoločenstva, pretože

stratila svoju ženskú špecifickosť. Bola polonetvor, polozločinec, niečo, čo by sme mohli nazvať „omyl prírody“. Pritom Julie nebola v repertoári nehodných matiek tou najhoršou. Aj keď nemilovala, čo bol jej hlavný hriech, aspoň lásku predstierala, pretože poznala absolútnu hodnotu lásky. Tváril sa navonok ako nežná matka. Usmievala sa na svoju dcéru, bozkávala ju, aj keď sa jej srdce proti tomu búrilo. Iné matky nevykladali takú námahu a dávali voľný priechod svojej ľahostajnosti, ukrutnosti či nenávisti.

Pani Vingtras, matka z románu *Vzbúrenec* Jula Vallesa, patrí k matkám, ktoré z prísnosti a nedostatku lásky urobili výchovnú metódu. Chudobná sedlička, vydatá za chudobného dozorcú v kolégiu, sníva o tom, že zo svojho syna Jacqua urobí „pána“ a vychová z neho muža s dokonalým sebaovládáním. Jej úmysel je dobrý, ale jej nezlomná prísnosť vylučuje najmenší náznak materskej nehy. Žiaľ, poníženie a násilie, ktoré pôsobí svojmu synovi, je dôkazom jej vrcholnej necitlivosti a radí ju do kategórie zlých matiek.

Prvé Vallesove slová sú slávne a poskytujú nám dostatočné informácie o postave pani Vingtras: „Dojčila ma moja matka? (...) Nevieť. Nech už som brýzol čokoľvek prsník, nespomínam si, že by ma boli ako malého láskali: nemaznali ma, netľapkali, nebozkávali; zato ma veľa bičovali. Moja matka hovorí, že deti netreba rozmaznávať, a každé ráno ma bičuje; keď ráno nestihneme, bičuje ma na poludnie, občas po štvrtej popoludní.“¹⁴⁰ Celá kniha sa nesie v rovnakom tóne. Všetky materské gestá sú preniknuté prísnosťou, ak nie rovno sadizmom. Matka syna živí cibulou, od ktorej chlapec vracia, a keď ho raz za štvrtroka kúpe, pôsobí mu muky. Syn pre ňu nie je „Jacques“, ale „povaľáč“, „darebák“, „kazisvet“, „leňoch“, „horenos“, „bezočivec“, „zvierá“. Dostáva záchvaty zúrivosti, keď sa syn poraní alebo ochorie. Nech chlapec urobí čokoľvek, vždy je vinný.

Aj keď nám sociológia a psychoanalýza pomáha pochopiť správanie pani Vingtras, táto žena ostáva stelesnením zlej matky a radí sa v literárnom múzeu k pani Lepic (*Poil de carotte* od Jula Renarda) a pani Fichini (*Les Mableurs de Sophie* od grófký Ségur). A to pani Fichini¹⁴¹ je len Žofiinou nevlastnou matkou, na rozdiel od jej vlastnej matky pani de Fleurieux. Grófká de Ségur v tom ostala verná klasickej schéme. Valles a Jules Renard sa odhodlali k závažnému kroku a urobili z krutej macochy a pokrvi-

nej matky jednu a tú istú postavu. Pre 19. storočie to bol hoto-vý škandál. Ak sa totiž mladí čitatelia grófký de Ségur trasú, keď čítajú o výpraskoch, ktoré dostáva Žofia, vždy sa utešia, keď si pomyslia, že jej pravá matka je stelesnením dobroty a porozumenia. Čitatelia *Ryšavca*¹⁴² už túto útechu nemajú. To naša vlastná matka sa môže správať ako sadistka, schovať nám noč-ník a dať nám na druhý deň ráno vypiť náš vlastný moč. Pani Lepic je ešte znepokojujúcejšia ako tučná pani Fichini, ktorá je aj v svojej nenávistnej zlobe rafinovanejšia. Čo sa to len stalo s tou posvätnou, vopred danou harmóniou medzi matkou a dcérou? Radi by sme sa utešili a povedali si, že tieto zlé ženy vďačia za svoju existenciu len predstavivosti spisovateľov. Ale nie, Valles a Renard sa netajili autobiografickým pôvodom svojich kníh. Sú to teda azda výnimky ako tie netvory, ktoré študujú teratológo-via? To je koncom 19. storočia veľmi neisté; konečne sa objavuje týrané dieťa ako pojem aj realita a rastie počet spolkov na ochranu dieťaťa pred násilím rodičov.

Krutosť nie je ani jediná, ani najbežnejšia forma materskej ničomnosti. Pani Vingtras a pani Lepic nie sú imaginárne modely, ale nie sú to ani reprezentatívne predstaviteľky „priemernej zlej matky“. Jej portrét nie je až takou krikľavou karikatúrou.

Egoistická matka

Má svoje dieťa trochu rada, ale nie až natoľko, aby sa preň obetovala. Stará sa oň podľa vlastných túžob, a nie podľa skutočných potrieb dieťaťa. Podľa nových noriem jej ničomnosť spočíva skôr v jej neschopnosti vychovávať ako v jej prísnosti. Túto matku, ktorá si nezaslúži pomenovanie macocha, volali „egoistická“, „bezstarostná“ alebo „nedbalá“ matka. Tieto kritiky boli zamerané zvlášť na dve kategórie žien: na ženy z najvyšších a z najchudobnejších vrstiev. Moralisti nerobili medzi nimi rozdiel a útočili rovnako na obidve. Tak napríklad Dupanloup, ktorý sa prihovárал výlučne zámožným vrstvám, vystríhal matky pred lenivosťou a nedbalosťou vo výchove. Kritizoval ženy, ktoré namiesto toho, aby osobne bedlili nad výchovou svojich detí, radšej sa venovali spoločenským radovánkam. Na druhej strane stačilo, aby sa jeden z členov rodiny odmietol uzavrieť do „rodinného vnútra“, a už z toho vinili matku. Ak sa otec po práci

nevracal domov, bolo to preto, že mu žena nevedela pripraviť príjemný domov s poslušnými deťmi. Ak sa deti hrali na ulici, ako to býva v chudobných rodinách, bolo to preto, že ich matka nevedela dobre vychovať. Mimochodom, dieťa potulujúce sa po uliciach bolo podľa moralistov a filantropov najevidentnejším znakom zle vedenej rodiny, a teda ničomnej matky. Albert Dusenty ešte roku 1938 napísal v svojej doktorskej práci z oblasti práva: „*Keď sa dieťa potuluje po ulici a neskôr sa stane tulákom a zlodéjom, je jeho pád vo väčšine prípadov zlyhaním rodičov.*“¹⁴³ A predovšetkým z matkinej viny, pretože matka je policajtom v rodine a má neustále dozerať na skutky a počiny svojich detí.

Medzi matkami, ktoré si zľahčujú povinnosť dozerať na deti, figurujú pracujúca matka a milenka. Záujmu literatúry sa tešila skôr tá druhá. Alphonse Daudet ju opísal ako demimondénu¹⁴⁴ v postave Idy de Barancy, matky malého ľavobočka Jacka. Daudet od začiatku románu zdôrazňuje jeho „pochybný pôvod“, ktorý je znakom nemorálnosti matky a zároveň príčinou budúcich chlapcových nešťastí. Nemanželský pôvod dieťaťa bol v očiach Daudetových súčasníkov zaručeným dôkazom ženskej slabosti a frivolnosti. A tieto črty sa nehodili k dobrej matke, ktorá bola „počestná“ a dávala pred pôžitkami prednosť povinnostiam.

Ida de Barancy je podľa očakávania ľahkovážna a sentimentálna bytosť; svoje dieťa miluje láskou, ktorá sa nepovznesie až k hrdinskej oddanosti. Kým je chlapec malý, má ho pri sebe, zahŕnuje ho prepychom a veselosťou. Chlapec je šťastný, uznáva Daudet, ale zle vychovaný. Skutočná dráma sa začne, až keď sa matka a syn odlúčia, keď sa ho matka rozhodne dať do penziónátu a v náručí milenca, ktorý sa ho bude usilovať zbaviť, až ho napokon pošle do továrne, na chlapca zabudne.

Konštatujeme, že Ida de Barancy v sebe sústreďuje všetky materské nedostatky: nemanželské dieťa, nedostatok výchovy a vážnosti, odlúčenie dieťaťa v penziónáte, jeho opustenie a napokon vylúčenie zo spoločnosti. Chlapec vinou svojej matky skončí ako robotník, čo bolo zo spoločenského hľadiska skutočným úpadkom. Podľa moralistov, pre ktorých cnosť stála nad láskou, sa Ida de Barancy previnila ešte väčšmi ako pani Vingtras, ktorá bola priveľmi prísna, ale nie nedbalá, skôr neznalá ako egoistická.

Pracujúca matka

Moralisti odsudzovali ženskú prácu bez ohľadu na dôvody, ktoré k nej viedli, a len ťažko pripúšťali, že by mohla byť životnou nevyhnutnosťou. Doktor Bertillon tvrdil, že „*manželka nemá byť predovšetkým robotníčkou, obchodníčkou, sedliackou alebo svetáčkou; má byť predovšetkým matkou*“¹⁴⁵. Ida Sée si myslela to isté: „*Osud dieťaťa, šťastie rodiny závisia väčšmi od nepretržitej prítomnosti matky ako od peňazí, ktoré za svoju prácu prinesie zvonka.*“¹⁴⁶ Súhlasila s tým, že „*vdovy, opustené a zradené ženy*“ musia pracovať, aby prežili, ale hneď dodala, že ich deti sú obeťami tejto neúprosnej nevyhnutnosti. Razila teda myšlienku, aby spoločnosť platila matku za to, že ostane doma.

Ida Sée neprestajne pripomínala, že žena, ktorá sa vydá, musí sa „*zriecť nároku na uspokojenie vlastných potrieb*“¹⁴⁷, ak nechce obetovať svoje dieťa. Odsudzovala všetky pracujúce ženy a tvrdila, že „*pre robotníčku a remeselníčku je dieťa ďalším bremenom, po ktorom ani netúžili, ani si ho neželali (...)* A koľké z nich nemajú ani potuchy o materských povinnostiach.“¹⁴⁸ Pri úvahách o sociálnych pohromách, ktoré sužujú naše pokolenie, a o degeneráciách, ktoré sú následkom práce žien, veľa nechýbalo, aby si naša moralistka neželala sterilizáciu chudobných žien: „*...je pravda, že možno pripustiť teórie, ktoré obmedzujú pôrodnosť.*“ Kresťanka sa však spamätala a dodala: „*Je však vznešenejšie pripomenúť žene jej materskú povinnosť.*“¹⁴⁹

Ida Sée však neskrývala svoju nenávisť k matkám, ktoré nemohli ospravedlniť svoju prácu životnou nevyhnutnosťou. Jej fackovaciami panákmi boli intelektuálky. Rozčuľovali ju všetky ženy, ktoré sa venovali vysokoškolským štúdiám namiesto toho, aby sa venovali „vede o domácnosti“ a starostlivosti o deti: „*Priznajme, že nám tieto mladé dievčatá naháňajú strach a znepokojujú nás väčšmi ako kokety, poplety, ba ešte väčšmi ako ignorantky...*“¹⁵⁰ Také osoby opovrhujú dieťaťom a „*budú z nich len nevedomé matky, pre ktoré je dieťa ťarchou (...)* Možno, že dokonca ohlasujú tie sterilné matky, ktoré v radoch buržoázie, aristokracie, dnes aj ľudu (nie je tu rozpor s potlačenou túžbou limitovať pôrodnosť chudobných ľudí?), *hlásajú svoje právo vyhnúť sa útrapám materstva, ktoré (...)* odsudzuje na samé ťažkosti...“¹⁵¹

Tieto premýšľajúce, tieto vypočítavé ženy, tieto feministky sú veľké vinníčky, pretože „*robia z manželstva občianskoprávnu záležitosť*“

tosť, znesväcujú lásku, rozbiťajú rodinu“¹⁵². V snahe bojovať proti tomuto úpadku „treba malé dievčatá vychovávať v tom duchu, že každá žena sa musí chcieť stať matkou a že jedine neblahý osud ju núti, aby bola robotníčkou, účtovníčkou, učiteľkou, lekárkou či advokátkou“.¹⁵³

Intelektuálky mali väčšiu vinu ako robotníčky: Nielenže nemali ekonomické dôvody, ale predovšetkým z vlastnej vôle odmietali obmedziť svoj svet na hranice domova a svoj život na materstvo a domácnosť. Toto obludné správanie sa chápalo ako zdroj a príčina všetkých sociálnych pohrôm, pretože ak žena opovrhovala svojimi prirodzenými funkciami, pre spoločnosť z toho mohol vyplynúť jedine neporiadok. V snahe odstrániť toto zlo sa Ida Sée neuspokojila s oslavou materstva a s tvrdením, že ženu možno rešpektovať jedine vďaka materstvu. Použila aj obviňovanie. Áno, v dôsledku práce žien sa dieťa stáva obeťou. Áno, neprítomnosť matky v domácnosti je príčinou nespočetných ťažkostí, a najmä rozpadu rodiny. Ako môže žena splniť svoju prvoradú a najjednoduchšiu povinnosť, ktorou je varenie polievky pre rodinu (nevyhnutnej pre zdravie), „na slabom ohni“? Pozrite sa na sedliakov a robotníkov, vrhala hromy-blesky Ida Sée, nahradili polievku inou potravou, ktorá nie je až taká dobrá pre žalúdok, ale rýchlejšie je hotová: „Povinnosť ženy pracovať mimo domu zabránila vareniu polievky! A od polievky možno závisí šťastie rodiny...“¹⁵⁴ Podľa toho sa opovrhnutie hovädzou polievkou vypomstilo dezorganizáciou rodiny. Muž, ktorého už nečakal príjemný domov, dával pred domovom prednosť „kabaretu“, pretože manželka už nemala čas vyvárať preňho vynikajúce jedlá. „Hľadá klamlivú útechu v alkohole, aby oslabil škodlivé účinky nezdravých údenín a neuspokojivých mäsitých jedál z podradných reštaurácií a množstvo nebezpečenstiev (...) ktoré dezorganizujú a ruínujú...!“¹⁵⁵

Úpadok otcovskej úlohy

Značný nárast materskej zodpovednosti od konca 18. storočia postupne zatemnil obraz otca. Jeho význam a autorita, ktoré boli v 17. storočí také veľké, upadali, pretože tým, že sa matka ujala vedenia v domácnosti, prebrala podstatnú časť jeho funkcií. Zdá sa, že nik sa na to nesťažoval, pretože väčšina textov plne opodstatňuje tento stav: prvenstvo matky a ústup otca.

Odôvodnenia

Niektorí kategoricky tvrdia, že „otec by bol absolútne neschopný vykonávať túto chýlostivú prácu (telesnú a mravnú výchovu svojho dieťaťa)“¹⁵⁶, kým iní sa usilovali zájsť ďalej vo vysvetlení tejto „evidentnej veci“. Pán Chambon odsudzoval spoločenský život, „ktorý sa zo dňa na deň komplikuje a čoraz väčší zasahuje do nášho súkromného života. Obchody, politika pohlcujú hlavy rodiny.“¹⁵⁷ Konkurencia a preťaženosť bránia mužom byť otcami. Otcovia už nemajú čas ani náladu na plnenie svojej výchovnej roly: „Otec, ktorý celý deň narába s číslami, sa nemôže večer venovať rozvíjaniu mravného ducha svojho syna. Iní, pobružení do vedeckej či literárnej práce, sa občas pokúšajú odpútať od seba; v záujme svojej otcovskej roly (predsa len existuje otcovská rola, aj keď muža obmedzuje len minimálne) urobia tento ústupok, vymania sa zo svojich zvyčajných úvah a znížia sa na úroveň mladých, ešte pokrývkávajúcich inteligencií, na úroveň svojich malých miláčikov, ale túto námahu, pretože ide o námahu, nebudú vyvíjať stále.“¹⁵⁸ Hľa, ako rýchlo Chambon odbavil problém otcovskej roly. V jednom prípade sa mravná výchova nezlučuje s povoláním otca, v druhom zas otcovi bránia „zničiť“ sa na úroveň detí hlbokomyselné úvahy. O robotníkoch, remeselníkoch či úradníkoch niet ani reči, akoby otcami mohli byť len obchodníci, bankári alebo vedci, muži, ktorí sa zaoberajú výpočtami alebo ktorí sa venujú intelektuálnym úvahám. Chambon dospel k záveru, že „výchova sa teda obyčajne zveruje matke“.

Tieto vysvetlenia otcovej vedľajšej roly však neboli dost prešvedčivé. Vždy len dodatočne posväcovali skutočný stav. Ako prvý sa o dôkaz a priori zaslúžil filozof píšuci pod pseudonymom Alain.

Dôkaz

Alain sa roku 1927 pustil do otázky emocionálneho života rodiny a pokúsil sa logicky dokázať (!) nevyhnutnosť rozdelenia rodičovských rolí. V rámci toho najprv analyzoval „prirodzenosť“ oboch pohlaví, ktorá nám jediná pomáha pochopiť „sily a schopnosti jedného aj druhého“¹⁵⁹. „Je evidentné, že štruktúra a biologické funkcie predurčujú samca do roly ničiteľa, dobyvateľa a tvorcu, bez čoho by náš život čoskoro nebol možný; poľovať, loviť, zabíjať, stavať, prevážať, to je práca muža.“¹⁶⁰

Na pochopenie pasívneho pohlavia sa stačí „pozrieť len na pretrvávajúce biologické nevyhnutnosti“¹⁶¹. Zrod dieťaťa a opatera po narodení vysvetľujú podľa Alaina „ženské myslenie“, ktoré je oddelené od vonkajšej nutnosti. Celý génius ženy spočíva v tom, že dieťa vynosí a vychová, jej pohľad je obrátený do hniezda, do vnútra. Pri tejto úlohe jej pomáha väčšia citovosť, než akú má muž, vyplývajúca priamo z tehotenstva: „Materská láska je jediná láska, ktorá je v plnej miere prirodzená, pretože dve bytosti najprv tvoria jednu jedinú.“¹⁶²

Znova raz úlohu sprostredkovateľa medzi dieťaťom a otcom zohráva matka, pretože podľa Alaina „muža jeho prirodzenosť“ ničím nepredurčuje k citovým vzťahom k dieťaťu. Pre muža je dieťa cudzincom, pretože muž žije v svete, kde sú vylúčené detstvo a zákony citov, ktoré detstvo riadia. Odtiaľ vyplýva aj jeho nepochopenie, prísnosť a netrpezlivosť. Muž, ktorý je navyknutý boríť sa s tvrdou vonkajšou nevyhnutnosťou, nemôže akceptovať rozmary, sny a slabosť dieťaťa, ktoré sú naopak dôverne známe pre matku.

Otcovská rola

Ak príroda stvorila muža, ktorému je dieťa cudzie, a z páru matka – dieťa urobila dokonalosť samu, ponúka sa otázka, aké sú presne otcove funkcie. Odpovede mužov 19. storočia na túto otázku boli rozlične odtienené, čo však nezabránilo istej zhode názorov. Medzi tými, ktorí otcovi priznávajú dôležitú rolu, a tými, podľa ktorých je jeho rola takmer nulová, jestvuje stanovisko, ktoré je medzi nimi a ktoré sa určite stretlo s priaznivým ohlasom verejnosti.

Dupanloup patril k tým, ktorí neustále zdôrazňovali účasť otca na plnení výchovných úloh spoločne s matkou. Veľa hovoril o „prirodzených učiteľoch“ a zdá sa, že nerozlišoval medzi vychovávateľom otcom a vychovávateľkou matkou¹⁶³. Napriek tomu ostal vždy na úrovni všeobecných názorov a nie je nám veľmi jasné, aká bola podľa neho špecifická funkcia otca, ako sa mal otec konkrétne podieľať na výchove „myslenia, vyjadrovania, charakteru, srdca a svedomia“¹⁶⁴.

Explicitnejší bol Gustave Droz, autor bestselleru *Pán, pani a*

dieťa (*Monsieur, Madame et bébé*) z roku 1866. Droz sa prihovárал obidvom rodičom zároveň a podnecoval mužov, aby si vytvorili s dieťaťom užšie vzťahy. Zdôrazňoval význam lásky a rodičovských kontaktov a ľutoval, že niektorí otcovia nevedia byť otcami, nevedia sa váľať po koberci, hrať na koňa, robiť zlého vlka, prezliekať bábätko: „Pripravujú sa tak nielen o príjemné detské zábavky, ale aj o skutočné pôžitky, príjemné radosti...“¹⁶⁵

Drozovou ambíciou ani tak nebolo vnútiť otcovi výchovné úlohy, ale vzbudiť v ňom lásku, ktorá je menej inštinktívna ako materská láska. Podľa Drozovho veľmi moderného návrhu by sa dalo odpomôcť od akéhosi prirodzeného chladu otcov telesným kontaktom s deťmi a hrami. Nazdáva sa, a veľmi správne, že spoločné návyky muža a dieťaťa upevnia medzi nimi puto, ktoré je inak od prírody neisté. Veľký počet reedícií a veľké náklady tohto diela svedčia o tom, že mnoho rodičov bolo vnímavých k tomuto novému prístupu k otcovstvu.¹⁶⁶

No ak aj konštatujeme citové zblíženie otca a dieťaťa, neznamená to vôbec, že bolo všeobecne platné, a už vôbec nie, že ho muži vnímali ako „povinné“. Neznamená to ani to, že otec bol skutočne nútený podieľať sa o výchovné úlohy s matkou. Kým mužom dobrej vôle blahozelali, tých ostatných neblagovali tak ako zlé matky. V kolektívnom povedomí totiž stále pretrvávala myšlienka, že výchova je predovšetkým záležitosťou žien, že otec na nej skôr spolupracuje, než sa podieľa rovnakým dielom, a že jeho účasť je v konečnom dôsledku menej potrebná alebo, povedzme, skôr doplnková.

V tomto ohľade nič nie je výrečnejšie ako „lapsus“ Louisa-Aimée Martina, autora *Výchovy matiek rodiny alebo o civilizovaní ľudského pokolenia ženami* (*L'Education des mères de famille ou la civilisation du genre humain par les femmes*), ktorá vyšla v rokoch 1834 až 1883 v desiatich vydaniach. Martin v druhom vydaní z roku 1840 dodal celú jednu kapitolu o úlohe otca. V predslove píše: „Touto kapitolou chceme napraviť jedno opomenutie: Chceme ukázať, aká je rola otca vo výchove detí, ktorú deťom poskytuje matka.“¹⁶⁷ Toto opomenutie autorovej podvedomej myšlienky, t. j. bezvýznamnosti otcovskej roly, je skutočne veľavýznamné. Pri čítaní tejto novej kapitoly si všimneme, že sa začína negatívnym konštatovaním: „Spýtali sa nás, prečo sme k výchove dieťaťa neprivolali otca. Naša odpoveď je jednoduchá: Pri dnešnom stave mravov je prínos otca až na niekoľko vzácnych výnimiek takmer vylúčený (...) pravda,

*ak je vplyv otca dobrý, je to dobrá vec; no aké zriedkavé sú prípady, keď sa môže naplno rozvíjať! Chýbajú mu k tomu dva prvky: čas a vôľa.*¹⁶⁸

Martin bol rád, že sa otcovia postupne zbavili niekdajšieho despotizmu a prísnosti, a uznal, že sa väčšmi zblížili so svojimi deťmi. Na jeho portréte dobrého otca však zaráža nepatrná dávka otcovských povinností: „*Podiel otca na výchove svojich detí by nemal mať ani podobu poučovania, ani učenia. Nech otec svoje postavenie zjaví svojím charakterom, nech svoju vôľu používa na plnenie povinností muža a občana, nech sa jeho skutky vždy zhodujú s jeho slovami, nech jeho slová vždy vyjadrujú ušľachtilé myšlienky, a urobí pre svoje deti viac, než by mohli urobiť školometi všetkých univerzít sveta.*“¹⁶⁹ Nech teda predchádza dobrým príkladom, a splní si svoju povinnosť. Keďže stelesňuje vonkajšiu a verejnú sféru, postačí, ak bude v rodinnom kruhu pravidelne rozprávať o tom, čo videl a počul, aby zo svojho syna urobil „*čestného muža a vlastenca: lahká výchova, ktorá nič nemení na životných zvykoch, ktorá si nevyžaduje nijaké obete, nijakú starostlivosť*“¹⁷⁰. Svojej dcére otec vštepí, ktoré sú výsady mužského pohlavia, a poučí ju o závislosti ženského pohlavia. Nezaberie mu to veľa času, stačí sa zjaviť a hovoriť, a podstatná časť jeho zmluvy bude splnená...

O sedemdesiat rokov neskôr Ida Sée nežiadala viac — ba žiada možno aj menej. Otec mal podľa nej len dve úlohy: „*Udržať si neporušené telesné zdravie, aby mohol svojím synom (a čo dcéram?) odovzdať tento neoceniteľný majetok.*“¹⁷¹ Neskôr sa mal podieľať spolu s matkou na spoločenskej výchove dieťaťa. Medzi týmito dvoma okamihmi už o otcovi nebola vôbec reč, pretože „*je jasné, že v prvých rokoch života je otec dieťaťu vzdialenejší, cudzejší*“¹⁷². Keď sa napokon zjavil ako dôstojná socha komtúra, už len jeho prítomnosť a „*príklad sa pokladali za rozhodujúce pre správanie mladého muža*“¹⁷³. Otcovská funkcia je v porovnaní s funkciou matky objektívne zredukovaná na minimum. Vyjadriť s tým svoju nespokojnosť, na to nik nepomyslel. Ani muži, ktorí napriek všetkému kedysi dokázali, že majú výchovné schopnosti. Ani ženy, ktoré akoby tú zvýšenú zodpovednosť pokladali za čosi normálne, ak nie priam lichotivé. Keď sa s požehnaním mužov ujali tejto úlohy a zároveň aj moci v kruhu rodiny, podieľali sa tým na ústupe otca i na obmedzení jeho funkcií a vážnosti. Ženy však neboli jediné zodpovedné za tento stav vecí. Štát, ktorý sa kedy si vedome postavil na stranu otca a posilnil jeho práva, aby mu

zabezpečil väčšiu poslušnosť, zaujal v 19. storočí iné stanovisko a vyvíjal dokonca opačnú politiku.

Štát nahradil otca

V priebehu dvoch storočí sa obraz otca podstatne zmenil. V 17. storočí bol otec pokladaný za „božieho námestníka“ a zástupcu kráľa v lone svojej rodiny. Na svojej úrovni a formálne požíval cnosti a moc týchto dvoch absolútnych autorít. Právne bol pre svoju rodinu „*vševvedúci, všemocný a stelesnená dobrotá*“. 18. storočie ukázalo bezobsažnosť týchto kráľovských atribútov. Trvalo však až do 19. storočia, kým si ľudia uvedomili, že otec rodiny môže byť nevzdelaný, omylný a zlý. Po pokrvnej macoche bola oficiálne objavená existencia „otčima“, hlavy rodiny, ktorá nedodržiavala ani neodovzdávala ďalej spoločenské normy.

Na rozdiel od zlej matky, ktorá nepochádzala z nijakého osobitného prostredia, zlý otec bol vo všeobecnosti biedny, chudobný muž, robotník alebo drobný remeselník, ktorý už koncom 19. storočia žil v tesnom, malom byte, pijan, ktorý sa opíjal v kabarete a domov sa vracal len spať a vybiť si na žene a deťoch nahromadené násilie. Bol to zároveň muž bez vzdelania, ktorý napríklad nevedel vštepiť svojmu potomstvu mravné a spoločenské hodnoty, otec budúceho tuláka a delikventa.

Štát, ktorý sa čoraz väčšmi zaujímal o dieťa, obeť, delikventa či jednoducho dieťa bez prostriedkov, začal v 19. storočí dohliadať na otca. Zakaždým, keď štát skonštatoval, že otec zlyhal, odpovedal na to otvorením novej inštitúcie. V detskom svete sa vynarali nové postavy, ktoré mali na rozličnom stupni plniť úlohu, ktorú neplnil biologický otec. Bol to učiteľ, detský sudca, sociálna pracovníčka, vychovávateľ a neskôr psychiater; každý z nich prebral časť niekdajších otcovských atribútov.

Niet pochyb o tom, že štát, ktorý postupne prebral všetky otcove výsady, alebo aspoň ich časť, chcel vylepšiť osud dieťaťa. Niet pochyb ani o tom, že tieto opatrenia znamenali pokrok v našich dejinách. Mimo chodom, z otcovských práv najenergiekčie ukrajovali liberálne vlády, na rozdiel od konzervatívnej opozície. Je však pravda, že politika ochrany dieťaťa a starostlivosti oň sa prejavila nielen čoraz prísnejším dozorom nad rodinou, ale aj nahradením rodinného patriarchátu „*štátnym patriarchátom*“¹⁷⁴.

Svetská a povinná školská dochádzka, ustanovená za Tretej republiky, bola jednou z inštitúcií, ktoré podstatnou mierou obmedzili otcovskú prestíž. Kým úlohou niekdajších súkromných laických alebo cirkevných škôl bolo doplniť rodičovskú výchovu vzdelaním, ktoré rešpektovalo otcovskú ideológiu, štátna škola Jula Simona a Jula Ferryho si vytýčila iný cieľ. Na jednej strane bola prostriedkom výchovy dieťaťa, za ktorým všetky ostatné ďaleko zaostávali.¹⁷⁵ Na druhej strane sa štátna škola usilovala uniformizovať rozumové, ak nie aj sociálne podmienky tým, že dávala rovnaké vzdelanie všetkým. Dieťa, ktoré teraz trávilo väčšinu času v škole, väčšmi vychovával učiteľ ako otec. Dieťa prinášalo do domu nie otcove, ale učiteľove hodnoty. Spoločenskú morálku a jej normy, ktoré mal dieťaťu sprostredkovať otec, mu v skutočnosti vštepoval učiteľ. Jaques Donzelot mal pravdu, keď tvrdil, že „v prípade kultúrnej nedostatočne ukotveného obyvateľstva bude spoločenským poslaním učiteľa postaviť dieťa proti otcovskej autorite nie preto, aby dieťa z rodiny vytrhol a rodinu ešte väčšmi rozvrátil, ale aby prostredníctvom dieťaťa vniesol do rodiny civilizačný pokrok“¹⁷⁶.

Odteraz rodine tlmočilo znalosti a úlohy dieťa. A jeho prostredníctvom bola rodina pod kontrolou štátu. Rodičia, ktorí boli ekonomicky aj kultúrne chudobní, viac-menej rýchlo prijali hodnoty učiteľa, hovorcu Tretej republiky, pričom hlásnou trúbou učiteľa bolo dieťa, keď sa vrátilo domov. Tak sa niekdajšia situácia úplne obrátila. Dieťa prinášalo hodnoty vonkajšieho sveta a tlmočilo ich rodičom. Tento proces, pravda, neplatil pre zámožné vrstvy, ktoré naďalej odovzdávali svoje vlastné hodnoty a posielali svoje deti do súkromných škôl. Matky v týchto kruhoch najlepšie zohrávali úlohu vychovávateľky a doučovateľky. Otcovská prestíž však bola v oboch prípadoch na ústupe. Otcovi unikali znalosti dieťaťa, pretože matka alebo učiteľ, prípadne obidvaja spolu, mali monopol na výchovu a vzdelanie. Či už otec pracoval v továrni, alebo sa venoval obchodu, nemal čas deti čokoľvek učiť. Jedine sedliak mal ešte možnosť odovzdávať svojmu dieťaťu poznatky a skúsenosti. Nie je náhoda, že jeho autorita pretrvala takmer nedotknutá veľmi dlho.

Škola pre všetkých v 19. storočí skoncovala s mýtom otcovskej vševedúcnosti a odhalila neschopnosť niektorých otcov sledovať učivo svojich detí, alebo im dokonca vysvetliť doma úlohu. Otec musel priznať, že „nevie“. V 19. storočí sa dokonca pri-

šlo aj na to, že starý postulát o prirodzenej otcovskej добрote je neprijateľný. A pritom otec, ktorý bez rozmyslu bil svoje dieťa alebo ho dával bezdôvodne zavrieť, nebol novinkou.¹⁷⁷ Nikomu, a už vôbec nie zákonodarcovi, však neprišlo na um, že za tieto skutky by bolo možné otca odsúdiť. Štát mu ponechával právo súdiť a trestať. Nanajvýš mu pomáhal plniť jeho funkcie a bol pripravený ho nahradiť, ak si neplnil úlohu. Diskusie o autorite by boli otca oslabili a boli by do rodiny zasiali semeno nesváru. A to Moc nechcela. Takže bolo lepšie privrieť oči nad nejakými tými krivdami.

Zvýšená kontrola otcovskej autority bola dôsledkom rovnostárskej ideológie Revolúcie a novej senzibility voči osudu dieťaťa. Túto autoritu už značne oslabilo zníženie plnoletosti na dvadsaťjeden rokov. Navyše bol na predĺženie väzby dieťaťa potrebný súhlas súdu. Napriek tomu sa medzi rokmi 1830 a 1855 počet detí poslaných do polepšovni pätnásobne zvýšil, pričom k tejto praxi pristupovali predovšetkým chudobní rodičia¹⁷⁸. Vysokých štátnych úradníkov a dobročinné spoločnosti tento stav znepokojoval a spojili sa v snahe obmedziť neobmedzené právo rodičov trestať svoje deti. Sudcovia odteraz systematicky kontrolovali príčiny rodičovskej nespokojnosti. Bol to začiatok „sociálneho prieskumu“, ktorý robila polícia a „lietajúce sestričky“¹⁷⁹.

Otec sa stal predmetom skúmania a kontroly, pretože sa zisťovalo u jeho susedov a zamestnávateľa, aké má zvyky a či má „dobré mravy“. V dôsledku toho Meyer usudzuje, že v skutočnosti „cieľom nápravy ani zďaleka nebolo len dieťa, ale rodina“¹⁸⁰. Vina sa presunula do iného tábora: Nešťastné či delikventné dieťa sa čoraz väčšmi chápalo ako obeť nehodného otca. Tento pocit sa ešte umocnil pod tlakom mnohých súkromných spolkov na ochranu dieťaťa¹⁸¹; tie boli znepokojené osudom maloletých detí, s ktorými sa zle zaobchádzalo alebo boli morálne opustené, a cítili sa bezmocné pri svojich snahách skutočne týmto deťom pomôcť.

V snahe uspokojiť filantropické spolky a Sociálnu starostlivosť, ktorá bola založená roku 1881, zákony z rokov 1889 a 1898 postupne presunuli „mravne nedostatočnú“ otcovskú moc na súbor súkromných filantropov, Sociálnu starostlivosť, sudcov a špecializovaných detských lekárov. Zákon z roku 1889 upravoval odňatie otcovskej právomoci a jeho bezprostredné dôsledky. Mohol sa použiť proti nehodným rodičom, ktorí „notorickým al-

koholizmom, všeobecne známym škandalóznym správaním a zlým zaobchádzaním obrozovali zdravie alebo morálku svojich detí“¹⁸².

Sociálny prieskum sa všeobecne rozšíril roku 1912 spolu so súdnictvom pre deti. Vznikla celá vyšetrovacia sieť, ktorá mala dozeráť na „neusporiadané“ rodiny a informovať súdnictvo, ktorému pripadlo právo trestať.

Strata otcovskej moci je hádam najkrikľavejšia práve na súdoch pre deti. Vypočujme si Donzelota, ktorý ju opísal dojímavými slovami: „Keď je tam (na súde), v deviatich prípadoch z desiatich len mlčí a prenecháva slovo manželke. Vidieť, že sa dostavil na nátlak svojej ženy alebo zo zvyku uposlúchnuť predvolania, ale určite neprišiel v nádeji, že tu zohrá nejakú rolu. Nijaká rola totiž preňho nebola. Jeho symbolickej autoritatívnej funkcie sa zmocnil sudca, o jeho praktickú funkciu ho pripravil vychovávateľ. Ostávala matka, ktorej rola nebola potlačená, ale sa naopak zachovala a vyžadovalo sa, aby ju matka plnila. Pod podmienkou, že sa táto rola nachádzala niekde medzi suplikou a úctivou vážnosťou. Bola to funkcia prirodzeného advokáta pred poručníckou mocnosťou, ktorú stelesňovali sudcovia.“¹⁸³

Tento neprítomný, mlčanlivý otec, zbavený všetkých svojich starých výsad bol, pravda, karikatúrou straty otcovskej autority. Táto krajná situácia však bola najdrastickejším výrazom premeny otcovho postavenia. Aký sa nám zdá vzdialený od niekdajšieho všemocného Božieho zástupcu! Nieкто možno namietne, že súbor nariadení, ktoré mali obmedziť otcovskú moc, sa týkal len chudobných rodín ohrozujúcich alebo porušujúcich spoločenský poriadok; že mravne a spoločensky „úctyhodní“ otcovia zo zámožných rodín sa nemuseli obávať, že tieto opatrenia obmedzia ich autoritu. No faktom ostáva, že aj oni sa mohli, aj keď nie tak často, ocitnúť v takomto ponížujúcom postavení. Zákon z rokov 1889, 1898 alebo 1912, platné pre všetkých, už svojou existenciou dozerali na otcovskú autoritu a upravovali ju. Znamenali toľko, že každý otec mohol raz stáť pred povinnosťou zložiť úcty spoločnosti a odôvodniť použitie svojej moci. Jeho autorita už teda nebola absolútna, pretože aj keď ju dostal priamo od Boha a umocnil ju kráľ, v súčasnosti ju rozdeľoval štát a dozerali na ňu štátni činitelia.

Keďže podstatu otcovských funkcií uchvátili – každý po svojom – matka a štát, možno si položiť otázku: Aká úloha ostala otcovi? Zdá sa, že otcova kvalita, prestíž a dobrota sa me-rajú skôr jeho schopnosťou vydržiavať rodinu ako čímkoľvek

iným. Tento obraz dobrého otca živiteľa, udržiavateľa rodinného pohodlia prežil až dodnes. Čím väčší sa otec ide pretrhnúť v práci, aby prinášal domov plat, tým má väčšiu hodnotu. Deti a domácnosť sú preňho len nepriamym zamestnaním. Od chvíle, keď má za čo udržiavať v chode túto malú továreň, môže si pokojne obuť papuče a čakať, kedy mu naservírujú polievku. Tento otec žil spokojne celé desaťročia v presvedčení, že splnil zmluvu... A ako by aj mohol byť nespokojný, keď od neho chceli len toľko, aby bol dobrým pracovníkom, ktorý sa každý večer poslušne vracia domov? Nanajvýš mu boli vďační, ak večer zvýšil hlas na malého neposlušníka alebo pochválil usilovného škóla.

Treba podľa pravdy pripustiť, že muž bol zbavený svojho otcovstva. Tým, že sa mu priznávala výlučne ekonomická funkcia, postupne ho v pravom aj v prenesenom slova zmysle oddialili od jeho dieťaťa. Keďže bol otec fyzicky celý deň preč z domu a večer sa vracal unavený, nemal veľké šance utvoriť si vzťah so svojím dieťaťom. Všetko však naznačuje, že v našej spoločnosti, ktorú riadia muži, k tejto strate došlo so súhlasom tých, ktorí boli jej obeťami. Ktorý otec by bol chcel zameniť svoje postavenie za postavenie svojej ženy? A ktorý muž by sa bol odvážil spochybniť rozdelenie práce v rodine a platné rozlišovanie otcovskej a materskej roly? Možno, že v desiatkach generácií, ktoré sa vystriedali, tým niektorí otcovia tajne trpeli...

Paradoxne si bude treba počkať na ekonomické oslobodenie žien, na ich možnosti robiť kariéru, ktorá bola kedysi vyhradená len mužom, aby s nastoľujúcou sa rovnosťou, na naliehanie žien, muži konečne pomýšľali na spochybnenie vžitej otcovskej roly. Budú aj pre seba požadovať vyslobodenie z ekonomického zajatia a právo byť konečne prítomnými otcami?

1 *Emil*, kniha V, franc. vyd., Pléiade, s. 693.

2 Tamže (zvýraznila autorka).

3 E. de Fontenay: *Pour Emile et par Emile, Sophie ou l'invention du ménage*. In: *Les Temps modernes*, máj 1976.

4 *Emil*, V, s. 693.

5 Tamže, s. 750.

6 Tamže.

7 Tamže, s. 703: „...tak sa musí celá výchova žien robiť vo vzťahu k mužom.“

8 Tamže, s. 702.

9 Tamže, s. 729.

10 Tamže, s. 736.

- 11 H. Deutsch: *Psychologie de la femme*, zv. 1.
 12 Tamže, s. 768. Pozri komentár k popravu pani Roland.
 13 Tamže, s. 769: „...vo všetkom túžite po priemernosti.“
 14 Tamže, s. 697.
 15 Tamže, s. 709.
 16 Tamže, s. 710.
 17 Tamže, s. 710.
 18 S. 697: „...je spojivom medzi nimi (deťmi) a otcom, ona sama im vštepuje lásku k nemu...“
 19 *Fragments pour l'Emile*, č. 3, s. 872 (zvýraznila autorka).
 20 *Emil*, V, s. 737.
 21 Aby šla napríklad na výlet loďou so Saint-Preuxom.
 22 Rousseau stopäťdesiat rokov pred Freudom definoval masochistickú zložku ako čisto ženskú: žena to všetko robí s pôžitkom, a nie z cnosti (por. *Emil*, V, s. 697). Podobne Julie de Wolmar v *Novej Heloíse*, V, 2, s. 527 (vyd. Pléiade).
 23 Muži Revolúcie, ktorí sa zaoberali výchovou, boli až na Condorceta všetci rousseauisti; F. Mayeur: *L'Éducation des filles en France au XIXe siècle*. Hachette, Paríž 1979, s. 27–30.
 24 Podobnosť výrazov použitých v článku 212 a v *Emilovi* (V, s. 693) je dôkazom tohto myslenia.
 25 Rozhovor, ktorý zachytil L. A. Martin v *Éducation des mères de famille* 1834, s. 19.
 26 Poznámka o škole v Ecouene z 15. mája 1809, výňatok z korešpondencie Napoleona I., zv. XV.
 27 Tamže.
 28 Porovnanie s Rousseauovým *Emilom*, s. 729: „...nerobte z našich dievčat teologicky a mysliteľky...“
 29 Poznámka o škole v Ecouene (zvýraznila autorka).
 30 Ale „vysťahujte sa toho, aby ste ich učili latinčinu alebo akýkoľvek cudzí jazyk“.
 31 Veľká väčšina mužov 19. storočia schvaľovala Napoleonove osnovy. Medzi nimi Thiers, ktorý v svojom komentári Poznámku o škole v Ecouene vychválil.
 32 *Žena* 1859, s. 45: „Žena je náboženstvo (...) oltár (...) živá báseň, ktorá má povznášať muža, vychováva deti, posväcuje rodinu...“
 33 Tamže, s. 46: „Bude žiť pre iných (...) a nie pre seba.“
 34 Tamže, s. 47–48: „Jej jasným poslaním je láska (...) Musí milovať a plodiť, to je jej svätá povinnosť.“
 35 Tamže, s. 49.
 36 Michelet, *op. cit.*
 37 Táto veta pripomína Freudovu poznámku, podľa ktorej sa žena vyčerpá naplňaním svojej ženskosti.
 38 Madame Roland: *Discours de Besançon. Comment l'éducation des femmes pourrait contribuer à rendre les hommes meilleurs* 1777 (vyd. 10/18), s. 166–167 (zvýraznila autorka).
 39 Tamže, s. 167.
 40 Hélène Deutsch: *Psychologie de la femme*, zv. II, s. 23–24.
 41 List XX, s. 118 (Strany uvádzame podľa českého vydania *Dopisy dvou žen*, Praha 1920 – pozn. prekl.)
 42 Renée dokonale stelesňuje Micheletovu predstavu o žene, „od kolísky obdarenej materským inštinktom (...) inštinktom prevládajúcim nad všetkými ostatnými“ (*Žena*, s. 149).
 43 Tamže, s. 118 (zvýraznila autorka).
 44 List XXVIII, s. 159.
 45 Tamže, s. 158.
 46 List XXXI, s. 168.
 47 Tamže.
 48 Michelet: *Žena*.
 49 List XXXI, s. 169.
 50 Tamže, s. 169–170.
 51 Tamže, s. 170.

- 52 Tamže.
 53 Tamže, s. 169–170.
 53 Tamže, s. 171. Renée dobre opisuje symbiózu, v ktorej matka nažíva s dieťaťom po narodení a ktorá sa blíži schizofrénii.
 54 Tamže.
 55 Pozri Balzacovu *Correspondance*, list CMXCVI, z 15. novembra 1835.
 56 List XLV, s. 206.
 57 Tamže, s. 210.
 58 Tamže, s. 210.
 59 Tamže.
 60 List XLIII, s. 204.
 61 Brochard: *De l'amour maternel*, s. 15 (1872).
 62 Táto téma sa vyskytuje už v *Emilovi*.
 63 Brochard: *De l'amour maternel*, s. 4.
 64 A. P. Théry: *Conseils aux mères* (1837), s. VII (zvýraznila autorka).
 65 Tamže.
 66 Père Didon: *Le Rôle de la mère dans l'éducation des fils*, 1898, s. 11.
 67 A. P. Théry, *op. cit.*, s. 1.
 68 Mgr. Dupanloup, *De l'éducation*, kniha II, s. 178 (13. vydanie 1908).
 69 L. A. Martin: *Éducation des mères de famille*, 1834, s. 28.
 70 Père Didon, *op. cit.*, s. 176.
 71 Chambon: *Le Livre des mères*, 1909, s. E.
 72 Paul Combes, *op. cit.*, s. 176.
 73 J. Van Agt: *Les Grands Hommes et leurs mères*, 1958, s. 132–134.
 74 Père Didon, *op. cit.*, s. 4.
 75 Škola Saint-Dominique na ulici Saint-Didier v 16. parížskom obvode.
 76 Père Didon, *op. cit.*, s. 7.
 77 Didon, *op. cit.*, s. 21–22.
 78 Tamže, s. 22.
 79 Tamže.
 80 J. Van Agt: *Les Grands Hommes et leurs mères*, 1958, s. 129.
 81 E. Montier: *L'Amour conjugal et maternel*, 1919, s. 14.
 82 L. A. Martin, *op. cit.*, s. 82.
 83 P. Combes: *Le Livre de la mère*, 1908, s. 162.
 84 E. Montier, *op. cit.*, s. 14.
 85 P. Combes, *op. cit.*, s. 127.
 86 *Cours normal des institutrices primaires*, 1835, citované u G. Fraissa: *La petite fille, sa mère, son institutrice*. In: *Les Temps modernes*, máj 1976, s. 1967.
 87 Mgr. Dupanloup: *De la haute éducation*, 1866, s. 9.
 88 Mgr. Dupanloup: *Femmes savantes et femmes studieuses*, 1867, s. 29.
 89 Mgr. Dupanloup: *De la haute éducation*, 1866, s. 12–13.
 90 Tamže, s. II.
 91 *Femmes savantes et femmes studieuses*, s. 20.
 92 *Femmes savantes...*, s. 39.
 93 *De l'éducation*, kniha II, s. 163.
 94 *Femmes savantes...*, s. 38.
 95 *De la haute éducation*, s. 7.
 96 *Femmes savantes...*, s. 38: „...upozorní ho na dobrých autorov, prinúti ho odhodit' zlé a nebezpečné knihy...“
 97 Táto nová vyučovacia metóda, ktorú koncom 18. storočia priniesol z Anglicka páter Gaultier, sa za vlády Ludovita Filipa stretla s veľkým úspechom v zámožných parížskych vrstvách. Žiačky raz týždenne predvolali a skúšali ich z celotýždenného učiva. Matka alebo súkromná učiteľka dievča sprevádzala a v týždni medzi dvoma hodinami mu pomáhala s učením. Táto vyučovacia metóda pretrvala v Paríži až dodnes a tí, ktorí sa zúčast-

nili na niektoej z týchto hodín pre deti z vysokej buržoázie, vedia, že súperenie medzi „matkami“ bolo väčšie ako súperenie medzi ich deťmi. Výsledky, ktoré ratolesť každý týždeň dosiahla, boli definitívnym dôkazom matkinej práce a svedomitosti.

98 Gérard, citované u F. Mayeura, *op. cit.*, s. 68; bol to napríklad normálny bezplatný kurz, ktorý roku 1832 založil Lourmand, alebo kurz, ktorý otvorila Adeline Désir. Lévi-Alvares už roku 1820 otvoril „kurzy materskej výchovy“, ktoré sa takmer sto rokov tešili veľkému úspechu, pretože sa ich zúčastňovalo takmer 400 matiek rodín.

99 Tamže, s. 108: „...myslienka matky-učiteľky alebo len doučovateľky bude mať dlhý život.“ O jej dlhom trvaní svedčia početné reedície diel, ktoré mali pomáhať matkám pri výučbe ich dcér doma: *L'Éducation maternelle, simples leçons d'une mère a ses enfants* od pani A. Tasu vyšla do konca druhého cisárstva v siedmich reediciách; alebo kniha L. Aimé-Martina: *De l'éducation des mères de famille ou de la civilisation du genre humain par les femmes* vyšla medzi rokmi 1834 až 1883 v ôsmich reediciách.

100 F. Pécaut, riaditeľ Ecole normale supérieure vo Fontenay-aux-Roses (1871-1879), citované u G. Fraissa, *op. cit.*, s. 1969.

101 P. Goy, prednáška prednesená na Ecole normale des filles de Sainte-Foy (1868), citované u G. Fraissa, s. 1969.

102 Text cituje F. Mayeur, *op. cit.*, s. 139-140.

103 Text cituje F. Mayeur, *op. cit.*, s. 173.

104 C. Yver, *Les Cervelines*, s. 4.

105 Tamže.

106 F. Mayeur, *op. cit.*, s. 174.

107 F. Mayeur, *op. cit.*, s. 174-178, hovorí o prieskume z roku 1913, uverejnenom v *L'Opinion*, ktorý sa robil medzi dievčatami vo veku od 18 do 25 rokov, pokladanými za „intelektuálky“. Jasne z neho vyplýva, že všetky túžili po „pokojnom štáti“ v lone svojej budúcej rodiny, a to aj za cenu, že by čiastočne upustili od svojich osobných ambícií, od ktorých by „dobrovoľne upustili (...) v plnej dôstojnosti“.

108 Ida R. Sée: *Le Devoir maternel* (1911).

109 E. Montier: *Lettre a une jeune mère* (1919).

110 Tamže.

111 Tamže, s. 18-19.

112 Ida Sée, *op. cit.*

113 Paul Combes, *Le Livre de la mère*, 1908.

114 Tamže. (zvýraznila autorka).

115 Tamže, s. 9 (zvýraznila autorka).

116 Tamže. (zvýraznila autorka).

117 Strata života nie je len organická a brutálna. Môže ísť aj o každodenné odcudzenie vlastného „ja“.

118 Ida Sée, *op. cit.*, s. 4.

119 Tamže, s. 18.

120 Tamže, s. 58.

120 Tamže, s. 96.

122 Dupanloup: *De l'éducation*, II, s. 150.

123 Dupanloup, *Tamže.*, s. 156-157 (zvýraznila autorka).

124 Tamže, s. 159.

125 Ida Sée, *op. cit.*, s. 95. Por. aj M. Chambon: *Le Livre des mères*, 1909, s. VII: „za čo stojí matka, za to stojí aj jej syn“.

126 Brochard: *De l'amour maternel*, s. 4 a 15.

127 Dr. Gérard, *op. cit.*, s. 8.

128 P. Combes, *op. cit.*, s. 95.

129 Père Didon, *op. cit.*, s. 3.

130 Predslov H. Rolleta ku knihe Idy Sée, s. V (zvýraznila autorka).

131 Nebude to už tak v 20. storočí, keď sa do toho zamieša psychoanalýza.

132 Balzac: *Tridsaťročná*, s. 99.

133 Tamže, s. 100.

134 Tamže, s. 101.

135 Tamže, s. 101.

136 Tamže, s. 102: Dieťa je pre ňu negáciou. „Áno, keď sa mi Héléne prihovorí, chcela by som, aby mala iný hlas, keď na mňa pozrie, chcela by som, aby mala iné oči (...) Je mi neznestiteľná! Usmievam sa na ňu, pokúšam sa ju odškodniť za city, o ktoré ju okrádam. Trpím! (...) A budem mať povest' cnostnej ženy!“

137 Tamže, s. 101-102: „Jestvujú materské pohľady, hlas, posunky, ktorých sila formuje deti, a moja úbohá malá nepocíti, že by sa mi zatriasli ruky, zachvel hlas, že by mi zvlbli oči (...) Upiera na mňa obviňujúce pohľady, ktoré nemôžem zniesť.“

138 Márne nádeje! Dcéra a matka sa budú nenávidieť, keď Héléne zabije Juliino manželské dieťa počaté z lásky; táto vražda sa bude javiť ako Boží trest prekliatej matky.

139 Tamže, s. 171.

140 J. Valles: *L'Enfant* (collection Garnier-Flammariion) 1879, s. 45.

141 Grófka de Ségur: *Les Malheurs de Sophie* (1864); (český preklad: *Nehody malé Žofie*, 1909).

142 Román *Poil de Carotte* Jula Renarda, ktorý vyšiel roku 1894.

143 *Le vagabondage des mineurs*, citované u P. Meyera in: *L'Enfant et la Raison d'Etat*, Le Seuil, Paríž, s. 24.

144 Alphonse Daudet: *Jack* (slovenský preklad – Bratislava 1983).

145 Citované u Dr. Brocharda in: *De la mortalité en France* (1866), s. 4.

146 Ida Sée, *op. cit.*, s. 16 (zvýraznila autorka).

147 Tamže, s. 17 (zvýraznila autorka).

148 Tamže, s. 18.

149 Tamže, s. 19.

150 Tamže, s. 5.

151 Tamže, s. 5.

152 Tamže, s. 6.

153 Tamže, s. 23.

154 Tamže, s. 27.

155 Tamže.

156 Père Didon, *op. cit.*

157 *Op. cit.*

158 Chambon, *op. cit.* (zvýraznila autorka).

159 Alain: *Les sentiments familiaux*. In: *Cahiers de la Quinzaine*, č. 18, série 8 (1527).

160 Tamže. (zvýraznila autorka).

161 Tamže.

162 Tamže (zvýraznila autorka).

163 „Ich úlohou je, aby sami pracovali na výchove svojich detí, predovšetkým na prvej výchove, a aby ich praveľmi neodďalovali od rodičovského domu.“ (*De l'éducation*, II, s. 166.)

164 Tamže, s. 172.

165 Droz, s. 33.

166 Legouvé potvrdil zmenu správania u mnohých otcov a konštatoval: „Žijete viac s nami, žijete väčšmi pre ne: buď sme zdvojnásobili starostlivosť a nehu, alebo oslabili a pokľvili v autorite.“ (In: *Les Pères et les Enfants du XIXe siècle*, s. 1-2)

167 *L'Éducation des mères de famille ou la civilisation du genre humain par les femmes*. Predslov k druhému vydaniu.

168 S. 93.

169 S. 99.

170 Tamže, s. 100 (zvýraznila autorka).

171 Ida Sée, *op. cit.*, s. 101.

172 Tamže, s. 41.

173 Tamže, s. 97.

174 J. Donzelot, *op. cit.*, s. 97.

175 Rodinné odovzdávanie kultúry a poznatkov.

176 *Op. cit.*, s. 76.

177 Por. prvú časť: v 17. storočí bolo mierne obmedzené právo zatvárať deti.

178 Správa Jeho veličenstvu cisárovi od Jeho excelencie ministra vnútra z roku 1852, ktorú cituje P. Meyer: *L'Enfant et la Raison d'Etat*, s. 57: „U niektorých chudobných alebo nemravných rodičov sme konštatovali neblahú tendenciu prenechávať svoje deti týmto súdnym rozhodnutiam, alebo im ich dokonca z vlastnej iniciatívy podrobovať (...) Títo rodičia presúvajú na štát starostlivosť o ich výchovu a až po niekoľkých rokoch si ich berú nazad, aby mohli ťažiť z ich práce, a to niekedy s tými najnehanebnjšími úmyslami.“

Meyer poznamenáva, že 85 % detí, proti ktorým sa použil tento druh rodičovských trestov, boli deti robotníkov alebo nádenníkov, oproti 2 % detí, ktorých rodičia mali slobodné povolanie.

179 Predchodkyne sociálnych sestier.

180 *Op. cit.*, s. 61.

181 Počet týchto spoločností sa znásobil po prijatí zákona z roku 1851, ktorý podporil iniciatívu, aby sa delikventných detí ujímali zariadenia určené na vylepšenie ich morálky; por. Donzelot, s. 80–81.

182 *Journal officiel*, odôvodnenie, zákon z roku 1889.

183 *Op. cit.*, s. 97–98.

2. kapitola

Lekárska

argumentácia zdedená

po Freudovi

Psychoanalýza veľkou mierou prispela k tomu, že sa z matky stala ústredná postava rodiny.

Potom, ako psychoanalytici objavili nevedomie a dokázali, že sa utvára v priebehu detstva, ba dokonca útleho detstva, stalo sa zvykom klásť otázky matke, ba na ňu poukazovať pri najmenšom psychickom probléme dieťaťa. Aj keď psychoanalýza nikdy netvrdila, že matka je jediná zodpovedná za nevedomie svojho dieťaťa, pravdou ostáva, že sa rýchlo javila – a hneď uvidíme prečo – ako bezprostredná, ak nie prvoradá príčina psychickej rovnováhy dieťaťa. Či chceme alebo nie, psychoanalýza dlho vnukala myšlienku, že dieťa nešťastné po citovej stránke je synom alebo dcérou zlej matky, aj keď tu slovo „zlý“ nemá nijakú mravnú konotáciu.

Na to, aby žena mohla byť „dobrou matkou“ podľa predstáv psychoanalýzy, je lepšie, ak sama v detstve prešla uspokojivým sexuálnym a psychickým vývojom po boku pomerne vyrovnanej matky. Ak však ženu vychovala narušená matka, je veľká možnosť, že bude mať ťažkosti s naplnením svojho ženstva a materstva. Keď sa potom sama stane matkou, údajne zreprodukuje neprimerané správanie svojej vlastnej matky.

Zlá matka už teda nie je osobne zodpovedná v mravnom slova zmysle, pretože na nej môže visieť istá psychopatologická kliatba. Je skôr matkou, ktorá je „neschopná“ plniť svoju rolu,

trpí akousi dedičnou „chorobou“, aj keď s tým gény nemajú nič spoločné. Platí to až natoľko, že mnohí psychoanalytici dnes matkám s problémovými deťmi navrhujú, aby sa aj ony podrobili analytickej liečbe. Podstata spočíva v tom, že postarať sa o dieťa nestačí, ak sa zároveň nezaútočí na koreň zla, t. j. na nešťastie matky.

Psychoanalýza teda nielenže zväčšila význam prikladaný matke, ale „medikalizovala“ problém zlej matky, pričom sa jej nepodarilo zrušiť moralizátorské výroky z predchádzajúceho storočia. Ešte aj dnes sa tieto dva prístupy tak dokonale prekrývajú, že zlá matka sa nejasne vníma ako zlá a zároveň chorá žena: Úzkosť a pocit viny neboli u matiek nikdy také veľké ako v našom storočí, ktoré si predsavzalo, že bude oslobodzujúce. Pravda, túto miešaninu nemá na svedomí psychoanalýza, no aj tak o nej možno povedať, že nevedela presadiť myšlienku, že psychické zlo je nezávislé od mravného.

V našom výklade sa nepokúsime zostaviť vyčerpávajúci inventár psychoanalytických teórií o otázke materstva ani uviesť všetky polemiky, ktoré sa rozprúdili v posledných desaťročiach. Najsamprv sa pokúsime vymedziť pôvod nového myslenia, ktoré sa rýchle (a viac-menej verne) rozšírilo vďaka popularizácii v masovokomunikačných prostriedkoch, a to až natoľko, že zanechalo v podvedomí žien skutočnú a ťažkú stopu.

Nech nám zasvätení čitatelia prepáčia, že sa ešte raz vrátíme k „posvätným“, dobre známym Freudovým textom o ženskosti, nech sú k nám zhovievaví, keď budeme citovať niektorých jeho žiakov, ktorí už dnes síce vyšli z módy, ale zato mali veľký vplyv na verejnosť, pokiaľ ide o obraz takzvanej „normálnej“ ženy a „normálnej“ matky. Bez tohto návratu do minulosti nemožno pochopiť súčasnú problematiku materskej lásky. A nemožno ani posúdiť, do akých slepých uličiek a do akých konfliktov boli ženy zahnané zvlášť po druhej svetovej vojne.

Stopäťdesiat rokov po *Emilovi* si doktor Freud položil otázku o povahe ženského „pohlavia“, tentoraz však v pravom aj v prenesenom slova zmysle. Podobne ako jeho predchodca, ktorý tvrdil, že hovorí ako pozorovateľ bez predsudkov, Freud sa nazdával, že opisuje sexuálny a psychický vývoj ženy len na základe svojej skúsenosti z lekárskej praxe. Samozrejme, zveril sa so svojimi neistotami o tom „temnom kontinente“, o záhade, akou je pre každého muža problém ženskosti. Nebránilo mu to však

predostrieť teóriu, ktorá v predstavách mnohých jeho čitateľov splodila obraz „normálnej“ ženy a spätne predstavu deviantnej, nenormálnej, ak nie rovno chorej ženy. Potom už jeho žiaci bez veľkých ťažkostí načrtli portrét „normálnej“ matky, logicky odvodený od ženy, ktorú opísal Freud. Netreba ani dodávať, že ženy a matky zodpovedajúce norme, ako ju definovala psychoanalýza, mali mať najväčšie šance, aby urobili šťastnými svojich manželov a deti, a aj sami prežili plný život.

Prv, ako uvedieme charakteristiky „dobrej matky“, musíme zistiť, čím je podmienená, a pozorovať vývoj, ktorý z dievčaťa urobí vyrovnanú ženu. Prečítame nanovo niekoľko stránok z Freuda, pretože sú základom a zdrojom všetkých neskorších diskusií.

Od dievčatka k normálnej žene

Podľa Freuda proces, v rámci ktorého sa dieťa premieňa na ženu, sa skladá z dvoch veľkých období, pričom každé má niekoľko významných fáz. Pre prvé obdobie je charakteristická bisexuálnosť, ktorú rovnako prežívajú malí chlapci aj dievčatá, a druhé obdobie sa týka vývoja vlastného pre každé pohlavie.

Pôvodná bisexuálnosť

Freud viac ráz rozpracoval tému pôvodnej bisexuálnosti. Vychádzajúc zo záverov anatómie, ktorá dokazuje, že niektoré časti mužského pohlavného ústrojenstva sa nachádzajú aj u ženy a naopak, Freud si osvojil myšlienku dvojpoohlavnosti (bisexuality), akoby „jedinec nebol celkom ani mužom, ani ženou, ale oboje naraz, ibaže s tým, že to jedno vždy prevláda nad druhým“¹. Hovoril aj o psychickej bisexuálnosti, ktorá vysvetľovala prítomnosť istej ženskej zložky (pasivity) u muža a mužskej zložky (aktivity) u ženy. Bisexualita je ešte nápadnejšia, keď porovnáme prvé roky života malého dievčaťa a chlapčeka. „Zdá sa, že prvou fázou libida prechádzajú obe pohlavia rovnakým spôsobom.“² Freud svojím tvrdením, že v sadisticko-análnom štádiu dievčaťko neprejavuje menšiu agresivitu ako chlapček, naznačil, že tento „rovnaký

spôsob“ je v svojej podstate mužský. „Musíme pripustiť, že dievčatko je vtedy malým mužom.“³

Namiesto toho, aby sme tak ako Freud hovorili o pôvodnej bisexualite, mali by sme možno radšej hovoriť o „monosexualite“ vlastnej obom pohlaviam, ktorá má prevažne mužský charakter. V každom prípade to možno vyrozumiť z tých Freudových výrokov, kde hovorí o podobnosti sexuálneho správania u muža a ženy na začiatku falickej fázy: Chlapček sa naučí získavať si rozkoš vďaka penisu a dievčatko za tým istým účelom používa klitoris. Podľa Freuda (možno väčšmi podľa neho ako podľa dievčatka) je klitoris „ekvivalentom penisu“, a ani dievčatko, ani chlapček ešte neobjavili vagínu, ktorá je „zásadne ženská“⁴.

Ak aj možno hovoriť o bisexualite u chlapčeka, ktorý závidí svojej matke ženskost a osvojuje si niektoré pasívne formy správania charakterizované ako ženské, faktom ostáva, že podľa Freuda je bisexualita oveľa výraznejšia u dievčatka ako u chlapca. Muž má totiž len jednu dominantnú sexuálnu oblasť, kým žena ich má dve: klitoris, analogický s mužským údom, a vagínu, ktorá je čisto ženská. Podľa Freuda a mnohých psychoanalytikov tieto dva ženské orgány, ktoré sú znakom bisexuality, predstavujú ďalší problém v zdravom vývoji ženy. Treba totiž vyjsť z pôvodnej bisexuality, a dokonca ju prekonať. V istom okamihu každé z oboch pohlaví musí ísť vlastnou cestou, uskutočniť svoj špecifický vývoj. Vtedy sa objavujú ťažkosti ženského vývoja. Aby sme ich lepšie posúdili, pristavme sa na chvíľu pri mužskom vývoji, ktorý si podľa Freuda nevyžaduje také veľké úsilie, aké sa žiada od dievčatka, aby sa z neho stala normálna žena. Stručne povedané, chlapček najprv prežíva veľkú lásku k svojej matke, ktorá ho kŕmi a zahŕňa láskaním a starostlivosťou. Matka ostane predmetom jeho lásky, až kým ju nenahradí iný, jej podobný predmet: iná žena. K tejto vášnivej láske k matke sa čoskoro pridajú pocity žiarlivosti a rivality voči otcovi. Tento trojuholníkový vzťah je zdrojom oidipovského komplexu.

Objavenie ženského pohlavného orgánu vzbudí vtedy u chlapca strach z kastrácie. Keď chlapec spozná, že pohlavný úd nemusí byť nevyhnutne súčasťou tela, a spomenie si, ako sa mu vyhrážali, keď ho pristihli *in flagranti* pri masturbácii, začne sa obávať, že sa tieto hrozby naplnia. Strach z kastrácie vedie k zániku oidipovského komplexu a k vzniku Nad-ja. Keďže ma-

lý chlapec nemôže odstrániť svojho otca a oženiť sa s matkou, stotožní sa s tým, kto predstavuje zákon a vonkajší svet. Práve toto zvnútornenie otcovskej inštalácie tvorí Nad-ja a uzatvára jednu z podstatných fáz utváranie dospelého muža.

Vývoj ženy je neporovnateľne komplikovanejší. Malé dievčatko, ako tvrdí Freud a jeho žiaci, sa totiž bude musieť nielen naučiť vystriedať orgán rozkoše (klitoris za vagínu), ale aj predmet lásky, preniesť na otca väšeň, ktorú najprv pociťovalo k matke. Inak sa vystavuje nebezpečenstvu, že nikdy nebude skutočne ženskou ženou a jej osud manželky a matky bude ohrozený.

V ústrety ženskosti

Pozrime sa, nakoľko je proces „feminizácie“ plný nástrah. Malé dievčatko prežíva najprv predoidipovskú fázu, ktorá je oveľa výraznejšia ako u malého chlapca. Ak dievčatko, podobne ako chlapček, prežíva libidinózne pocity k svojej matke, ktoré nadobúdajú charakteristiky každej z fáz, ktorými prechádza (orálna, sadisticko-análna a falická), tieto pocity sú ambivalentnejšie. Dievčatko pociťuje k matke, ktorá uspokojuje jeho potreby, nehu a zároveň agresivitu, pretože matka nikdy nedáva dosť. V priebehu tejto predoidipovskej fázy je otec pre dievčatko len rivalom, ktorý je na prekážku, aj keď voči nemu pociťuje menej nepriateľstva ako chlapec.

Až doteraz sú rozdiely medzi vývojom muža a ženy nepostrehnuteľné. Psychoanalytici však tvrdia, že táto fáza má pre dievčatko oveľa vážnejšie následky. Toto obdobie stotožnenia s matkou je v prvom rade nevyhnutnou predhistóriou každej ženy. Povaha tejto skúsenosti riadi jeho budúci osud, pretože podľa psychoanalytickej teórie je zdroj ženskosti vystavený napospas poruchám, ktoré vyvolávajú prejavy „primárnej mužskosti“. Freud tvrdí, že regresia k fixáciám v tejto predoidipovskej fáze je oveľa častejšia, než sa predpokladá, a že medzi traumami a fantazmami z detstva sa u žien často vyskytuje fantazma v podobe zvedenia matkou. Marie Bonaparte zas upozorňuje, že najväčšou brzdou vo vývoji ženy nie je, ako sa často myslí, priveľká fixácia na otca, „ale priveľmi silná fixácia na matku, po ktorej dievčatko v detstve túži klitorisom“. Napriek tomu, pokračuje Bonaparte, dievčatko si nemôže odpustiť toto predoidipovské

puto k matke, pretože „nedostatok stotožnenia s matkou a neprítomnosť materského inštinktu v pravom slova zmysle, ktorá z neho vyplýva (...) pôsobí podľa všetkého patogénne na erotickú funkciu ženy“⁵.

Keď dievčatko pri pohľade na pohlavné ústroje druhého pohlavia objaví „kastráciu“, „hneď si všimne rozdiel a treba priznať, že pochopí celý jeho význam“⁶. Na inom mieste Freud píše, že dievčatko prežíva „skúsenosť svojho telesného deficitu“⁷. Skvele tým vystihol, že rozdiel dievčatko pociťuje ako znak podradnosti. To vedie k vzbure: Dievčatko, „veľmi citlivé na to, aká ujma sa mu stala, by tiež chcelo, mať takú vecičku; zmocňuje sa ho túžba mať penis“⁸. Keď si uvedomí, že „táto negatívna charakteristika je všeobecne rozšírená“⁹, má sklon devalorizovať ženy i svoju matku. Aj keď stratí všetku nádej, že bude mať penis, táto túžba ostáva podľa Freuda dlho živá v jeho nevedomí. Je jednou z pohnútok, pre ktoré je dospelá žena schopná rozhodnúť sa, že sa podrobí psychoanalýze.

„Objav kastrácie je vo vývoji dievčatka rozhodujúcim medzníkom.“¹⁰ Dievčatku sa ponúkajú tri typy správania. Prvé vyúsťuje do sexuálnej inhibície alebo do neurózy. Bonaparte hovorí o „odriekajúcich sa“ ženách. Pri druhom dievčatko vyzývavo zdôrazňuje svoju mužskosť: Odmieťa sa vzdať rozkoše prostredníctvom klitoris. Freud v súvislosti s tým hovorí o „mužskom komplexe“ a Bonaparte takúto ženu nazýva „požadovačnou“. Len tretie správanie vedie k „normálnej ženskosti“¹¹ a spočíva v tom, že dievčatko nahradí túžbu po penise túžbou po dieťati. Bonaparte sa nazdáva, že táto „prijímajúca“ žena je pravou ženou par excellence. Sledujme teda rozbor tohto typu ženy.

Po objavení kastrácie normálne dievčatko prejde trojakou psychickou a sexuálnou zmenou: cíti nepriateľstvo voči matke, zanechá klitoris ako predmet ukájania a „zachváti ju pasivita“, ktorú sprevádza utvorenie silnejšieho puta k otcovi. Láska malého dievčatka sa obrátila k falickej, a nie vykastrovanej matke. Objavenie kastrácie jej umožňuje odvrátiť sa od matky a dať najavo nepriateľské city¹², ktoré sa nazhromaždili za dlhý čas. Je to žiaduce, pretože odlúčenie od matky Freud pokladá za veľmi významný krok vo vývoji dievčatka.

Zároveň u dievčatka pozorujeme prudké zníženie aktívnych a zvýšenie pasívnych sexuálnych impulzov. Klitoridálna masturbácia ustáva, pretože aktívne tendencie sa ukázali ako neuskutočniteľné, a tak vyvolali frustráciu. Vtedy prevládne pasivita,

tvrdí Freud. Akoby kultúrny model nemal nijaký špecifický vplyv na správanie dievčatka.

Tým, že sa dievčatko stane pasívne, je konečne pripravené vystriedať predmet lásky. Začína ňo prevládať náklonnosť k otcovi. Freud túto novú túžbu vysvetľuje predchádzajúcou túžbou mať falus. Keďže dievčatku ho matka odmietla, dúfa, že ho dosiahne od otca. Tento proces sa však naozaj ukončí, až keď túžbu po penise vystrieda túžba mať dieťa. Táto rovnocennosť dieťaťa a penisu, na ktorú poukázal Freud, ohlasuje už definíciu normálnej ženy ako novej matky.

Ak sa pridriavame freudovskej analýzy, môžeme skutočne konštatovať, že ženský oidipovský stav je vyústením oveľa dlhšieho a namáhavejšieho vývoja, než je to u chlapca. Navyše sa v ňom dievčatko udomáči tak, ako sa loď uchýli do prístavu. Keďže nemá rovnaký dôvod ako chlapec (strach z kastrácie), aby prekonalo oidipovský komplex, uchová si ho dlhšie a premôže ho len neskoro a neúplne. Dôsledkom je ohrozený vznik jeho Nad-ja, pretože dievčatko nemôže dospieť k „moci“ a k „nezávislosti“, ktoré sú potrebné pre jeho utváranie. Freud roku 1931 dospel k tomuto tragickému záveru ohľadom postavenia ženy: „Musíme priznať, že žena nemá veľký zmysel pre spravodlivosť, čo zrejme súvisí s tým, že v jej duševnom živote prevláda závisť (...) Zároveň tvrdíme, že ich sociálne záujmy sú slabšie a že schopnosť sublimovať inštinkty je menší ako u mužov (...) Nemôžem prejsť mlčaním domom, ktorý som vždy znova a znova mal pri analýzach. Muž okolo tridsiatky sa nám javí ako mladistvý, nehotové individuum, od ktorého očakávame, že vývojové možnosti, ktoré analýza poskytuje, výdatne dokáže využiť (...) Žena rovnakého veku nás však často desí psychickou meravosťou, nemennosťou (...) Niet tu cesty pre ďalší vývoj; akoby bol (...) náročný vývoj k ženskosti vyčerpal možnosti osobnosti.“¹³

Naozaj dokonale vyjadrená kliatba vlastná ženskému pohlaviu: vyčerpať sa pri uskutočňovaní ženskosti... natoľko, že nezvyšuje energia tvorí čokoľvek iné.

Ženská triáda

Freud sa zvlášť sústredil na rozbor vývoja, v rámci ktorého sa dievčatko premieňa na ženu. Hélène Deutsch pokračovala v započatej práci a dovedla výskum až do konca. Venovala dva hru-

bé zväzky psychológie ženy a matky, pričom prebrala majstrove pojmy a postuláty. Takže sa teraz opýtame jej, čo treba rozumieť pod „normálnou ženou“ alebo pod „ženskou ženou“. Deutsch ju v podstate definuje tromi termínmi: pasivita, masochizmus a narcizmus.

Pasivita

Napriek tomu, že Deutsch len jednou vetou spomína „*inhibujúci vplyv matky*“¹⁴ ako jednu z príčin pasivity dievčatka, hneď ho vzťahuje na prapríčinu, vrodenú pasivitu: „*Rozdiel v štruktúre pohlavných ústrojov (...) sprevádzajú pudové rozdiely.*“¹⁵ Keď dievčatko zabudne na svoju pôvodnú bisexualitu, javí sa „*menej agresívne, menej tvrdošijné, menej samolúbe, zároveň väčšmi ako chlapček túži po nežnosti a je poddajnejšie a závislejšie*“¹⁶. Deutsch k tomu pridáva tvrdenie, že „*inhibujúci vplyv matky sa zakladá na tom, že matka cíti, že dievčatko je slabšie, že väčšmi ako chlapček potrebuje pomoc a že sa nemôže pustiť do aktivity bez toho, aby sa nevystavilo nebezpečenstvám*“¹⁷.

V snahe o väčšiu presvedčivosť, pokiaľ ide o pasivitu vlastnú ženskej povahe, Freud a neskôr Deutsch urobili niekoľko analógií. Prirovnali to, čo je ženské, k „*nehybnému a pasívnemu vajičku*“, v protiklade k „*aktívnej a pohyblivej*“¹⁸ spermii, a dospeli k názoru, že „*sexuálne správanie mužských a ženských jedincov pri sexuálnom akte napodobňuje správanie prvotných pohlavných organizmov*“¹⁹. Samec chytí samicu a zmocní sa jej. Aj keď sa v živočíšnej ríši uvádzajú prípady aktívnych a agresívnych samičiek (pavúk, svrček, niektoré motýle), Deutsch z toho vyvodzuje iba toľko, že „*sú to len výnimky z pravidla*“²⁰ a že pasivita je špecifická pre samičky i ženy. „*Odvážim sa tvrdiť, že základné rovnice, ženský–pasívny a mužský–aktívny sa nachádzajú vo všetkých kultúrach a u všetkých rás v rozličných podobách a na rozličných stupňoch.*“²¹

Aby sme pochopili túto pasivitu, musíme sa vrátiť k vývoju ženských „*sexuálnych inštinktov*“. Na jednej strane je sexuálna vzrušivosť u dievčatka „*menej aktívna a intenzívna*“ ako u chlapčeka; na druhej strane je jej pohlavný orgán (klitoris) „*menej schopný*“²² dosiahnuť rovnaké inštinktivne ciele. Tento organický nedostatok čiastočne vysvetľuje, že dievčatko upustí od masturbácie, inhibovanej činnosti, a akceptuje pasivitu. Počas dlhého obdobia aktívny orgán, klitoris, nevystrieda pasívny–recep-

tívny orgán, vagína. „*Tak dievčatko druhý raz trpí organickým nedostatkom: prvý raz jej chýbal aktívny orgán, teraz mu chýba pasívny orgán.*“²³ Vzhľadom na to, že prebudenie vagíny k jej plnej sexuálnej činnosti nie je v moci ženy (plne závisí od aktivity muža), „*je nedostatok spontánnej vaginálnej činnosti fyziologickým základom ženskej pasivity*“²⁴.

Masochizmus

Masochizmus, spätý s pasivitou, je druhou základnou charakteristikou ženy. Ak sú na začiatku chlapček a dievčatko rovnako agresívni, čoskoro už nebudú môcť agresivitu vyjadriť rovnakým spôsobom. Kým sa mužská agresivita môže ľahko obrátiť smerom von, tvrdí sa, že agresivita dievčatka „*sa musí obrátiť dovnútra*“²⁵. A práve táto potlačená agresivita, obrátená proti vlastnému Ja, je ženský masochizmus, ktorý sa, našťastie, u ženy premení na potrebu byť milovaná.

Na pochopenie vývoja masochizmu sa treba vrátiť do pubertálnej fázy dievčata. Po odpútaní od matky sa u dievčatka vyvinie eroticky pasívne správanie k otcovi²⁶. Otec sa podvedome javí ako zvodca, od ktorého sa čaká, že sa ujme iniciatívy. Vtedy sa podľa Deutsch agresívne zložky dievčatka premenia na masochistické zložky voči otcovi a neskôr na masochistický postoj vo všeobecnosti voči všetkým mužom.²⁷

Narcizmus

Narcizmus našťastie vyvažuje masochistickú tendenciu. Nadväzuje na infantilnú fázu utvárania Ja, pri ktorej si libido berie za objekt Ja, t. j. dieťa ľúbi samo seba. Táto sebaláska sa u dievčatka postupne premieňa na túžbu byť milované. Pre pochopenie mimoriadnej intenzity ženského narcizmu si treba pripomenúť, že má dvojitú kompenzačnú funkciu. Na jednej strane slúži ako kompenzácia poníženia z podradnosti ženských pohlavných orgánov.²⁸ Na druhej strane obmedzuje masochistickú tendenciu ženy, ktorá ju vedie k cieľom nebezpečným pre jej vlastné Ja. Vďaka narcizmu sa Ja bráni a posilňuje vlastnú bezpečnosť tým, že zintenzívňuje svoju sebalásku. Nor-

málna žena sa totiž nemôže zaobiť bez masochistickej tendencie. Tá je nevyhnutná pri absolvovaní základných životných etáp: sexuálneho aktu, pôrodu, materstva, etáp rozmnožovania, úzko spätých s utrpením.

Táto teória ženského masochizmu slúži ako dodatočné odvodnenie akceptovania všetkých bolestí a obetí. Ak je žena od prírody stvorená na to, aby trpela, a ak sa v tom navyše vyžíva, niet sa prečo ostýchať. V tomto bode je táto teória horšia ako židovsko-kresťanská teológia. Tá hovorí, že žena musí trpieť, aby si odpykala prvotný hriech. Kliatba mala mravný dôvod a bolesť bola cena, ktorú žena platila za svoj hriech. No aspoň sa od nej nežiadalo, aby sa vyžívala v bolesti. Vo freudovskej teórii je kliatba biologická: Príčinou nešťastia ženy je nedostatočný orgán, chýbajúci penis. No Freud alebo Deutsch akoby hovorili: „*Pozrite, ako príroda všetko dobre zariadila, dala žene možnosť nachádzať pôžitok v bolesti!*“ Normálna žena rada trpí. Žena, ktorá nerada trpí a búri sa proti svojmu postaveniu, nemá iné riešenie, ako uviaznuť v homosexualite alebo neuróze. Takže slučka je dobre zatiahnutá: Ak žena odmieta naplniť svoju skutočnú masochistickú prirodzenosť, stane sa skutočne nešťastnou. Vyše tridsať rokov na to nik nevedel nájsť odpoveď...

Dobrá matka

Z takého obrazu normálnej ženy bolo potom ľahké odvodiť dobrú matku. Deutsch ju definovala ako „ženskú ženu“ utvorenú harmonickou interakciou narcistických tendencií a masochistickej schopnosti znášať utrpenie. Narcistická túžba byť milovaná sa u ženy matky pretvára presunom z vlastného Ja na dieťa, ktoré je len náhradkou Ja. Pokiaľ ide o masochistické zložky materského ducha, prejavujú sa predovšetkým v matkinej schopnosti sebaobetovania²⁹, v jej súhlase s utrpením pre dobro svojho dieťaťa a napokon v schopnosti zrieknuť sa závislosti na dieťati, keď nadíde okamih, aby sa dieťa oslobodilo.

Schopnosť matky prijať utrpenie vyvažujú „radosti materstva“, ktoré pribzďujú spontánne masochistické sklony ženy. Beda však ženám, ktoré tieto sklony nemajú, pretože „*zakaždým, keď ženský masochizmus so svojim aktívnym materským sklonom pre*

*obet' zlyhá, duša ženy sa môže stať obeťou ukrutnejšieho masochizmu, pochádzajúceho z pocitu viny*³⁰. Znova raz nešťastie striehne na ženy, ktoré nie sú ochotné trpieť. Tieto ženy by však mali byť len nešťastnými výnimkami, pretože Deutsch tvrdila, že materský inštinkt jestvuje a jeho primitívne formy sú údajne chemické alebo biologické. Vzdajme hold múdrej prírode, ktorá všetko zariadila tak, aby láska ženy k svojmu dieťaťu bola „*normálne väčšia ako jej láska k sebe samej*“³¹.

Vyzbrojení týmito úvahami môžeme pristúpiť k opisu toho, ako sa správa a čo prežíva dobrá matka, ktorú detský psychoanalytik Winnicott charakterizoval ako „*normálne oddanú*“³². Prvou podmienkou dobrého materstva je schopnosť prispôbiť sa potrebám dieťaťa, t. j. v priebehu niekoľkých týždňov po pôrodení dieťaťa nadviazať na úrovni psychiky na vnútromaternicový biologický vzťah.³³ Winnicott venoval článok opisu tohto pocitu „*primárnej materskej starosti*“³⁴, ktorá sa začína tehotenstvom a trvá niekoľko týždňov po pôrode. Pôsobením tohto pocitu je matka údajne v stave rozštiepenia osobnosti, blízkom schizofrénii. Tento pocit zvýšenej materskej citlivosti je však dobrá choroba, ktorá „*normálnej matke*“ dovoľuje, aby sa jemne a citlivo prispôbila prvým potrebám novorodenca. „*Normálne oddaná*“ matka sa teda predovšetkým definuje svojou schopnosťou starať sa o svoje dieťa a vylúčiť všetky ostatné záujmy. Jej dieťa sa harmonicky vyvíja a nedostatky, ktorým je vystavené, ho priveľmi nenarušujú vďaka tomu, že matka je schopná vžiť sa do svojho dieťaťa. Ak sa jej to nedarí³⁵, jej zlyhania vyvolávajú reakčné fázy na konflikty prerušujúce zdravý vývoj dieťaťa. Tento typ matky „*môže byť*“ v najhoršom prípade „*príčinou autistického dieťaťa*“³⁶.

Vieme, že Freud sa opakovane zdráhal dávať rady rodičom, pretože podľa neho sa každá výchova končí nezdarom. Po vojne veľa jeho žiakov zabudlo na túto opatrnosť a od opisovania prešli k normovaniu. Psychoanalytici sa preslávili portrétom dobrej matky a radami, ktoré dávali ženám v knihách zvlášť pre ne napísaných alebo v masovokomunikačných prostriedkoch so širokým záberom.³⁷ Úspech týchto prvých popularizátorov psychoanalýzy svedčil o zmätku, v akom žili matky, a zároveň o viere v ideál, pričom jedno aj druhé vyvracia myšlienku inštinktívne dobrého materského správania. Všetky počiny matky boli predmetom predpisov.

Dojčenie

Dojčenie je prvým dôkazom matkinej lásky k dieťaťu, pretože vyvoláva silné telesné a duševné pocity pôžitku. Podľa Winnicotta je najuspokojivejším dojčením takzvané „prirodzené“ dojčenie, keď dieťa dostane prsník zakaždým, keď si ho žiada. „*To je základ.*“ Kým si dieťa nenájde svoj pravidelný rytmus, najrýchlejšou metódou, ako ho ušetriť zúfalstva, je, že ho „*matka bude počas ďalšieho obdobia dojčiť na želanie a k pravidelným hodinám, ktoré jej vyhovujú, sa vráti, keď ich dieťa bude schopné znášať*“³⁸. Winnicott zabudol uviesť, že také dojčenie bez pravidiel a pravidelných hodín môže trvať niekoľko mesiacov. Keďže sa s postupným odstavením ráta až okolo deviateho mesiaca, nemožno si s obavami nepomyslieť na všetky ženy, ktoré sa onedlho po pôrode vracajú do zamestnania. A keďže tieto slová odzneli na rozhlasovej stanici BBC, vieme si predstaviť, aký pocit viny mali poslucháčky, ktoré sa nespoznali v portrète dobrej matky.³⁹ Takýto bol obraz, ktorý vo všeobecnosti hlásali všetci veľkí povojnoví psychoanalytici. Hélène Deutsch⁴⁰, ale aj Mélanie Klein vlebili prirodzené dojčenie a oddanú materskú lásku. A to až natoľko, že Klein sa pokladala za oprávnenú tvrdiť, že ak „*aj skúsenosť ukazuje, že deti, ktoré neboli dojčené, sa často vyvíjajú veľmi dobre (...), v psychoanalýze sa vždy zistí, že u osôb, ktoré boli takto vychované, pretrvávajú hlboká túžba po prsníku, ktorá nebola nikdy ukojená (...)* Môžeme si dovoliť povedať, že či už tak alebo onak, ich vývoj by bol býval iný a lepší, keby boli bývali dojčené. Na druhej strane som na základe skúseností dospela k záveru, že deti, ktoré sa vyvíjajú problémovo, hoci boli dojčené, by na tom boli bez dojčenia ešte horšie.“⁴¹ Kruté slová na adresu všetkých tých žien, a po vojne ich bolo veľa, ktoré svoje deti nedojčili. Proti týmto slovám nik neprotestoval, pretože psychoanalýza bola na vrchole a nik ani nepomyslel na to, aby od Mélanie Klein žiadal dôkazy.

Oddaná láska... ešte vždy

Ukázalo sa, že „normálne oddaná“ matka „*nemá naponáhlo*“⁴², pozorne dbá na všetky potreby svojho dieťaťa a plne sa mu venuje. „Normálne“ oddaná matka je v skutočnosti „absolútne“ oddaná matka. A ešte ani táto oddanosť nestačí na dobré ma-

terstvo. Aby vzťah medzi matkou a dieťaťom bol skutočne vy-darený, musí byť pre matku nevyhnutne potešením. Bez toho „*je všetko mŕtve, nepotrebné a mechanické*“⁴³. Preto Winnicott vyzýva matky, aby sa tešili zo svojho položenia. „*Ešte len začíname chápať, že novorodenec absolútne potrebuje lásku svojej matky.* Zdravie dospelého sa utvára v priebehu detstva, ale funkcie jeho zdravia, tie utvárate v prvých týždňoch a v prvých mesiacoch života *svojho bábätka* vy, jeho matka (...) *Tešte sa, že vám pripisujú takú dôležitosť. Tešte sa, že riadenie vecí sveta prenechávate iným, kým vy privádzate na svet nového člena spoločnosti (...)* *Tešte sa zo starostí spojených s dieťaťom*⁴⁴, *ktorému plač a krik bránia piť mlieko, čo chcete tak štedro rozdávať. Tešte sa zo všetkých ženských pocitov, ktoré nemôžete ani len začať vysvetlovať nejakému mužovi (...)* *Navyše pôžitok, ktorý môžete vyťažiť z tej nečistej práce, akou je starostlivosť o dieťa, je pre dieťa životne dôležitý.*“⁴⁵

A obeť, ktoré sa požadujú od matky, Winnicott odôvodňuje nasledovne: „*Vie azda, že keď takto koná, utvára základy duševného zdravia svojho dieťaťa — a že dieťa nemôže dospieť k úplnému duševnému zdraviu, ak na začiatku neprešlo presne týmto druhom skúsenosti, ktorú mu matka poskytuje s vynaložením toľkého úsilia?*“⁴⁶ Možno azda lepšie vyjadriť nesmiernu zodpovednosť spočívajúcu na matke? A ako si nevšimnúť dokonalú kontinuitu, ktorá spája túto argumentáciu s argumentmi 18. storočia? S Winnicottom a s jeho prívržencami dosiahla vrchol materská zodpovednosť a spätne aj neurčitý pocit viny. Pretože ako by pri najmenšom psychickom probléme dieťaťa mohla matka necítiť zodpovednosť a nemať pocit viny? Oddala sa mu dostatočne? Nachádzala vždy v oddanosti k dieťaťu pôžitok? Jedným slovom, bola dosť masochistická, ako má byť každá žena? Žena si musí nevyhnutne klásť všetky tieto otázky, ak číta ženské časopisy a počúva rádio.

Zlá matka

Negatívny opis zlej matky nevyhnutne umocnil pocity viny u žien. Deutsch hovorila o „úchylkách“, ktoré môžu vzniknúť zlyhaním inštinktívnych materských impulzov, „*ako bol systém spočívajúci v tom, že sa dieťaťu zbavili v prvom roku života a zverili ho platenej dojke (zvyk, ktorý počas dvoch storočí pestovali vo Francúzsku*

stredné vrstvy)(...) alebo takmer rovnako poľutovaniabodný zvyk šetriť prsníky matky a najat' k dieťaťu dojku, alebo ho živiť umelou výživou...“⁴⁷ Winnicott navyše poukazuje na zaslepenosť tých, ktorí spočiatku popierali dôležitosť matky a tvrdili, že celkom stačí dobrá dojka. „*Stretávame sa dokonca s matkami (dúfam, že nie u nás!), ktorým sa hovorí, že musia opatrovať svoje dieťa, čo je úplné popretie toho, že ‚materská opatera‘ prirodzene vyplýva z faktu materstva.*“⁴⁸ Jestvovala teda snaha ignorovať, že všetky ženy nie sú spontánne materské. Tým, že postulovali, že materstvo prirodzene plodí oddanú lásku k dieťaťu, boli nútení pokladať tieto „úchyľky“ za patologické výnimky z normy.

Deutsch sa zaoberala prípadom zlej matky a pokúsila sa vysvetliť jej správanie tým, že obrátila naruby charakteristiky dobrej matky. Vychádzajúc z myšlienky, že „*najvyšším výrazom materskej lásky je, keď sa žena vzdá všetkých mužských túžob (túžby po penise), alebo ich sublimuje*“, dospela k záveru, že ženy, ktoré ešte pociťujú tieto túžby, prežívajú vnútorné konflikty nevelmi prosperujúce dobrému materstvu. Keďže materská láska sa rozvíja len na úkor sebalásky, nevyhnutne ochudobňuje Ja každej matky. Nuž a u niektorých matiek Ja bojuje o vlastný výraz a sebauspokojenie a táto „sebecká“ tendencia vstupuje do konfliktu so snahou zachovať pupočnú šnúru spojenia s dieťaťom. Čím živšie sú tieto mužské sklony, tým dôraznejšie sa matkino Ja bude odvracať od materských úloh.⁴⁹

Deutsch napísala, že umelá výživa, ktorá bola po vojne v móde, bola kompromisným riešením, usilujúcim sa zmieriť osobné záujmy ženy so záujmami matky. Veľmi správne však dodala, že tento kompromis vyhrotil konflikt. Na jednej strane totiž ženy dostali väčšiu príležitosť rozvinúť svoje Ja mimo rozmnožovacej funkcie, zároveň sa však čoraz väčšmi vyzdvihovala ideológia aktívneho materstva.

Nevyhnutné rozlíšenie úloh

Psychoanalytická teória nevyhnutného rozlišovania materskej a otcovskej roly vystupňovala zlé pocity niektorých žien. Kým sa čoraz viac žien pokúšalo rovnomerne rozvinúť všetky stránky svojej osobnosti, vrátane tých, ktoré sa tradične kvalifikovali ako aktívne a mužské, kým sa ženy dožadovali del'by prá-

ce s mužmi, psychoanalýza naďalej hlásala diferencovanosť otcovskej a materskej funkcie. Pokiaľ ide o tento bod, psychoanalýza od svojho vzniku nič nezmenila na podstate svojich tvrdení, aj keď tu a tam možno pozorovať zmeny v slovníku. Podľa Freuda a jeho nasledovníkov je matka predovšetkým symbolom lásky a nehy, otec symbolom zákona a autority. No kým sa donekonečna hovorilo o oddanej láske matky, menej sa hovorilo o každodennej úlohe otca. Bralo sa ako hotová vec, že matka zohráva rozhodujúcu rolu v prvých mesiacoch, ba až v prvých rokoch života dieťaťa.

Rola otca

Winnicott v svojich prednáškach odvysielaných na BBC v snahe definovať „dobrého otca“ malého dieťaťa predostrel najtradičnejšie poňatie otcovstva. Uvádzame osem hlavných myšlienok jeho úvahy.

Matka je zodpovedná za to, aby jej manžel bol dobrým otcom

Matka sa javí ako nevyhnutný sprostredkovateľ medzi otcom a dieťaťom. „*Od matky závisí, či otec spozná, alebo nespozná svoje dieťa.*“⁵⁰ Matka má „*z času na čas poslať otca s dieťaťom na prechádzku, aby mohli spolu podniknúť výpravu...*“⁵¹ A na záver Winnicott dodáva: „*To, či ich vzťahy budú bohaté, od vás nezávisí (...) na vás však je, aby ste ich vzťahy umožnili, aby ste im nebránili alebo ich nekazili.*“⁵²

Prítomnosť otca môže byť len epizodická

„*Je veľa dôvodov, ktoré sťažujú účasť otca na výchove detí. V prvom rade sa môže stať, že len zriedkakedy bude doma, keď dieťa nespí. No veľmi často, aj keď je otec doma, nie je pre matku ľahké vedieť, kedy sa má obrátiť na manžela a kedy ho má poslať preč.*“⁵³ V záujme podpory matkinej autority „*otec nemusí byť celý čas prítomný, ale zato sa musí zjaviť dost často, aby dieťa cítilo, že žije a existuje.*“⁵⁴ Winnicott prijal myšlienku, že „*niektorí otcovia sa nikdy nezaujímajú o svoje dieťa*“⁵⁵. Náhodnosť otcovskej lásky výrazne potvrdzuje nasledujúca úvaha: „*Ak je však otec prítomný a túži poznať svoje dieťa, dieťa má šťastie...*“⁵⁶

Otcovia nemôžu nahradiť matky

„Nemožno tvrdiť, že je v každom prípade dobré, ak sa otec hneď od začiatku zjaví na scéne (...) Niektorí manželia majú pocit, že by vedeli byť lepšími matkami ako ich manželky a môžu byť veľmi otravní (...) Je možné, že niektorí otcovia by boli lepšími matkami ako ich manželky. Napriek tomu však nemôžu byť matkami.“⁵⁷ Winnicott neodôvodňuje toto posledné tvrdenie, lebo je samozrejmé, že muž nemá prsia a umelá výživa nemôže nahradiť prirodzenú výživu...

Dieťa dáva prednosť matke

„Dieťa spozná najprv svoju matku. Skôr či neskôr spozná niektoré jej vlastnosti a niektoré z nich vždy spája s ňou: jemnosť, nehu (...) Z času na čas dieťa bude niekoho nenávidieť; a ak nebude naporúdzi otec, aby mu povedal, kde má prestať, bude nenávidieť matku, čo v ňom vyvolá zmätok, pretože v zásade svoju matku miluje najviac zo všetkých.“⁵⁸

Prečo „v zásade“? Nie je to skôr preto, že sa s ňou zoznámilo ako s prvou?

Dieťa si na otcovi vylieva svoju nenávisť

„Je oveľa ľahšie, ak má dieťa dvoch rodičov. Jedného môže naďalej vnímať ako milovaného, kým druhého nenávidí, čo má samo osebe významujúci vplyv.“⁵⁹ V zmysle predchádzajúcej vety bude môcť bez ujmy nenávidieť otca...

Prvá kladná vlastnosť otca: dovoliť manželke, aby bola „dobrou matkou“

„Otec je doma potrebný na to, aby sa matka s jeho pomocou cítila dobre po telesnej stránke a aby bola šťastná na duchu.“⁶⁰

Otec stelesňuje v očiach dieťaťa zákon, silu, ideál a vonkajší svet, kým matka je symbolom domova... a domácnosti

„Ako dobre viete, otec ide ráno do práce, kým matka sa stará o domácnosť a o deti. Deti sa ľahko oboznámia s domácimi prácami, pretože sa vykonávajú vždy okolo nich. Práca ich otca, nevraviac o jeho ko-

níčkoch, ktorým sa venuje, keď nepracuje, rozširuje pohľad dieťaťa na svet.“⁶¹

Winnicott si nevedel predstaviť, že by otec mohol čistiť zeleň, kým by matka bola v úrade alebo v dielni! Všetky jeho výroky sa totiž zakladajú na radikálnom odlišení úloh, ktoré je zas založené na nevyhnutnosti materského dojčenia, ktoré otec nemôže dieťaťu poskytnúť. Aj tu anatomický rozdiel (prsia má matka) opodstatňuje odlišnosť materského a otcovského osudu.

Pri čítaní Winnicottových textov rýchlo dospejeme k presvedčeniu, že otec má v živote dieťaťa menší význam; predovšetkým keď uzatvára, že jediná vec, ktorú možno od otca s úžitkom požadovať, je, „aby bol nažive a ostal živý v prvých rokoch života svojich detí“⁶². Nemožno povedať, že by to bola prepiata požiadavka.

Symbolický otec

Neskôr psychoanalytici prehodnotili problém otca a symbolického otca oddelili od otca z mäsa a kostí. Jacques Lacan aj Françoise Dolto, každý svojím spôsobom, prisúdili otcovi „základný“ význam, ktorý bol v posledných desaťročiach minimalizovaný. Poukázali na to, že aj keď bola jeho funkcia zredukovaná, jeho symbolická funkcia si zachovala základný význam.

Otec ostáva predovšetkým štafetou rodu cez svoje meno.⁶³ Vďaka svojmu priezvisku sa dieťa môže zaradiť do sociálnej skupiny a pokúsiť sa vyriešiť znepokojivú otázku pôvodu. Lacan navyše siahodlho zdôrazňoval význam „otcovského mena“, ktoré v nevedomí dieťaťa predstavuje symbolického otca, nositeľa zákona. Nuž a nijaká ľudská bytosť sa nemôže bez vážnej ujmy zaobísť bez tohto základného prvku symbolického poriadku. Keď meno otca stratí, vznikne u dieťaťa psychóza a dieťa nie je schopné povýšiť sa na subjekt: subjekt diskurzu a sociálny subjekt.

Aby sme pochopili význam otca ako symbolu zákona a zákazu (a prednostne zákazu incestu), musíme pripomenúť, že pôvodná dyáda matka/dieťa sa po prekonaní istého štádia môže stať patogénna. Absolútna závislosť na matke je na začiatku života dieťaťa biologickou potrebou, ale jej nenáležité predĺženie je prekážkou pre vývoj dieťaťa. Uspokojovaním potrieb svojho

dieťaťa totiž matka vstupuje s dieťaťom do vzťahu túžby a dieťa sa usiluje uspokojiť túto podvedomú matkinu túžbu. Ak matka z akéhokoľvek dôvodu v svojom detstve zle prekonala predoidipovskú fázu, môže mať sklon vnímať dieťa ako sexuálny substitút či „predmet svojich fantaziem“. Bráni pritom vývoju dieťaťa, ktoré musí nevyhnutne prejsť oidipovskou fázou. Dieťa zajaté v materskom svete sa už nevie vyslobodiť z tohto zadúšajúceho, pohlcujúceho vzťahu a uvedomiť si seba samo ako pohlavne rozlíšený a nezávislý subjekt. Ak túžbe po inceste nestojí v ceste nijaký zákon, dieťa si nevie nájsť miesto vo svete a zmocní sa ho úzkosť.

Či je už matka patogénna, alebo nie, otec sa musí v istom okamihu zamiešať do dvojice matka/dieťa. Musí ich oddeliť a pôvodnú dyádu nahradiť trojstranným vzťahom, ktorý je jediný čisto ľudský. Otec svojou prítomnosťou, ktorá je často skôr symbolická ako skutočná, musí dať dieťaťu na vedomie, že matka mu je zakázaná, pretože patrí niekomu inému, a aby dieťa prekonalo strach z kastrácie, musí sa rozlúčiť s túžbou po inceste. Dieťa môže mať autonómne Ja a cítiť sa ako nezávislý subjekt schopný čeliť vonkajšiemu svetu, len keď si interiorizovalo otcovský zákon.

Význam pripisovaný symbolickému otcovi je taký veľký, že sa často zabúda na konkrétneho otca z mäsa a kostí. Pierre David pripomenul poučnú zápletku z úspešnej komédie *Eduardove deti*. Sauvajon v nej vytvoril postavu skvelej literátky, matky troch detí, u ktorej v salóne trónil portrét Eduarda, ich zosnulého otca. Deti aj diváci sa čoskoro dozvedia, že drahý Eduard nikdy neexistoval, je to len mýtus, ktorý vytvorila matka, aby zakryla skutočnosť, že každé dieťa je od iného otca. Ako poznamenal doktor David, matke sa podarila výchova detí tým, že namiesto skutočného otca postavila nielen fiktívnu postavu, ale rovno obraz otca (fotografiu). Pierre David to komentoval: „Pravda, ide len o divadelnú hru. No koľko rodín dnes v reálnom živote pretrváva iba vďaka tomu, že v jednej alebo vo viacerých generáciách ženy podporujú mužskú líniu potomstva, ktorú drží už len meno, dekórum, vonkajšie zdanie?“⁶⁴

Otec z mäsa a kostí

Françoise Dolto patrila k tým, ktorí sa neobmedzili len na teóriu symbolického otca. Keď na rozhlasovej stanici France-Inter odpovedala každý deň na otázky rodičov, a zvlášť matiek, veľmi často ľutovala, že sa v prípadoch, ktoré sa jej predostierajú, nehovorí o otcoch. Koľko ráz sme ju počuli povedať: „*Kde je otec? Vôbec ho nespomínate!*“ V súvislosti s problémami detí sa o otcovi hovorí tak zriedka, že Dolto sa zverila do mikrofónu: „*Áno, tak málo, až by si človek niekedy myslel, že otec ani neexistuje.*“⁶⁵ Dolto by sa nemala tak čudovať nad neprítomnosťou otcov, pretože ich činnosť a skutočný význam sa už takmer dvesto rokov starostlivo zotierajú. V neposlednom rade sú za to zodpovední psychoanalytici tým, že zdôrazňovali materské správanie a symbolického otca na úkor skutočného. Treba teda vzdať hold tým, ktorí ako Dolto chceli hovoriť o otcovi z mäsa a kostí.

Na otázku poslucháča, otca, ktorý sa sťažoval, že vzťahy, ktoré má so svojimi deťmi, nie sú uspokojivé, pretože deti sa posmieávajú z jeho nežnosťok a bozkov, Dolto odpovedala: „*Láska k otcovi sa nikdy neprejavuje telesným kontaktom. Ten môže existovať, kým je dieťa malé, prečo nie? Tento kontakt by však mal veľmi zavčasu prestať, alebo by mal existovať len v minimálnej miere. Otec je ten, kto položí ruku na plece a povie ‚syn môj!‘ alebo ‚dcéra moja!‘; ten, kto si posadí dieťa na kolená, spieva pesničky, vysvetľuje obrázky v knihách alebo v časopisoch a rozpráva o živote, o všetkom; otec vysvetľuje aj príčiny svojej neprítomnosti; keďže je často mimo domu, dieťa môže predpokladať, že pozná svet lepšie ako matka, ktorá ovláda predovšetkým veci týkajúce sa domácnosti (...). Nech otec chodí s deťmi von, nech im ukazuje zaujímavé veci (ak má chlapčeka a dievčatko, bude s nimi chodiť zvlášť, pretože chlapcov a dievčatá nezaujímajú rovnaké veci). Najmä nech však otcovia vedia, že lásku a rešpekt svojich detí si môžu získať slovom, a nie telesným kontaktom.*“⁶⁶

Tento obraz dobrého otca je zaujímavý z viacerých hľadísk. Predovšetkým potvrdzuje tradičný obraz muža, ktorý je nositeľom slova a zároveň predstaviteľom vonkajšieho sveta. Ďalej sa zdá, že otec môže mať so svojimi deťmi len vzťahy na úrovni jazyka a rozumu. On „hovorí“, „spieva“, „rozpráva“, „vysvetľuje“. Udáva príčinu činností, a tým odovzdáva všeobecný mravný zákon. Naproti tomu, ak nechce stratiť lásku a rešpekt svojich de-

tí, má prísne zakázané správať sa k nim matersky a maznava. Na otcovskej láske je teda zvláštne to, že sa poníma a realizuje len na diaľku. Rozum je tým nevyhnutným sprostredkovateľom medzi otcom a deťmi, ktorý dovoľuje zachovať odstup. V tomto texte sa teda zachováva rozlíšenie mužskej a ženskej, otcovskej a materskej roly. Nik pri čítaní týchto slov nevie, či Dolto pokladala túto situáciu za prirodzenú, a teda nevyhnutnú, alebo či len konštatovala prípadnú sociálnu skutočnosť. Nech je to už akokoľvek, nemáme si prečo myslieť, že ju chcela spochybniť. Najmä keď čítame nasledujúci text: „*Dievčatko od troch rokov rado robí všetko, čo robí matka v domácnosti: čistí zeleninu, ustieľa, leští topánky, práši koberce alebo vysáva, umýva riad a žehlí (...)* Rado robí aj všetko to, čo robí otec rukami.“⁶⁷ Podľa Dolto je teda dané, že o domácnosť a varenie sa stará matka, zvrchovaná domáca pani. A nie otec.

Prítomnosť matky

Dolto viac ráz zdôraznila myšlienku, že domácnosť a detské duše, ktoré v nej bývajú, má od začiatku a prednostne na starosti matka: „*Povedala som, že prítomnosť matky je podľa mňa pre dieťa nevyhnutná až do chvíle, keď dieťa môže prísť do styku s inými ľuďmi svojou bystrosťou a zrozumiteľným jazykom, t. j. u detí, ktoré sa zdravo vyvíjali, približne v 25., 28. mesiaci.*“⁶⁸

Matkám, ktoré „*znervózňuje, že sa musia samy starať o svoje deti*“⁶⁹, Dolto radila, aby dali deti do jasli a šli pracovať, pretože „*nie sú dobré pre svoje deti*“. Len raz, v súvislosti s peňažným príspevkom pre matku, ktorá ostáva doma (až do tretieho roku dieťaťa), Dolto položila otázku: „*A prečo nie otec?*“⁷⁰ Táto otázka nanešťastie ostala bez odpovede, akoby sa táto možnosť nebrala naozaj vážne. Mimochodom, v dvoch nasledujúcich zväzkoch už s touto hypotézou nepočítala.⁷¹

Niektorí namietnu, že Dolto prejavila pružnosť a pochopenie, keď brala do úvahy ženy, ktoré sa nerady starajú len o svoje deti. Tým, že im vnukla jasle a prácu, poskytla im čestné východisko. To platí len v teórii. Ktorá matka by si v skutočnosti priznala, že je pre svoje dieťa „zlou“ matkou? Umiestnenie dieťaťa v jasliach môže matka vnímať ako opustenie dieťaťa, priznanie sebestva a konštatovanie nezdaru, a to predovšetkým keď práca

matky nie je pre manželský pár ekonomickou nevyhnutnosťou. A napokon nič nedokazuje, ako sa nazdáva Dolto, že matka, ktorá pracuje mimo domu, miluje svoje dieťa väčšími, keď sa večer vráti domov.

Je veľmi pravdepodobné, že veľa žien by sa radšej podelilo o materské úlohy s otcom svojich detí; toto riešenie by bolo prirodzenejšie a vyvolávalo by menší pocit viny ako riešenie s platenými pestúnkami v jasliach.

Vinou teórie o rozlíšení úloh psychoanalytici vždy odmietali podporovať túto túžbu, ktorá možno nie je len výsadou žien. Pre psychoanalytikov je nerozlišovanie úloh možným zdrojom zmätkov, a teda porúch u dieťaťa. Preto je aj podľa nich lepšie, aby biologickú matku nahradila platená pestúnka v jasliach, než aby na seba prebral časť materskej úlohy otec. A naopak, radšej *druhého otca* ako matku, ktorá by hrala dvojité úlohu. Pretože keď už raz otcovský zákon a čisto materská láska boli vyhlásené za heterogénne, mali by sa radšej stelesňovať v osobách rozličného pohlavia.

Zodpovednosť matky

Ak teda matka zlyhá v prvých rokoch života dieťaťa, otec jej nemôže poskytnúť účinnú pomoc. Matka sa preto cíti v rodine nenahraditeľná. Ak ju nemôže nahradiť ani jej matka, ani stará matka, nemá iné riešenie, ako sa obrátiť na cudzích ľudí. Ako však bude môcť vopred vytušiť, či sa vychovávateľka, pestúnka alebo opatrovateľka, ktorej každý deň zveruje svoje dieťa, bude vedieť s láskou a zodpovedne postarať o dieťa? Ako si môže byť istá tým, že nestroskotajú a že ich nebude musieť nahradiť inými a zasa inými? Ako by mohla nemať pocit zvrchovanej zodpovednosti, keď vie alebo tuší, že práve prvé roky, ktoré má na starosti ona, matka, budú pre ďalší život dieťaťa určujúce? Ako by mohla matka nemať pocit viny, keď sa u dieťaťa objavia ťažkosťi psychického charakteru?

Dolto to neskrývala: Každá matka, či už chudobná alebo bohatá, ktorá svoje dieťa zverí platenej pestúnke, vystavuje dieťa riziku. Opatrovateľka či pestúnka nie sú nikdy isté, pretože môžu odísť a odniesť so sebou podstatnú časť dieťaťa. Oneskorenia vo vývoji reči alebo psychomotoriky, ktoré sú dnes také bežné,

„sa nevyskytujú len v rodinách s nízkou ekonomickou úrovňou. Často sa s nimi stretávame aj v zámožných rodinách, keď sa rodičia z rozličných dôvodov utiekajú k plateným pestúnkam. Nevhodné zmeny pestúny sú traumatizujúce. Tá, ktorá odchádza, odnáša so sebou ľudskú oporu jazykovej komunikácie (rečovej alebo posunkovej). Necháva dieťa v púšti jeho samoty. A dieťa je nútené pri každom vzťahu s novou pestúňkou a tútorkou budovať novú, ale dočasnú sieť medziľudskej komunikácie, ktorú každý nový odchod ruší...“⁷²

Chápeme, že mnoho žien sa vyhlo takémuto riziku, ak ich k tomu nenútila životná nevyhnutnosť alebo naliehavé osobné túžby. No bez ohľadu na svoju voľbu alebo povinnosti si ženy už aj pri povrchnom kontakte s psychoanalýzou uvedomili, že ich úloha pri dieťati je podstatná a oveľa ťažšia ako rola otca. Symbolická matka nestačí a malé dieťa sa nemôže v prvých rokoch života zaobísť bez matky z mäsa a kostí.⁷³ Ak sa pridriavame prevládajúcich výrokov psychoanalytikov, rýchlo sa presvedčíme, že prítomnosť otca je oveľa menej dôležitá. Otec sa môže vzdialiť na celý deň, môže trestať a milovať na diaľku bez ujmy pre dieťa.

Pocity spojené s menšou dôležitosťou a predovšetkým s menšou zodpovednosťou otca za psychické poruchy dieťaťa umocňuje jeho postavenie „druhého“. Otec je vždy ten, kto sa zjaví „po“ prvom úzkom telesnom styku dieťaťa s matkou, keď sa utvára jazyková dimenzia. Keďže je v prvých mesiacoch života dieťaťa takmer neprítomný – nijaký psychoanalytik totiž nepropagoval úzky telesný vzťah dieťaťa s otcom –, nemožno ho brať na zodpovednosť ani za jednu z početných porúch, ktoré môžu vzniknúť v tomto období. Preto sa oveľa menej hovorilo o patogénnom otcovi ako o patogénnej matke, oveľa menej o zlom otcovi ako o zlej matke. Niežeby psychoanalytici nevedeli o jeho existencii – Bruno Bettelheim, Maud Mannoni a Françoise Dolto hovorili medzi inými aj o slabých mužoch, ktorí utekajú, pretože nevedia presadiť svoj zákon –, ale jestvuje voči nim akási zhovievavosť. Len málokto od nich žiada, aby zložili rovnaké účty, ako sa to žiada od matiek.⁷⁴ Pri čítaní analýz psychotických alebo neurotických detí konštatujeme, že vo väčšine prípadov prichádzajú na konzultáciu s psychoanalytikom matky. Matky, ktoré aj za cenu pocitov viny a strachu sa pokúšajú vytrhnúť dieťa z nešťastia. Matky, ktoré priveľmi často prešli neľahkou skúškou, keď samy stáli pred psychoanalytikom, hovorili s ním a po-

tom čakali na dieťa za dverami. Matky, ktorým sa často radí, aby sa spolu s dieťaťom podrobili psychoanalýze. Za celý ten čas tam otec je alebo nie je, podporuje alebo odrádza svoju ženu, a nik nemá pocit, že je to takisto jeho vec, ako aj vec matky.

Každodenní poslucháči Dolto môžu dosvedčiť, že ak jednému z rodičov odporúčala, aby sa podrobil psychoanalýze, v deviatich prípadoch z desiatich to odporúčala matke. Ako potom neveriť, že choroba alebo nešťastie dieťaťa nie sú záležitosťou, zodpovednosťou a vecou matky?

Úžasná tlačová kampaň

Toto presvedčenie sa vžilo u žien – aj u mužov – tým väčšmi, že od poslednej vojny sa v tlači rozvinula nesmierna kampaň založená na spopularizovaných freudovských myšlienkach. Betty Friedan⁷⁵ vynikajúco ukázala, že krátko po roku 1945 propaganda spracovala Američanky, aby sa stali oddanými matkami a ženami v domácnosti a ničím iným; ako sa na tomto podujatí zúčastnila nielen „ženská“ tlač, ale aj intelektuáli a univerzitní profesori; ako na vybudovanie náboženstva matky neprestajne používali freudovské teórie o masochizme, o ženskej pasivite a dogmu o rozlíšení úloh, ktorú vyznávali funkcionalisti. „Okolo matky vybudovali celú mystiku. Náhle sa zistilo, že matka môže byť zodpovedná za všetko, alebo takmer za všetko. Vo všetkých chorobopisoch detí s poruchami charakteru, vo všetkých prípadoch neurotických dospelých, psychopátov, schizofrenikov, ľudí posadnutých samovraždou, alkoholikov, homosexuálnych alebo impotentných mužov, frigidných alebo narušených žien, u astmatikov alebo ľudí s vredovými chorobami sa všade vždy našla matka. Vždy bola na príčine nešťastná, neukojená žena (...) náročná manželka, ktorá prenasledovala manžela, vládnuca, zadúšajúca alebo lahostajná matka.“⁷⁶ Aj vo Francúzsku sa vyvíjal na ženy rovnaký ideologický nátlak. Možno nie taký silný a perfídny, ale rovnako skutočný ako v USA. A. M. Dardigna⁷⁷, ktorý rozobral hlavné témy pretriasané za posledných desať rokov v ženskej tlači, skonštatoval, že sú sústredené okolo pojmu „ženská prirodzenosť“, ktorej ústredným pilierom je materstvo. Žena musí naplniť „biologický osud“, ktorý sa často formuluje ako inštinkt, „životný inštinkt, ktorý splyva s inštinktom spoločnstiev“ alebo „hlboký inštinkt hniezda“. Takmer všetka ženská tlač⁷⁸ až do

roku 1978 stihala kľiatbou ženy, ktoré nechceli mať deti. Vyčítali im sebeckosť, nedostatok vyrovnanosti, zrelosti alebo narcizmus, prípadne ich zaraďovali do kategórie „infantilných“⁷⁹. Z pera Jeana Duchého sme sa dočítali, že ženy nie sú stvorené na to, aby boli suchými plodmi, ale aby plnili „rolu manželky, strážkyne domáceho kozuba, matky dodávajúcej istotu, aby boli prameňom nehy a lásky“⁸⁰. Malo by to byť o to ľahšie, že si žena zachovala väčší diel živočíšnosti ako muž. Ženu radi prirovnávali ku krave, ktorá prejavuje spontánnu nehu k teliatku⁸¹, alebo k mačke, ktorá vie instinktivne dať mlieko a láskat⁸². Následne ženu, podobne ako v 18. storočí, vyzvali, aby si brala príklad zo živočíšnych samíc a dieťa dojčila. Kampaň za návrat k prirodzenému dojčeniu, od ktorého veľa žien do roku 1970 upustilo, si našla odozvu dokonca aj v neženskej tlači. Profesor Royer ho ospevoval v *Le Point*⁸³ a časopis *Parents* kategoricky tvrdil, že „dojčené deti sa vychováajú lepšie“, rozumej: lepšie ako ostatné⁸⁴. A s uveličením opísal prípad žien, ktoré dojčia svoje dieťa až do sedemnástich mesiacov...

Dardigna poznamenal, že keď sa začne hovoriť o materstve, hneď sa sklzáne z rozmnožovacej biologickej funkcie k opatere alebo k výchove. To všetko je len a len zodpovednosťou ženy. Na základe toho sa potom lavínovito hrnú vyhlásenia, ktorých cieľom je odradiť ženy od toho, aby mali nejaké povolanie, ktoré by ich oddialilo od domácnosti. „Teoreticky môže žena robiť všetko. No ak chce mať rodinu, musí byť ochotná obetovať desať rokov svojho života, a to medzi dvadsiatym a tridsiatym rokom. Nevidím iný spôsob, ako úspešne vychovať svoje deti.“⁸⁵ Dardigna napísal, že sa to ako ozvena tiahlo z jedného časopisu do druhého, až sa z toho stala hotová vec: „Alebo bude žena musieť jedného dňa obetovať svoju kariéru (prípadne ju prerušiť), alebo na seba vezme riziko, že zo svojich detí urobí obeť.“⁸⁶ Jean Duché, ktorý vedie v časopise *Elle* rubriku o mravoch, uzavrel: „Psychoanalýza tvrdí, že rola matky sa okolo štvrtého roku končí. Predstavme si, že za tri roky žena porodí tri deti. Dokopy si to až do štvrtého roku života dieťaťa vyžiada približne sedem rokov (...) Potom bude môcť slobodne vykonávať povolanie v občianskom živote.“⁸⁷

Žiaľ, prechod od plodiacej funkcie k opatere sa nezastaví vždy v treťom alebo štvrtom roku, ako to odporúčali psychoanalytici. V mnohých časopisoch sa ženám vysvetľovalo, že byť doma a vždy naporúdzi je potrebné pre každého člena rodiny.

Tak doktor Solignac vo *Femme pratique* napísal: „Matka v domácnosti je faktorom rovnováhy. Keď sa deti vrátia domov, potrebujú, aby bol niekto doma (...) dnešný životný štýl, keď dospelí pracujú, podľa mňa rodine neprospieva.“⁸⁸ A napokon sa o role rodičov vo výchove detí pri prechode z detstva do dospelovania v časopise *Bonnes Soirées* napísalo: „Kým sa v predchádzajúcej fáze na všetkom podieľala jedine matka, otec teraz zohráva dôležitú úlohu, dievčatko je ochotné urobiť čokoľvek, len aby sa mu zapáčilo, a chlapec sa chce stať rovnakým mužom ako on. Rola matky ostáva dôležitá najmä pri zostavovaní každodenného jedálneho lístka.“⁸⁹

Francúzska ženská tlač bola celé desaťročia ochotnou hlásnou trúbou všetkých týchto tradičných tém. Výdatne zveľaďovala stereotypný obraz dobrej matky v domácnosti a nešťastia, ktoré striehnú na opustené dieťa pracujúcej matky. Vo veľkom nadsadzovala to, čo hovorili psychoanalytici, ktorí toho ani toľko nežiadali. Žiaľ, mnoho psychológov a poradcov všetkého možného druhu, ktorí sa vyjadrovali v časopisoch, sa zaručilo za tieto zbytočné nároky.

Napriek tomu veľa žien odolalo všetkým týmto tlakom. Niektoré vedome, vďaka svojmu feministickému presvedčeniu, iné, ktorých bolo oveľa viac, preto, že nemali na výber. Tým druhým pravdepodobne ich dvojité postavenie pracujúcej ženy (matky a domácej pani na jednej strane a zamestnanej ženy na strane druhej) pôsobilo najviac trápenia. Nielen preto, že nemali kultúrne prostriedky čeliť tomuto ideologickému tlaku, ale aj preto, že boli citlivejšie na všeobecne rozšírené argumentácie a s úzkosťou prežívali situáciu, o ktorej sa vehementne vyhlasovalo, že je rozporuplná, a pritom sa pri nej zotrvalo bez zmeny.

Vzdajme hold feministkám a feministom za to, že sa bili za zmenu postavenia žien, a zvlášť obrazu matky. Vďaka ich bojovnosti a vďaka istej časti masmédií, ktoré ich nasledovali, sa začalo hovoriť o zlých pocitoch žien a matiek. Prevažná časť ženskej tlače bola nútená zmeniť tón, ak nie idey. Bolo treba, aj keď len nesmelé, konštatovať, že medzi hlasno proklamovanou teóriou a skutočným životom žien existuje podstatný rozdiel.

1 *Nouvelles conférences sur la psychanalyse*, coll. Idées, s. 149. (Slovenské preklady aj v ďalšom texte sú uvedené s prihliadnutím na české vydanie: Sigmund Freud: *Vybrané spisy I*, druhé vydanie, Avicenum, Praha 1991.)

2 Tamže, s. 154–155.

3 Tamže, s. 155.

4 Ponecháme bokom slávnú námietku, ktorú K. Horney adresovala Freudovi, keď tvrdila, že dievčatko zväčša cíti vagínu. Potomstvo totiž uchovalo Freudove výroky.

5 Marie Bonaparte: *Sexualité de la femme* 1977, vyd. 10/18, s. 82.

6 *Nouvelles conférences*, s. 164 (zvýraznila autorka).

7 Freud: *Sur la sexualité féminine*, P.U.F., s. 146.

8 *Nouvelles conférences*, s. 164.

9 *Sur la sexualité féminine*, s. 146.

10 N. C., s. 166.

11 Tamže.

12 Freud údajne našiel na základe svojej analytickej praxe dôvody tohto nepriateľstva. Ženy, ktoré sa podrobili analýze, mu poskytli dlhý zoznam výčitiek proti matke: výčitku, že im dala primálo mlieka, narodenie druhého dieťaťa, zákaz masturbácie a predovšetkým výčitku, že im nedala penis. Dievčatko teda činí matku zodpovednou za to, že ho porodila ako ženu.

13 N. C., s. 176–177.

14 *La Psychologie des femmes*, zv. 1, s. 213, P.U.F.: „...vplyv matky tu inhibuje oveľa viac než u chlapca.“

15 N. C., s. 154.

16 Tamže.

17 *La Psychologie des femmes I*, s. 213 (zvýraznila autorka).

18 N. C., s. 149, *La Psychologie des femmes*, s. 193.

19 N. C., s. 150, *La Psychologie des femmes*, s. 194.

20 *La Psychologie des femmes I*, s. 191.

21 Tamže, s. 194. H. Deutsch spomína štúdie M. Mead o Muncucumorochoch, kde ženy zohrávajú aktívnu a agresívnu úlohu. Tvrdí však, že tieto správania nie sú „dôkazom“.

22 H. Deutsch, *op. cit.*, I, s. 197.

23 Tamže, s. 198.

24 Tamže, s. 201.

25 Tamže, s. 207.

26 Tamže, s. 218: „Otec predstavuje vonkajší svet, ktorý bude mať neskôr neustále inhibujúci vplyv na činnosť ženy a dotlačí ju do jej pasívnej roly, ktorá je daná jej konštitúciou.“

27 Na potvrdenie svojich výpovedí sa Deutsch, podobne ako Freud, odvoláva na svoju skúsenosť z analýz. Tvrdí, že analýza imaginárneho sveta pubertálnych dievčat odhaľuje masochistický obsah ich túžob. Mnohým z nich sa vraj sníva o znásilnení, o mužoch ozbrojených nožmi, ktorí ich prenasledujú, alebo o zlodejoch, ktorí ukradnú drahocenný predmet. Aj ich vedomé erotické fantazmy sú späté s predstavami znásilnenia. Pri masturbácii si dievčatká rady predstavujú, že ich bijú, ponížujú, ale zároveň že ich aj milujú a túžia po nich.

28 Táto hypotéza zároveň vysvetľuje, prečo materstvo znižuje narcistické sklony. Žena, ktorá sa cíti zbavená predchádzajúcej podradnosti tým, že má dieťa, môže dieťaťu zasvätiť svoju schopnosť lásky.

29 No na rozdiel od ženskej ženy, ktorá nie je matkou, nevyžaduje nijakú protihodnotu za milovaný objekt.

30 *Psychologie des femmes II*, s. 45.

31 Tamže, s. 43.

32 D. W. Winnicott: *L'Enfant et sa famille*, Payot, s. 11.

33 H. Deutsch (*op. cit.*, s. 231) opisuje tento druh symbiózy medzi matkou a dieťaťom ako „psychickú pupočnú šnúru“, emotívne puto nahrádzajúce fyziologickú pupočnú šnúru, ktorá je preťatá.

35 Winnicott, *op. cit.*, s. 171: „Pre ženu so silným mužským stotožnením môže byť mimoriadne ťažké uskutočniť túto časť materskej funkcie, pretože potlačená túžba po penise ponecháva málo miesta pre primárne materské starosti.“

36 Tamže, s. 171.

37 Pozri najmä lekári Spock, Dolto na rozhlasovej stanici France-Inter a Winnicott na BBC.

38 Winnicott: *L'Enfant et sa famille*, s. 33.

39 Tamže, s. 93.

40 *Op. cit.*, II, s. 248.

41 Text citovaný v *L'Amour et la Haine*, Payot, s. 78–79 (pozn. 1) (zvýraznila autorka).

42 Winnicott, *op. cit.*, s. 46.

43 Winnicott, *op. cit.*, s. 25.

44 Rovnaké argumenty, aké používali moralisti v 18. storočí.

45 Winnicott, *op. cit.*, s. 25 (zvýraznila autorka).

46 Tamže, s. 142.

47 Deutsch, *op. cit.*, II, s. 9–10.

48 Winnicott, *op. cit.*, s. 206 (zvýraznila autorka).

49 Čím má žena viac osobných ambícií (asimilovaných s mužskými túžbami), tým menej sa zdá schopná plniť si úlohy dobrej matky.

50 Winnicott, *op. cit.*, s. 117.

51 Tamže, s. 123.

52 Tamže, s. 124.

53 Tamže, s. 117.

54 Tamže, s. 119.

55 Tamže, s. 117–118.

56 Tamže, s. 120 (zvýraznila autorka).

57 Tamže, s. 118 (zvýraznila autorka).

58 Tamže, s. 118 a 120 (zvýraznila autorka).

59 Tamže, s. 120.

60 Tamže, s. 119.

61 Tamže, s. 121.

62 Tamže, s. 121.

63 V našich patrilineárnych spoločnostiach.

64 P. David, *op. cit.*, s. 120.

65 F. Dolto: *Lorsque l'enfant paraît*, zv. II, s. 171.

66 F. Dolto, *op. cit.*, s. 71–72 (zvýraznila autorka).

67 Tamže, s. 83: otec majstruje, opravuje, pracuje v záhrade.

68 Tamže, zväzok II, s. 64 a zväzok I, s. 181.

69 Zväzok II, s. 65.

70 Zväzok I, s. 181.

71 Vo chvíli, keď píšeme túto knihu, vyšiel tretí diel relácií na rozhlasovej stanici France-Info: *Lorsque paraît l'enfant*.

72 Predslov F. Dolto ku knihe P. Davida *Psychanalyse et famille*, s. 10–11.

73 Pokrvná matka alebo jej náhrada.

74 Pozri veľmi peknú knihu Francine Fredet: *Mais, Madame, vous êtes la mère*. Le Centurion, Paríž 1979.

75 Betty Friedan: *La Femme mystifiée*. Denoël-Gonthier 1975, s. 213–214.

76 *Op. cit.*

77 A. M. Dardigna: *La Presse féminine: fonction idéologique*. Maspero 1978.

78 Dve pozoruhodné výnimky: článok Michèle Manceau v *Marie-Claire*, apríl 1979, č.

320. Anкета v *F Magazine*, september 1978.

79 *Elle*, č. 1381.

80 *Elle*, č. 1362.

81 *Elle*, č. 1353.

82 Rose Vincent.

83 *Le Point*, č. 329, 8. január 1979: profesor Royer, prednosta klinického oddelenia detských chorôb a metabolizmu, nemocnica Necker — Choré deti.

84 *Parents*, 18. december 1978.

85 *Elle*, č. 1354.

86 Carriérisme ou maternité, *Vingt ans*.

87 *Elle*, č. 1363.

88 *Femme pratique*, apríl 1977.

89 *Bonnes Soirées*, č. 2588 (zvýraznila autorka).

3. kapitola

Priepasť
medzi mýtom
a skutočnosťou

V šesťdesiatych rokoch, takmer pätnásť rokov po vydaní *Druhého pohlavia* Simone de Beauvoir, sa v Spojených štátoch zrodilo významné feministické hnutie, ktoré sa rýchlo rozšírilo po celom západnom svete. Hlavným cieľom nových teoretičiek bolo spochybniť základy a implikácie freudovskej koncepcie ženskosti. Tieto ženy sa však neuspokojili len s kritickým rozborom psychoanalytických pojmov. Svojím príkladom a bojom ukázali aj to, že je možná, ba dokonca žiaduca aj iná ženská prax. Po dlhom období mlčania sa ženy konečne ujali slova — podľa niektorých priveľmi hlasno, aby vrhli svetlo na túžby zakryvané celé stáročia a na sexistický útlak, ktorý ich zapríčinil.

Tento nový ženský diskurz mal podstatné následky, ktorých dosah dodnes nebol zmeraný. Tým, že najprv zničil freudovský mýtus normálnej, pasívnej a masochistickej ženy, zrušil platnosť teórie o prirodzene oddanej matke, stvorenej na to, aby sa obetovala, a nepochybne sťažil prácu súčasných teoretikov psychoanalýzy. A zároveň vznikla výbušná situácia tým, že vznikol nezvratný konflikt medzi dvoma protikladnými požiadavkami. Tým, že feministky nabádali ženy, aby boli a robili to, čo sa pokladalo za abnormálne, zasiali semeno objektívne revolučnej situácie. Rozpor medzi ženskými túžbami a vládnucimi hodnotami musel nevyhnutne splodiť nové správanie, pre spoločnosť možno prevratnejšie než akákoľvek budúca ekonomická zmena.

Iná ženská prirodzenosť?

Freud opísal aktívneho, dobyvačného muža zápoliaceho s vonkajším svetom. Žena ostávala pasívna, masochistická, rozdávala lásku v rodine a bola schopná oddane pomáhať manželovi.

Kate Millett bola jednou z tých, ktoré vypracovali podrobnú kritiku freudovských teórií.¹ Na základe detailného rozboru rozličných pojmov ženskej psychológie ukázala medzery v úvahách otca psychoanalýzy: zanedbanie sociálnej hypotézy, teoretické postuláty, nenáležité splývajúce s dokazovanými pravdami.

Videli sme, že túžba po penise je základom freudovskej interpretácie ženskej osobnosti; je to jedna z kľúčových ideí, ktoré treba kriticky zhodnotiť. Keď si podľa Freuda dievčatko porovná svoj pohlavný orgán s orgánom chlapčeka, je to preň tragický zážitok, ktorý ho poznačí na celý život. Millett napísala, že toto tvrdenie nie je ani zďaleka dokázané, a aj keby sme predpokladali, že je pravdivé, bolo by sa treba opýtať, prečo je to tak. Ak je mužskosť sama osebe nadradený jav, malo by sa to dať dokázať. V opačnom prípade ju žena posudzuje nesprávne a dedukcia o jej podradnosti je chybná. V tom prípade by bolo treba vedieť, aké sily viedli ženu k tomu, aby sa pokladala za nižšiu bytosť. Millett si oprávnenne myslí, že odpoveď treba hľadať v patriarchálnej spoločnosti a v situácii, ktorú táto spoločnosť vyhradila ženám. „Freud však túto cestu zanedbal a zvolil si naopak etiologiu detskej skúsenosti založenej na biologickej skutočnosti anatomických rozdielov medzi pohlaviami.“²

Freud predpokladal aj to, že dievčatko porovnáva viditeľný pohlavný orgán, ktorým je chlapčekov penis, v svoj neprospech, a preto naň žiarli. Prečo by sa malo pokladať to, čo je väčšie, za lepšie, sputuje sa Millett. Prečo by dievčatko nepokladalo svoje telo za normu a penis za neestetický výrastok? A napokon, z čoho vychádzal Freud, keď tvrdil, že dievčatku sa penis zdá lepšie usposobený na masturbáciu ako jej dráždec? Na tieto otázky Freud nikdy neodpovedal a nikdy nepriniesol nijaký objektívny dôkaz, ktorý by bol podporil jeho chápanie túžby po penise alebo komplexu ženskej kastrácie. Ako nedospieť k záveru, že Freud uvažoval subjektivisticky s „pomerné výrazným predsudkom mužskej nadradenosti“³, ktorý Ernest Jones označil za „falocen-

trický“? A ako napokon prijať bez údivu bezstarostnosť, s akou Freud z objavu kastrácie (ktorú pokladal za univerzálnu ženskú skúsenosť) odvodil všetky ďalšie etapy vývinu ženskej psychiky a sexuality? Nie je vari táto potlačená, ale nikdy neprekonaná túžba po penise to, v dôsledku čoho nájde žena plné uspokojenie v materstve? Nie v dôsledku tohto organického nedostatku bude žena vždy závislá, závistlivá, cudná, menej tvorivá, menej spoločenská a menej mravná ako muž?

Žena bude zdravá alebo chorá podľa toho, či sa u nej túžba po penise v materstve sublimuje, alebo nie. Preto sú duševne menejcenné všetky ženy, ktoré sa správajú mužne, nezávisle alebo ktoré sú aktívne. Ženy, ktoré dávajú pred plodením prednosť kariére, a ženy – zvyčajne tie isté! –, ktoré sa nevzdávajú svojho dráždca, sú všetko „nezrelé“, „regresívne“ a „neúplné osobnosti“.

Pokiaľ ide o tri základné charakteristiky ženskej osobnosti (pasivita, masochizmus a narcizmus), Freud rovnako ľahko vyľúčil kultúrnu a sociálnu hypotézu. Nielenže sa mu tieto tri formulované charakteristiky javili konštitutívne, ale navyše predstavovali normu správneho ženského vývoja. Podľa všetkého nevelmi zavážilo, že ženy k podobnému správaniu podnietila výchova a všetky socializačné faktory. Znova sa raz nadobudnuté vyhlásilo za vrodené a Freud zopakoval metodologický omyl, ktorého sa v *Emilovi* dopustil Rousseau. Obaja si mysleli, že opisujú ženskú prirodzenosť, kým v skutočnosti len reprodukovali ženu, ktorú mali pred očami. Sentimentálna žena 18. storočia či vykastovaná žena 19. storočia predstavovala večnú ženskosť.

V druhej polovici 20. storočia ženy hlasno popreli tieto definície ženskej „prirodzenosti“. Svojimi činmi dokázali, že nie sú konštitutívne „pasívne“ či „masochistické“ ani esenciálne „vaginálne“.

Odkedy totiž ženy pootvorili dvere svojich domovov a zaplavili univerzity, súdy, nemocnice či odbory, ukázali, že aktivita, nezávislosť a ambície nie sú len výsadou mužov. A kto by mohol vážne tvrdiť, že všetky tie ženy, ktoré sú hlavami štátov alebo politických strán, chirurgičky, techničky, sudkyne alebo riaditeľky podnikov, sú len ženy s potlačenými homosexuálnymi pudmi? Musíme konštatovať, že čím väčšími sú ženy intelektuálne rozvinuté, tým väčšími si vytyčujú ciele, ktoré sa tradične pokladajú za mužské. Darma nám budú odpovedať, že sú to len „požado-

vačné ženy“, ktorých „prirodzenosť“ v detstve zdeformoval nešťastný psychický vývoj alebo patologické zastavenie v predoidiovskom štádiu. Tieto vysvetlenia nám už nemôžu stačiť.

Akú hodnotu má pojem prirodzenosti, ktorý sa mení podľa kultúry a výchovy? Čo ostane z Freudovho „večne ženského“, ak budú mať zajtra všetky ženy, rovnako ako muži, prístup k poznaniu a k moci? Bude vtedy celé ženské pokolenie vyhlásené za homosexuálne? Alebo budeme ďalej hlásať, že ženy sú menej spravodlivé, menej spoločenské a menej tvorivé ako ich mužskí druhovia?

Podobne je to s masochizmom, ktorý mal v princípe vytyčovať každú veľkú etapu v sexuálnom živote ženy: menštruáciu, defloráciu, pôrod. Ak dnes ženy hromadne odmietajú trpieť, nie je to dôkazom, že sa im to protiví takisto ako druhej polovičke ľudstva? A čo „ich erotogénny pôžitok z bolesti“, ktorý pretrváva v ich sexuálnom živote? Nedrieme azda v každej žene „O“*? A je fantazma znásilnenia špecificky ženská? Ako však zistiť, či túto túžbu nezdieľajú v skutočnosti muži aj ženy? Ako zmerať tlak tisícročných tradícií a obrazov na ľudskú psychiku? Určite nie je náhoda, ak ženy v tom istom čase, ako sa ujali slova, nahlas vyjadrili svoj odpor k znásilneniu a žiadali nápravu za takú pohanu. Počet zúrivých feministiek alebo „žien s potlačenou virilitou“, žien, ktoré už odmietajú mlčky trpieť a tváriť sa, že milujú, neustále narastá.

Treba azda frigidnosť žien, ktorým priveľmi surový milenec alebo násilný manžel pokazil sexuálny život, pripísať na vrub ich nedostatočnému masochizmu? Alebo sú jednoducho také preto, že násilie a surovosť nevyhovujú ani ženám, ani mužom? A čo si napokon myslieť o ženách, ktoré sa pokladali za frigidné, pretože im stáročia opakovali, že jestvuje len vaginálny orgazmus a mimo vagíny niet pre ženy spásy? Za celý ten čas mlčali, hanbili sa, že sú abnormálne, a mysleli si, že sú jedinými obeťami kliatby, ku ktorej sa nemôžu priznať. Ako by sa boli mohli nepokladať za choré a vyšinuté, keď všade čítali, že „vaginizmus“ je najdramatickejším výrazom ženskej frigidnosti, keď počúvali vyhlásenia doktora Friedmanna, podľa ktorých je „vaginizmus výrazom ich agresivity a pomsty za ich každodenné otroctvo“⁴?

Prvé veľké výskumy ženskej sexuality odhalili rozsah „zla“ až natoľko, že sa prišlo s myšlienkou, že vaginálny orgazmus nee-

xistuje. Kinseyho správa z roku 1953, založená na prieskume šesťtisíc žien, dospela k záveru, že „existuje len klitoridálny orgazmus, pretože orgazmus je spôsobený klitorisom“. Masters a Johnson v rokoch 1966–1970 znova potvrdili, že jestvuje len jeden druh orgazmu, a nie dva; že orgazmy v priebehu súložie vyvoláva nepriame dráždenie klitorisu, a nie dráždenie vagíny.⁵ Štatistiky sexuológov však vôbec nezmenili názor psychoanalytikov, ktorí ďalej hlásali primát vaginality; Pierre David napríklad vyhlásil, že „zavrhuje mylnú (?) predstavu nadradenosti klitoridálneho orgazmu nad vaginálnym. (Priatie tejto predstavy) znamená demagogicky smerovať k neuróze.“⁶

Zoči-voči skutočnosti, že ženy hromadne odmietajú upustiť od klitorisu v prospech vagíny, a dokonca ich rozlišovať, nám nedá, aby sme sa na chvíľu nezamysleli nad tým, čo by asi na to boli odpovedali Freud, Marie Bonaparte a Hélène Deutsch. Boli by rezignovali pred touto armádou „mužatiek“, „regresívnych“ alebo „impotentných“ žien? Boli by začali bojovať proti spoločnosti, ktorá plodí také neadekvátne ženy? Alebo by boli, tak ako Balint, kritizovali „priveľmi slušných manželov, ktorí nie sú schopní násilím sa zmocniť svojich žien“⁷ v domnienke, že jedine znásilnenie môže ukojiť ich tajné túžby?

Mnoho psychoanalytikov si ďalej myslí, že ženská frigidita pri súložii je výsledkom nevedomého boja proti ženským masochistickým túžbam a že znásilnenie ostáva „prvotným snom“ každej ženy. Neprikladajú veľký význam výsledkom sexuologických prieskumov – ak ich rovno s pohrdaním neignorujú. Ako keby bolo lepšie opovrhovať údajmi z pokusov, než usporobovať pojmy a teórie. Psychoanalýza, hermeneutika nevedomia, má, pravdaže, poľahčujúce okolnosti. Keďže je zvyknutá interpretovať odmietnutie vedomia ako podvedomú túžbu⁸, poľahky dospje k záveru, že keď žena tvrdí, že nie je o nič masochistickejšia ako muž alebo že nemôže mať vaginálny orgazmus, sú to len obrátené výrazy potlačených túžob. Ako by mohli psychoanalytici, vyzbrojení týmito istotami, brať vážne výroky a požiadavky feministiek?

Zdá sa však, že niektorí psychoanalytici a psychoanalytičky nie sú necitliví voči argumentom feministiek. Aj keď niektoré, ako Juliet Mitchell, úporne dokazujú, že ani jedna feministka si poriadne neprečítala Freuda, iní nahaňujú uši, ďalej hlásajú pretrvávajúce pôvodnej bisexuality a myšlienku, že Pasivita a Aktivi-

ta nie sú príznačné pre ženu a pre muža. No ak sa stlmí téma masochizmu, ktorý je „charakteristickým stavom ženy“⁹, ostáva niekoľko „základných právd“, ktoré nik nemieni prehodnotiť, napríklad túžbu po penise¹⁰, ktorá je podľa Marie Torok univerzálnym zákonom ženskej podstaty: „Vo všetkých psychoanalyticky zach žien sa nevyhnutne vyskytne obdobie, keď sa vynorí závistlivá a chtivá túžba po mužskom úde a jeho symbolických ekvivalentoch (...) Vydráždená túžba vlastniť to, o čo ženu v jej chápaní pripravil osud – alebo matka –, je výrazom základnej nespokojnosti, ktorú niektorí pripisujú ženskému údely (...) Je pozoruhodné, že jedine žena, a nie muž, zvaluje tento nedostatok na samu ‚podstatu‘ svojho pohlavia: ‚je to preto, že som žena.‘“¹¹

Koniec absolútnej oddanosti?

Ďalšia dogma, od ktorej teoretici psychoanalýzy nie sú ochotní upustiť, je nevyhnutné rozlišovanie otcovskej a materskej roly v záujme zdravého vývoja dieťaťa. Matka ostáva osobou, ktorá v najväčšej miere poskytuje lásku novorodiatku a malému dieťaťu. Pre ňu alebo jej ženský substitút je vyhradená radosť alebo povinnosť tohto prvého, životne dôležitého úzkeho styku s dieťaťom. Aj keď slovo „oddaná láska“ už vôbec nie je v móde, skutočnosť, ktorú označuje, je danosť, ktorej sa nemožno vyhnúť a ktorú dobre poznajú všetky matky. Dojčiť, krmiť, kúpať, bedliť nad prvými krokmi, chlácholiť, opatrovať, tíšitiť v noci... to všetko sú prejavy lásky a oddanosti, ale aj obete, ktorú každá matka prináša svojmu dieťaťu. Čas a energia, ktoré naň vynakladá, sú tým podstatným, o čo oberá samu seba. Teraz ženy akoby spochybnili povinnosť rozdávať sa, ktorá sa zdá taká prirodzená a špecifická pre ich pohlavie už takmer dve storočia. Nie že by sa úplne odvrátili od týchto úloh, ale vysielajú mnoho signálov svedčiacich o tom, že sa chcú o lásku k dieťaťu a o sebaobetovanie deliť so svojím druhom, o tom, že tieto dve veci nie sú celkom samozrejmé. Akoby tieto dva atribúty materstva neprináležali nevyhnutne ženskému pohlaviu.

Ženy navyše väčšmi pociťujú dualitu materskej roly (sústreďenej na domácnosť, dnovnútra) a ženskej roly (obrátenej von). Veľa sa hovorí o harmónii, o komplementárnosti týchto úloh, a

dokonca o ich prospešnom aspekte pre dieťa, no zriedkakedy sa hovorí o tom, aké problémy spôsobujú ženám. Mlčí sa o ich možnom antagonizme, akoby to bola výhradne záležitosť žien. Muži a spoločnosť, ktorá odráža ich hodnoty, akoby sa tomu nechystali odpomôcť. Jediným navrhovaným riešením, ako skončiť s rozporom obsiahnutým v týchto dvoch rolách, je zrušiť jednu z nich, t. j. prácu ženy mimo domova. Je to márne, pretože ženy sa tvária, akoby nepočuli.

Práve naopak, čoraz viac žien obmedzuje domáce, ale aj materské práce a nepokladá „svoj interiér“ s dušami a s majetkom za svoje prirodzené kráľovstvo.

Veľký nárast počtu tzv. „aktívnych“ žien od šesťdesiatych rokov 20. storočia akoby potvrdzoval túto hypotézu.¹² Kým roku 1962 bolo vo Francúzsku 6 585 000 pracujúcich žien (27,5 % aktívneho obyvateľstva), roku 1976 ich bolo okolo 8,5 milióna (38,4 %). Tento nárast počtu pracujúcich žien o 11 % za necelých pätnásť rokov stojí za zamyslenie. Ak totiž roku 1906 bolo vo Francúzsku na trhu práce už 39 % žien, ich postavenie, funkcie a motivácie sa značne líšili od dnešných. Okolo 40 % žien pracovalo v poľnohospodárstve, 30 % v priemysle (ako pomocné sily) a zvyšok v nevýrobnom sektore. Roku 1976 sa podiely v rámci jednotlivých oblastí obrátili. V priemysle ženy predstavujú už len 22,9 % pracovníčok z celkového počtu zamestnancov, aj keď vo väčšine prípadov naďalej pracujú ako kvalifikované a pomocné robotníčky (53 %), a 40 % žien zamestnaných v priemysle sú úradníčky a stredné administratívne kádre.

Najpozoruhodnejšia zmena sa týka nárastu počtu žien v nevýrobnom sektore a vzrast ich kvalifikácie. Kým na začiatku storočia ženy vo Francúzsku predstavovali 35 % z celkového počtu pracujúcich (oboch pohlaví), ich počet vzrástol roku 1968 na 46,2 % a roku 1975 na 48,1 %. Kým roku 1968 pracujúce ženy v nevýrobnom sektore tvorili 59,8 % aktívnych žien, roku 1976 ich už bolo 67,2 %. Aj keď ženy pracujú predovšetkým na nízko kvalifikovaných miestach, napredujú vo všetkých kategóriách. Tak napríklad počet žien vo vedúcich funkciách vzrástol medzi rokmi 1968 a 1972 zo 14 na 22 %.

Aký záver vyvodíť z týchto čísel? Všimnime si najprv, že 11 % žien sa rozhodlo pre výkon povolania nie v období núdze, vojny či krízy, ale v období hospodárskej prosperity a expanzie (1962–1978), čo znamená, že pre veľkú väčšinu z nich boli dva

platy menej potrebné ako roku 1906. Na druhej strane pre istý počet domácností druhý plat sotva kompenzuje stratu sociálnych a daňových výhod a náklady na opatrovanie detí, ktoré so sebou prináša zamestnanie matky. Ak k slabému zisku pridáme únavu z dvojitého pracovného dňa, nervozitu z hromadných dopravných prostriedkov atď., čudujeme sa, tak ako mnohí iní, že sa ženy rozhodli pre toto riešenie. A napokon, ak platí, že mnoho žien, predovšetkým kvalifikovaných a pomocných robotníčok v podružnom výrobnom sektore nemá na výber, pretože druhý plat je pre rodinu životnou nevyhnutnosťou, nárast kvalifikácie žien v nevýrobnom sektore svedčí o úplne inej tendencii. Prvý raz v tisícročných dejinách ženskej práce sa ženy dobrovoľne rozhodli opustiť domov a deti a pracovať mimo domu. V ich očiach sa už práca nepodobá tak ako kedysi na „*tripalium*“¹³, ale je prostriedkom na naplnenie, ak nie priam rozvoj ich osobnosti¹⁴.

Musíme konštatovať, že už pätnásť rokov rastie počet žien, ktoré aj keď majú možnosti ostať doma a do vôle sa pipláť s deťmi, radšej tieto práce zveria iným a väčšinu svojho času trávia mimo domova.

Pravda, nie je ich väčšina, pretože vyše polovica francúzskych žien sú matky v domácnosti a medzi pracujúcimi ženami je veľmi veľa takých, ktoré si nemôžu počínať inak. Faktom však ostáva, že čím majú ženy vyšší stupeň vzdelania, takže sa môžu uchádzať o zaujímavé zamestnanie v svojej profesii, tým viac sa ich rozhoduje opustiť domov.

V dnešnej západnej spoločnosti, a zvlášť vo Francúzsku, kde je pohoršujúco málo kolektívnych zariadení pre deti, práca matky predstavuje dvojaký problém, ktorý novým svetlom osvetľuje niektoré myšlienky, o ktorých si každý myslel, že sú nemenné: myšlienku materstva ako základnej definície ženy a myšlienku spontánnej lásky a prirodzenej oddanosti matky k svojmu dieťaťu.

Prvoradý problém, ktorý stojí pred každou matkou pracujúcou mimo domu, je stráženie dieťaťa (detí) do veku troch rokov. Tento problém má dva rozličné aspekty: hmotný (komu dieťa zveriť?) a psychologický (bude dieťa šťastné?). Hmotný aspekt je dnes mimoriadne ťažké vyriešiť. Podľa najnovších údajov¹⁵ 920 000 detí od nula do troch rokov musia strážiť ženy, ktoré nie sú ich matky. Lenže kolektívne jasle poskytujú sotva 56 000

miest, rodinné jasle 26 000, súkromné škôlky 17 000 a materské školy 120 000 miest (tie však prijímajú len deti medzi druhým a tretím rokom). V prípade ďalších 700 000 detí, ktoré treba strážiť, sa rodičia uchylujú buď k niektorému členovi rodiny (100 000 detí), alebo k domácej pracovnej sile (70 000 detí), alebo k pestúnke so živnosťou (300 000 detí). O zvyšných 200 000 detí sa obyčajne starajú susedky alebo pracovníčky „načierne“. Všetky tieto čísla svedčia o tom, že vlády, ktoré sa vystriedali od roku 1960 (dátum veľkého nárastu práce žien), neurobili nič preto, aby vyšli v ústrety pracujúcim ženám, a zjavne stále nemajú záujem „*investovať do malých detí*“¹⁶.

Druhá stránka veci je hlavne psychologická a kladie otázku „správneho výberu“ opatrovateľky pre dieťa. To, či sa matka vracia do práce dva a pol, alebo štyri mesiace po pôrode¹⁷, nič podstatné na probléme nemení. Pravda, umožní to tým, ktoré chcú dojsť, aby tak robili dlhšie, a uposlúchli tak čoraz naliehavšie príkazy detských lekárov, psychológov a ekológov. Známý detský lekár profesor Royer na kongrese v Monaku vyhlásil: „*Najmenej šesť týždňov až dva mesiace, ako optimum by som uviedol: dva až päť mesiacov (...) a prečo nie dlhšie.*“

V predchádzajúcom výklade sme videli, do akej miery masmédiá hlásali kampaň za materské dojčenie. Že by tieto účinky vyvolala táto kampaň a publicita, akej sa v médiách dostalo výstrahám pediatrov? U matiek však pozorujeme skutočný zvrät v správaní. Až do sedemdesiatych rokov 20. storočia aj napriek neprestajným protestom psychológov a pediatrov sa pravidelne znižoval počet žien dojčiacich svoje deti. Roku 1972¹⁸ ich bolo len 37 %. Roku 1976 podľa prieskumu SOFRES, ktorý sa pre švajčiarsku mliekárenskú spoločnosť Guigoz uskutočnil vo francúzskych pôrodniciach, dojčilo dieťa v prvom týždni po pôrode 48 % žien. Podľa druhého prieskumu z roku 1977 ich bolo 51 %. Na rozdiel od všeobecne panujúcich názorov dojčilo vyššie percento tých žien, ktoré vykonávali nejaké povolanie, mali vyšší stupeň vzdelania a patrili k privilegovaným sociálnym kategóriám. 25 % vidieckych žien oproti 57 % manželiek vedúcich pracovníčok. Prieskum však nehovoril, či aj manželky vedúcich pracovníčok boli vedúce pracovníčky.

To, že dojčenie prišlo znova do módy, je zvláštny jav v čase, keď je detská úmrtnosť na najnižšom stupni a keď jestvujú najlepší náhradky materského mlieka, aké kedy existovali. Pries-

kumy však mlčia o jednej dôležitej veci: Vieme, že ženy v pôrodniciach dojčia čoraz dlhšie, ale nevieme, ako dlho v tom pokračujú doma. Nepoznáme ani ich nové dôvody a nevieme ani to, aké podvedomé tlaky sa na nich vyvíjajú. Vieme však, že vo viacerých vzorových oddeleniach parížskych pôrodníc pripravujú nové matky na dojčenie. Je teda veľmi ťažké odhadnúť percento žien, ktoré dojčia spontánne a s radosťou, a percento tých, ktoré to robia mechanicky, aby vyhovelí móde, alebo percento žien, ktoré dojčia preto, aby nemali pocit viny a nemali pocit, že sú „zlé matky“ už od prvých dní života dieťaťa. To, že ako prvé a v najväčšej miere odpovedali na výzvu pediatrov pracujúce ženy a ženy na najvyššej intelektuálnej úrovni, vnuká viacero hypotéz. Nie je to preto, že tieto ženy sú najmenej strnulé a najmenej tradičné, že sú ochotné prežívať nové skúsenosti? Aj keď ich vlastná matka pravdepodobne nedojčila vôbec alebo dojčila len krátko, mysleli si možno, že dojčením poskytnú svojmu dieťaťu „uspokojenie navyše“ a k tomu šancu, aby bolo vyrovnané a šťastné. Možno tiež vysloviť hypotézu, že pod vplyvom vládnucej ideológie si mohli dožičiť skutočné potešenie, ktorého sa predtým neodvážili dovoľávať. No možno si tiež myslieť, že ak pracujúce ženy dojčia viac ako ostatné, je to preto, že majú nejasný pocit viny voči dieťaťu, ktoré čoskoro prepustia do opateru iným. Možno si myslia: „Dávam ti svoje mlieko, aby som trochu vynabradila svoju budúcu neprítomnosť...“

Je ťažké preniknúť až do nevedomia žien, pretože každá z nich má vlastné dôvody, či bude, alebo nebude dojčiť. Nazdávame sa však, že by bolo omylom robiť unáhlené závery a z renesancie materského dojčenia vyvodzovať nárast prirodzenej oddanosti matky k jej dieťaťu. Kým v 18. storočí materské dojčenie nepochybne dávalo dieťaťu väčšiu šancu na prežitie, a bolo teda objektívnym dôkazom lásky, dnes nemôžeme vedieť, či matka dojčí svoje dieťa preto, aby urobila radosť sebe aj svojmu dieťaťu, alebo preto, aby utišila svoju úzkosť.

Za predpokladu, že matka dojčí svoje dieťa podľa pokynov detského lekára, t. j. šesť týždňov až päť mesiacov, čo ani zďaleka nie je dokázané, kľúčovým ostáva okamih prvého odlúčenia. Pri ukončení materskej dovolenky má dieťa tri alebo štyri mesiace a matka ho musí odovzdať do cudzích rúk a dúfať v Prozreteľnosť. Ak sa rozhodla, že sa vráti do zamestnania prv, ako dieťa dovŕši tridsiaty mesiac, nesmie prídlho otáľať s prvým od-

lúčením, pretože umiestniť dieťa prvý raz u niekoho medzi šiestym a osemnástym mesiacom sa zvlášť neodporúča.

Pamätáme sa, ako sa Dolto nazdávala, že dieťa nielenže potrebuje matku alebo jej náhradu až do dvadsiateho piateho alebo tridsiateho mesiaca, ale že zle znáša nevhodné zmeny platelných pestúnok. V dôsledku toho sa pracujúce ženy, ktoré nemôžu dúfať vo výpomoc niektorého člena rodiny, vystavujú nebezpečenstvu, ktoré možno len ťažko vopred odhadnúť. Ako má žena dôverovať personálu v jasliach alebo v inom zariadení, ktorý sa často mení? Ako má vedieť, či pestúnka, ktorej dieťa zverí na celý deň, bude dosť poctivá a láskavá? Ako si môže byť istá, že za prvých tridsať mesiacov sa rodina nebude musieť presťahovať alebo zmeniť pracovisko, s čím by súvisela aj zmena pestúnky? A ako sa má napokon ubezpečiť, že opatrovatelka alebo domáca zamestnankyňa ostane s dieťaťom, ktoré sa k nej pripúta, tak dlho, ako by bolo žiaduce? Inak povedané, ako si má byť žena istá, že iná žena urobí pre dieťa to, čo preň nerobí matka? Dá mu prítomnosť, nehu, pozornosť, aké sa očakávajú od ideálnej matky?

Keďže na tieto otázky nemožno s istotou odpovedať, dochádzame k záveru, že pracujúce matky sa vystavujú skutočnému psychologickému riziku, ktoré sa mení podľa detí. Vieme totiž, že niektoré deti sa lepšie prispôsobujú a sú menej zraniteľné ako iné. No ak sa prikloníme k téze spontánnej a prirodzenej materskej oddanosti, ako potom vysvetlíme, že matky, ktoré k tomu nenúti životná nevyhnutnosť, sa vystavujú takému riziku? Nestojíme tu zoči-voči situácii analogickej so situáciou v 18. storočí? Nemôžeme prirovnať prípad žien, ktoré v priebehu prvých tridsiatich mesiacov dieťaťa radšej idú pracovať mimo domu, než by ostali doma, k zámožným alebo bohatým ženám, ktoré v 17. a 18. storočí odmietali starať sa o svoje deti a hneď po narodení ich dávali k dojke?

Dvesto rokov materskej ideológie a rastúci „pocit zodpovednosti“ výrazne zmenilo správanie matky. A aj keď ženy 20. storočia pracujú, majú nekonečne bližší vzťah k svojim deťom a starajú sa o ne oveľa viac ako kedysi. Napriek tomu máme dôkaz, že materstvo nie je stále prvoradou a inštinktívnou záležitosťou ženy a záujem dieťaťa nemá celkom samozrejme prednosť pred záujmom ženy; že keď sú ženy oslobodené od materiálnych problémov, ale majú osobné ambície, nie vždy od nich

upustia, naopak, a to ani len na niekoľko rokov a pre dobro dieťaťa. Zdá sa teda, že nejestvuje materské správanie, ktoré by bolo dosť jednotné na to, aby sme mohli hovoriť o materskom inštinkte alebo správaní „ako takom“. Žien, ktoré odmietajú obetovať svoje ambície a túžby pre blaho svojich detí, je priveľa na to, aby sme ich zaradili medzi patologické výnimky potvrdzujúce pravidlo. Tieto ženy, ktoré sa lepšie než doma realizujú mimo domova, sú veľmi často ženy s vyšším vzdelaním, ktoré môžu dúfať, že v svojom povolání nájdu zadosťučinenie. Bolo by príliš ľahké ironicky tvrdiť, že tie najkultivovanejšie sú „najďalej od prírody“. To by nič nevyriešilo. Vzdelanie žien je nezvratné a ženy budúcnosti budú nepochybne ešte vzdialenejšie od prírody, ale budú nositeľkami poznania a moci rovnako ako ich druhovia.

Nespokojnosť

Druhý problém, ktorý vzniká s prácou žien, a zvlášť matiek, je dvojité záťaž, ktorá prináša nespokojnosť, pretože je nerovnako rozdelená s partnerom. Všetky prieskumy ukazujú, že hlavnú časť domácich a rodičovských povinností vykonávajú ženy, bez ohľadu na to, či sú zamestnané alebo v domácnosti, a že muži sa na nich podieľajú len veľmi malou mierou. Aj keď ženy, ktoré vyvíjajú profesionálnu činnosť, venujú práci v domácnosti a opatere detí menej času, vždy toho najviac robia ony a oberajú sa o voľný čas. Prieskum INSEE, ktorý citovala Andrée Michel¹⁹, ukázal, že muži v každom veku venujú výrobnej (platená práca) a nevýrobnej sfére (domáce práce) denne v priemere 9,2 hodiny oproti ženám s 10,3 hodiny denne. Mužom ostáva 4,1 hodiny voľna denne, kým ženám len 3 hodiny. Muž má teda v priemere o 7,7 hodiny voľna týždenne viac ako žena.

Na druhej strane, ak z prieskumov vyplýva, že manžel sa väčšou mierou podieľa na domácich prácach, keď je žena zamestnaná mimo domu, štatistická tabuľka, ktorú sme si znova raz vypožičali od Michel²⁰, ukazuje, že ich podiel ostáva relatívne nevyrovnaný.

Účasť manželov na domácich prácach (v percentách)

	VŠEDNÝ DEŇ		NEDEĽA	
	Ženy v domácnosti	Pracujúce ženy	Ženy v domácnosti	Pracujúce ženy
Ustieľanie	3,2	15,8	10,4	18,5
Upratovanie	2,8	4,8	8,4	9,9
Varenie	5,8	16,7	10,5	16,6
Riad	11,7	23,0	15,2	20,4
Prestieranie	17,5	21,4	14,8	12,6
Pomoc v domácnosti celkom	28,7	43,4	36,8	41,4
Nákupy	15,9	18,9	15,1	14,8

Činnosti matky podľa povolania a počtu detí (vo všedné dni, v hodinách)

	1 alebo 2 deti		3 alebo 4 deti		5 a viac detí	
	Pracujúce matky	Matky v domácnosti	Pracujúce matky	Matky v domácnosti	Pracujúce matky	Matky v domácnosti
Rozličné	0,7	1,5	0,9	1,2	0,9	1,2
Starostlivosť o seba	0,7	0,8	0,6	0,7	0,7	0,7
Jedlo – raňajky	1,6	2,0	1,5	2,2	1,6	2,0
Spánok	7,9	8,6	7,8	8,4	7,7	8,4
Voľný čas	1,6	2,8	1,6	2,7	1,6	2,5
Starostlivosť o deti, stráženie detí	0,8	1,9	0,9	1,6	0,8	1,7
Domácnosť, šitie, nákupy	2,5	5,7	3,0	6,5	3,9	7,0
Cestovanie	1,1	0,7	1,0	0,7	1,2	0,5
Výkon povolania	7,1	-	6,7	-	5,8	-

(Podľa knihy Andrée Michel: *La Femme dans la société marchande*, s. 187.)

Michel navyše poznamenáva, že podiel otcov, ktorí pomáhali pri umývaní a obliekaní detí alebo pri školských úlohách, je ešte nízky, aj keď sa prítomnosť detí týka takmer celej vzorky. No prv ako pristúpime k problému účasti otcov na opatere detí, pozrime sa ešte na prehľad²¹ týkajúci sa činnosti matky (vo všedný deň) podľa jej profesionálneho postavenia a počtu detí. Z údajov vidieť, že „aktívna“ matka spí menej ako žena v domácnosti, a aj keď venuje deťom a domácim prácam menej času, má podstatne menej voľného času v porovnaní so ženou v domácnosti. Tieto čísla ozrejmuju objektívne faktory únavy a pravdepodobnej nervozity pracujúcich matiek.

Aby sme lepšie pochopili ich situáciu, dokonca ich nespokojnosť, musíme sa na chvíľu pristiaviť pri probléme deľby domácich prác. Vďaka veľmi podrobnému prieskumu, ktorý uskutočnila FNEPE²² o francúzskych rodinách so sedem- až jedenásťročnými deťmi, môžeme poznať skutočný podiel každého rodiča na týchto povinnostiach. Rodičia, ktorí zvlášť dostali otázku o tom, aký je ich podiel, podiel ich partnera alebo ich spoločný podiel, odpovedali na nasledovne formulované otázky: „Vo vašej domácnosti sa stará o... predovšetkým otec, predovšetkým matka alebo obidvaja?“ Odpovede boli nasledujúce:

Konštatujeme, že aj minimálny podiel matiek (22 %) vždy prevyšuje maximálny podiel otcov (15 %); že matky vykonávajú práce, ktoré sú pre dieťa životne dôležité (výživa, opatera, obliekanie), kým otcovia vykonávajú tie najmenej naliehavé (hry, organizácia voľného času a styk s učiteľmi) a najpríjemnejšie práce. Na druhej strane práce, ktoré vykonávajú otcovia sami, sú najčastejšie tiež práce, ktoré otcovia vykonávajú spolu so svojimi partnerkami. „Pozorujeme,“ napísala Christiane Dollander, „že práce v rodine sú rozdelené veľmi tradičným spôsobom, čo svedčí o stagnácii tejto stránky rodičovských úloh, ale aj mužského a ženského modelu, ktorým zodpovedajú.“²³ Pozorujeme aj to, že príspevok otcov je rovnako slabý bez ohľadu na sociálno-profesionálnu kategóriu, kým deľba prác „vo dvojici“ sa mení podľa stupňa vzdelania. Zatiaľ však konštatujeme, že otcovia sa prakticky nikdy nenazdávajú, že by povinnosti v rodine mohli prípadnúť im. Pri „deľbe povinností“ „pomáhajú“ matkám pri prácach, ktoré ďalej tradične patria ženám. Prevažná väčšina mužov a žien to zjavne pokladá za normálne:

	Otcovia	Matky
Spokojní	92 %	86 %
Nespokojní	7 %	13 %
Bez odpovede	1 %	1 %

Pri komentovaní pomerne nízkeho stupňa nespokojnosti matiek si Dollander položila otázku, „či matky majú vôbec pocit, že smú byť nespokojné s tisícročným modelom, a či tie, ktoré si dovoľia mať tento pocit, a tým väčšmi tie, ktoré sa ho odvážia vyjadriť, nie sú naozaj v menšine? (...) Alebo či ženám istým spôsobom nezáleží na tom, aby si v rodine udržali moc, ktorú im poskytuje zodpovednosť a povinnosti s ňou spojené?“ Obe tieto hypotézy sú zaujímavé. Prvú podporil prieskum, ktorý *F Magazine* uskutočnil v kruhu svojich čitateľiek²⁴ (mladších vekových kategórií a s úrovňou vzdelania vyššou ako celofrancúzsky priemer); z nepriamych otázok týkajúcich sa stupňa nervozity, únavy atď. vyplynulo, že matka má oveľa negatívnejšie životné pocity ako otec. Pokiaľ ide o druhú hypotézu, viac-menej ju preverí sebarealizácia matky a jej úspechy v povolani.

Nespokojnosť otcov je nízka a málo sa obmieňa. Jediní otcovia, ktorí sa vyznačujú nespokojnosťou, patria do kategórie vedúcich pracovníkov, mužov s vysokoškolským vzdelaním a mužov, ktorí sa väčšmi „delia“ o práce v rodine. Medzi nimi je 85 % spokojných oproti 94 % z kategórie mužov s nižším vzdelaním. Treba túto väčšiu nespokojnosť otcov, ktorí „prikladajú ruku k dielu“, dať do súvisu s hlavným dôvodom, pre ktorý muži medzi 18. a 34. rokom nechcú mať tretie dieťa? Na otázku, ktorú časopis *F Magazine* položil v januári 1979, 69 % mužov (len oproti 31 % žien) odpovedalo „pretože sa nechcem vzdať svojej sloby“.

Ak matky (zo všetkých spoločenských prostredí) vyjadrujú vo veľmi slabej miere svoju nespokojnosť, keď sa im položia priame otázky, zlé pocity žien v manželstve a istý ústup voči materstvu môžeme veľmi dobre vystopovať, keď sa im položia nepriame otázky. Andrée Michel konštatovala, že čím sú ženy mladšie, vzdelanejšie a aktívnejšie, tým sú nespokojnejšie v man-

želstve²⁵ a tým menej spájajú úspechy a ženské šťastie s materstvom.²⁶

Naproti tomu prieskum Marie-Catherine Ribeaud ukázal, že ženy z nižších proletárskych vrstiev majú v porovnaní so ženami s vyšším vzdelaním diametrálne odlišné motivácie.

Odstup od materstva

Aby sme lepšie pochopili vývoj ženského postoja k materstvu, máme k dispozícii dva druhy dokladov, prieskumov a svedectiev, z ktorých vyplýva prenikavá zmena mentality. Aj keď je nové správanie len záležitosťou menšiny, táto menšina je dostatočne aktívna a emancipovaná na to, aby sme ju brali vážne. To, čo je nesmierne nové na tomto správaní, nie je ani tak skutočnosť, že ženy vyjadrujú únavu z materstva, sklamanie či odcudzenie, ako skôr spôsob, akým tieto pocity vyjadrujú. Ženy sa dnes vyjadrujú bez pocitov viny, ale nie bez trpkosti. Sme veľmi ďaleko od dôverných vyznaní pani Guitton (matky filozofa Jeana Guittona), hlboko veriacej kresťanky z radov buržoázie. Pani Guitton, matka jedného dieťaťa, nie bez istých výčitiek svedomia napísala: „Mala by som byť dokonale šťastná s manželom, ktorý ma nesmierne miluje, a s dieťaťom, ktoré síce nie je pekné, ale zato je milé a zdravé. A napriek tomu, vyhrešte ma, mojej nepokojnej a nenásytnej duši sa zdá, že jej niečo chýba. Môj život sa stal materiálne taký otupujúci, že už nemám čas myslieť na lepší život a lepšie žiť.“²⁷ Ďalej dodáva: „Pri kolíske môjho miláčika som obetovala všetko, čo som mala rada, čítanie, hodiny práce, všetko, čo naplňovalo môj niekdajší život.“²⁸

Tieto sťažnosti pani Guitton sú o to zarážajúcejšie, že ich autorkou je žena vychovaná v duchu oddanosti a obetavosti. Svedčia o tom, že prežívať materstvo je ťažšie, než sa všeobecne myslí, a že všemocná príroda nevyzbrojila ženy dostatočne na to, aby mu čelili. Pani Guitton, ktorá nebola dosť masochistická, trpela, nenachádzajúc v materstve prospech pre seba. Ženský údel sa jej zdal tak málo závideniahodný, že priznala: „Nikdy by som nechcela mať dcéry (...) keby som podporovala ich prirodzenosť, len by som im dala ďalšiu možnosť trpieť pre drobné bodnutia a malosť života.“²⁹

Dnes ženy nedoznávajú, ale vyhlasujú a odsudzujú:

„Deti, to je bremeno, ktoré vám zožiera život.“

„Niekedy by sme dali čokoľvek, keby sme ich nemali; najradšej by sme ich zahlušili.“

„Dlhé roky som žila len povinnosťami, takže som už ani vlastne nevedela, čo sa mi páči. Žiť pre seba, to musí byť opojné.“

„Deti ma vyciavajú; občas ich mám plné zuby a chcela by som byť sama so sebou.“

„Niekedy som taká vyčerpaná, tak som na konci s nervami, že ich len preto nebijem, lebo viem, že by to na veci nič nezmenilo, že by to bolo ešte horšie.“

„Matka je dojná krava, ktorú doja v jednom kuse až do vyčerpania.“

„Moje deti ma vypumpovali, pripravili ma o všetku vitalitu.“

„Keď to človek neprežil, nevie si predstaviť, čo to je, keď sa od vás večne niečoho dožadujú; jedinou útechou vám je, že aj deti raz budú rodičia!“

„Moje deti sú dnes veľké, už to nie je to isté, ale za nič na svete by som nechcela prežiť ešte raz obdobie ich útleho detstva; niektoré veci je človek ochotný urobiť v živote raz, ale nie dva razy.“³⁰

„Už som ani nevedela, čo sa mi páči!“

„Pre svoje deti som obetovala kopu činnosti, lebo sa nedali zladit' s opaterou, ktorú si vyžadovali; vzdala som sa toľkých vecí, ktoré mi chýbajú.“³¹

Všetky tieto autentické svedectvá hovoria o sklamaní, vyčerpaní a odriekaní, akým je pre mnohé ženy materstvo. „Ujedajú z nás, zhrýzajú nás, cicajú, pumpujú, jedia, vyprázdňujú, ničia, zožierajú...“ a predsa, píše Béatrice Marbeau-Cleirens, „ani jedna z opýtaných žien nemala viac ako štyri deti!“³² Najväčšmi však zaráža zatrpknutosť a túžba po pomste, ktoré prerážajú na povrch z týchto výrokov a ktoré by pravdepodobne neboli mohli odznieť pred tridsiatimi rokmi. Tieto ženy, ktoré odvážne skoncovali s tradičným obrazom matky, hlásajú, že ich už na to viac nedostanú. Že im ich skúsenosť matky pokazila život, a keby to boli vedeli...

Popri tých feministkách, ktoré sa uspokojili len s tým, že vydali svedectvo o svojej neúspešnej skúsenosti s materstvom, iné začali búrať mýtus o prirodzenom materstve. V záujme toho spochybnili pojem materského inštinktu: „Jestvuje materský inštinkt, alebo sú vo vzťahu matka-dieťa len city, ktoré nachádzame aj

inde, láska, nenávisť, ľahostajnosť, v dávkach líšiacich sa podľa jednotlivých prípadov? (...) *Jestvuje materský inštinkt, alebo je to len nebanebný výmysel? Nehanebný výmysel, ktorý má ženy presvedčiť, že majú robiť všetku špinavú prácu, t. j. robiť vždy tú istú prácu, bez pomoci, bez konca, večne umývať zem, ktorú decká zašpinili, večne dávať deckám piť z fľaše?*³³

Čo je to za inštinkt, ktorý sa u niektorých žien prejavuje a u druhých nie? *„Zo 6 miliónov žien, ktoré sú vo veku, že by mohli mať deti, je časť žien slobodná, časť vydatá, ale odmieta materstvo. Okrem toho sa robí 500 000 až milión umelých prerušení tehotenstva ročne.“*³⁴

Nemalo by sa namiesto inštinktu hovoriť radšej o nesmiernom tlaku spoločnosti, ktorého cieľom je dosiahnuť, aby sa žena mohla realizovať len v materstve? Ako veľmi dobre hovorí Marbeau-Cleirens: *„Z toho, že žena môže byť matkou, sa vyvodilo, že musí byť matkou a že svoje šťastie nemôže nájsť nikde inde ako v materstve.“*³⁵

Ako máme vedieť, či zákonitá túžba po materstve nie je čiastočne odcudzená túžba, odpoveď na spoločenské tlaky (postih slobodných žien a nematiek, spoločenské uznanie ženy ako matky)? Ako si môžeme byť istí, že túžba po materstve nie je náhradou za rozličné frustrácie?

Jedny aj druhé ženy³⁶ hovoria, že materstvo je v skutočnosti dvojhlavý netvor (plodenie a opatera), okolo ktorého patriarchálna stratégia udržiava vedome zmätok. Je kameňom úrazu útlaku žien. Pretože *„špecializácia ženy v materskej funkcii je príčinou a cieľom šikanovania, ktorými žena celkove trpí v spoločenskom živote (...) Najprv treba ženy mobilizovať v materstve, aby sa potom dali lepšie imobilizovať.“*³⁷

Pre všetky tieto ženy je materstvo v podobe, v akej ho prežívajú už celé stáročia, len miestom odcudzenia a ženského otroctva. Dožadujú sa preto absolútneho práva nemať deti a žiadajú, aby sa *„plodenie odlišovalo od výhradne ženskej opaterý detí, čo je jediná podmienka možnosti výberu v materstve“*³⁸.

Všimnime si, že tieto sťažnosti sa ponášajú na ponosy preciózok zo 17. storočia. Jedny aj druhé vyčítajú materstvu, že ich odcudzilo od života ženy, a odmietajú, aby ich tehotenstvo ako prostá biologická skutočnosť na dlhý čas oberalo o slobodu, o ktorej sa súdi, že je neodcudziteľná. Medzi týmito ženami, ktoré delí tristo rokov, je však jeden podstatný rozdiel. Tie prvé

sa utiekali k asketizmu, pretože nemali nijakú možnosť zmeniť spoločnosť mužov. Keďže si museli vybrať medzi dvoma druhmi frustrácií, namiesto svojej nezávislosti obetovali radšej svoje telo a telesné pôžitky. Dnes ženy túto alternatívu a obeť odmietajú a sú skôr rozhodnuté zmeniť poriadok sveta, inak povedané, správanie mužov. Nielenže už nechcú rodiť deti preto, aby si zaslúžili titul „realizovanej ženy“, ale sú ochotné rodiť pod podmienkou, že sa s nimi muž bude deliť o všetky povinnosti týkajúce sa opaterý a výchovy detí.

Pravda, ženy s týmito požiadavkami tvoria len dosť malú menšinu. Nebolo by však správne priveľmi rýchlo pokrčiť plecami a zaradiť ich do tábora utopistiek s neuskutočniteľnými požiadavkami. Aj keď ich argumenty spočiatku šokovali mužov i väčšinu žien, ich myšlienky si prerazili cestu, ako to potvrdzujú nedávno uskutočnené štúdie. V septembri 1978 *F Magazine* uverejnil výsledky veľmi rozsiahleho prieskumu, ktorému sa podrobilo 18 500 čitateľiek. Tieto ženy, pravda, nie sú reprezentatívnou vzorkou všetkých Francúzok, pretože predstavujú skôr ženskú avantgardu. Boli mladšie ako celofrancúzsky priemer (51 % z nich malo dvadsaťpäť až tridsaťštyri rokov oproti 17 % v rámci celého Francúzska), mali aj vyšší stupeň vzdelania (73 % malo maturitu alebo vyššie vzdelanie oproti 10 % žien v celom Francúzsku). Okrem toho 57 % čitateľiek *F Magazine* je zamestnaných na plný úväzok oproti 35 % všetkých francúzskych žien.

Jedna z otázok sa týkala spokojnosti, akú im poskytuje starostlivosť o deti: Staráť sa o deti (kŕmiť ich, kúpať, vychovávať) je:

1	dosť príjemné	39 %	} 64 %
2	veľmi príjemné	25 %	
3	skôr otravné alebo vyslovene drina	5 %	} 36 %
4	je mi to ľahostajné	4 %	
5	nemusím to robiť	21 %	
6	bez odpovede	7 %	

Ak je pre štvrtinu čitateľiek *F Magazine* starostlivosť o deti príjemná vec, 39 % žien vyjadruje len miernu spokojnosť a 36 % odpovedá záporne alebo vôbec nie (čo je istý druh zápornej odpovede) takisto ako 21 % žien, ktoré „to nemusia robiť“.

Tieto percentá nás nútia zamyslieť sa nad novou ženskou

mentalitou. Ak totiž len 5 % žien priznáva, že starostlivosť o deti je pre ne drina, treba brať do úvahy priamy charakter tejto otázky, ktorú by sa tridsať rokov predtým nik neodvážil položiť. A aj dnes je ešte veľmi ťažké odpovedať na ňu bez pocitu viny. Je veľmi ľahko možné, že „ľahostajnosť“ alebo odmietnutie odpovedať sú vlastne okľukou, ako nepriznať, ale zato vyjadriť svoju nespokojnosť.

V tom istom čase (október 1978) ženský mesačník *Cosmopolitan* uskutočnil prieskum v rámci reprezentatívnej vzorky 1000 francúzskych žien. Aj z tohto prieskumu vyplynulo, že ženy už nie sú ochotné samy zaobstarávať celú opateru spojenú s deťmi. Osem žien z desiatich si myslelo, že je normálne, aby si muž a žena v domácnosti podelili domáce práce, a je žiaduce, aby sa muži starali o svoje deti takisto ako ženy.

Pokiaľ ide o zmenu mentality žien, ešte jasnejšou rečou hovoria odpovede, ktoré *F Magazine* dostal na otázku: Myslíte si, že žena môže prežiť úspešný život, aj keď nemá deti?

1	áno, celkom určite	41 %
2	áno, ale je to ťažké	34 %
3	nie, je to neúplný život	23 %
4	bez názoru	2 %

Cosmopolitan položil tú istú otázku, ale osobnejšie. *Vaša priateľka, sestra alebo dcéra sa rozhodla nemať dieťa:*

1	plne to schvaľujete	27 %	} 43 %
2	schvaľujete to, ale trochu vám to prekáža	16 %	
3	nemôžete na to odpovedať	12 %	
4	nesúhlasíte s tým, ale ste ochotná o tom hovoriť	20 %	} 45 %
5	vôbec to neschvaľujete	25 %	

Tieto odpovede sú prekvapujúce. Ukazujú, že prvý raz takmer väčšina žien už neobmedzuje ženskosť na materstvo a mys-

lí si, že je dokonale možné, aby sa žena realizovala aj bez dieťaťa. Táto predstava sa vôbec nezhoduje s tradičným obrazom ženy, a dokonca ani s premisami psychoanalýzy.

Časopis *F Magazine* pri komentovaní týchto výsledkov zverejnil dve významné úvahy. „*Kedysi dieťa všetko zakrývalo. Dieťa bolo útočiskom, riešením, odmenou, vlastníctvom. Dnes akoby deti v domácnosti boli faktorom, ktorý znižuje radosti prežívané v dvojici (dvadsaťosem párov s deťmi je veľmi spokojných so svojím životom oproti štyridsiatim štyrom párom bez detí).*

Po druhé, *prítomnosť detí sťažuje postavenie ženy v domácnosti, ktoré je menej závideniahodné ako postavenie muža. Väčšina bezdetných žien hodnotí svoje postavenie ako takmer rovnocenné s postavením mužov: mužom závidí len jedna žena z troch. No ak sú v rodine deti, dvom ženám z troch sa postavenie mužov zdá závideniahodnejšie...“* A *F Magazine* uzatvára: *Vyzerá to tak, akoby sa každá žena rozhodla súdiť podľa svojej osobnej situácie, a nie podľa tradičných kritérií: „Materstvo je dar, a nie inštinkt, ako sa nám to pokúšajú nahovoriť. Nech tie ženy, ktoré nemajú pre materstvo talent, nechajú na pokoji.“*³⁹

Táto veta by mala byť uvedená ako motto v budúcej príručke o novej výchove mladých dievčat. Nech budúci Fénelon vie, že to je podmienka šťastia mužov, pretože ak ženy nasilu nútia, aby boli matkami proti svojmu želaniu, vystavíme sa tým nebezpečenstvu, že budeme prinášať na svet nešťastné deti a chorých dospelých.

V nedávnej správe⁴⁰ Fondu A.-A. Giscarda d'Estaing sa hovorí o viacerých tisícokach detí, ktoré sú každý rok obeťami veľmi závažného týrania, a Štrasburský kongres⁴¹, ktorého témou bolo dieťa ako obeť týrania, odhalil, že deti nie sú týrané len v chudobnom a zaostalom prostredí. Kongres zaviedol nový pojem „týranie zanedbávaním“, t. j. dieťa mravne odkázané samo na seba. Tieto prípady sú bežné a o to ťažšie sa zisťujú, že nezanedbávajú stopy po úderoch, rany ani zlomeniny. Násilie, ktoré sa činí na deťoch, alebo to, že sú opustené, by stačilo ako dôkaz, že láska rodičov, a zvlášť matky, nie je prirodzená, že dôkazy lásky a oddanosti neprichádzajú samy od seba. Túto myšlienku potvrdzujú aj ďalšie príznaky. To, že sa čoraz častejšie hovorí o „materskom povolani“ alebo o „materskom plate“, nesvedčí hádam o tom, že materstvo je práca, ktorá sa nevykonáva spontánne? Plán platiť matky za to, aby sa starali o svoje deti, nesvedčí azda o tom, že žena nie je len obyčajná samica?

Aj keď si tí najzarytejší natalisti naďalej myslia, že dosiahnu svoj cieľ, ak budú ženy platiť za to, aby boli matkami, spoločnosť akoby vo všeobecnosti brala na vedomie odstup žien voči materstvu. Spoločnosť sa rozhodla konštatovať koniec kráľovstva dieťaťa. Philippe Ariès sa nedávno zveril: „Všetko nasvedčuje tomu, že naša spoločnosť prestáva byť orientovaná výlučne na dieťa, akou bola len od 18. storočia. Znamená to, že dieťa stráca monopol, ktorý získalo neskoro a ktorý je možno premrštený, a že sa vracia na menej privilegované miesto v dobrom aj v zlom. 18. a 19. storočie sa nám končia pred očami.“⁴²

Ariès v postskripte uviedol informáciu uverejnenú v *Le Monde* (23. marca 1979) o matke, ktorá zabila svoje dieťa a ktorú súd oslobodil. Táto matka pred súdom vysvetlila, že ani psychicky, ani morálne nebola schopná vyrovnáť sa s narodením dieťaťa, a vydobyla si pochopenie členov súdnej poroty. Ariès o tomto rozsudku povedal, že svedčí o novej mentalite. Možno k tomu dodať – pretože je to ojedinelý jav, že členovia poroty sa v tomto prípade stotožnili s vrahom (s matkou), a nie s obeťou (s dieťaťom... alebo so svojimi deťmi).

Dolto sa v súvislosti s otcami vyjadrila nasledovne: „Veľa otcov už dnes nemá rado svoje deti.“⁴³ Na prvý pohľad sa zdá, že túto vetu treba rozšíriť. Nielen otcovia, už ani matky nemilujú svoje deti. No treba sa vyjadrovať opatrne, pretože jestvoval vôbec niekedy v tejto oblasti zlatý vek? Máme predpokladať, že muži a ženy kedysi prechovávali k svojim deťom hlbšie a spontánnejšie city? Ja osobne som si tým vôbec nie istá; dlhé dejiny otcovskej autority a materskej lásky totiž ukázali, že autoritu a lásku sprievádzajú zlyhania, klamstvá, frustrácie a sebeckosť.

K otcovi–matke

V druhej fáze by sme si mohli položiť otázku, či v rozpore s tým, čo hovorí Dolto, nevstupuje do dejín citov otcovská láska. Videli sme, že pred koncom 18. storočia sa rodina riadila posvätným princípom otcovskej autority, ktorú potom pod postupným vplyvom Rousseaua a Freuda vystriedala materská láska. Dnes sa zdá – možno je ešte priskoro tvrdiť to s absolútnou istotou –, že otec, ktorý odhodil svoj autoritatívny postoj, sa čo-

raz väčšmi stotožňuje so svojou ženou, t. j. s matkou. Zároveň ako ženy „mužnejú“ a získavajú odstup od materstva, prejavujú sa, predovšetkým u mladých mužov, túžba po materskej opatere, ak nie priam po materstve. Nielenže sa čoraz viac rozvedených mužov dožaduje, aby im boli ich deti v útlom veku zverené do opatery, ale nedávne štúdie odhalili u mladých otcov správanie a túžby, ktoré sa tradične kvalifikovali ako materské.

Prieskum o Francúzoch a otcovstve, uverejnený v mesačníku *Parents*,⁴⁴ ukazuje, že aj muž sa veľmi zmenil. Možno treba dokonca hovoriť o „revolúcii mužskej mentality“. Nový otec sa podieľa na tehotenstve svojej ženy, delí sa o radosti narodenia a každodenné povinnosti spojené s opatrovaním dieťaťa, ktoré boli kedysi vyhradené matke. Na otázku: „Máte dojem, že tehotenstvo vašej manželky malo vplyv na váš vlastný telesný alebo morálny stav?“ 27 % odpovedalo „áno“. Z tých mužov 27 % prežíva veľké nervové napätie, 7 % nadmerne pribralo na váhe, 13 % mužov trpí nespavosťou.

Na otázku: „Keď žena čaká dieťa, jestvuje medzi ňou a dieťaťom sprisahanie, dôvernoscť. Vy osobne sa na tejto dôvernosti zúčastňujete, alebo ste z nej vylúčený?“ 81 % mužov (oproti 8 % mužov, ktorí sa cítili vylúčení) tvrdilo, že sa na tejto dôvernosti zúčastňuje. Polovica z nich cítila túto dôvernoscť od chvíle, ako sa dozvedeli o tehotenstve, a jeden z troch od chvíle, ako sa dieťa začalo hýbať. A napokon 62 % mladých otcov je pri pôrode svojej ženy a má pocit, že sa „podieľa“ na akte narodenia.

Keď sa dieťa narodí, otec sa podieľa aj na „materských povinnostiach“:

Pri narodení vášho posledného dieťaťa ste pravidelne robili nasledujúce práce:

- dávali ste dieťaťu piť z fľaše alebo ho krmili lyžičkou 74%
- pripravovali ste dieťaťu fľašku alebo jedlo 65 %
- chodili ste s dieťaťom na prechádzku 64 %
- kolísali ste dieťa, keď plakalo 60 %
- prebaľovali ste dieťa 53 %
- vstávali ste k dieťaťu v noci 50 %
- kúpali ste dieťa 40 %
- niesli ste dieťa k pestúnke alebo do jaslí 26 %

Len 17 % mužov by chcelo ostať doma a starať sa o deti, kým by ich manželka pracovala mimo domu, aby zarobila na rodinu. Svedčí to o tom, že veľká väčšina mužov pristúpila na deľbu rodinných povinností, ale nie na zmenu tradičných úloh.

Ďalšia otázka položená otcom: Podľa vašej skúsenosti, keď dieťa túži po láske, ide za:

- otcom	11 %
- matkou	35 %
- buď k jednému, alebo k druhému	43 %
- bez názoru	11 %

Tieto odpovede svedčia o tom, že matky už nemajú monopol na nehu.

A naopak, otcovia už nemajú monopol na autoritu, ak máme veriť odpovediam na nasledujúcu otázku: Keď dieťa niečo vyvedie, čo sa stane?

- vyhreší ho najmä otec	21 %
- vyhreší ho najmä matka	16 %
- matka požiada otca, aby dieťa vyhrešil	3 %
- vyhreší ho jeden, alebo druhý	42 %
- nevyjadrili sa	18 %

A napokon by v prípade rozvodu 54 % otcov požiadalo o opateru svojich detí v útlom veku oproti 24 % mužov, ktorí by o opateru nepožiadali, a 22 %, ktorí sa k tomu nevyjadrili. Možno z toho usudzovať, podobne ako predtým v prípade matiek, že otcovia by mali pocit viny, keby nepovedali, že majú záujem požiadať, aby im deti zverili do opateru. Je to však dôležitý príznak zmeny mentality. Otec sa dnes cíti takisto ako matka zodpovedný za dieťa. Otec cíti, že musí dieťaťu poskytovať opateru, že mu má dávať lásku a prinášať obeť. A že na to, aby bol dobrým otcom, už nestačí, aby sa len zavše zjavil v detskej izbe, niečo malému človečikovi rozprával, šiel s ním na prechádzku a ukázal mu zaujímavé veci.

Nový otec pod tlakom žien opatruje dieťa rovnako ako matka a na jej spôsob. Vstupuje ako druhá matka medzi matku a dieťa, ktoré prežíva s otcom takmer rovnako dôverný vzťah ako s matkou. Presvedčí nás o tom pohľad na čoraz väčšie množstvo

fotografií v časopisoch, na ktorých otcovia, do pása nahí, tisnú v náručí svoje novonarodené dieťa. Na ich tvárach sa zračí čisto materská neha, ktorá nikoho nešokuje. Áno, po stáročiach otcovskej autority a neprítomnosti otca sa zdá, že sa utvára nový pojem „otcovská láska“, ktorá sa ako vajce vajcu podobá láske matky.

Je pravdepodobné, že túto novú skúsenosť otcovstva možno v širokej miere pripísať vplyvu žien, ktoré sa čoraz väčšími dožadujú deľby všetkých povinností a úloh, vrátane lásky k deťom. A ženy v tom smere vyvíjajú nátlak na mužov, ktorí ich milujú. Možno je aj to, že sa tu dostáva k slovu časť ženskosti, ktorá je v každom mužovi. Nemožno však vylúčiť ani to, že ženy presúvajú na mužov rovnakú zodpovednosť a vystavujú ich rovnako silnému tlaku, akému muži 18. a 19. storočia vystavovali ženy. Odteraz budú ženy „nútiť“ mužov, aby boli dobrými otcami, aby sa rovnomerne delili nielen o radosti, ale aj o starosti, úzkosti a obeť, ktoré so sebou prináša materstvo. Nie je isté, že to uspokojí všetkých mužov a že to v budúcnosti nespôsobí v priemyselne rozvinutých krajinách – v ktorých zatiaľ ako v jediných došlo k tomuto vývoju mravov – ešte väčší pokles pôrodnosti...

1 Kate Millett: *La Politique du mâle*, s. 202-225.

Luce Irigaray ako jedna z prvých francúzskych psychoanalytičiek protestovala proti freudovskému modelu. Pozri *Ce sexe qui n'en est pas un*, éd. de Minuit, 1977.

2 Tamže, s. 203.

3 Tamže, s. 205.

**Histoire d'O – Príbeh O*, 1972, francúzsky román Pauline Réage, v ktorom žena po prvý raz opisuje fantazmy svojho pohlavia – pozn. prekl.

4 Prednesené na seminári Únie pre rodinné plánovanie v Anglicku, ktoré uvádza A. Schwarzer v *La Petite Différence et ses grandes conséquences*, s. 275, Ed. des Femmes, 1978.

5 Všetky neskoršie správy o ženskej sexualite potvrdili význam klitoridálnej rozkoše. Podľa Gieseho 85 % žien takto dosahuje orgazmus. Podľa *Rapport Hite* (1974-1976) takto dosahuje orgazmus 95 % žien oproti púhym 30 % žien, ktoré tvrdia, že pri súloží dosahujú orgazmus bez dráždenia klitorisu.

Prieskum, ktorý roku 1979 uskutočnil *F Magazine*, potvrdil predchádzajúce výsledky.

6 Pierre David, *op. cit.*, s. 163.

7 Alice Schwarzer, *op. cit.*, s. 277.

8 Por. Freudov článok o denegácii, *Imago*, 1927.

9 Freud: *Le Problème économique du masochisme* (1928).

10 Pozri okrem iného článok Marie Torok: *Signification de l'envie du pénis chez la femme*, in: *La Sexualité féminine*, Payot, č. 147.

11 S. 203 (zvýraznila autorka).

12 Tieto a nasledujúce čísla sme čerpali z knihy Christiane Menasseyre: *Les Françaises aujourd'hui* (1978), Hatier. (V októbri 1978: 39,4 % aktívnych žien.)

13 Mučiacci nástroj v 13. storočí.

14 Pozri prieskum SOFRES o práci žien, ktorý vo februári 1980 uverejnil *F Magazine*: podľa neho 58 % žien, ktoré dnes nie sú aktívne, túži pracovať a 57 % aktívnych žien by chcelo pokračovať v práci, aj keby mali finančné možnosti prestať pracovať.

15 Por. článok Catherine Arditti: *Une politique de la famille*, III, in: *Le Monde*, 22. novembra 1979.

16 Podľa výrazu C. Arditti.

17 V novembri 1979 pani Pelletier, ministerka pre postavenie žien, vyhlásila, že materská dovolenka bude predĺžená zo štyroch mesiacov na šesť, aby „pracujúce ženy mohli v lepších podmienkach privítať príchod tretieho dieťaťa“.

18 Prieskum INSERM.

19 A. Michel: *La Femme dans la société marchande* (1978), s. 148.

20 Tamže, s. 187.

21 Tamže.

22 FNEPE, *Fédération nationale des Ecoles des parents et des éducateurs* uverejnila tento prieskum v časopise *Groupe familial* v apríli 1979, č. 83.

23 C. Dollander poukázala na to, že ide „o rodičov, ktorí majú deti vo veku od 7. do 11. roka, a vek rodičov sa pohybuje od 30 do 45 rokov“ (op. cit., s. 28).

24 Pozri výsledky prieskumu, ktorý uskutočnil *F Magazine* v septembri 1978 o postoji žien k materstvu.

25 Por. Andrée Michel: *Activité professionnelle de la femme et vie conjugale*, s. 138, CNRS, 1974.

Tabuľka nespokojnosti v manželstve

Vzdelanie žien	Ženy v domácnosti	Pracujúce ženy
Základné	33 %	33 %
Technické	27 %	40 %
Stredné	44 %	34 %
Vysokoškolské	53 %	30 %
Všetky kategórie	38 %	34 %

26 Výsledky francúzskych prieskumov presne potvrdzujú výsledky prieskumov uskutočnených v USA a v Sovietskom zväze na tú istú tému. Pozri A. Michel: *Femmes, sexisme et société*, s. 188.

27 Jean Guitton: *Une mère dans sa vallée*, s. 62 (zvýraznila autorka), Paríž, 1960.

28 Tamže, s. 63.

29 Tamže, s. 63.

30 Svedectvá, ktoré cituje B. Marbeau-Cleirens v *Psychologie des mères*, 1966, s. 92, éd. Universitaires.

31 Tamže, s. 101.

32 Tamže, s. 92-93.

33 *Maternité-esclave*, 1975, s. 74 a 75 (10/18, č. 915).

34 Tamže, s. 76.

35 B. Marbeau-Cleirens, op. cit., s. 136.

36 *Les femmes s'entêtent*, 1975, s. 176 (edícia Idées, č. 336). *Maternité-esclave*, s. 101.

37 *Les femmes s'entêtent*, s. 176.

38 *Les femmes s'entêtent*, s. 178-179. *Maternité-esclave*, s. 102.

39 *F Magazine*, september 1978, s. 93

40 Správa uverejnená v novembri 1979.

41 Pozri správu v *Matin* z 28. apríla 1979.

42 Rozhovor J.-B. Pontalisa s Philippom Arièsom v *Nouvelle Revue de psychoanalyse*, č. 19, 1979, s. 25.

43 V interview, ktoré udelila Anne Gaillard v *Le Nouvel Observateur* z 19. marca 1979.

44 *Parents*, jún a júl 1979; prieskum, ktorý vo Francúzsku uskutočnil IFOP na reprezentatívnej vzorke mladých otcov (od 18 do 30 rokov).

Epilóg

Stratený,
alebo nájdený
raj?

Pri pohľade na dejiny materského správania sa rodí presvedčenie, že materský inštinkt je mýtus. Nestretli sme sa s nijakým univerzálnym a nevyhnutným správaním matky. Naopak, konštatovali sme nesmiernu pestrosť materských citov, ktoré závisia od kultúry, ambícií alebo frustrácií matky. Ako potom nedospieť k záveru, aj keď je krutý, že materská láska je len cit a ako taký je v svojej podstate náhodný? Tento cit môže existovať alebo neexistovať; môže vzniknúť a zmiznúť. Môže byť silný alebo krehký. Matka môže uprednostňovať jedno dieťa alebo sa oddať všetkým.¹ Všetko závisí od matky, od jej súkromných dejín a od dejín ako takých. Nie, nejestvuje univerzálny zákon v tomto smere, ktorý by unikal prirodzenému determinizmu. Materská láska neprichádza sama od seba. Je „navyš“.

Keby sme mali načrtnúť krivku tejto lásky vo Francúzsku za posledné štyri storočia, dostali by sme sínusoidu s vrcholmi pred 17. storočím, v 19. a v 20. storočí. Pravdepodobne by bolo treba túto krivku smerom nadol od šesťdesiatych rokov 20. storočia znova ohnúť, aby sme naznačili istý ústup klasického materského citu a zároveň naznačili začiatok novej krivky lásky: otcovskej lásky. Materská láska už zdanlivo nie je výsadou žien. Noví otcovia si počínajú ako matky, milujú svoje deti tak ako ony. Svedčí to azda o tom, že materská láska nie je o nič špecifickejšia ako otcovská láska? Znamená to azda, že otcovská a

materská rola už nie sú špecifické a že vývin čoraz väčšmi smeruje k stotožneniu muža a ženy?

Je pravda, že pri pohľade odzadu alebo zďaleka mladý muž a mladá žena, rovnako oblečení a učesaní, majú tendenciu splynúť. Ženy majú menšie prsia, užšie boky a menší zadok. Muži zas menšie svaly a útlejšie plecia. Unisex existuje, aspoň zdanlivo.

Z psychologického hľadiska dnes nevedno dosť dobre, čo odlišuje malého chlapca od dievčatka. Medzinárodný kongres detskej psychológie, ktorý sa v júli 1979 konal v Paríži na túto tému, mal problém vytýčiť rozdiely. Podľa jeho záverov nič nedokazuje, že pasivita, rovnako ako vnímavosť na sugesciu či sklon k sebaopodceňovaniu je vyhradená dievčatám. Nič nedokazuje ani to, že sťaživosť je rozšírenejšia u chlapcov a strach, plachosť a úzkosť u dievčat. Že chlapci majú panovačné sklony a dievčatá zas väčšiu schopnosť podrobiť sa. Ani to, že tzv. „materské“ alebo „pestúnske“ správanie je špecifickejšie ženské ako mužské. A naozaj, to tradičné „otec číta a mama šije“² sa mení. Matka môže čítať a niečo majstrovať, kým otec prebaľuje bábätko a dáva mu piť z fľaše. Nik sa už nad tým nepozastaví.

Znamená to azda, že otec je totožný s matkou? A ak je to tak, čo z toho vyplýva pre dieťa? Nik nemôže s istotou odpovedať na tieto dve otázky základného významu pre budúcnosť ľudstva. Nanajvýš možno vysloviť dve protikladné hypotézy.

Psychoanalytici v tomto stotožnení úloh jednomyselne vidia zdroj zmätkov pre dieťa. Ako si môže ľudské mláďa, hovoria, uvedomiť svoje pohlavie a svoju rolu? S kým sa má stotožniť, aby sa stalo dospelé? Dieťa, chlapec alebo dievčatko, získajú pevnú mentálnu štruktúru, len keď prekonajú oidipovský komplex, t. j. trojstranný a opozičný vzťah. Čo sa stane s dieťaťom, ak otec a matka budú to isté a nebudú už vodidlom pre pohlavné rozlíšenie? A ak otec bude bez rozdielu stelesňovať zákon aj materskú lásku, podarí sa dieťaťu dospieť a prekonať infantilné štádium bisexuality? A napokon, ak má matka podľa psychoanalytikov stelesňovať lásku (iracionálnosť) a otec univerzálny zákon, zmätenie úloh povedie jedine k strate rozumu. Došlo by tak len k procesu dehumanizácie, ktorý by bol zdrojom psychózy a nešťastia.

Iní, optimisti a tí, ktorí nenapraviteľne veria v pokrok ľudstva, povedia možno opak. V unisexe budú možno vidieť krá-

ľovskú cestu k bisexualite alebo k úplnosti, po ktorej ľudstvo tak dávno túži. Spomenú si na Aristofanov mýtus a stvorenie androgynnej bytosti „dvoch v jednom“, ktorá symbolizovala ľudskú moc a šťastie, kým k nej bohovia nepojali nedôveru a nepotrešali ju tým, že ju rozpoltili na dvoje. Keď sa to tak vezme, prečo by muž a žena zajtrajška nemohli nanovo stvoriť stratený raj? Kto môže tvrdiť, že nový neporiadok spôsobený zmätením úloh nespodí bohatsší a menej obmedzujúci poriadok?

Vystríhajte sa odpovede na tieto otázky, ktoré spadajú do oblasti futurologie alebo mytológie. Vezmime však prosto na vedomie nezlomnú ženskú vôľu podeliť sa o svet a o deti s mužmi. A táto vôľa nepochybne zmení budúce postavenie ľudí. Či už budeme predpovedať koniec človeka, alebo znovunájdienie raja, zase to raz bola Eva, ktorá zmenila rozdelenie úloh.

1 Jav, ktorý dobre poznajú detskí psychiatri a psychoanalytici.

2 Titul pozoruhodnej štúdie Annie Decroux-Masson o stereotypnom obraze materskej a otcovskej roly v školských učebniciach (Denoël-Gonthier 1979).